

Prof. Dr. Vilhelms Jerūzalems

Psicholoģijas mācība

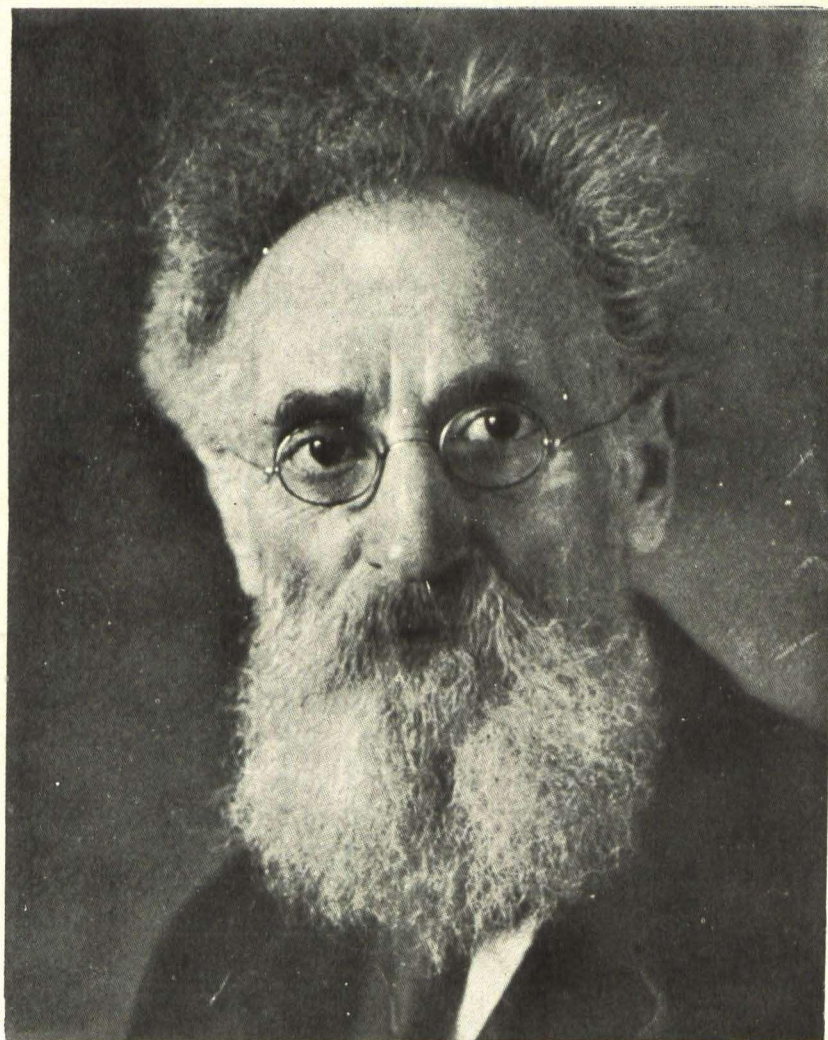
Ar autora ģīmetni un 14 zīmējumiem tekstā.

No 7. vācu izdevuma tulkojusi
Vēveru Herma

A. GULBJA IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ, 1927.

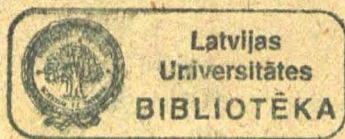
With Jerusalem

Prof. Dr. Vilhelms Jerūzalems

Psicholoģijas mācība

Ar autora ģīmetni un 14 zīmējumiem tekstā.

No 7. vācu izdevuma tulkojusi **Vēveņu Herma**

A. GULBJA IZDEVNIECĪBA
RĪGĀ, 1927.

Tulkošanu atļāvusi nelaiķa prof. Dr. Jerūzalema kundze
Katharina Jerusalem savā 2. oktobra 1926. g. vēstulē.

Prof. Dr. Vilhelms Jerūzalems

(Pēc Prof. Dr. R. Reiningera, Vācijas Kanta biedrības locekļa.)

Prof. Dr. Vilhelms Jerūzalems dzimis 11. oktobrī 1854. gadā Bohemijā, Drenicas ciematā, kā lauksaimnieka dēls. Studēja Prāgā klasisko filoloģiju, pēc kam vairāk kā 30 gadus ilgi darbojās kā ģimnāzijas skolotājs dažādās pilsētās, visbeidzot Vīnē. Uzaicinājums pasniegt arī filozofisko propaedeutiku Jerūzalemu tuvina filozofijai un vēlāk paidagoģijai. Būdams pats reti apdāvināts didaktiķis, pilns dziļas sirsnības uz savu darbu, viņš apraksta savus bagātīgos pieredzējumus grāmatā: „Skolotāja uzdevumi, pieredzējumi un vēlējumi augstākās skolās“ (Die Aufgabe des Lehrers an höheren Schulen, Erfahrungen und Wünsche) un apzīmē to kā „personīgāko“ no visām savām grāmatām. 1891. gadā ar savu pētījumu „Laura Bridžmen“ (Laura Bridgman) Jerūzalems habilitējās Vīnē. 1918. gadā viņu apstiprina par ārštata profesoru filozofijas un paidagoģijas katedrim Vīnes universitātē, bet īsi pirms nāves*) turpat par štata profesoru. No daudzajiem viņa darbiem visizplatītākā un līdzīga satura visvairāk lasītā grāmata gan laikam būs viņa visās kultūras valodās (angļu, krievu, igauņu, somu, poļu, žīdu, ungāru, japāņu, ukraiņiešu un kroātu) pārtulkotais „Ievads folozofijā“ (Einleitung in die Philosophie, 10. Aufl. 1923), kas reizē noder arī kā pārskats viņa sistēmai, pie kuŗas izveidošanas viņš arvien turpināja strādāt. Gandrīz tāpat izplatīta ir arī viņa „Psiholoģijas mācība“ (Lehrbuch der Psychologie, 7. Aufl. 1922). Jerūzalema filozofiskā nostāšanās, kā jau to rāda viņa galvenais darbs atziņas teorijā „Sprieduma funkcija“ (Die Urteilfunktion, 1895), ir viscaur psiholoģiskas iedabas, it sevišķi, kas attiecas uz bioloģiskā un socioloģiskā momenta ievērošanu visās gara dzīves nozarēs. Ja arī mēs būtu tais ieskatos, ka socioloģiskais ap-

*) † 15. jūlijā 1923. g.

lūkošanas veids nevar uzrādīt visu gara dzīves problēmu dziļumus, tad tomēr jāatzīst, kā ja to pielieto viņa dabīgās robežās, vienu otru gara dzīves pusi tas spēj ievirzīt pavisam citādā apgaismojumā. Tamdēļ no šā viedokļa raugoties Jerūzalemam arī bija uz stingrāko jānoraida katrs āpriorisms un loģisms, ko viņš arī apliecina savā darbā: „Kritiskais ideālisms un tīrā loģika,“ 1905.). Pretēji tam viņš atzina prāgmātismu; viņš bija pat viens no pirmajiem Vācijā, kurš šam virzienam mēģināja tuvoties bez aizspriedumiem. Prāgmātismam viņš piešķīra to paliekošo vērtību un spēju, kas, ievērojot domāšanas un dzīves ciešo kopsakarību, filozofiju tuvina dzīvei. Šā paša iemesla dēļ Jerūzalems apsveica arī „It — Kā“ (Als — Ob) filozofiju jau pašā viņas sākumā, un atzina to par visai auglīgu domu virzienu, kaut gan noraidīja viņas izplatīšanos ētikas un reliģijas laukā. Vispārī ētiskas iedabas jautājumi viņam bija ļoti tuvi. Cilvēciskais pienākums un cilvēciskā cieņa Jerūzalemam bija viņa ētiski-sociālā ideāla izveidošanās stūrakmens un viņa dzīves ceļa rādītāja zvaigzne. Kaut gan Jerūzalemu nevar saukt par kantianieti, tad tomēr Kanta biedrība, kam viņš arvienu cieši pieslējās, nekad viņu neaizmirsīs pieminēt.

Priekšvārdi

(ņemti no V. Jerūzalema darba „Meine Ziele un Wege“).

Es domāju, ka savā „Psiholoģijas mācībā“ esmu pirmo reiz Vācijā stingrā līnijā ieturējis dvēseles dzīves ģenētisko un bioloģisko aplūkošanas veidu, pie kam it sevišķi skaidri šeit parādījusies bioloģiskās metodes heuristiskā vērtība. Pateicoties šās metodes pielietojumam man pirmo reiz izdevies konstatēt tipisko priekšstatu pirmsākumu, būtību un nozīmi (Psiholoģijas mācība 7. izd. 102. lpp.). Tipiskais priekšstats savā pirmsākumā ir kāda objekta vai kādas objektu klases bioloģiski svarīgo pazīmju saturs. No šā izskaidrojas tiklab tipisko priekšstatu uzskatāmais, kā arī reprezentatīvais raksturs, un kļūst saprotams apstāklis, kā cilvēka gars iemantojis spēju vienveidīgus objektus aptvert iedomājamā vienībā. Vēlāk, kad tipiskie priekšstati cieši savienojas ar objekta nosaukumu, — paši no sevis izveidojas neuzskatāmie jēdzieni, ar kuŗu starpniecību tiek kārtota un tālāk izveidota mūsu pieredze. Tā no vispārīgo priekšstatu izcelšanās viedokļa skaidri parādās dzīves un domāšanas kopsakarība.

Kā jaunievedumu es gribētu uzlūkot arī savu — jau „Psiholoģijas mācības“ pirmā izdevumā (1888) — atstāstīto uztvērumu par laika uzskatāmības pirmcēloni, būtību un attīstību. Pateicoties tam, ka vienmēr vienāda paliekošā un konstantā apziņas darbība skaidri atšķiras no mainīgiem saturiem, vispirms rodas laika sajūta, kuŗas raksturīgā pazīme nav secība bet ilgstamība. Apzinātas uzmanības norisas ceļā, kas kļūst saprotāma, ja pielieto bioloģisko aplūkošanas veidu, — laika sajūta attīstās tālāk par laika uzskatāmību, kas mums tēlojas kā tikai vienas dimensijas aprobežots kontinuum. Pēc tam mēs vēršam šo — iemiesošanās ceļā no mūsu pašu kontinuitīvās apziņas darbības izcēlušos laika uz-

tveri uz ārpasaules norisām, — pie kam vēlāk izšķiram arī kustību no kustīgā. Tā izveidojas doma par objektīvo laiku, kas nav nekas vairāk, kā universāls darbs — vai citādi runājot — kosmiskono tikumu forma. Pateicoties šai domājošai novērošanai, jau pašā pirmākumā tīri subjektīvā laika uzskatāmība attīstās tālāk par objektīvo laika jēdzienu, kam, ievērojot to, ka katra robeža ir patvaļīgi spraušta, mēs beidzot jūtamies spiesti piešķirt bezgalības pazīmi. Sevišķa veida eksperimentālu apstiprinājumu šis laika atvasinājums no apziņas darbības atrod novērošanā, ko katrs var pats ple sevis izdarīt. Gandrīz neapzinoties mēs mēdzam novērtēt patlaban aizritošo laiku pēc mūsu apziņas darbības intensitātes, bet jau aiztecējušo, — no šā laika mūsos uzņemto apziņas saturu summas (Psiholoģijas mācība, 7. izd. 139. lpp.). Pie līdzīgas uztveres neatkarīgi no manis nonācis arī Ernsts Machs, sacīdams, „ka uz manības darbu mēs sajūtam kā laiku“ (Sajūtu analīze (Anal. d. Empf.) 4. izd. 194. lapp.). Es personīgi par šo sagādīšanos esmu ļoti priecājies. Bez tam kaut kas līdzīgs būs nācis priekšā arī Aristotelam. Pie viņa šī doma skan tā: „Reizē ar kustību mēs apjaužam arī laiku. Jo kad ir satumsis un mums nav nekādu ķermenisku sajūtu, — bet dvēselē iesākusies kustība, — tad līdz ar to liekas, — it kā radies laiks (Phys. IV., 11. 204. lapp.). Varbūt arī Augustīns domājis to pašu, kad viņš sava dziļi pamatotā pētījuma beigās par laiku izsaucas: „Tevī, mana dvēsele, es mēru savu laiku“ (Confess. XI., 27.).

Valodas psiholoģijā esmu gadiem ilgi iedziļinājies, sevišķi uzsvērdams to, lai valodas mācība, tiklab gramatikas apstrādāšanā, kā arī interpretācijā, būtu psiholoģiski pamatota. Es ceru, ka savus izkaisītos uzmetumus, kurus par šo jautājumu esmu publicējis, reiz varēšu izdot sakopojumā. Šeit lai pieminēts tikai pats svarīgākais no tā, ko domājos esam jaunu atradis.

Ka valodas skaņas attīstījušās no jūtu skaņām, un ka valoda uzskatāma tikai kā izteiksmes kustību sistēma, tas tagad vispāri pieņemts uzskats. Tomēr ne visai skaidrs ir tas apstāklis, kā norisinājusies pāreja no jūtu skaņām

valodas skaņās. Esmu bijis vienmēr tai pārliecībā, ka jau jūtu skaņas sevī satur priekšstatu elementus. Bet tā kā skaņai bieži atkārtojoties jūtas viegli notrulinājas, tad tādā ceļā skaņa tiek ciešāk saistīta attiecīgās norises priekšstatam, līdz ar ko ir dots svarīgākais noteikums, lai rastos vārdi. Skaņu apgalvojumam tad nu sevišķa veida eksperimentālu apstiprinājumu esmu atradis kurlmēmās un aklās Lauras Bridžmen (Bridgman) pašdarinātos vārdos zināmām personām. Izpētīdams dokumentus, varēju droši pierādīt, ka faktiski šie vārdi radušies no jūtu skaņām, un ka šās jūtu skaņas, jūtām notrulinājoties, ar laiku tiešām tik cieši savienojušās ar apzīmētām personām, ka pārvērtušās par direktiem vārdiem. (Laura Bridžmen, 44. lapp.). Pie tam aprādītā kārtībā izšķiņošā loma piekrita Lauras Bridžmen tīksmes jūtu diferencēšanās procesam. Tamdēļ es ticu, ka tamlīdzīgam diferencēšanās procesam bijis arī citādi svarīgs kultūrvēsturisks iespaids, un esmu tais ieska-
tos, ka būtu ļoti izdevīgi jūtu diferencēšanos un it sevišķi tīksmes jūtas padarīt par nopietnas pētīšanas priekšmetu. Dažādās erōtikas formas, arvienu komplicētāku rotaļu izveidošanos, un, protams, arī vēl daudz ko citu, aplūkotu no šā, līdz šim tik ļoti maz ievērotā redzes viedokļa, varētu ievirzīt pavisam citā apgaismojumā.

Apstiprinošos un noliedzošos spriedumus loģiski uzskata kā vienlīdz pirmatnīgus un tamdēļ arī kā koordinētus. Pretēji šai vispāri izplatītai uztverei esmu mēģinājis pierādīt, ka noliedzošās partikulas iesākumā nav nekas cits, kā stipri uzsvērtā izjūtas izteiksme kāda sprieduma atraidīšanai, līdz ar to stingri noliedzot šā sprieduma praktiskās konsekvences. Sakarā ar vēlāk bieži lietoto negāciju jūtas notrulinājas, pie kam tik vēl šādā ceļā noliegums kļūst par formālu sprieduma elementu. Vācu valodas „Unart“ (nedarbs), „Unsitte“ (netikums) un „Untiefe“ (seklums) izteiksmē, it skaidri nomanāms negācijas atraidošais raksturs (Sprieduma funkcija 182. lapp., Psych. 123.lpp.). Futūro formu mūsu gramatikās vienmēr definē kā laika formu, kas izteic to, kas notiks. Esmu jau aizrādījis uz šeit sastopamo pretrunu, un teicis, ka futūrā formā esošie tei-

kumi nav nekas cits, kā gaidu spriedumi, kur mēs uz savas pieredzes pamata apgalvojām kādas tagadnē darbojošās tendences klātesotību (Sprieduma funkcija 134. lapp., Psich. 115. lapp.). Norādījums uz tagadnē valdošo tendenci sevišķi skadri parādās latīņu valodas -urus un grieķu μέλλω formā. Tālāk šeit svarīga manis aprādītā gaidu spriedumu attiecība pret iespējamiem un varbūtības jēdzieniem, kurus vācu valodā bieži izsaka futūrā vai futurum exactum formā („Tas tā gan būs“, „Viņš būs nokavējies“). Nejauši es atradu, ka jau Augustīns nākotni uztvēris kā klātesošu gaidīšanu. „Kas liegs, ka nākotnes vēl nav? Jau tagad mīt dvēselē gaidīšana uz nākošo.“ (Confess XI, 28.).

„Sprieduma funkcijā“ un citos mazākos darbos, tāpat arī atkārtotos priekšlasījumos par valodas psiholoģiju, esmu minējis vēl daudz citus gadījumus, kur plaši lietotās grāmatās sastopamas nepareizas dēfīnīcijas un rēgulas, jo tās nepamatojas uz psiholoģiskiem valodas novērojumiem. Bet svārigākais šo pētījumu panākums ir tas, ka valodas mācība, un it sevišķi vecās valodas, ir drošākais un iespaidīgākais līdzeklis, lai skolniekus ievestu dvēseles darbnīcā.

Vīnē, 1922.

Sacerētājs.

Jerūzalema „Psiholoģijas mācības“ stiprā puse starp citu ir tā, ka autors nekur nav vienkāršs apgalvotājs un sauss stāstītājs, bet aplūkojamos psiholoģijas jautājumus apgaismo ar piemēriem un gandrīz vai katru psihiskās dzīves izpaudumu ved sakarā ar dzīvi. Tā autors mūsu gara acu priekšā nostājas ne tikai kā zinātnieks, bet arī kā audzinātājs. Šis bija viens no svarīgākiem motīviem, samērā nevisai vieglā valodā sarakstītās Jerūzalema psiholoģijas pārtulkošanai latviešu valodā. Svešvārdu un īpašvārdu rakstībā ievēroti valodnieku atzinumi, izņemot dažus vārdus (kā piem. psiholoģija u. c., kur vieni ieteic rakstīt ī, citi y), par kuŗu rakstību mūsu valodā specialisti vēl nav pilnīgi vienojušies.

Rīgā, jūlijā 1927.

Tulkotāja.

Literatūra.

Fridrichs Jodls, Psiholoģijas mācība (Lehrbuch der Psychologie) 3. izd., Stutgartē 1908. Šai plašajā darbā dziļi un pamatīgi apskatītas visas psiholoģijas problēmas. Katrai nodaļai atzīmēta attiecīgā literatūra, pie kam ievēroti netiekvien patstāvīgi parādījušies filozofiskie darbi, bet arī filozofiskie laikraksti. Tamdēļ ikvienam, kas vēlas psiholoģijā nopietnāk iedziļināties, šī grāmata sevišķi nepieciešama. Uz Jodla viedokļa mūsu „Psiholoģijas mācībā“ pamatojas psihisko fainomenu iedalījums pēc apziņas pamatfunkcijām un attīstības pakāpēm (8., 9. §§ u. passim).

Hermanis Ebinghaus, Psiholoģijas pamatvilcieni (Grundzüge der Psychologie) I. sēj. 2. izd., Leipcīgā 1905. Šis darbs ievērojams ar to, ka viņā no vispārzināmiem faktiem izejot, tikpat labi ievēroti vispārīgie reizes viedokļi, kā arī attēloti gadījumi no atsevišķiem pētījumiem.

Vilhelms Vunts, Fizioloģiskās psiholoģijas pamatvilcieni (Grundzüge der physiologischen Psychologie) 3 sējumos, Leipcīgā 1908.—1911. Šā darba pirmais izdevums 1874. gadā pacēla moderno psiholoģiju patstāvīgas zinātnes augstumos. Ari priekšāstāvošā darba sacerētājs šam darbam ir pateicību parādā par ierosinājumu nodarboties ar psiholoģiju un par savas psiholoģiskās pārliecības pamatvirzienu. Šo darbu pamatīgi studējot, ikviens gūs vislielāko svētību, tikai šī studēšana prasa stipru, intensīvu darbu. Uz atsevišķām vietām „Psiholoģijas mācībā“ nav jānorāda, tamdēļ ka tā visa ir Vunta ietekmētā, kaut gan autors dažos diezgan svarīgos jautājumos ir nācis pie mazliet citādas pārliecības.

Vilhelms Vunts, Priekšlasījumi par cilvēka un dzīvnieka dvēseli (Vorlesungen über Menschen und Tierseele) 4. izd., Hamburgā un Leipcīgā 1906. Sevišķi piemērots darbs kā ievads eksperimentālās metodēs (§ 14).

Vilhelms Vunts, Psiholoģijas pamati (Grundriss der Psychologie), 4. izd., Leipcīgā 1904. Šeit iztirzātas taisni psiholoģiskās problēmas. Vunts šeit sniedz īsu dvēseles dzīves attēlojumu kā gala rezultātu, pie kuŗas nonācis savos ilggadīgos pētījumos. Grāmata ir ļoti svarīga un prasa iedziļināšanos.

Haralds Höfdings, Psiholoģija (Psychologie in Umrissen) vācu valodā no Bendiksena (Bendixen) 3. izd., Leipcīgā 1901.; grāmata bagātīga novērojumu ziņā (35., 72. §§. u. passim).

Viljāms Džēms (William James), Psiholoģijas principi (Principles of Psychology) 2 sējumos 1890. g. (angļu valodā). No šā introspektīvās psiholoģijas visievērojamākā darba it sevišķi izmantoti apcerējumi par domu

gaitu un atceres raksturojumu (25., 33. §§). Ļoti ieteicami ir arī tā paša autora vācu valodā tulkotie priekšlasījumi skolotājiem ar virsrakstu „Psychologie und Erziehung“ („Psychologie und Erziehung“), Leipcīgā 1901.

Viljāms Džēmsss, Psiholoģijas kurss vēstulēs (Psychology briefer course) 1904., vācu tulkojumā 1909.

T. Elzenhanss, Psiholoģijas mācības grāmata (Lehrbuch der Psychologie) 1912. Šis pamatīgais darbs uzsver vispārīgu principiālu uzskatu nozīmi arī atsevišķiem pētījumiem.

Adolfs Horvics (Adolf Horwicz), Psiholoģiskas analīzes uz fizioloģiskiem pamatiem (Psychologische Analysen auf physiologischer Grundlage) I. sēj., Hallē 1872.; II. sēj. 1. puse, Hallē 1875.; II. sēj. 2. puse, Magdeburgā 1878. Šai ļoti ierosinošajā darbā pirmo reizi jūtas uztvertas kā visas dvēseles pamats (12.§ u. passim).

Hugo Mūnsterbergs, Priekšlasījumi eksperimentālajā psiholoģijā (Beiträge zur experimentellen Psychologie) 4 burtnīcas, Freiburgā i. B., 1889. līdz 1892. Šī grāmata pa daļai izmantota sajūtas intensitātes un laika uztveršanai (14. u. 51. §§).

A. Bēns (A. Bain), Jūteklī un intelekts (The Senses and the Intellect) 3. izd., Londonā 1868., — ļoti svarīgs darbs asociācijas mācībā (28. un 29. §§).

Ernsts Machs, Sajūtu analīze (Analyse der Empfindungen) 5. izd., Jēnā 1906. Šis pētījums, kam atziņas teorijas attīstībā ir laikmetu radoša nozīme, sniedz arī psihologam daudz jaunu vērtību. It sevišķi svarīga šeit mācība par telpas un laika sajūtām. Arī „Psiholoģijas mācībā“ apcerētā laika uztvere galvenos vilcienos saskan ar Macha uzskatiem (51., 52., 53. §§).

Ernsts Machs, Atziņa un maldi (Erkenntnis und Irrtum), skices pētīšanas psiholoģijai, 3. izd., 1917. Vispāri satur vērtīgus priekšlasījumus domāšanas psiholoģijā.

V. Preijers (W. Preyer), Bērna dvēsele (Die Seele des Kindes) 5. izd., Leipcīgā 1900.; saturā ļoti svarīgi fakti materiāli par bērna pirmiem trim dzīvības gadiem.

H. Šteintāls (H. Steinthal), Valodas psiholoģija (Abriss der Sprachwissenschaft) I. sēj., Berlīnē 1881.

M. Lācarus (M. Lazarus), Dzīvība un dvēsele (Leben und Seele), II. sēj. (Gars un valoda), 3. izd., Berlīnē 1885. Uz šiem abiem darbiem pamatojas valodas attīstības attēlojums—tikai ar dažām nelielām modifikācijām (38. un 39. §§).

G. Gerbers, Valoda un izziņa (Die Sprache und das Erkennen) Berlīnē 1884. Šam darbam sacerētājs ir pateicīgs par ierosmi viņa paša uzstādītām sprieduma teorijām.

Hugo Mūnsterbergs, Psihotehnikas pamatvilcieni (Grundzüge der Psychotechnik) 1913.; saturā sistemātiski izstrādāts pārskats par psiholoģijas pielietošanu dažādās dzīves nozarēs.

Viljāms Sterns, Diferenciālā psiholoģija savās metodēs un pamatos (Die differenzielle Psychologie in ihren Methoden und Grundlagen), 1913. Lieliski attēloti panākumi un uzdevumi, kādus psiholoģiskā pētīšana sasniegusi psihiskā variābilitātes, dvēselisko tipu un atsevišķu personību raksturojuma laukā.

Felikss Krūgers, Attīstības psiholoģija (Über Entwicklungspsychologie) 1915. Saturā vērojama noteikta prasība pielietot dvēseles dzīves ģenētisko, bioloģisko un socioloģisko aplūkošanas veidu, un tādējādi ļoti cieši pieskaņas šai mācības grāmatā pasvītrotām metodēm.

V. Jerūzalems, Sprieduma funkcija (Die Urteilsfunktion) Vīnē, 1895. (2., 17., 37. līdz 57., 67., 79. §§).

V. Jerūzalems, Par psiholoģiskām un loģiskām spriedumu teorijām (Über psychologische und logische Urteilstheorien). Ceturkšņa izdevumi zinātniskai filozofijai 1917. (42. §).

V. Jerūzalems, Kritiskais ideālisms un tīrā loģika (Der kritische Idealismus und die reine Logik) Vīnē, 1905. Sniedz jaunus argumentus sacertāja sprieduma teorijai.

V. Jerūzalems, Ievads filozofijā (Einleitung in die Philosophie), 7. u. 8. izd., Vīnē, 1919. No šā darba cēlusies „fundamentālās apercēpcijas“ izteiksme.

V. Jerūzalems, Laura Bridžmen, Kurlmēmās un aklās audzināšana (Laura Bridgman, Erziehung eines Taubstummbinden) Vīnē, 1891. (5., 38. §§).

V. Jerūzalems, Domas un domātāji (Gedanken und Denker) Vīnē, 1905., (51., 52., 53., 66. §§).

Saturs.

IEVADS.

Pamatfakti un pamatjēdzieni.

Lapp.

1. §.	Psicholoģijas jēdziens un priekšmets	1
2. §.	Psicholoģijas uzdevums un stāvoklis	3
3. §.	Psicholoģijas metodes	5
4. §.	Psicholoģijas metodes (turpinājums)	8
5. §.	Psicholoģijas palīgavoti	11
6. §.	Dvēseles jēdziens	14
7. §.	Miesa un dvēsele. Nervu sistēma	16
8. §.	Apziņas pamatfunkcijas	24
9. §.	Apziņas attīstības pakāpes	27
10. §.	Psichiskās dispozīcijas	30
11. §.	Psicholoģijas iedalījums	33

Atziņas psiholoģija.

A. Sajūta un apjaua.

12. §.	Sajūtas rašanās un vispārīgās īpašības	34
13. §.	Sajūtas kvalitāte	35
14. §.	Sajūtas intensitāte	39
15. §.	Sajūtas jūtu tonis	43
16. §.	Jūtekliskās sajūtas plašākā nozīmē	44
17. §.	Sajūta un apjaua	46
18. §.	Tauste	47
19. §.	Redze (Gaisma un krāsas)	49
20. §.	Redze (objektu apjaua)	56
21. §.	Dzirde	62
22. §.	Garša un oža	68
23. §.	Jūteklisko apjauu vispārīgā nozīme	68

B. Par priekšstatu.

24. §.	Priekšstats	70
25. §.	Priekšstats un apjaua	71
26. §.	Priekšstatu galvenās klases	72
27. §.	Priekšstatu plūsme	73
28. §.	Priekšstatu asociatīvā plūsme. Kontiguitātes likums	74
29. §.	Līdzības asociācija	78

30. §.	Tālākais priekšstatu asociatīvā plūsmē	81
31. §.	Priekšstatu aperceptīvā plūsme. Uzmanība	83
32. §.	Aperceptcija	88
33. §.	Atmiņa un atcerēšanās	92
34. §.	Fantazija	96
35. §.	Tipiskie priekšstati	99
36. §.	Pašpārdzīvotu dvēseles stāvokļu reprodukcija	102

C. Domāšana un valoda.

37. §.	Priekšstatīšana un domāšana	104
38. §.	Valodas izcelšanās	105
39. §.	Valodas attīstīšanās. Teikums un spriedums	108
40. §.	Vārds un jēdziens	110
41. §.	Sprieduma attīstība	114
42. §.	Sprieduma attīstība. (Turpinājums.)	116
43. §.	Patstāvīgi un pārņemti spriedumi	120
44. §.	Patiesība un maldi spriedumā. Negācija	122
45. §.	Ticība un spriedums	125
46. §.	Slēgšana	127
47. §.	Domāšana un izziņa	129
48. §.	Telpas un laika uzskatāmības formas	131
49. §.	Telpas sajūta	132
50. §.	Telpas uzskatāmība un telpas jēdziens	133
51. §.	Laika sajūta	135
52. §.	Laika uzskatāmība un laika jēdziens	136
53. §.	Telpas un laika mērīšana un novērtēšana	137
54. §.	Skaitlis	139
55. §.	Lietā un substance	141
56. §.	Kauzālitate un eksistence	143
57. §.	Atskats	147

Jūtu psiholoģija.

58. §.	Jūtu vispārīgais raksturojums	149
59. §.	Jūtas un efekti	151
60. §.	Jūtu klasifikācija	153
61. §.	Individuelās jūtas	155
62. §.	Individuelās jūtas (turpinājums)	158
63. §.	Ģimenes jūtas	162
64. §.	Patriotiskās jūtas	164
65. §.	Līdzjūtība	165
66. §.	Tikumiskās jūtas	167
67. §.	Reliģiskās jūtas	174
68. §.	Aistētiskās jūtas	175

	Lapp.
69. §. Intellektuālās jūtas	179
70. §. Jūtu dispozīcijas	181
71. §. Jūtas un atziņa	182

Gribas psiholoģija.

72. §. Gribas funkcijas vispārīgais raksturojums	185
73. §. Kustības un griba	187
74. §. Tiekšme un dziņa	190
75. §. Iekāres un kaislības. Vēlēšanās	191
76. §. Griba	193
77. §. Gribas brīvība	195
78. §. Es-apziņa un pašapziņa	198
79. §. Personība individuālitate	201
80. §. Gribas dispozīcija. Apgarotība un raksturs	204

PIELIKUMS.

Dvēseles dzīves pārtraukumi un traucējumi.

81. §. Miegš un sapnis	208
82. §. Hallūcinācijas un illūzijas	211
83. §. Valodas traucējumi	212
84. §. Gara slimības	214

Pamanītās iespieduma kļūdas.

Iespiests					Jābūt	
7.	lpp.	1.	rindā no	apakšas	blick' in dem	blick' in dein
11.	"	9.	"	"	ψυχῆ	ψυχῆ
13.	"	4.	"	augšas	Vinklerīda	Vinkelrīda
19.	"	15.	"	apakšas	konstrukciju	kontrākciju
29.	"	7.	"	"	būene	būtne
35.	"	21.	"	augšas	elemenārnorisa	elementārnorisa
60.	"	16.	"	"	ieslēgt	ieslēgti
66.	"	9.	"	apakšas	čikstoņa	čikstoņu
67.	"	18.	"	"	diferecēšanās	diferencēšanās
73.	"	15.	"	"	no	"no" izmetams
78.	"	1.	"	augšas	kas	kad
78.	"	10.	"	"	φύσε	φύσει
96.	"	14.	"	"	acerē	āterē
96.	"	10.	"	apakšas	divaem	dīviem
104.	"	14.	"	augšas	to	tas
110.	"	19.	"	"	frāzes	fāze
111.	"	5.	"	apakšas	vienmēr	par visām lietām
132.	"	17.	"	augšas	wegdenken	wegdenken
136.	"	4.	"	"	taikni	taisni
144.	"	7.	"	"	chininu	činina
147.	"	12.	"	apakšas	notiektu	notēktu
148.	"	12.	"	"	radies	rādīs
151.	"	9.	"	augšas	jūtas	jūtu
157.	"	12.	"	"	iogalinājis	nogalinājis
157.	"	1.	"	apakšas	Schander	Schauder
158.	"	11.	"	"	diens	dienas
159.	"	18.	"	"	vajadzību	vajadzība
161.	"	2.	"	augšas	emocionālās	emocionālās
167.	"	9.	"	"	darbu	lauku
180.	"	4.	"	apakšas	jalieta	ja lieta
182.	"	9.	"	"	Tasos	Tasō
185.	"	6.	"	"	pārdomas	pārdomās
191.	"	13.	"	"	Vēlesšanās	Vēlēšanās

Ievads.

Pamatiakti un pamatjēdzieni.

1. §. Psiholoģijas jēdziens un priekšmets.

Psiholoģija ir zinātne par dvēseles dzīves faktiem un likumiem.

Psiholoģijas priekšmets ir pati dvēseles dzīve, mūsu atmiņas un domas, pārliecība un šaubas, prieki un bēdas, vēlēšanās un apņemšanās, — īsi sakot, — visi dvēselīgie stāvokļi un darbības, kā mēs tos pārdzīvojam katru dienu un stundu. Šie pārdzīvojumi, kā tādi, mums doti tieši. Tos iespējams pārdzīvot tikai vienīgā, katram no mums pazīstamā, bet ne tuvāk aprakstāmā veidā, un tie atšķiras tālruni ar šo pārdzīvojuma iespējamības veidu no procesiem mūsu apkārtnē, tā sauktajā „ār pasaulē“, pie kuŗas plašākā nozīmē pieder arī mūsu ķermenis. Šos procesus sauc par fiziskiem fainomeniem, kas savā kopībā sastāda dabas zinātņu priekšmetu. Pretēji tam, procesi dvēseles dzīvē saucas par psihiskiem fainomeniem, un tie sastāda psiholoģijas priekšmetu.

Fizisko fainomenu raksturīga pazīme tā, ka viņi jūtekliski apjaujami,*) tos iespējams padarīt pieejamus jūtekliskai apjauvai (ar mikroskopu u. tml.), vai arī mazākais dota iespēja domāt par jūtekliski apjaujamiem. Psihiskos fainomenu turpretī nekad nevar jūtekliski apjaust, nedz arī pat domāt kā jūtekliski apjaujamus. Savas domas un slēdzienus, priekus un skumjas es nekad nevaru redzēt, nedz arī iedomāties kā redzes priekšstatu. Par citām, psihisko fainomenu pozitīvām pazīmēm būs runa turpmāk, bet pietiek jau sacītā, lai iegūtu skaidrību, ka psihiskie fainomeni sastāda pavisam īpatnēju, ar fiziskiem fainomeniem nesalīdzināmu norisu klasi, kas tāpēc arī ir priekšmets sevišķai zinātnei.

Psihisko fainomenu pārdzīvošanu mēs saucam gluži vispāri: **apziņa**. Tas, ka mums ir apziņa, nenoziņē neko citu,

*) apjauzams-wahrnehmbar, apjauva-Wahrnehmung. (tulc.).

kā: mēs esam spējīgi psihiskus fainomenus pārdzīvot. Mēs esam pie apziņas, nozīmē tik daudz, kā: mēs tiešām pārdzīvojam psihiskus fainomenus. Tāpat neapziņa nenozīmē neko citu, kā dažreizēju, vai arī vienmērīgu nespēju pārdzīvot psihiskus fainomenus. Tamdēļ tad arī zem *a p z i ņ a s* mēs saņemam dažādām psihiskām norisām (domāšanai, jušanai, griebešanai) kopējos vilcienus — visu psihisko fainomenu vispārīgo īpašību. Zinātniska nodarbošanās ar psihiskām norisām, tad nu nes līdz ar sevi to, ka viņu kopējā pazīme tiek pacelta jēdzienā un nostatīta pretī atsevišķiem pārdzīvojumiem kā kaut kas vesels. Šī apziņas nostatīšana patstāvīgi kļūst mums jo sevišķi saprotama pēc tās iekšējās kopsakarības, kas valda starp visiem viena un tā paša individa psihiskiem pārdzīvojumiem un ko parasti sauc par *a p z i ņ a s v i e n ī b u*. Tādā kārtā apziņa patiešām šķiet sevi paceļam vienībā no saviem stāvokļiem un saturiem.

A p z i ņ a s stāvoklis ir katra, savā pilnā individuālā noteiktībā un individuālā nokrāsā patiesi pārdzīvota, psihiska norisa. Viss, ko mēs iekšēji pārdzīvojam, nav nekas cits, kā nepārtraukta apziņas stāvokļu secība. Ik doma, kas mums iešaujas prātā, vēlēšanās, prieks, izbrīna, vispirms ir agrākā apziņas stāvokļa pārveidošanās un jaunā sastāvdaļa.

Par *a p z i ņ a s* saturiem mēs saucam objektu grupas, kas viegli izceļas no mūsu kādreizējo pārdzīvojumu kopības un ko ļauj izolēt mūsu uzmanība. Atmiņām, fantāzijas tēliem un domām pa lielākai daļai ir skaidri norobežojami saturi, bet jau retāk tas konstatējams jūtu stāvokļos.

Visi fiziskie fainomeni, t. i. mūsu apkārtne, koki, nami, mākoņi, ko mēs redzam, troksni, ko dzirdam, vispirms doti mums tikai kā apziņas saturi. Un tomēr mēs esam pārliecināti, kamēr stāvam uz ikdienišķas pieredzes pamatiem, ka visas šās lietas tiešām eksistē ārpus mums un neatkarīgi no mums. Jautājums par to, vai šī pārliecība ir dibināta, noved pie filozofiskiem — tuvāki sakot — atziņas teorijas pētījumiem, kas sniedzas pāri psiholoģijas robežām.

Tā tad viss, ko mēs patiesi pārdzīvojam, ir mūsu apziņas stāvokļi un saturi, un līdz ar šo mēs varam teikt: psiholoģijas priekšmets ir apziņa ar viņas mainīgiem stāvokļiem un saturiem. Bet šeit atdušamies uz reti grūtas un sarežģītas, tā saucamās „*n e a p z i ņ a s*“, vai — kā tagad mēdz teikt —

„zemapziņa“ dvēselīgo norisu problēmas. Par šām lietām, ciktāl tās ietilps mūsu apskatā, mēs runāsim turpmāk, iztirzājot „psihisko dispozīciju“ jēdzienu. Jāpiemin, ka šai grāmatā iet runa tikai par cilvēka dvēseles dzīvi. Tikai atsevišķos gadījumos paskaidrošanas labad tiks pievesti droši fakti no kustoņu dzīves.

2. §. Psiholoģijas uzdevums un stāvoklis.

Psihiskie fainomeni mums vienmēr doti kā norisas, kā notikumi. Mums vienmēr šeit darišana tikai ar procesiem, nekad ar mierā stāvošu, stingšu esotību. Un psiholoģijas uzdevums tad nu pastāv šo norisu pēc iespējas vienkāršā aprakstīšanā. Izteiksme, ko valoda šeit atstāj pētnieka rīcībā, gandrīz vienmēr nozīmē ļoti saliktus psihisku norisu kompleksus. Viss tas, ko saucam par atcerēšanos, par domu un vēlēšanos, — vienmēr ir vesela norisu grupa, kāpēc tad arī, pirms sākusies aprakstīšana, ir jānotiek sadalīšanai jeb analīzei. Kompleksie fainomeni ir jāsadala un jānoved pie elementāriem procesiem, kas izslēdz tālāku sadalīšanu. Katrā ziņā šī analīze ne vienmēr viegli izvedama. Tā prasa asu novērošanu un ilgu vingrināšanos. Pateicoties sadalīšanai elementārie procesi un viņu savstarpīgās attiecības izceļas visai skaidri. Tā tad psiholoģijas tuvākais uzdevums ir aprakstīt norisas dvēseles dzīvē tā, lai viņās ieejošie elementārie procesi un viņu mainīgās savstarpīgās attiecības skaidri izceltos.

Ar jautājumu, no kādiem elementāriem procesiem psihiskais pārdzīvojums sastāv, psiholoģijā uz visciešāko saistīts nākošais jautājums, proti, kā šis fainomens rodas. Dvēseles dzīve mums visur un vienmēr dota kā attīstība. Notikumi kustas it kā vienā virzienā un izbeidzas laika pavidienā. Šeit nevar noraidīt jautājumu par „agrāk“ vai „vēlāk“. Pat attiecībā uz elementārām, tālāk neanalizējamām norisām, psiholoģija nevarēs noraidīt jautājumu, kādas no šām norisām bērnā parādās agrāk, kādas vēlāk. Tāpēc tad arī psiholoģijai dvēseles dzīve jāapskata ģenētiski.

Nekad nevar psihisku norisu patiesi aprakstīt, ja nezina, kā tā izcēlusies un attīstījusies. Ka p. piem. kāds acīm uztverts priekšmets nav

vienkāršs, bet ļoti komplicēts process, to vislabāk pārliecināties, novērojot mazus bērnus, kas savos pirmos dzīves mirkļos gan apjauž gaismas iespaidus, bet vēl tālu stāv no redzes apjaušanās.

Līdz ar ģenētisko aplūkošanu savukārt jo cieši saistās dvēseles dzīves bioloģiskais uztvērumš. Kas novēro dvēseles dzīvi viņas attīstībā, tas drīz atzīst, cik svarīgi psihiskie fainomeni dzīvības uzturēšanai. Mūsu tīksmes un netīksmes jūtas ir svarīgi ceļa rādītāji vajadzīgā un kaitīgā izšķiršanai, mūsu pārdomu un pārlikumu liela daļa ir vērsta uz to, lai atsevišķa individa, ģimenes, valsts un cilvēces dzīvi padarītu skaistāku un saturā bagātāku. Vairums zinātņu ir izsauktas tīri praktisku vajadzību dēļ. Bioloģiskais redzes viedoklis, psiholoģijai ir visai svarīgs heuristiskais princips, t. i. pētīšanas pamatlikums, kas ved pie jaunu patiesību atklāšanas. Un kamēr mēs katru dvēselīgo tēlu it kā izvaicājam par to, kāda viņa nozīme dzīvības uzturēšanā, mūsu priekšā atklājas jaunas procesa puses, kas līdz tam bija nezināmas. Un tādā kārtā mums izdodas piekļūt tuvāk dvēseles dzīves pareizai uztverei un dziļākai izpratnei.

No šejienes psiholoģijas uzdevums ir novest psihiskos fainomenus ar analīzes palīdzību pie viņu elementārākiem procesiem un ar ģenētisko un bioloģisko aplūkošanu izpētīt viņos valdošos likumus.

Psiholoģijas stāvokli zinātņu sistēmā noteic tās uzdevums. Psiholoģija ir pieredzes zinātne. Bez jebkāda priekšnoteikuma par dvēseles būtību tā tiecas izpētīt psihiskos fainomenus pašus, kā tos katrs pārdzīvo viņu likumīgā kopsakarībā. Viņa izlieto pie tam, kā tas zemāk tiks rādīts, tās pašas metodes, kas tiek pielietotas dabas pētīšanā. Tā tad sava empīriskā rakstura dēļ psiholoģija līdzinās dabas zinātnēm. Ar pēdējām viņai kopējs tas, ka psihiskiem procesiem dzīvības uzturēšanā (tikpat labi atsevišķa individa, kā visas cilvēku sugas dzīvē) ir milzīga nozīme. Tamdēļ psihiskie fainomeni ir svarīgs faktors organiskā dzīvē vispārī, un zinātnēi, kas par savu uzdevumu spraudusi vispārīgo dzīvības likumu izpētīšanu, — bioloģijai, — ir nepieciešami

jāņem vērā psihiskie procesi. Tomēr, neskatoties uz šo tuvo pieskari, psiholoģija no dabas zinātnēm atšķiras taisni ar savu priekšmetu. Psihiskie fainomeni veido, kā tas jau agrāk aprādīts, īpatnēju norisu klasi, kas savu raksturīgo pazīmju dēļ atšķiras no dabas zinātņu objektiem. Bet, no otras puses, šām norisām ir izšķiroša nozīme cilvēces attīstībā. Viņas likumi parādās vēsturē, valodas augšanā, tiesību attīstībā, parašās un tīkumos, kā arī mākslā un literātūrā. Ja nu tagad, kā tas parasts jaunākā laikā, šās zinātnes, kuŗu priekšmets ir cilvēka gara produktu aplūkošana, apvieno vārdā gara zinātnes, tad psiholoģijas stāvokli varētu noteikt apmēram šā. Psiholoģija savā metodē seko dabas zinātnēm, bet ar savu priekšmetu sastāda visu gara zinātņu pamatu.

Pie gara zinātnēm vispirms pieder vēsture ar viņas dažādiem nozarojumiem, kā politisko, kultūras un saimniecisko vēsturi. Tad tālāk vēl valodniecība un filoloģija, tiesību zinātne un nacionālā oikonomija. No tā sauktām filozofiskām disciplīnām šeit vispirms pieder atziņas teorija, ētika un aistētika. Visām šām zinātnēm ir nepieciešama dvēseles dzīves likumu pazīšana. Ikviena no šām zinātnēm prasa psiholoģisko pamatojumu.

3. § Psiholoģijas metodes.

Līdzīgi citām pieredzes zinātnēm arī psiholoģija nonāk pie saviem rezultātiem novērojumu un mēģinājumu ceļā. Tomēr abas metodes, sakarā ar priekšmeta īpatnību, šeit atrod dažādu pielietojumu.

Psichisko fainomenu novērošanu tieši var izdarīt tikai katrs pats pie sevis. Tamdēļ arī visgalvenākā metode psiholoģisko faktu iegūšanai ir pašnovērošana. No angļu vārda „introspection“ (burtiski tikdaudz, kā „sevī ieskatīties“) šo metodi sauc par introspektīvo.

Introspektīvai metodei vispirms tā priekšrocība, ka novērojamās norisas mums dotas tieši. Pie ār pasaules aplūkošanas mēs dibināmies uz saviem jūteklīem, kuŗu darbības spējas vēl pastiprinam ar mākslīgi darinātiem instrūmentiem. Iz-mēģināto novērojumu pareizība tad nu atkarājas no mūsu jūteklū asuma un samērā arī no izlietoto instrūmentu pareizības. Tā tad novērojumi notiek netieši. Turpretī norisas mūsu

apziņā, ciktāl tas vispāri iespējams, neņemot palīgā kādu psihisku mediju, mēs novērojam tieši. Šā apstākļa sekas tad nu ir tās, ka introspektīvai metodei (kaut gan ar viņu savienotas grūtības un avotu kļūdas) jāpaliek par visu pārējo metodi nepieciešamo pamatu un priekšnoteikumu.

Tomēr šām priekšrocībām blakus stāv arī ievērojami trūkumi. Pie ār pasaules objektiem un procesiem iespējams mazākais regulāri turpināt novērošanu ilgāku laiku un pie tiem pašiem noteikumiem to atkārtot biežāk. Bet taisni dabai un fizisko fainomenu gaitai pilnīgi vienalga, vai tos novēro jeb ne. Turpretī psihiskiem fainomeniem ir mainīga iedaba un tie grūti satverami. Jo lielu grūtību rada tas apstāklis, ka, pateicoties uzmanībai, ko pievēršam novērojamai norisai, pēdējā vai nu pārtraucas pavisam, vai modificējas. Tamdēļ novērošana sekmīgāk izdodas vienkāršās norisās, jo te uzmanības iespaids mazāks. Aplūkojot komplicētus fainomenus bieži jāgaida, līdz pašai norisa pagājusi, bet tomēr iespiedusies atmiņā. Ja es piem. gribētu novērot sevi kādā dusmu uzplūduma brīdī, tad dusmas izgaistu tai pašā acumirkli. Ja dusmu uzplūduma brīdis pagājis, tad dažreiz pat vēl pēc dažām dienām izdodas atmiņā rekonstruēt atsevišķas norisas fāzes. Bet arī atmiņa nesniedz drošus rezultātus, jo tā bieži trūcīga un direkti maldinoša. Te pievienojas vēl tālākais pašnovērošanas trūkums, kas slēpjas cilvēku lielajā *i n d i v i d u e l a j ā d a ž ā d i b ā*, kam attiecībā uz psihiskiem fainomeniem liela nozīme. Ja savā apziņā esmu novērojis kādu norisu, tad nevaru tūlīt zināt, vai esmu atradis kādu savas individuālās apziņas savdabību, jeb cilvēcīgās apziņas vispārīgo īpašību. Tikai kad novērošana līdzīgā kārtā atkārtota vairākas reizes, kļūst iespējama tās izlietošana vispārīgai psiholoģijai.

Tamdēļ pašnovērošanai kā papildinājums pievienojas *c i t u n o v ē r o š a n a*. Pie tam vispirms jāuzsver, ka citos nekad nevaram novērot psihisku norisu pašu par sevi, bet gan tikai viņas ārējās parādības. Pie šādām ārējām parādībām pieskaitāma izturēšanās, vaibsti, žesti un citas kustības, bet it sevišķi valoda. Valodas ceļā gūtā sazināšanās mums sniegtu visdrošākās liecības par to, kas notiek otra dvēselē un būtu tādējādi tuvākais un labākais avots psiholo-

ģisku faktu iegūšanai, ja nebūtu jārēķinās ar iespējamību, ka runājošais pats ir neskaidrībā par savu psihisko stāvokli, vai arī ka viņam nodoms mūs maldināt. Te pievienojas vēl tas apstāklis, ka valoda ir viņai nepilnīgs psihisku fainomenu izteiksmes līdzeklis. Dzīvais, nepārtrauktais dvēseles dzīves ritums grūti un gandrīz nekad nav vārdos ietērpjams. Tamdēļ taisnība Šillera vārdiem:

„Kādēļ būs mūžīgs žogs, kas atšķirs garu no gara?
Dvēsele runāt kas sāk, tā vairs dvēsele nav.“*)

Ja nu valoda tikai nepilnīgi izteic to, kas notiek dvēselē, tad otru, kā dvēseles stāvokli gribam noteikt, sapratīsim tikai tad, ja spēsīm viņā uzietās norisas atdarināt pašu apziņā. Visvieglāk tas izdosies, ja paši būsīm atradušies līdzīgā stāvoklī un ko tamlīdzīgu piedzīvojuši. Tā piem. trūcīgam būs bieži vairāk sapratnes par nabadzības slogu nekā bagātam. „Varu diezgan labi iedomāties šādā situācijā“, mēdzam tādās reizēs teikt. No tam slēdzams, ka īstenībā tikai pašpārdzīvotā novērošana mums sniedz īstu faktu materiālu, un ka tamdēļ pašnovērošana paliek par vienīgo mērauklu citu novērošanai. Un tomēr šī pēdējā paliek par psiholoģiskās pētīšanas svarīgāko avotu. Tikai citus novērojot ierosinām pārbaudīt un izvaicāt sevi, un sākam jo intensīvi nodarboties ar sevi pašiem. Tā pašnovērošana iet roku rokā ar citu novērošanu. Tās nav divas dažādas metodes, bet kopā veido introspektīvo metodi, kas atkal jo raksturīgi izpaužas Šillera pazīstamajā distichonā:

„Noskaties citos, ja saprast tu gribi pats sevi;
Vēro, kāds esi tu pats, cits tad tev saprotams tiks.“**)

Novērot citus cilvēki ir bijuši spiesti jau ļoti agrā attīstības pakāpē tīri praktisku motīvu dēļ. Ir taču interesanti pārliciecināties, kas notiek mūsu tuvāka dvēselē, ja gribam zināt, ko viņā esam pārskatījuši. Šie praktiskie motīvi ir spēkā arī vēl tagad. Tiesnešiem, ārstiem un skolotājiem nepieciešams savā arodā izveidot šo spēju. Uzdevumi, kādus mums uzliek dzīve, paceļas no vienkāršākiem līdz grūtākiem un bieži pat līdz ļoti sarežģītiem. Ja mēs p. piem., dzirdot bērnu kliežam, taisām slēdzienu,

*) „Warum kann der lebendige Geist dem Geist nicht erscheinen? Spricht die Seele, so spricht, ach! schon die Seele nicht mehr.“

**) Willst du dich selber erkennen, so sieh, wie die andern es treiben, Willst du die andern verstehn, blick' in dem eigenes Herz.“

ka bērnam ir netiksmes izjūta un tamlīdz arī kāda vajadzība, tad tas jau ir puslīdz drošs slēdziens. Bērna māte pat no balss skaņas vien daudzos gadījumos pareizi uzminēs īstās vajadzības iedabu. Bet ja nu vēl gribam, klausīdamies bērnu sarunās, izprast īpatnējos, bieži ļoti interesantos bērna apziņas priekšstatu saistījumus, tad uzdevums jau grūtāks, un ne vienmēr noved pie drošiem rezultātiem. Ja mēs, beidzot, iztīrādāmi kādas vēsturiskas personas, p. piem. Napoleona I. vārdus un darbus, gūstam ainu par viņa tālaika gara stāvokli un vēlamies to raksturot, tad tas, protams, neparasti sarežģīts un grūts uzdevums, kas tāpēc arī reti kad, pirmo reizi mēģinot, izdodas. Dzīves uzstādītais vienkāršais citu novērošanas uzdevuma atrisinājums, daudzkārt izdodas arī tā saucamam „cilvēku pazinējam“, bet grūtāko uzdevumu atrisināšanai nepieciešama psiholoģiska izglītība.

4. §. Psiholoģijas metodes (turpinājums).

Introspektīvās metodes iegūtais faktu materiāls tad nu izlietojams īstai pētīšanai. Tas notiek, kā jau augšā aizrādīts, pateicoties sadalīšanai jeb analīzei. Visas norisas, ko mēs novērojam paši sevī vai slēdzam par citiem, tuvāk aplūkojot, pierādās par vairākkārtīgi savienotām un komplicētām. Šīs tad nu sadalāmas elementāros procesos. Pie tam dažkārt izrādās, ka elementārie procesi faktiski nav savstarpīgi atdalīti, bet gan iespējama viņu savstarpīga nošķiršana.

Ja es piem. dzirdu blakus istabā pulksteni sitam, tad process, noritošs tikko izmērāmā laika sprīdī, pavirši aplūkojot, liekas esam pavisam vienkāršs. Bet viegli pierādāms, ka tas salikts no daudziem, skaidri atšķiramiem procesiem. Pulksteņa sitiens liecina, ka vispirms manā apziņā ir skaņas sajūta, kas, pamatojoties uz agrākiem piedzīvojumiem, izsauc sienas pulksteņa priekšstatu. Ar šo priekšstatu savienojas spriedums, ka sitiens cēlies sienas pulkstenim darbojoties. Ja es pulksteni nebūtu nekad redzējis,—tā tad arī sitienu skaņas sajūtu nevedis nekad ar šo priekšstatu sakarā,— tad sitiens nevarētu izsaukt nedz minēto priekšstatu, nedz arī attiecīgo spriedumu. Šai piemērā redzams, ka parāstie, ikdienišķās dzīves pārdzīvojumi kļūst saprotami tikai ar psiholoģiskās analīzes palīdzību.

Analīze ir svarīgākais psihologa darbs un ar to tas atšķiras no augšminētā praktiskā cilvēku pazinēja. Pēdējais iz-

lieto savu nesadalīto pieredzi, lai uzminētu, kā šis zināmais cilvēks izturēsies dotā gadījumā. Psihologam ne tik daudz darišana ar atsevišķu gadījumu. Sadalīdams viņš daudz vairāk meklē atrast vispārīgo likumu, kas derētu novērotā gadījumā. Komplicēto fainomenu analīzi ar introspektīvās metodes palīdzību var izlietot arī vienu un tāpat iegūt svarīgus rezultātus. Pamatojoties uz šās metodes varam pieņemt, ka tas, ko parasti saucam par jūteklisko apjaudu, jau sen sevī daudzkārtīgi satur atmiņas tēlus un spriedumus. Tomēr šādā ceļā analīzes robeža sasniegta samērā ātri. Kāda objekta apjauda ar aci introspektīvā ceļā parādās kā kaut kas vienkāršs, tālāk neanalizējams. Te nu iestājas psiholoģiskais eksperiments, kas mums atvieglo tālāku sadalīšanu.

Eksperimentālo metodi pielieto psiholoģijā pēc tiem pašiem pamatlikumiem, kādi izmēģināti dabas zinātnu veicināšanā. Noteikumus, pateicoties kuriem izceļas psihiskais fainomens, uzstāda tiši un pēc plāna, proti tā, lai būtu iespējama viņu kvantitatīva un kvalitatīva variēšana. Likumīgi psiholoģiskā eksperimentā piedalās divas personas — eksperimentātors un novērotājs. Eksperimentātors uzstāda noteikumus un tos variē, — novērotājs uz pašnovērošanas pamata protokolē savus pārdzīvojumus vai nu vārdos, vai lietojot norunātas zīmes. Uzsākto variāciju novērotājam nepaziņo, jo tā varētu viņa novērošanu padarīt mazāk eksaktu. Bet pareizu rezultātu sasniegšanai taisni nepieciešama novērotāja ilgāka vingrināšanās. Tālāk psihiskiem mēģinājumiem raksturīgs tas, ka tie izdarāmi ar dažādām personām. Tikai tā var izlīdzināties individuālās diferences, vai arī panākta pamatīga norobežošana viņu fluktuācijās. Eksperimentātoram, kas kopo rezultātus, un pēc tam tos apstrādā, ja viņš grib iegūt pareizo izpratni, divkārti jābūt arī pašam novērotājam, t. i. viņam jāļaujas izmēģināt arī pašam sevi. Liela noteiktība un stingrs patiesīgums kā citur, tā arī šeit nepieciešami noteikumi. Tā kā mēģinājumu rindu tālāk parasti uzsāk uz iepriekšēja pieņēmuma pamata, un šis pieņēmums bieži izrādās maldīgs, tad jādara zināmi arī galīgi neizdevušies mēģinājumi, jo bieži notiek, ka vairāk pamācoši ir neizdevušies nekā izdevušies mēģinājumi.

Eksperimentālā metode, kas psiholoģijā atradusi pielietojumu tik vēl pirms nedaudz gadiem, sniegusi jau ievērojamus rezultātus. Ar tās palīdzību izdevies iztīrīt jūteklisko apjaudu daudz pamatīgāk, nekā tas bija agrāk iespējams. Tagad zinām, ka piem. redzes gūtā priekšmeta apjaudā ietilpst tīklenes un acu muskuļu sajūtu sakopojums. Ja uzmanīgi aplūkojam kādu objektu, tad esam parādūši to fiksēt. Tamdēļ liekas, ka uzmanība ar fiksāciju savstarpīgi identiskas. Bet izdevīgi eksperimentējot iespējams šās abas direkti atdalīt, tā ka tagad zinām, ka tās ir divas dažādas norisas, kas bieži darbojas kopā. Pateicoties eksperimentālai metodei ir atzīta muskuļsajūtas lielā nozīme visā dvēseles dzīvē.

Še ietilpst elementārās psihiskās norisas, sevišķi jūtekliskās apjaudas, kur skaidrību ienesusi eksperimentālā metode. Sekmīgi ir izdevušies mēģinājumi arī par psihisko faino-
 menu laicīgo norisu, apziņas apmēru, asociāciju likumiem un atmiņu. Šo mēģinājumu svarīgākie rezultāti tiks paziņoti šās mācības grāmatas attiecīgās vietās. Tālāk mēģināts sajūtu intensitātes pakāpes novest pie skaitliskas izteiksmes, par ko būs runa, apskatot sajūtu intensitāti. Pēdējos gados notikuši mēģinājumi arī par neskaidrās domāšanas norisām, pie kam eksperimentālā metode daudzkārtīgi kombinēta ar introspektīvo metodi. Un tamdēļ arvien vairāk izrādās, ka abām metodēm jādabojas kopīgi.

Ar laiku eksperimentālā psiholoģija attīstījusi savu darba lauku ļoti plaši. Daudz strādāts gar atmiņas, dažādo mācīšanas un mācību metodēm; sīki iztīrātas lasot radušās norisas un izpētītas noguruma un vingrināšanas sekas skolas mācībā, no kam tad maz pamazām izcēlusies atsevišķa zinātnes nozare, proti, eksperimentālā pārdagoģija un didaktika. Pārbaudot dažādās avotukļūdas liecinieku izteicienus, eksperimentālā psiholoģija kļuvusi svarīga arī tieslietām. Ir atrastas ģeniālas metodes apdāvinātības, intelliģences, zināmu aroda tieksmju, tāpat arī fabriku dzīvē labāko darba metodu pēc iespējas pamatīgai pārbaudīšanai. Pateicoties šam apstāklim psiholoģijai liela nozīme tagad tik svarīgā arodnieciskās un tamlīdz arī saimniecī-

s k ā s dzīves jautājuma atrisināšanā. Tagad visus šos psiholoģijas pielietojumus praktiskā dzīvē apvieno vārdā „psichotechnika“ (Psychotechnik); kuŗas uzdevumus un rezultātus pārskata veidā atstāstījis Hugo Münsterbergs savā grāmatā „Psychotechnikas pamatvilcieni“ (Grundzüge der Psychotechnik, Leipzig 1914).

E. H. Vēbers bija pirmais, kas eksperimentālo psiholoģiju sekmeņa plašākā apmērā. Viņa artikels „Tauste un kopizjūta“ (Der Tastsinn und das Gemeingefühl) Vāgnera fizioloģijas rokas grāmatā vēl šobaltdien ir paliekošs darbs. G. T. Fechners iesākto turpināja citīgi tālāk, un izveda sīkus mēģinājumus, sevišķi kairinājuma un sajūtas attiecību noskaidrošanai. Tad 1879. gadā Vilhelms Vunts nodibināja Leipcigā pirmo eksperimentālās psiholoģijas institūtu, pēc kam daudzas līdzīgas iestādes tika nodibinātas Vācijā, Francijā, Itālijā, Anglijā un pēdējos gados arī Austrijā. Tamdēļ eksperimentālās psiholoģijas rīcībā atrodas izveidotas metodes un daudzi īpaši konstruēti aparāti, kas dara iespējamus pilnīgi eksaktus pētījumus.

5. §. Psiholoģijas palīgavoti.

1. Fizioloģija. Ievērojot ciešo kopsakarību, kāda pastāv psihisku norisu un fizioloģisku procesu starpā, psihologam no svara mācīties tuvāk pazīt psihisko fainomenu fizioloģiskās parādības, — jo sevišķi norisas smadzenēs. Ja arī fizioloģija nespēj dot nekādu izšķirōšu slēdzienu par psihisko fainomenu iedabu, tad tomēr fizioloģisko procesu dziļāka pazīšana var ievērojamā kārtā ierosināt psihisko parādību rūpīgāku analīzi.

Tā runas organu artikulācijas centra atklāšana (t. s. Broka-centrs), ir pamodinājusi psihologus uz pareizāku runas procesa analīzi un noteiktāku izrunātā uztveršanu.

2. Valodniecība. Tā kā valoda ir apziņas norisu izteiksme (ἰὰ ἐν ἰῆ φωνῆ σύμβολα ἰὼν ἐν ἰῆ ψυγῆ), saka Aristotels), un, mazākais viņas sākumā, uzlūkojama kā neviļus darinājums, tad vārdu pirmatnējā forma un nozīme, ciktāl tā vispāri izzināma, bieži pārsteidzoši apgaismo kādas tautas psihiskos stāvokļus viņas pirmsākumā. Atsevišķu vārdu nozīmes maiņa mums atkal rāda bieži „labirintiski maldīgus“ ceļus, kādus uzsākusi cilvēciskā domāšana savā attīstības gaitā. No dažādām valodniecības nozarēm sevišķi svarīga psiholoģijai valodas vēsture un etimoloģija.

Tā grieķu vārda *oīda* (es zinu = es esmu redzējis) etimoloģija rāda, ka no tautiskās uztveres viedokļa vienīgi drošais zināšanas avots ir jūtekliskā pieredze. Sal. Homera Iliade. II. 485, kur jo skaidri parādās vārda pirmatnēja nozīme.

3. **Etnoloģija.** Šī zinātne, kas jo lieliski uzplaukusi pēdējos gadu desmitos, nodarbojas vairāk ar fizisko un garīgo īpašību izpētišanu pie tām tautām, kas palikušas atpakaļ savā primitīvā kultūras pakāpē. Te pierādās, ka šo cilšu atsevišķa individa domāšanu, jušanu un gribēšanu gandrīz pilnīgi noteic valdošie ticības priekšstati un to sociālo grupu tikumi, pie kurām tas pieder. No tam mēs pārlicināmies, ka patstāvīga domāšana un gribēšana pie cilvēkiem attīstījusies visai lēni un mazpamazām. Tālāk atrodam, ka dziļākās kultūras pakāpēs pārsvarā ir sajūtas un afekti, un ka fakti tīri teoretiskā novērošana primitīvam cilvēkam grūta, gandrīz neiespējama. No tam mācāmies, ka daudzas dvēseliskas norisas un psihiskas dispozīcijas, kas mums, pamatojoties uz pašnovērošanas, parādās kā kas pirmatnējs, ir izveidojušās pateicoties sociālai attīstībai. Tamdēļ etnoloģiskiem pētījumiem vajadzētu ierādīt redzamāku vietu dvēseles dzīves izpratnē nekā tas bija līdz šim.

Kurts Šteinens ar savu ievērojamo grāmatu „Starp Centrālās Brazīlijas pagānu tautām“ (Kurt von den Steinen, Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens), mūs iepazīstina, piem. ar tautām, kurū skaitļu vārdi ir tikai 1 un 2, no kam tie sastāda 3 un 4, un ar lielām pūlēm 5 un 6. Šai darbā mums parādās arī īpatnējais primitīvās domāšanas raksturs, kas, caurausts no pārņemtiem ticības priekšstatiem, ik slimību un nāves gadījumu attiecina uz ļaunu demonu burvīgu iedarbību un padodas daudz vairāk šo stipro, bieži pretrunīgo priekšstatu varai, nekā tiešiem, objektīviem piedzīvojumiem. Sal. arī Levy Brühl „Pagānu tautu domāšana“ (Das Denken der Naturvölker), vācu tulkojumā, Vīnē, 1921.

4. **Pasaules un kultūras vēsture.** Cilvēces attīstības lielie vilcieni, ko attēlo vēsture, mums rāda arī tos priekšstatus un jūtas, kas dažādos laikos dominējuši kā veselās tautās, tā arī atsevišķās izcilus personībās. Ja nu mēs pārbaudām šo pētījumu rezultātus pašnovērošanas ceļā, tad starp pagātni un tagadni atrodam tāpat līdzības, kā izšķirības momentus, kādā ceļā mums izdodas izprast cilvēcisko apziņu viņas pastāvīgās īpašībās, un aplūkot tās formas un veidus, kādos tā attīstījusies vēsturiskās dzīves attīstības gaitā.

Katrā ziņā tāds aplūkošanas veids uzrāda zināmu psiholoģisku skolu un viņa rezultāti ir tikpat svarīgi vēsturei kā psiholoģijai.

Leonīda, Aristeida, P. Deciņa Mūs'a, Arnolda Vinkerlīda darbi sajūsmīna mūs vēl šobaltdien, jo patriotiskās jūtas mūsos ir tikpat spēcīgas kā senāk. Turpretī mēs nevaram nedz dalīties, nedz saprasties jūtās, kādas izsauca vergu institūcija vecajās tautās un Amerikas plantatoros. Iedomājoties sevi pavēlnieka lomā, mēs sēv piešķirsim arvien mazāk tiesības pār vergu, nekā tas tiešām bija senatnē; ja turpretī novietojam sevi verga stāvoklī, tad brīvības mēraukla, ko sev atstājam arvien, būs lielāka par to mērauklu, kādu baudīja istie vergi.

5. Literātūra un māksla. Ir pats par sevi saprotams, ka daiļliteratūras pieminekļos un tēlojošā mākslā sastopamie brīvās gara darbības ražojumi mums atklāj ne tikai šo darbu radītāju psihiskos stāvokļus, bet vēl vairāk, tie stāsta par laika garu, kādā tie izcēlušies un par publikas gaumi, kam tie domāti. Kas ļaujas iesaistīties no grieķu dzejnieku un domātāju darbiem, sākot ar Homēru un beidzot ar aleksandrīniešu laiku, tas tur skaidri ieraudzīs tos reliģiskos priekšstatus, ko pārdzīvojusi tautas apziņa. Dievības, kas Homēra dziedājumos parādās aplipušas ar visām cilvēcīgām vajībām, jau pie Aischila, Pindara un Sofokla, kļūst par pasaules tikumiskās kārtības izcilus sargātājām. Beidzot pie Platōna un Aristotēla atrodam jau pilnīgi noteiktus monoteistiskus priekšstatus, kas jo pacilātu izteiksmi atrod stoīķa Kleanta sacerētā Zevam veltītā himnā. Varētu piemētināt, ka lielais iespaids, kādu nesenā pagātnē publikā izsauca beļģu tēlnieka Konstantīna Meuniera (Constantin Meunier) strādnieku statujas, tik pat labi attiecināms arī uz tagadnē strādnieku šķirai īpatnējo kāpināto interesi.

6. Autobiografijas, atziņas un izcilus personību vēstules, psihologam dod daudz vērtīga materiāla un sniedz interesantus dokumentus un piemērus atrastiem likumiem. No pārbagātās literatūras, lai norādām tikai uz Svētā Augustīna atziņām, Gētes „No manas dzīves“, un jo sevišķi Grilparcera autobiografiju.

7. Bērnu, garīgi atpakaļpalikušo un vājprātīgo novērošana aridzan sniedz ļoti svarīgus fak-

tus. Pamācoša sevišķi kurlmēmo un aklo audzināšana. (Laura Bridgman (saki Bridžmen), Helene Keller, Marija Heurtin u. c.). . .

8. Ari slimīga un izvirtuša cilvēka dvēseles dzīvī, kā tas novērots pie garīgi slimiem un noziedzniekiem, var sekmīgi izlietot normālu stāvokļu apspriešanai.

6. §. Dvēseles jēdziens.

Ticība uz dvēseles būtņi, kas atšķirīga no ķermeņa, un pēc nāves atstāj miesu, uzsākot patstāvīgu eksistenci, ir dzīļi nostiprinājusies cilvēka dabā un faktiski sastopama jau pie primitīvām, zemākā kultūras pakāpē atpakaļpalikušām tautām. Gandrīz visas uz zemes sastopamās reliģiju sistēmas ir pacēlušas šo ticību līdz dogmai, un kā pats par sevi saprotams, tā ir pārgājusi daudzās filozofiskās sistēmās. Tādējādi zinātniskā psiholoģija jau sastop sev priekšā dvēseles jēdzienu un viņai attiecībā pret to ir jāņem stāvoklis.

Šis jēdziens izveidojies galvenām kārtām pateicoties diviem dvēseles dzīves pamatfaktiem. Kā pirmais mināms visu individu psihisko pārdzīvojumu ciešā kopsakarība. Ik priekšmeta apjaua var manī izsaukt atceres un jūtas, modināt vēlēšanās, kas atkarīgas no agrākiem pārdzīvojumiem. Tamdēļ

„Domu gaišā darbnīcā
Rit darbs kā pie veicīga audēja:
Tik viena pamina sakustas,
Jau tūkstoši metu pārmiņas,
Kā līdaka atspole aizšaujas
Un neredzot pavediens aizvijas,
Rada piesitiens saites tūkstošas.“ *)

Šī ciešā kopsakarība, ko parasti apzīmējam par apziņas vienību, mūs pamudina uztvert psihiskās norisas avotu kā vienību.

*) „Mit der Gedankenfabrik
Wie mit einem Webermeisterstück,
Wo ein Tritt tausend Fäden regt,
Die Schifflin hinüber, herüber schiessen,
Die Fäden ungesehen fließen,
Ein Schlag tausend Verbindungen schlägt.“

Otrs pamatfakts ir tas, ka viss no mums pārdzīvotais tiek attiecināts uz subjektu kā šo pārdzīvojumu nesēju. Viss, ko es redzu un dzirdu, domāju un jūtu — ir manī pārdzīvojumi. Pie kam „es“ liekas vienmēr paliekam viens un tas pats. „Es biju zēns, esmu kļuvis vecs, un biju vienmēr tas pats.“ Šis „es domāju“, saka Kants, pavada visus mūsu priekšstatus. Ja mēs esam ļoti nogrimuši kādas gleznas aplūkošanā, dziļās pārdomās, vai tamlīdzīgi aizmirsušies, tad pietiek gribas akta, lai savu „es“ no jauna pamodinātu pilnā apziņā. Jautājums par šā „es“ būtību un saturu nodarbinās mūs vēl turpmāk. Šeit aprobežosimies tikai ar norādījumu uz es-apziņas neapšaubāmo faktu, lai dvēseles jēdziena izveidošanos padarītu saprotamu un attaisnojamu.

Nemot vēl vērā augšā pieminēto pavisam savdabīgo, ar visa jūtekliski-uztveramā nesalīdzināmo psihisko fainomenu raksturu, kļūst jō saprotamāki, ka materiāli nozīme kā fizisko fainomenu nesējai, kam pretī stāv dvēsele kā psihisko fainomenu nesēja.

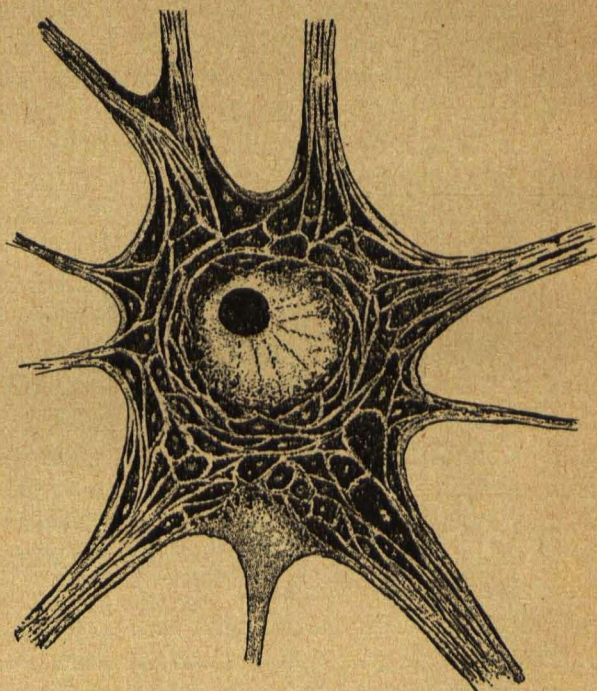
Bet līdzīgi tam, kā mēchanika nespēj izteikties par materijas būtību, un izpētī tikai līdzsvara un kustības likumus, tāpat arī psiholoģijai jānoraida prasība uzstādīt apgalvojumuš par dvēseles būtību. Dvēsele psihologam nav nekas cits kā dvēseles dzīves ciešā kopsakarība. Jautājumi par dvēseles būtību, pirmsākotni un likteņiem pēc nāves paceļas pāri pieredzei. Ar šiem jautājumiem nodarbojas metafizika, kuŗas uzdevums ir pieredzes faktus apvienot vienā bezpretruņū sistēmā. Psiholoģija aprobežojas tikai ar dvēseles dzīves likumu pētīšanu.

Kamēr senāk psiholoģija bija daļa no metafizikas, tagad tā kļuvusi par tīru pieredzes zinātni. Tomēr katrai filozofiskai sistēmai, kas grib kļūt ievērības cienīga, ir jāņem vērā dvēseles dzīves fakti, tāpat kā dabas zinātnes rezultāti. Un taisni tas tiešums, kādā mums doti psihiskie pārdzīvojumi, nodarbošanos ar psiholoģiju padara par neatvairāmu noteikumu ikvienai filozofiskai spekulācijai. Kamēr psiholoģija, pavisam neatkarīgi no jebkuŗas filozofiskās sistēmas, iekārto savu pētīšanas darbu, katrai filozofijai ir jādibinās uz psiholoģijas. Tamdēļ psiholoģija, tāpat kā loģika, ir neapejams filozofijas pamats — vārda istā nozīmē — filozofiska propaideutika.

7. §. Miesa un dvēsele. Nervu sistēma.

Psichiskie fainomeni, ko mēs pārdzīvojam, atrodas, kā to māca pieredze, tiklab ar mūsu apkārtni, kā arī ar norisām mūsu ķermenī, visdažādākajās un ciešākās attiecībās. Traucējumi gremošanas organos izsauc sāpju sajūtas un nopiestu gara stāvokli, traucējumus elpošanas organos bieži pavada smaguma un baiļu jūtas. Turpretī kauna jūtas liek mums nosarkt, priecīga vēsts paātrina pulsu, kamēr sēru vēsts izsauc asaras.

Šie fakti, ko īsi apzīmē par dvēseles un miesas savstarpīgām attiecībām, bez šaubām, vairākkārtīgi cilāti jau senāk. Jau vairāk kā 2000 gadus atpakaļ zināms, ka šo savstarpīgo attiecību svarīgākās nesējas ir smadzenes. Pēdējā gadsimteņa zinātniskie pētījumi mācījuši pazīt šo attiecību sīkumus daudz pamatīgāk nekā tas bija agrāk. Tagad zināms, ka smadzenes ir

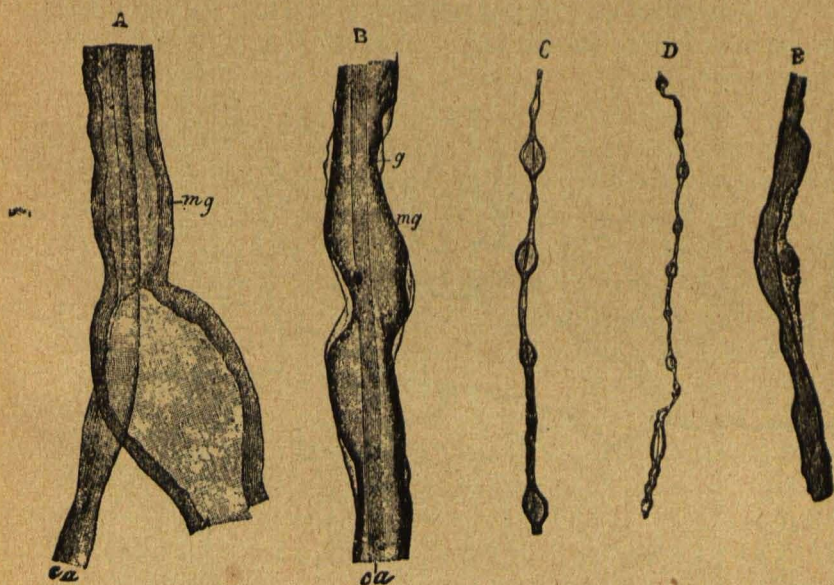
1. fig. Multipolārā gangliju šūniņa. Stāvus uz leju ejošais turpinājums ir nerva turpinājums; visi pārējie, turpretī, prōtoplazmas turpinājumi.

nervu sistēmas centrālais organs, un ka visas fizioloģisko un psihisko norisu attiecības ir nervu funkcijas.

Nervu sistēmas anatomija un fizioloģija aptver plašu pētījumu lauku, kas kļūst pārrēdzams tikai gadiem ilgi pētījot.

Psichisko fainomenu sapratnei mēs šeit pakavēsimies tikai pie pašiem elementārākiem faktiem.

Nervu uzbūve. Nervi savos pēdējos izveidotos elementos sastāv no diviem mikroskopiski maziem veidojumiem: gangliju šūniņām un nervu diegiem, no kuriem pa lielākai daļai iziet vairāki turpinājumi (sal. 1. fig.). pie kam tikai viens no tiem spējīgs vadīt tālāk šūniņā radušos kairinājumu jeb uzbudinājumu. Taisni šis viens turpinājums tad nu ir nervu diegs, kas kopā ar šūniņu iztaisa zināmu vienību.

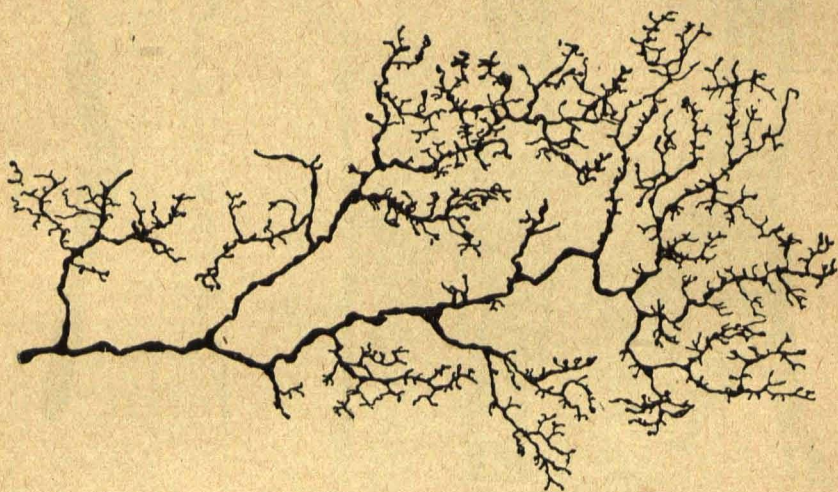

2. fig. Dažādas nervu šķiedras izolētā stāvoklī; ca ass cilindrs, mg smadzeņu sega, Švanna sega.

Gangliju šūniņas parasti apvienotas lielās grupās, bet visciešāk turpmāk pārrunājamajos centros.

Nervu diegs sastāv no mīkstas, visā savā garumā cieši saistītas šķiedras, t. s. ass cilindra. Tas atkal savukārt sastāv no ļoti smalkām šķiedriņām, kuru šķērsdimensijas tik sīkas, ka viņu saskatīšana iespējama tikai ar mikroskopu. Pa lielākai daļai ass cilindrs apņemts vai nu no viena, vai diviem apvalkiem (smadzeņu sega un Švanna sega). (Sk. 2. fig.). Garumā nervu šķiedras sasniedz ievēroja-

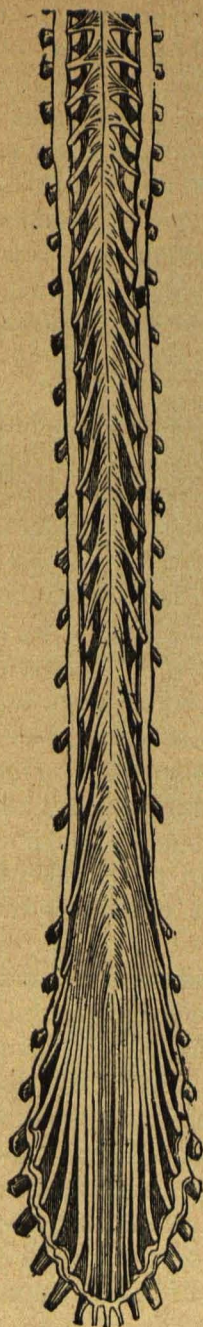
mas dīmensijas. Atsevišķās vietās tās pat metru gaŗas, pie kam tās, piem., sākot no pleciem līdz roku pirkstiem, vai no mugurkaula smadzenēm aizstiepjas līdz pat kāju pirkstiem. Savā gaitā šķiedras daudzkārtīgi sazarojas. Šūnai pievērstaiss ass cilindra gals mēdz sazarties (žūksnis, nerva gala zarojumi). (Sk. 3. fig.) Te nervu gali, ievērojot tūlīt pārrunājamās šķiedru funkcijas, derīgi vai nu no ārienes nākošo uzbudinājumu uzņemšanai, vai, — ja šķiedra beidzas kādā muskulī, — līdzatnestā uzbudinājuma izplatīšanai. Pašas par sevi šķiedras ir bezkrāsainas un caurspīdīgas; vietās, kur šķiedras sastopamas lielās masās, viss audums liekas esam baltā

3. fig. Kāda ass cilindra gala sazarojumi (gala ķermenīši).

krāsā, kā visur tur, kur sablīvējušās mazas caurspīdīgas daļiņas (sniegs, šaume). Turpretī gangliju šūnu lielāki sablīvējumi (kas, protams, vienmēr nervu šķiedru caurausti) uzrāda sarkan-pelēku toni. Attiecīgos audus vienu no otra tad nu izšķir kā baltu un pelēko nervu substanci. No visa lielā nervu šķiedru daudzuma atsevišķi norobežota šķiedra zināmā gaŗumā saucas par nervu. Atsevišķu gangliju šūnu kompleksu šķiedru masā sauc par ganglionu jeb pelēko kodolu.

Nervu funkcijas. Nervu šķiedru uzdevums pastāv dažnedažādi dabūtu uzbudinājumu tālākvadīšanā. Šās

4. fig. Mugurkaula smadzenes ar nerviem, kas nāk no ķermeņa virspuses.

funkcijas iet divos dažādos virzienos, kam, protams, atbilst dažādi iespaidi. Nerva uzbudinājums vispirms sastopams ķermeņa periferijā, kur kā kairinājumi darbojas dažādas norisas. Nervu šķiedru gala zarojumi it kā uzsūc uzbudinājumu un ar ātrumu 60 m. sekundē to pārvieto tālāk uz dažādiem centriem. Kur vadi iet cauri šūnām (pelēkā substance), tur vadīšanas ātrums būtiski mazāks. Uzbudinājums nokļūst līdz smadzeņu garozai, tur neizprotamā kārtā, vienkāršiem kairinājumiem darbojoties, pāriet psihiskā stāvoklī — sajūtā. Nervu ceļi, kas vada šai virzienā, saucas par centripetāliem nervu ceļiem, un attiecīgās nervu šķiedras, pēc savas psihiskās darbības — par sensiblām šķiedrām jeb sajūtu nerviem. Bet nav izslēgta varbūtība, ka uzbudinājums rodas centrālā organā (varbūt pateicoties kādam gribas aktam): No tur esošām šūniņām izejošās šķiedras tad vada uzbudinājumu līdz muskuļiem, un, izplatot uzbudinājumu, izsauc attiecīgā muskuļa konstrukciju un līdz ar to arī kustības. Šie vadu ceļi ir centrifugāli un attiecīgās šķiedras sauc par motoriskiem nerviem. Tādējādi nervu šķiedrām piemīt tikai viena virziena vadīšanas spējas — vai nu centripetāli, vai centrifugāli. Vai ir šķiedras ar abpusīgu vadīšanas spēju, tas vēl ir atklāts jautājums.

Nervu sistēmas uzbūve un funkcijas. Nervu elementārie organismi cilvēka ķermenī sakopoti mākslinieciskā celtnē, kas caurauž visas miesas daļas un veido kopsakarīgu un veselu sistēmu. Visas gangliju šūnas iekārtotas trijās savstarpīgi šķirtās funkcionāli dažādās grupās.

1. Periferās ganglijas. Šo, ķermeņa periferijai vistuvāk atrodošos kārtu, iztaisa neskaitāmas mazas šūnu kolonijas (sauktas ganglijas), kas caur rumpi un galvu tālu izplatītas un neatrodas nekādos savstarpīgi tiešos savienojumos. Še pieder muguras smadzenēm katrā pusē gulošas šūnu kopīgas skaitā 31, kas apgādā augšējās un apakšējās ekstremitātes ar nervu šķiedrām un vada sajūtas un kustības rokās un kājās. Tālāk še pieskaitāmas jūteklu organos — acīs un ausīs, degunā un uz mēles — atrodošās ganglijas, kas vada jūtekliskās sajūtas. Šo gangliju lielākai daļai ir divi vadošie diegi, no kuriem viens saņem uzbudinājumu periferijā, kamēr otrs vada iespaidu tālāk uz centru.

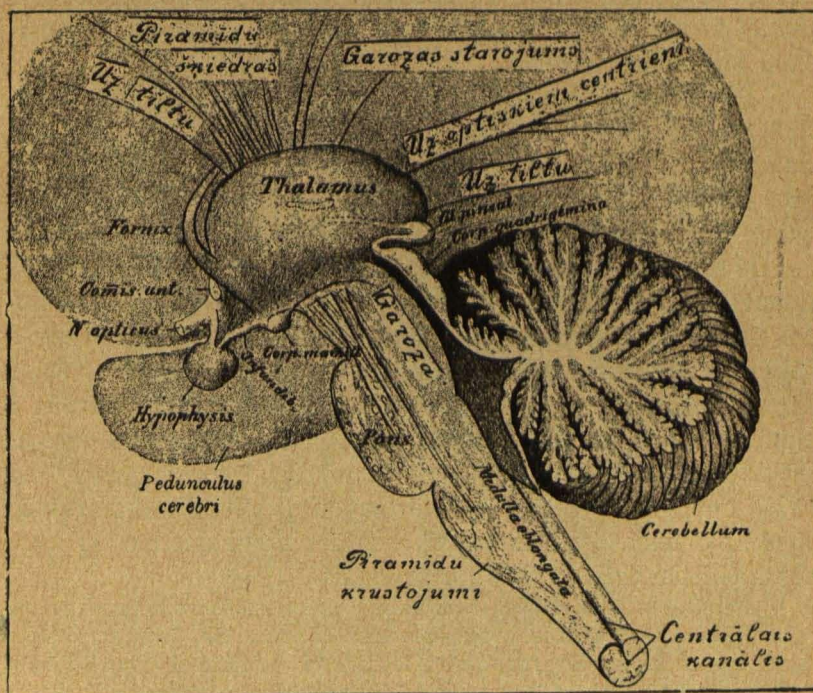
Subkortikālie centri. Tikko aplūkoto neskaitāmo šūniņu koloniju starpā stiepijas vēl otra, sevī vienkopus saistīta, gangliju šūniņu masa. Viņas forma līdzinājas izstieptai virvei, kas smaili iesākas mugurkaula apakšējā daļā un beidzas galvā ar dažādiem zīmīgiem resninājumiem. Šās virves garāko daļu iztaisa muguras smadzeņu pelēkā substance — tievs, dziļi izrievots gangliju šūniņu stabs. (Sk. 4. fig.) Galvā šūniņu apvienojumi paplašinājas; bez tam ar stiprām šķiedrām tie daudzkārtīgi savstarpīgi atdalīti. Tādā kārtā no muguras puses uz priekšpusi rodas seši dažādi raksturīgi veidojumi: iegarenās smadzenes (medulla oblongata), tilts (pons) četrpaaugstinājums (corpora quadrigemina) un zem tām smadzeņu lāpsta (pedunculi), tālāk redzes paugura (thalami optici) ievērojamās gangliju masas, un beidzot no pārējiem telpiski atdalītie, pie cilvēkiem ļoti sarežģītie ožas cilindri (bulbi ofactorii). (Sk. 5. fig.)

Šās centrālās virves funkcijas ļoti dažādas. Vispirms še tiek uzņemti no periferām ganglijām nākošie uzbudinājumi, daudzkārt savstarpīgi kombinēti un vadīti tālāk uz lielajām smadzenēm, kur seko pārvēršanās psihiskos stāvokļos. Jo svarīga subkortikālo centru funkcija pastāv iekš tam, ka uz iespaidiem, kas nāk no periferijas, tie reaģē ar patstāvīgu darbību. Tas notiek tā, ka no periferijas nākošie iespaidi uzbudina centrālās virves motoriskās šķiedras un ar to izsauc kustības ķermeņa dažādās vietās. Šādas kustības notiek bez iepriekšējas gribas akta un tiek sauktas par reflektīvām kustībām.

Nervu sistēmas anatomija un fizioloģija aptver plašu pētījumu lauku, kas kļūst pārredzams tikai gadiem ilgi pētījot. Psihisko fainomenu sa-
pratnei mēs šeit pakāvēsimies tikai pie pašiem elementārākiem faktiem.

Zīlītes sašaurināšanās, piepēži vērojot skatu no tumsas gaišumā, plakstiņu aizvēršanās, kas rodas no sveša ķermeņa pieskāriena, sarkšana, bālēšana, klepus un šķavas ir pazīstāmi reflektīvo kustību piemēri.

Reflektīvās kustības norit ar lielāko vienlīdzību un precīzitāti. Tās gandrīz vienmēr mērķsamērīgas un kalpo, lai uztu-

5. fig. Subkortikālo centru sānskats smadzeņu iekšpusē līdz ar mazajām smadzenēm (Cerebellum). Ožas cilindra trūkst, un tas piedomājams kļāt pa kreisi no N. opticus.

rētu dzīvībai nepieciešamos un novērstu tai kaitīgos kairinājumus. Šī mērķsamērība tomēr pastāv pa lielākai daļai tikai attiecībā uz kairekliem, kas iedarbojas uz organismu no ārienes. Reflektīvās kustības funkcionē vienmēr ar vienu un to pašu drošību, un tomēr tās caurmērā paliek it kā sastingušas ierīces, kas pie neskaitāmām apkārtnes apstākļu maiņām dažkārt var darboties arī direkti

kaitīgi. Piemērs: bērna organismam nepieciešams cukurs, jo viņa dabīgā barība ir salda. Tamdēļ arī ir mērķsamērīgi, ja bērns uz saldumiem reaģē laizoties, siekalojoties un rīdams. Bet gadījums var tam rokās iedot arī svina cukuru un viņa citkārt mērķsamērīgā refleksācija atnes tam nāvi. Organisma smalkākā piemērošanās ikreizējiem stāvokļiem, pareiza kustību izvēle, nekādā ziņā tamdēļ netiek uzticēta reflektīvo kustību mechanismam. Šeit nepieciešams trešās kārtas daudz komplicētāks aparats, uz kuŗa pārrunāšanu mēs tagad pārejam.

3. Lielās smadzenes un mazās smadzenes. Nelielā attālumā no mugurkaula centrālo virvesveidīgo smadzeņu augšējās daļas piesienas nervu sistēmas trešā un augstākā šūnu kārtā. Būtiski tā sastāv no divām lielām attiecīgi plānām pelēkās substances plātēm — lielo un mazo smadzeņu garozām. Lielās smadzenes (sk. 6. fig.) sastāv no divām gandrīz puslodei līdzīgām masām (hemisfērām), kuŗas apslēpj sevī redzes paugurus, četrkalnītes un vienu mazo smadzeņu daļu. Šūnu kārtas biezums ne visai liels: lielajām smadzenēm varbūt 3 mm. un 1 mm. mazajām smadzenēm. Bet tamdēļ jo ievērojamāks lielums. Lielo smadzeņu garozas virspusi vērtē uz 1600 cm². Šai relatīvi ievērojamai virsmai tikai tāpēc pietiekoši telpas galvas kausā, ka tā nav gluda, bet saliekta neparastī daudzās krokās un grumbās.

Pateicoties šām rievām, kam katrai savs nosaukums, smadzeņu garoza tiek sadalīta daudzos izvagojumos un lēvaros. (Sk. 7. fig.). Sevišķi mēdz izšķirt: pieres lēvarus, deniņa lēvarus un pakauša lēvarus. Pēdējā gadu desmitā daudzkārt izdevies pierādīt, ka zināmas smadzeņu funkcijas ir saistītas noteiktās vietās. Tā piem. ir zināms, ka valodas artikulācija, t. i. artikulācijai kalpojošo runas organu kustības, ir saistītas ar smadzeņu daļu kreisā pieres lēvarā. Ievainojot šo daļu rodas valodas traucējumi, dažreiz pat pilnīga nespēja artikulēt (motoriskā afāzija).

Lielo un mazo smadzeņu šūniņu kārtā ir dažādu šķiedru grupu caurausta, kuŗu uzdevums ir 1. savienot smadzeņu garozu ar subkortikāliem centriem, 2. uzstādīt komunikāciju abu pusložu starpā, un 3. savienot atsevišķās pusložu daļas.

Šo šķiedru pirmā grupa, kuŗas kopumu apzīmē par vaiņagu, nes no perifērijas nākošos iespaidus, kas garozā pārvēršas psihiskos stāvokļos. Šās grupas cita daļa atkal pārnes

Otrā grupa — komisūrās šķiedras — savieno pusložu korespondējošās daļas. Beidzot trešā grupa — asociāciju šķiedras — rada sakarību starp dažādiem iespaidiem un dara iespējamās dažnedažādās kombinācijas.

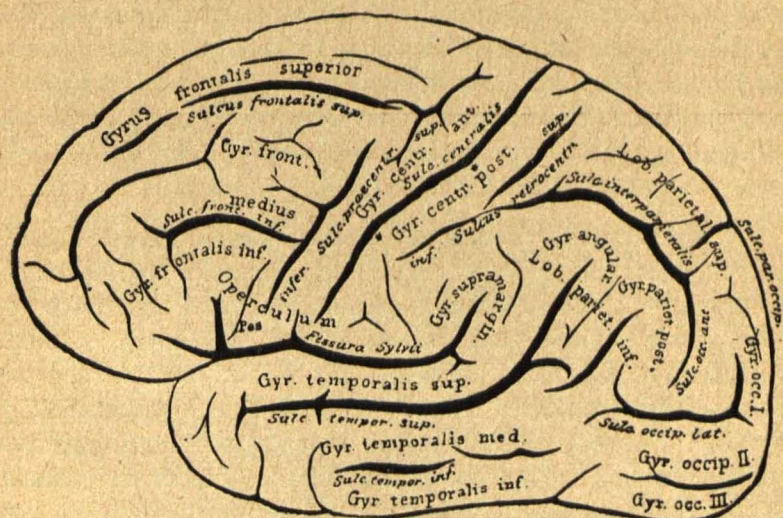
Tamdēļ lielo smadzeņu svarīgākais uzdevums taisni ir — uzstādīt nervu sistēmas katras atsevišķās daļas sakarību ar citām, un līdz ar to reālizēt organisko kopsakarību iekšķīgi saistītā vienībā.

Lielo smadzeņu garozas uzbudinājumi uz visciešāko saistīti ar psihiskiem stāvokļiem. Par to nav nemaz ko šaubīties, ka psihisko fainomenu normālā norisa — tā tad garīga veselība — saistīta ar veselām smadzenēm. Tālāk ir zināms, ka noteiktiem psiholoģiskiem stāvokļiem atbilst noteiktas norisas smadzenēs. Šis likumsamērīgais sakars līdz šim vēl tikai tā vispāri pazīstams. Atsevišķi ņemot iespējams noteikt tikai viselementārākiem psihiskiem procesiem smadzenēs atbilstošās norisas. Komplīcētākiem psihiskiem tēliem tas līdz šim pilnīgi neiespējams. Tā cilvēka orgānisma pazīšanai, kā arī praktiskiem mērķiem, sevišķi garīgi slimo ārstēšanai, no liela svāra arvien pamatīgāka šās sakarības izoētīšana un pazīšana. Bet arī visdziļākā viņu pazīšana nemainītu psihisko fainomenu īpatnību un nesalīdzināmību. Tas paliek vienmēr no visa jūtekliski uztveramā atšķirīgs notikums, kura likumu izpētīšana ir atsevišķas zinātnes uzdevums. Fiziskie un psihiskie fainomeni veido divas savstarpīgi atdalītas notikumu grupas, ar dažādām savstarpīgās atkarības attiecībām. Tā tad psiholoģija nekad nevar būt par vienu fizioloģijas daļu, jo viņas priekšmets paliek arvienu īpatnējs, nesalīdzināms.

8. §. Apziņas pamatfunkcijas.

Jau vispārīgā sarunu valoda pazīst dažādas izšķirības psihiskās norisās. Bet tā kā šī izšķiršana pamatojas uz neiztīrātū pieredzi, tad zinātnei tas var būt ja daudz, tad tikai pieturas punkts, pie kā protams viņa nevar apstāties. Viņai ir jāmeklē iedalījums, kas atbilstu loģiskam prasījumam un jēdziena apjomam.

Fizioloģisko procesu analogija tad nu sniedz brīvu un arī parastai sarunu valodai atbilstošu grupējumu. Centripetālās nervu ejas bieži beidzas lielajās smadzenēs, kur seko pārvēršanās psihiskos stāvokļos. Atbilstošās psihiskās norisas vispirms ir sajūtas un apjaudas, kas tad kā atceres tēli nostiprinās apziņā. Pateicoties uzmanībai un citiem procesiem, vienādie priekšmeti tiek satverti jēdzienos. Tā izveidojas sprieduma funkcija, kas rezultātā dod ār pasaules un tās likumu atziņu. Tā tad centripetālām nervu ejām, kā pirmā

7. fig. Smadzeņu sānskats. Izvagojumi (gyri) un lēvari (lobuli) atzīmēti antikvā, rievas (sulci) un plaisas (fissurae) — kursīvā rakstībā.

amatfunkcija, atbilst atziņa, kas savukārt pārdzīvo daudzas attīstības pakāpes.

Centrifugālām ejām atbilst tas, ko saucam par gribu, pie kam atkal sastopama tumšo dziņu attīstīšanās līdz mērķapzinātiem gribas aktiem.

Šo abu starpā iespējās trešā amatfunkcija, kas atbilst nervu procesiem centru iekšienē. Šī amatfunkcija pastāv iekš tam, ka dvēsele līdz ar to ņem stāvokli pret ārējiem iespaidiem. Un ciktāl šie iespaidi pierādās kā dzīvi veicinoši vai traucējoši, atkarājas arī viņu uzņemšana ar tīksmi vai netīksmi. Kopapziņas spēja reaģēt uz atsevišķām sajūtām un ap-

jaudām, pārdzīvot tās kā patīkamas vai nepatīkamas, un tā iespaidot gribu, ir jūtu pamatfunkcija.

Faktiski noritošie procesi nekādā ziņā nav noteikti ar vienu no šām trijām pamatfunkcijām, bet gan pie katras tie darbojas visi trīs kopā. Spriedums nevar rasties, bez kā apspriežamais priekšmets nemodinātu mūsu interesi (jūtas) un bez kā mēs tam nepiegieztu savu uzmanību (griba). Tāpat jūtas ir saistītas ar priekšstatiem un spriedumiem, un no otras puses jau ietver sevī dziņas un vēlēšanās. Ikviens gribas akts jau postulē iepriekš priekšstatus un pārdomas un nekad nereālizējas bez iepriekšējošām tiksmes un netiksmes jūtām. Ja arī visas trīs pamatfunkcijas darbojas kopā, tad tomēr viena no tām bieži ir pārsvarā, un vērojot pārsvarā esošo pamatfunkciju, pārdzīvojumu apzīmējam vai nu kā domas, vai jūtas, vai arī kā gribas aktu.

Visas trīs pamatfunkcijas izveidojas vienā dzīves uzturēšanai mērksamērīgā jēgā. Atziņas funkcija nevar apstāties pie jūtekliskām sajūtām un apjaudām, bet tai ar agrāko apjaudu starpniecību tās jākārtu un jāgrupē, paliekošās īpašības jāatšķir no nejaušām, jo citādi nekad apkārtņi neuztversim pareizi, — labāki sakot, — nekad tanī nejutīsimies mērķattiecīgi. Tā vispirms praktisku motīvu dēļ izveidojas atziņas funkcijas smalkās formas, pie kuŗām zināmā nozīmē pieder arī valoda, kas atvieglina daudzu individu kopdarbību, un tā būtiski prasa pēc atziņas.

Gribas funkcija, kas pašā sākumā izpaužas tumšās dziņu darbībās, jo ātri māca piemērot reflektīvās kustības, dziņas un instinktus augstākiem mērķiem, un šās dziņas un instinktus pa daļai veicina, pa daļai apspiež. Saskaņā ar grūtākiem uzdevumiem, griba attīstās uz to, uzstādīt attālus mērķus, un ar izveicīgu kombināciju un stingru izturību sasniegt sprauto mērķi.

Jūtu funkcija tāpat izsmalcinājas arvienu vairāk, un mēs mācāmies acumirkliģo, bet nevēlamo tiksmi sajust mazāk intensīvi, nekā vēlāk no šejienes neapšaubāmi izrietoģo netiksmi. Jūtu dzīves bagātā attīstība atver vienmēr jaunus prie-

ka avotus, sevišķi aistētikas laukā, un tā veido dzīvi saturā bagātāku. Cilvēks kļūst „bagāts mantā, ko ilgi slēpā viņa sirds“.

9. §. Apziņas attīstības pakāpes.

Kamēr apziņas trīs pamatfunkcijas darbojas blakām un kopā, ģenētiskā aplūkošana sniedz tālāku, ļoti svarīgu psihisku fainomenu iedalījumu. Pieslienoties nervu centru kārtām, uz pašnovērošanas pamata var izšķirt reizā ar to arī apziņas kārtas, kur fainomeni zināmā nozīmē uzrāda virs- un apakšdaļas, kas pa daļai izteicas savstarpīgā sakarībā. Visas psihiskās norisas, kas rodas vai nu no tiešiem ārējiem, vai iekšējiem kairinājumiem, un nereti direkti izpaužas ķermeņa kustībās, saucam par primāriem fainomeniem. Šeit pieder jūtekliskās sajūtas un apjaušanas, priekšmeti, ko tagad redzam, toņi, ko dzirdam, prieks, ko tagad jūtam, kā arī gribas darbība, ko patlaban gatavojamies reālizēt.

Primārām psihiskām norisām fizioloģiski atbilst viss, kas stāv direkti sakarā ar šūniņu pirmās kārtas perifērām ganglijām. Tādā kārtā tās ir tik pat labi norisas jūtekliskos organos, kā arī patvaļīgās kustības.

No tām būtiski atšķiras visu šo norisu atceres tēli — vienkārši priekšstatīta krāsa, iedomāts tonis, un atcere par kādu pārdzīvotu prieka jūtu. Visas šās norisas, kas ar ārējām norisām direkti nestāv sakarā, saucam par sekundāriem fainomeniem. Uz sekundāro fainomenu klātesamības balstās visa augstākā dvēseles dzīves attīstība. Atceres tēli savos savstarpīgos savienojumos veido to, ko saucam par pieredzi. Pārdzīvotā priekšstats iznirst, bez kā būtu atkārtoties ārējais kairinājums, un tā es varu izlietot agrāk iegūto pieredzi. Katrai jaunai apjaušanai pievienojas agrāko apjaušanu atceres tēli un māca mani novērtēt un pareizāk tulkot jaunās apjaušanas. Tad nākotne man priekšā nav vairs kas pilnīgi tumšs un pavisam nezināms. Uz tagadnes pamata es darīnu

gaidu spriedumus, to, kas nāks, par nākošo, un tā neesmu vairs pilnīgi tikai kā rotaļu lietīņa notikumam varā.

Atziņas funkcijas laukā iespējams konstatēt vēl tālāku attīstības pakāpi. Sekundārie fainomeni vēl paliek kā atceres tēli, individuēli noskaņoti un ar individuēlu nokrāsu piedzīvojumi, kas patur savu uzskatāmību. Bet līdz ar to no ārējiem kairinājumiem neatkarīgi izcēlušamies priekšstatiem piemīt tendence tapt par tipiskiem priekšstatiem (§ 35). Bet jo vairāk tas tā notiek, jo vieglāk apziņa tos paceļ savā visaugstākā attīstības pakāpē, proti, neuzskatāmajos jēdzienos. Priekšstatišana kļūst par domāšanu. Šai pakāpē psihiskos procesus varam apzīmēt kā terciāros fainomenus. Še atsevišķie gadījumi tiek satverti kopā un no pieredzes daudzajiem gadījumiem atvasināti notikuma likumi.

Jūtu un gribas funkcijas savā būtībā vienmēr ir primāras iedabas. Ikviens īstena izjūta un katrs faktiskais gribas akts stāv direktā attiecībā ar ķermeniskiem stāvokļiem un kustībām. Bet tomēr jūtu un gribas dzīves norisas, kas stāv sakarā ar sekundārām un terciārām atziņas kārtām, atšķiras skaidri no tām, kas savienotas vienīgi ar primāriem aktiem, kā piem. ar jūtekliskām sajūtām un jūtekliskām apjaušām. Tiktāl arī šām grupām no svāra iedalījums pēc attīstības pakāpēm.

Fizioloģiski sekundāriem un terciāriem fainomeniem atbilst norisas lielajās smadzenēs, kas pa daļai pamatojas uz subkortikālo centru savienojumiem, pa daļai norisinās šo smadzeņu garozas iekšpusē.

Terciāriem fainomeniem dvēseles dzīves attīstībā vēl tā sevišķā nozīme, ka tie palīdz sasniegt rezultātus, kas pārdzīvo individu un kļūst par cilvēces paliekāmo īpašumu. Kļiedziens, kas raisījies no apspiestām krūtīm, pateicoties šādām norisām pārveidojas valodā, kas ar savu skaņu sistēmu palīdz izpausties intīmākām domām, un ar šo izpaušanos arī pašas domas maz pamazām attīstās tālāk. Reliģiskās ticības sistēmas, likumi, tikumi, zinātniski pētījumi, visu veidu mākslas darbi, ir uzlūkojami kā šās pakāpes rezultāti, kas tad arvien turpina

veidot cilvēces garīgo īpašumu, kas blakus un pāri dabai ved patstāvīgu esamību. Šis garīgais īpašums, kas palielinājās ar katru jaunu ģenerāciju, tad nu savukārt iespaido individa attīstību, kas, iemiesodamies sociālā organismā, jau līdz ar mātes valodu piesavinās labu daļu iepriekšējo cilšu izdomājumu, un līdz ar to iegūst ievērojamus līdzekļus jaunam, garīgam darbam.

Tā cilvēces sasniegto psihisko rezultātu kopums indivīdam parādās kā kaut kas dots, objektīvs un šos pagātnes koprezultātus, kā jau tie sastopami valodā un reliģijā, likumos un tikumos, zinātnē un mākslā, pretstatā atsevišķai būtei jeb subjektīvam garam, var apzīmēt kā objektīvo garu — izteiksme — kādu lietojis filozofs Hēgels. Jau no pašas jaunības atrodamies zem objektīvā gara ietekmēm. Šillers savā akadēmiskajā iestāju runā ļoti teicami aprādījis, ka viena vienīga atsevišķa vēsturiska fakta izpratnei nepieciešama visas pasaules vēstures zināšana. Tamdēļ, lai pilnīgi saprastu kādu psihisku norisu tagadnes cilvēka apziņā, vajadzētu paturēt acīs visu līdzšinējo cilvēces garīgo attīstību. Ka mūsu atziņas ir līdz šim veikto garīgo kopdarbu produkts, to tikpat skaidri varam redzēt katra teikuma gramatiskā analizē, kā ikvienā uzskatāmā algebriskā operācijā. Bez domu palīglīdzekļiem, ko mums izstrādājuši grieķu un romiešu gramātiķi, mēs tikpat maz pieklūtu kādam komplicētam teikumam, kā grieķu, arābu un indiešu matemātiķiem izdotos bez domāšanas sastādīt kādu nolīdzinājumu, vai konstruēt un aprēķināt kādu ģeometrisku ķermeni. Bet arī tas veids, kādā izpaužas mūsu jūtas un dziņas, atrodas līdzšinējās garīgās attīstības robežās. Cilvēks, kā Aristotels to pareizi izpratis, jau no pat sākuma ir πολιτικὸν ζῷον, sociāla būene, un, tikai pateicoties daudzu kopdarbībai, ir radušās mūsu garīgās mantas.

Tā apziņas attīstības pakāpes mūs ved no cilvēka cilvēcībā un atkal atpakaļ atsevišķā būtnē, kas, objektīvā gara iespaidota, attīstās par bagātu personību, kas savukārt aicināta ne tikai iegūt un paturēt mantojumu, bet strādājot to vairot, lai darītu bagātāku cilvēces garīgo īpašumu.

10. §. Psichiskās dispozīcijas.

Apziņas pamatfunkciju un attīstības pakāpju aplūkošana jau rādīja, ka psihiskās norisas, kas kādreiz pārdzīvotas, neizgaist pavisam arī tad, ja tās dod vietu atkal citām norisām. Ikdienīškā pieredze mums māca, ka apjaušas, kas reiz ir bijušas, izdevīgā gadījumā uzpeld no jauna kā atceres tēli. Jo biežāk norisinājusies viena un tā pati norisa, jo vieglāk un ātrāk tā pie izdevības atkal parādās. Līdzīgi tam, kā iespējama ķermenisko organu ievingrināšanās, tāpat sastopams arī psihiskās vingrināšanās fakts, uz ko pamatojas visa mācīšanās un visu psihisko spēju iegūšana.

Šie fakti pamudina blakus psihiskai norisai jeb pārdzīvojumam, kādā realizējusies dvēseles dzīve, ievest psiholoģijā palīgējdzīenu, kas apzīmētu zināmu psihisku fainomenu pārdzīvošanas spēju. Šā palīgējdzīena apzīmēšanai radies „psichiskās dispozīcijas“ termins.

Vēl šobaltdien psiholoģijā sastopams uzskats, ka norisas, kas bijušas dzīvas apziņā, piem. priekšstati, neapzināti palikuši, grimst zemapziņā, lai pēc tam atkal uzpeldētu. Bet šī aina modina nepareizu ieskatu, — it kā psihiskās norisas būtu būtības, kas arī tad, ja netiek pārdzīvotas, kautkur intakti uzturas, gaidīdamas izdevību, lai atkal no jauna parādītos. Te nu jāsaprot, ka viss psihiskais nepavisam nav telpisks, nav jūtekliski uztverams, bet dots vienmēr kā norisa, kā notikums, — nekad kā sastīgusi esotība. Un taisni tamdēļ psihiskā dispozīcija nav uzskatāmi priekšstatāma. Viņa ir palīgējdzīens, kas darināts pēc analogijas ar potenciālās enerģijas jēdzīenu.

Šai palīgējdzīenā bez iebildumiem ļaujas apvienoties visi patiesi konstatētie fakti, kurus mēdz apzīmēt kā neapzinātus dvēseles procesus jeb zemapziņas faktus. Tā par asociācijām (30. §) mēs runājam caur neapzinātiem starpniekiem, kas nav nekas cits, kā norādījums uz agrāk nepamanītām dispozīcijām. Ar hipnōzi (sal. 81. §) un ar to saistītām sugestijām hipnōtizētājs var izsaukt gulošajā psihiskus stāvokļus, ko pēdējais pēc atmošanās vairs neatceras. Neskatoties uz to, tomēr bieži paliek pāri dispozīcijas, kas stipri ietekmē agrāk hipnōtizētā dar-

bību. Bieži vien mūsu gribas darbībā ir lielāka ietekme neapzinātām dziņām, nekā apzinātām dziņām un apzinātiem motīviem (sal. 76. §). Ari šie nav nekas cits, kā jūtu dispozīcijas.

Pēdējos gadu desmitos no jauna novērots, ka jūtas un afekti, kas kautkādu iemeslu dēļ nav varējuši izpausties, bet tikuši apspiesti, izsaukuši traucējumus nervu un dvēseles dzīvē. No tam bieži uz laiku aizmirsti tādi notikumi, kas citkārt vienmēr bijuši apzināti. Visai ticami aizrādīts, ka šādi „nostumti“ afekti bieži stāv sakarā ar dzimumdziņu, kas jau pierādījies agrāk nekā to līdz šim domāja. Šo neapzināto norisu gaitu un darbību tagad noteikti cer pierādīt, ar Zigmunda Freuda (Sigmund Freud) un viņa daudzo piekritēju atrastās „psichoanalītiskās“ metodes palīdzību. Ar šiem pētījumiem un eksperimentiem bez šaubām atklātas līdz šim nepazītas dispozīcijas un tiks konstatētas jaunas sakarības. Kas attiecas uz apgalvoto diagnožu ticamību un sevišķi uz pārsteidzīgiem vispārinājumiem, tad šeit vēl ilgi būs jāietur vislielākā apdomība.

Visas pazīmes, kas raksturīgas cilvēka īpatnībai, nav nekas cits, kā psihiskas dispozīcijas. Valodai ir liels krājums šādu apzīmējumu, kas kļūst saprotami tikai tad, ja iedomājas, ka tās ir psihiskas dispozīcijas, un ja zina, kādam nolūkam viņas disponējas. Atmiņa, piem., ir psihiska dispozīcija, kas mums vispāri dod iespēju pārdzīvot atceres tēlus. Šai nozīmē, protams, atmiņa ir katram cilvēkam. Laba atmiņa ir tāda psihiska dispozīcija, kas pie nedaudz atkārtojumiem atļauj reproducēt pēc iespējas negrozītā veidā garāku priekšstatu un spriedumu rindu. Fantāzija ir psihiska dispozīcija, kas dod iespēju no priekšstatu elementiem sakopot jaunus tēlus. Apdāvinātība, dabiskie pamati, uztvere, izveicība, dumjība, dvēseles iedaba, apgarotība, raksturs, ir psihisku dispozīciju tālākie piemēri.

Līdzīgi tam, kā psihiskās norisas atrodas dažādās atkarības attiecībās ar fizioloģiskiem procesiem, tāpat visciešākais sakars vērojams arī starp psihiskām un fizioloģiskām dispozīcijām. Mūzikāla dzirde, zīmēšanas talants ir psihiskas dispozīcijas, kas cieši saistītas ar noteiktām fizio-

loģiskām dispozīcijām. Ikvienu iegūtā gatavība, kā piem.: lasīšana, rakstīšana, rēķināšana, dibinās uz fizioloģisko un psihisko dispozīciju kopdarbības.

Atbilstoši apziņas pamatfunkcijām katrā sfairā — atziņas, jūtu un gribas pasaulē — mēs izšķirsim visdažādākās dispozīcijas. Tā atziņas psiholoģijā mēs daudzkārtīgi atdursimies uz apjaudu, atceres un sprieduma dispozīcijām, kas dod iespēju kādā noteiktā nozarē ātri un pareizi izteikties un taisīt spriedumu.

Jūtu dispozīcijām jo liela nozīme cilvēka īpatnības atklāšanai. Tas, ko senāk psiholoģijā sauca par temperamentu, nav nekas cits, kā jūtu dispozīcijas. Ja senatnē šās dispozīcijas attiecināja uz zināmu asins un žults sulu sajaukšanos, tad tagad par šo sajūtu dispozīciju fizioloģiskiem pamatiem mums katrā ziņā jāuzlūko īpatnības nervu sistēmā.

Gribas dispozīcijas ir tas, ko mēs saucam par īpatnību jeb raksturu.

Ari primāro un sekundāro dispozīciju šķīrošana reizēm būs nepieciešama. Tomēr attiecībā uz apziņas attīstības pakāpēm svarīgāka ir iedzimto un vēlāk iegūto dispozīciju izšķiršana. Tā, piem., pārdzīvot redzes un dzirdes apjaudas, izšķirt augstākus un zemākus toņus, protams, ir iedzimta spēja, turpretī spēja saprast un lietot mātes valodu, uzskatāma kā vēlāk iegūta dispozīcija.

Cilvēki viens no otra atšķiras ar psihisko dispozīciju skaitu, stiprumu un kvalitāti. Līdz šim psiholoģija par savu pētījuma priekšmetu izraudzījusi tādas dispozīcijas, kas kopīgas visiem cilvēkiem. Blakus šai ģenerālajai psiholoģijai, kas šai grāmatā mūs jo sevišķi nodarbina, pēdējos gados sāktas pētīt speciālākās dispozīcijas, lai tā nonāktu pie zinātniski pamatota grupējuma un iedalījuma. Šī diferenciālā psiholoģija sev atrod priekšā plašu darba lauku un rezultātā sasniegs arī svarīgas praktiskas konzekvences, kam it sevišķi liela nozīme audzināšanā un macības priekšmetu pasniegšanā.

11. §. Psiholoģijas iedalījums.

No visa iepriekšējā psiholoģijas iedalījums gandrīz izriet pats no sevis. Atbilstoši trim apziņas pamatfunkcijām vispirms iegūstam trīs daļas, proti:

1. Atziņas psiholoģija,
2. jūtu psiholoģija,
3. gribas psiholoģija.

Šai katrā atsevišķā daļā, saskaņā ar apziņas attīstības pakāpēm, mēs iedziļināsimies ģenētiski, un vispirms apskatīsim primārās, tad sekundārās un beidzot terciārās fainomenu pakāpes.

Atziņas laukā, kur attīstības pakāpes jo skaidri atšķiras, rodas šāds iedalījums:

1. Sajūta un apjaua,
2. priekšstats,
3. domāšana un valoda.

Tā kā domāšanas attīstība daudzkārtīgi saistīta ar valodu, tad tās mums jāaplūko kopīgi.

Jūtu un gribas psiholoģijā, kas pēc savas iedabas vienmēr primārās, ģenētiskais aplūkojums pakāpeniski iet no primāriem uz sekundāriem un tālāk uz šo norisu terciāriem noteikumiem.

Psichisko norisu un dispozīciju šķirošana tiks ievērota katrā nodaļā atsevišķi.

Pirmais nodalījums.

Atziņas psiholoģija.

A. Sajūta un apjaua.

12. §. Sajūtas rašanās un vispārīgās īpašības.

Dvēseles dzīves sākumu laikam gan raksturo tumša dzīvības izjūta, kas kustas tīksmes un netīksmes pretējos stāvokļos. Šo izjūtu mēs uzlūkojam kā pirmatnīgu, vēl pavisam nediferencētu apziņas reakciju uz kairinājumiem, kas iedarbojas gan uz ķermeņa ārieni, gan norit ķermeņa iekšienē. Šo izjūtu liekas nepavada nekādi priekšstati un tās raksturs ir pavisam sarežģīts un haotisks. Ko tamlīdzīgu mēs pārdzīvojam no dziļa miega vai ģīboņa atmostoties, un šādu apziņas stāvokli varam konstatēt arī pie jaunpiedzimušiem bērniem.

Netīksmes stāvokļi pie tam liekas skaidrāk manāmi, nekā tīksmes stāvokļi, un izpaužas straujās kustībās. Ir pielaižams, ka pirmajās dienās, pat varbūt jau pirmajos dzīvības mirkļos bērns pārdzīvo dažādus tīksmes un netīksmes jūtu veidus. Dvēseles dzīve pamazām sāk diferencēties un daudzpusīgi attīstīties. Sākumā jaunā dvēsele mana tikai to, kas viņas uzturēšanai labvēlīgs vai kaitīgs. Apkārtnes norisas tai eksistē vienīgi tiktāl, ciktāl tās nes tīksmi vai netīksmi. Jo dažādāki iespaidi bērnu ietekmē, jo vairāk diferencējas viņa tīksmes un netīksmes jūtas. Kad nu arvien vairāk un vairāk palielinājies laiks starp miegu un nomodu, un bērnam vaļas uzņemt apkārtnes iespaidus, tad arvien skaidrāk atdalās tīksmes un netīksmes stāvokļi. Aukstums izsauc citādu netīksmi nekā izsalkums, silta vanna tīksmes jūtu, kas skaidri izšķīrāma no jūtas, ko bērns pārdzīvo, uzņemdam barību. Apziņas stāvokļa maiņas, ko bērns pārdzīvo blakus tīksmes un netīksmes jūtām, satur arī vēl citu skaidri manā-

mu sastāvdaļu, un šī sastāvdaļa ar kairinājuma iedabu atrodas daudz ciešākā attiecībā, nekā pirmatnīgās tīksmes un netīksmes jūtas.

Šī sastāvdaļa ir psihisks elements, ko saucam par sajūtu. Sajūtā dvēsele reaģē uz iedarbojošos kairinājumu citādi nekā tīksmes un netīksmes jūtas. Starp sajūtu un kairinājumu ir stingra sakarība, tā kā sajūtu var apzīmēt kā kairinājuma funkciju. Jūta ir subjektīvi-praktiska, sajūta — objektīvi-teoretiska. Taisni sajūtā mēs sastopam atziņas pamatfunkcijas pirmo attīstības pakāpi. Sajūtas ir tie elementi, no kuriem pamazām izaug mūsu pasaules tēls.

Kā patstāvīgi, noslēgti pārdzīvojumi, vienkāršas sajūtas nav sastopamas. Mēs tās vērojam tikai kā līdzīgus elementus dažādos kompleksos, un vispirms psiholoģiskā analīzē tās atrod kā tālāk nedalāmas elementārnorisas. Attīstīta apziņa pazīst tikai sajūtu grupas, kas stāv sakarā ar ārējiem un iekšējiem kairinājumiem, un kas mums parādās kā dotas lietas vai norisas. Šādi sajūtu kompleksi, ko saucam par apjaudām, mūs turpmāk daudzkārtīgi nodarbinās.

Vienkāršā jeb tīrā sajūta tā tad ir psihiska elementārnorisa, pie kuras nonākam analīzes ceļā. Tas, pateicoties kam viena sajūta atšķiras no pārējām, un kur izteicas atkarības attiecība starp kairinājumu un sajūtu, saucas par sajūtas saturu jeb kvantitatīvi. Kvalitatīvi vienādas sajūtas savstarpīgi atšķiras ar savu dažādo stiprumu jeb intensitāti. Beidzot, pa lielākai daļai katrā sajūtā paliek tīksmes un netīksmes jūtu elementi. Šo tīksmes vai netīksmes vērtību saucam par sajūtas jūtu toni.

Kvalitāte, intensitāte un jūtu tonis ir sajūtas vispārīgās īpašības. Kvalitatīvi noteikta sajūta nav domājama bez zināmas intensitātes nedz jūtu toņa, ja arī dažbrīd tas liekas mazāk manāms. Par katru no šām īpašībām tūdaļ būs runa.

13. §. Sajūtas kvalitāte.

Sajūtas kvalitātes tuvāk nav iespējams aprakstīt. Katrs, kas tās pārdzīvo, tās arī pazīst, un ja kādam nav attiecīgo fizioloģisko un psihisko dispozīciju, tam arī viņas nav zināmas. No dzimšanas aklaiss neko nezina par krāsām, tāpat no dzimšanas kurlais — par toņiem un trokšņiem. Tā tad šeit

lieta negrozās ap kādu dēfīnīciju, vai sajūtu kvalitātes jēdziena satura noteikšanu, bet grupējot atbilstošās elementārās norisas, ko mēs apzīmējam par sajūtām, jāizceļ skaidrs kvalitātes jēdziena apjoms. Iedalījuma pamats šādai klasifikācijai pie tam nav ņemams no psihiskiem pārdzīvojumiem pašiem, jo izejot no šāda redzes viedokļa varētu tikai teikt, ka pārdzīvojam dažādas savstarpīgi nesalīdzināmas sajūtu kvalitātes. Galvenām kārtām mums jāgrupē kairinājumi, kas izraisa sajūtas, lai redzētu, vai ir iespējams atsevišķām kairinājumu grupām pakārtot zināmas sajūtu klases.

Zem kairinājuma mēs vispāri saprotam sajūtas fiziskos cēloņus. Norisas ārpus organisma, kas iedarbojas uz nervu galiņiem, funkcionē kā fizikālie kairinājumi. Mēchanisks spiediens vai grūdiens, gaismas un skaņas viļņi, ir fizikālo kairinājumu piemēri. Nervu uzbudinājums darbojas tad tālāk kā fizioloģisks kairinājums. Fizikālie kairinājumi ir vai nu perifērie — ja tiek kairināta pirmā no augšmīnētām šūniņu kārtām, vai centrālie — ja uzbudinājums iespiežas arī otrā un trešā kārtā. Centrālos kairinājumus vēl var iedalīt subkortikālos (otrā šūniņu kārtā, mugurkaula virvesveidīgās smadzenes) un kortikālos (ja uzbudinājums nokļūst lielo smadzeņu garozā) kairinājumos. Sajūtas rašanās nepieciešamais noteikums ir kortikālais kairinājums.

Sajūtu klasifikācijai tomēr ieteicams cits kairinājumu iedalījums. Pēdējie vispirms iedalāmi ārējos un iekšējos kairinājumos. Ārējie kairinājumi ir norisas ārpus organisma, iekšējie norisinās pašā ķermenī.

Ārējie kairinājumi savukārt iedalās divās grupās. Pirmā grupa satur norisas, kas vispāri iedarbojas uz ādu tais vietās, kur sastopami nervu galiņi (nervu gala ķermenīši jeb žūksnis, sal. augšā 24. lapp.). Tādas norisas ir mēchanisks spiediens vai grūdiens, siltums, elektriska strāva un mēchaniskī iespaidi. Tos var apzīmēt arī par vispārīgiem jūtekliskiem kairinājumiem. Bet tie ir tik dažādi, ka liekas, piemērotāk būtu vienu viņu daļu saukt par jūtekliskām sajūtām plašākā nozīmē, un apzīmējumu „taustes sajūtas“ norobežot šaurāk.

Otra ārējo kairinājumu grupa satur norisas, kas spēj iedarboties tikai uz sevišķiem ķermeņa perifērijā atrodošajiem orgāniem. Tādas norisas ir gaismas un skaņu viļņi, un pilnīgi noteikti ķīmiski procesi, kas izsauc smaržu un garšu. Šādus kairinājumus mēs gribam nosaukt par specifiskiem jūtekliskiem kairinājumiem. Viņu izsuktās sajūtas ir jūtekliskās sajūtas šaurākā nozīmē, bieži sauktas arī par jūtekliskām sajūtām. Fizioloģisko un psihisko dispozīciju summu, kas dara iespējamu pārdzīvot šādas sajūtas, īsi sauc par jūteklēm. Cilvēkam ir pieci šādi jūteklji: tauste, dzirde, redze, smarža un garša. Viņu svarīguma dēļ visā dvēseles dzīvē, atsevišķie jūteklji tiks jo pamatīgi aplūkoti vēlāk.

Kā iekšējie kairinājumi vispirms minami veģetatīvās norisas mūsu ķermeņa iekšienē, piem.: elpošana, barības uzņemšana, sagremošana, izdalīšana u. c. Tā kā gandrīz visi šām funkcijām kalpojošie orgāni ir nervu šķiedru caurauti, tad, pateicoties jau šo procesu normālai gaitai vien, tiek izsuktas dažādas sajūtas. Izsalkums, slāpes, sātibas jūta, elpas trūkums, aizsmakšana, ir šādu un līdzīgu sajūtu parastie apzīmējumi. Visšķaidrāk tās iespēžas apziņā tad, ja veģetatīvo procesu gaitā iestājas traucējums. Šī sajūtu klase pa lielākam daļai savā kopumā tiek apzīmēta par vitālām sajūtām. Viņas atspoguļo mūsu apziņā vispārīgo organisma stāvokli, mūsu vispārīgo izjūtu. Viņas veido pamatu, uz kura norisinās jūtekliskās sajūtas, un attiecībā uz jūteklisko sajūtu plūsmi, kā arī attiecībā uz sekundārās un terciārās pakāpes komplicētākiem stāvokļiem, ir stipri ietekmējošas. Ja jūtamies spīrgti, tad jūteklju sniegtās ainas ir dzīvākas, iegūto dispozīciju summa vienmēr gatava un mūsu psihiskie spēki ir stāvokli, kad tos vienmēr varam nodarbināt. Turpretī drūmajam, nospiestajam, saule nespīd tik spoži, puķes nesmaršo tik maigi, arī atmiņa tam vāja, un tas nevar viens ne pie kāda slēdziena nākt. Aktuālo vitālo sajūtu summu bieži mēdz apzīmēt arī par kopjūtoņu, vispārjušanos jeb gara stāvokli.

Tālāk kā iekšējie kairinājumi funkcionē mūsu orgānu nebrīvās un brīvās kustības. Tā kā

muskuļus inervē ne tikai motoriskās šķiedras, bet tie caur-austi un apņemti arī no sensiblām šķiedrām, tad norītošo kontrākciju un tai sekojošo kustību mēs apzināmies kā muskuļu jeb locekļu sajūtu. Šām sajūtām vislielākā nozīme visā dvēseles dzīvē; tās apzīmē par kustības sajūtām.

Kustības sajūtas rodas, pateicoties sensiblām nervu šķie-drām, un viņas caurauž muskuļus, locītavas un ķermeņa saišķus. Un tā dibinoties uz kustības sajūtām, mēs apzināmies norīto-šās kustības — kā brīvās, tā nebrīvās. Bieži kustības sa-jūtas saistītas ar citiem psihiskiem fainomeniem nedalāmos kompleksos un tādēļ viegli izzūd uzmanībai. Faktiski viņu nozīme ir atzīta tikai vēl pēdējos gadu desmitos. Pateicoties viņām, mēs zinām sava ķermeņa organu stāvokli un mācāmies tos pazīt un lietot. Visas kustības sajūtas ir stingri lokāli-zētas, t. i. attiecas uz noteiktām ķermeņa daļām. Tamdēļ arī tām ir izšķirošā loma telpas priekšstata attīstībā.

Tālāk kustības sajūtas iztaisa visu taustes un redzes ap-jaudu integrējošo sastāvdaļu. Tās izsauc pretestības sajūtu, ko piedzīvojam, aizkarot kādu ķermeni un mēģinot viņu sa-spiest, un šī sajūta mums sniedz nojēgu par visu to, ko mēs saucam par lietu.

Svarīgo lomu, kāda piemīt kustības sajūtām redzes a-pjaudās, pārrunāsim vēlāk. Spriedumi par mūsu ķermeņa mieru vai kustību, orientēšanās, spriedumi par kustības vir-zienu un ātrumu, tālāk līdzsvara jūtas, un pēdējām zūdot iz-nirstošās reibuma jūtas, — viss tas savos pēdējos pamatos dibinās uz kustības sajūtām.

Tālāk kā iekšējie kairinājumi funkcionē norīsa cen-trālā organā, pateicoties kuņām atsevišķām sajūtu grupām pa-kārtotās smadzeņu daļas direkti, bez ārējā adekvāta jūtekliska kairinājuma tiek novestas uzbudinājuma stāvokli. Dažkārt šādi centrālie uzbudinājumi norisinās pavisam normālā, no-modā stāvoklī, — daudz biežāk jau sapņos un drudzī. Šiem uzbudinājumiem vienmēr seko maldīšanās spriedumos, kur izsauktās sajūtas attiecinām uz šķietamiem, neīstiem ārējiem karinājumiem. Tā karsoņa slimnieki, atrazdamies sveces tu-vumā, vai kur citur, jo skaidri iedomājas uztveram kādus tē-lus. Bieži tie pat zin, ka faktiski tur nekā nav, bet no iespaida

tomēr atsvabināties nevar. Tādas parādības, kur neiedarbojas ārēji jūtekliski kairinājumi, sauc par *hallūcīnācijām*; bet ja dotais jūtekliskais kairinājums tiek stipri modificēts no centrālā uzbudinājuma un tādējādi iztulkots nepareizi, tad mums darīšana ar *illūzijām*. Ar direktu, pa lielākai daļai jūteklisko nervu centrālo daļu elektrisku iekairināšanu, tādas parādības var arī mākslīgi izsaukt. Pēdējās mēs gribam nosaukt par *centrālajām jūtekliskām sajūtām*.

Saskaņā ar visu sacīto rodas šāds sajūtu iedalījums pēc viņu kvalitātes:

I. *Ārējo kairinājumu izsauktas:*

A. Jūtekliskās sajūtas plašākā nozīmē (rodas, pateicoties vispārīgiem jūtekliskiem kairinājumiem),

B. Jūtekliskās apjaudas šaurākā nozīmē (rodas, pateicoties specifiskiem jūtekliskiem kairinājumiem).

II. *Iekšējo kairinājumu izsauktas:*

A. Vitālās sajūtas.

B. Kustības sajūtas.

C. Centrālās jūtekliskās sajūtas.

14. §. Sajūtas intensitāte.

Kvalitatīvi līdzīgas sajūtas, kā tas jau augšā teikts (35. lapp.) var savstarpīgi atšķirties ar savu pakāpi jeb intensitāti. Tā tomēr prasa tuvāku apgaismojumu.

Sajūtā mēs novērojam psihisku elementāru norisu, no nervu kairinājuma atkarīgu, un pēc satura noteiktu mūsu apziņas stāvokļa pārmaiņu. Tā kā mūsu organisms un apziņa ir kaut kas vienoti vesels, tad arī katrai pārmaiņai jāiedarbojas uz veselo. Pats par sevi saprotams, ka šās pārmaiņas uzrāda ne tikai kvalitatīvās, bet arī kvantitatīvās izšķirības. Vidēji stiprs gaismas kairinājums mūsu apziņas stāvokli pārmainīs mazākā mērā, nekā liels troksnis vai reibinoša smarša. Bet taisni stiprākie kairinājumi ir norisas, kam dzīvības uzturēšanā daudz lielāka nozīme nekā vājākām norisām. Vislielākā intensitāte izpaužas stiprās jūtās un dziņās, kas pamodinātas no straujiem kairinājumiem.

Tā tad ikvienai sajūtai ir zināma intensitāte, kas izteicas iedarbības izpaudumā organisma daļās. Divu vienlaicīgi jeb vienu otrai tieši sekojošu sajūtu intensitātu salīdzināšana izdodas tomēr ļoti nepilnīgi, tādēļ ka sajūtas ir ar dažādu kvalitāti. Ir grūti, gandrīz pat neiespējami pateikt, vai šim sarkanumam lielāka vai mazāka intensitāte nekā šim tonim. Tādos gadījumos iespējams izzināt tikai ļoti lielas izšķirības. Tomēr jo lielākas ir divu sajūtu kvalitātu izšķirības, jo smalkāka attiecībā uz viņu intensitātēm ir mūsu atšķiršanas spēja. Vienādas krāsas viegli izšķiram lielāku vai mazāku skaidrību, toņos — lielāku vai mazāku toņu stiprumu. Apziņas stāvokļa pārmaiņa šeit patur to pašu virzienu un attiecas uz tām pašām funkcijām.

Šī iespēja tuvāk salīdzināt saturā vienādu vai līdzīgu sajūtu intensitātes pamudināja uz domām šās intensitātes ne tikai novērtēt, bet arī izmērīt. Jau ilgi pirms psihologiem šādu mērošanu izdarījuši astronomi, ar neapbruņotām acīm redzamās zvaigznes pēc viņu gaismas stipruma iedalīdami sešās grupās. Pie tam gaismas stipruma izšķirība starp pirmā un otrā lieluma zvaigznēm domāta līdzīgi otrā un trešā lieluma zvaigžņu gaismas stipruma izšķirībai, u. t. t. Tāpēc ja divus vienu otram sekojošus gaismas stiprumus pieņem kā vienību, rodas nepieciešamība pirmā un trešā lieluma gaismas stipruma izšķirību apzīmēt ar skaitli 2, pirmā un ceturtā lieluma — ar skaitli 3. Faktiski šie astronomu mērījumi, sakarā ar ilgiem vingrinājumiem, izdarīti ar lielu noteiktību, un iedalījums turpināts arī pāri neapbruņotām acīm redzamai robežai.

E. H. Vēbers un G. T. Fechners par sajūtas intensitātes mērojamību snieguši pamatīgus pētījumus, kas vēlāk citu pētnieku turpināti un iztīrāti. Šo pētījumu svarīgie rezultāti ir šādi:

Ne katrs kairinājums pietiekoši stiprs, lai izsauktu sajūtu. Fiziskai norīsei (šeit runa tikai par fizikāliem kairinājumiem) vispirms jāsasniedz zināma pakāpe, lai sajūta kļūtu tikko manāma. Šo kairinājuma stiprumu sauc par kairinājuma sliekšni un atbilstošo sajūtu par minimālo sajūtu. Kairinājumam ir arī vēl sava augstāka robežas vē-

tība, ko pārsniedzot kairinājuma stiprumam vairs neseko sajūtas intensitātes augšana. Šo augstāko robežas vērtību saucam par kairinājuma augstumu un atbilstošo sajūtu par maksimālo sajūtu.

Vāji kairinājumi būtu, piem.: klusu čukstēti vārdi, ko nevar sadzirdēt, vai smaršojošu vielu nelielas kvantitātes, kas nespēj izsaukt smaršas sajūtu. Tādos gadījumos mēdz teikt: kairinājumi ir zem sliekšņa, jeb ir n e m a n ā m i. Kairinājuma sliekšnis nav nekāds konstants lielums, bet var arī pie tā paša kairinājuma, ievērojot individu dažādības, kā arī viena un tā paša individa dažādos psihiskos stāvokļus, pieņemt dažādas vērtības. Vāji dzirdošiem skaņu kairinājumi paliek zem sliekšņa, kamēr normāli dzirdošiem tie jau sen manāmi. Tas pats zināmā mērā sakāms arī par vājiem gaismas un krāsu kairinājumiem pie īs- un vājredzīgām personām. Ja esam intensīvi nodarbināti, tad taustes kairinājums, ko mūsu ādā rada rāpojošs insekts, var palikt nemanīts, turpretī citkārt to tūlīņ manām.

Tas pats sakāms arī par kairinājuma augstumu. Tā piem. vājām acīm spilgta gaisma ir apžilbinoša, kamēr normālas acis to panes gluži labi. Ja kairinājums pastiprināts jau pāri kairinājuma augstumam, tad uz attiecīgo organu tas bieži vien atstāj graujošu iespaidu. Pārāk stipri skaņu kairinājumi var izsaukt kurlumu, acis pret pārāk stipru gaismas kairinājumu aizsargājas, aizverot plakstiņus, bet arī tad tas ir skādīgs.

Abās kairinājuma robežu vērtībās attiecības starp kairinājuma stiprumu un sajūtu intensitāti ir pamatīgi izpētītas. Ne katrs kairinājuma pastiprinājums spējīgs pacelt sajūtas intensitāti.

Lai sajūtu intensitātē būtu manāma izšķirība, tad kairinājuma pieaugumam jāsniedz noteikts stiprums. Šo minimumu kairinājuma pieaugumā, kas vajadzīgs, lai sajūtas intensitātes pastiprinājumu darītu tikko manāmu, saucam par izšķirības sliekšni. Izšķirības sliekšņa vērtība no vienas puses dažādās sajūtu kvalitātēs ir ļoti dažāda lieluma. Tā piem. gaismas sajūtās jau pilnīgi pietiek ar ļoti mazu gaišuma pieaugumu, lai radītu kāpinājumu sajūtu intensitātē, kamēr spiediena sajūtās sajūtu intensitātes pastiprināšanai nepie-

ciešams jau lielāks kairinājuma pastiprinājums. Bet no otras puses līdzīgās sajūtu kvalitātēs izšķirības sliekšņa vērtība savukārt ļoti atkarīga no jau esošā kairinājuma stipruma.

Ja piem., uz rōkas gulošam ķermenim 1 kg smagumā jāpieliek $\frac{1}{3}$ kg, lai izsauktu spiediena sajūtas pacelšanos, tad pie svara 2 kg lielumā kairinājums jāpalielina par $\frac{2}{3}$ kg, lai izšķirība būtu tikko manāma. Šeit tā tad nozīmīgs šāds likums: izšķirības sliekšnis ar kairinājuma stiprumu, atrodas konstantā attiecībā, ko pie dažādām sajūtu kvalitātēm var konstatēt pieredzes ceļā. Šo Vēbera atrasto likumu, ko tālāk attīstīja Fechners, sauc par Vēbera likumu jeb arī par psicho-fizisko pamatlikumu.

Daudzie mēģinājumi, kādus praktizēja, lai noteiktu starp kairinājuma pieaugumu un esošo kairinājumu jeb izšķirības sliekšni pastāvošas konstantās attiecības, pie dažādiem sajūtu veidiem, pierādīja, ka izšķirības sajušana tikai tad paliek konstanta, ja pielieto vidēji stiprus kairinājumus, turpretī ievērojami variējas, ja tie tuvojas kairinājuma sliekšnim jeb kairinājuma augstumam.

Vidēja stipruma gaismas kairinājumiem izšķirības sajušana aprēķināta uz $\frac{1}{100}$, t. i. lai izšķirība būtu tikko manāma, gaismas kairinājums savā stiprumā jāpalielina par $\frac{1}{100}$. Skaņu kairinājumiem šo vērtību aprēķina uz $\frac{1}{3}$, tāpat arī spiediena sajūtām, kamēr muskuļu sajūtās, kas iestājas ceļot svarus, attiecīgā skaitļa vērtība ir $\frac{1}{17}$.

Fechners gribēja iet soli tālāk un nonākt pie sajūtas intensitātes absolūtā mēra, pie viņas skaitliskām izteiksmēm. Šai nolūkā viņš vispirms Vēbera likumu mēģināja ietvert matemātiskā izteiksmē. Viņa domu gājienu var darīt viegli saprotamu šādā kārtā: Vispirms Fechners pieņēma, ka tikko manāmās sajūtas un tikko manāmās izšķirības ir vienādi manāmas, un tā tad attiecībā uz izšķirībām vienādas sajūtas. Ja nu tagad meklē skaitlisko attiecību, kas pilnīgi atbilstu kairinājuma stiprumam un sajūtas intensitātei, tad, saskaņā ar Vēbera un Fechnera iepriekšpieņēmumiem, mēs iegūstam skaitļa attiecību pret viņa logaritmu. Ja piem. mēs ņemam skaitļu rindu 1, 10, 100, 1000, tad (pamatam 10) atbilstošie logaritmi ir 0, 1, 2, 3. Ja nu aplūkojam skaitļu pieaugumu un viņu attiecības pret agrāko skaitli, tad nākam pie rezultāta: $\frac{9}{1} \cdot \frac{99}{10} \cdot \frac{999}{100} = 9$. Attiecība starp pieaugumu un doto skaitli paliek konstanta tāpat, kā jau tam jābūt pie kairinājuma stipruma, kad jāizsauc vienādi stipras sajūtu izšķirības. No šejienes Fechners nāk pie slēdziena: sajūta aug līdz ar kairinājuma logaritmu (pamatformula). Tā kā Fechners savā formulā ievēd arī kairinājuma sliekšņa vērtību un uzlūko pēdējo

par vienību, tad sajūta pēc Fechnera atbilst 0. Tādā gadījumā katram istam kairinājumam atbilst sajūta, kuŗas lielums līdzinās kairinājuma logaritmam, tā kā var izvirzīt likumu: sajūtas intensitāte līdzinās kairinājuma stīpruma logaritmam (mēra formula).

Šā uzstādījuma pareizība daudzkārtīgi ar pilnu tiesību ir apstrīdēta. Proti, priekšnoteikums, ka visas tikko manāmās sajūtas ir vienādi manāmas, vai pat savstarpīgi vienādas, nebūt nav pareizs, un ir apgāzams, izejot no pašapjaudas. Ja 10 kg svaram pieliktu $3\frac{1}{2}$ kg, tad pieaugumu taču sajūtīs pavisam citādi nekā ja 1 kg pieliek $\frac{1}{3}$ kg. Tikko manāmā pieaugumam, jau kādā pašā par sevi ļoti intensīvā sajūtā, ir tāpat stīpras blakus darbības, ko Fechneris nav ievērojis. Tālāk, viņa pieņemtā vienība nav nekas paliekošs, nekas, ko atkal un atkal kā mērauklu varētu pie rokas turēt. Isi sakot, mēģinājums atrast sajūtu intensitātes absolūtu mērogu, cik tas arī pats par sevi interesants būtu, tomēr uzlūkojams par neizdevušos.

15. §. Sajūtas jūtu tonis.

Tīksmes un netīksmes jūtu palikumu, kas uzglabājies diferencētā sajūtā, mēs nosaucam par sajūtas jūtu toni. Jūtas tonis nerodas no tās pašas pamatfunkcijas, kā sajūta, bet gan pa lielākai daļai saistīts ar to. Tamdēļ arī jūtas toni var apzīmēt kā kopapziņas reakciju uz sajūtā notiekošo pārmaiņu. Tīra vienkāršā sajūta gan reti kad ir brīva no tās. Tikai vispirms ja no sajūtas attīstījušies augstāki psihiski tēli, jūta pazūd gandrīz nemanot. It sevišķi tīksmes jūtas uzglabājas ilgāk.

Sajūtas jūtu tonis atkarīgs:

1. No sajūtas kvalitātes. Zināmas sajūtu kvalitātes iespaido vienmēr vai pa lielākai daļai patīkami, citas nepatīkami. Tā piem. konsonance gandrīz vienmēr iedarbojas patīkami, disonance — nepatīkami. Rožu smarža pa lielākai daļai spirdzinoša, sērūdeņraža — vienmēr nepanesama.

2. No sajūtas intensitātes. Dažas sajūtas patīkamas līdz zināmai pakāpei, bet ja pāri tai, — tad izsauc netīksmes jūtas. Kur kairinājums tuvojas savai kulminācijai, tur tas vienmēr izsauc netīksmes jūtas. Kara mūzika, klausoties to nelielā attālumā, iedarbojas vienmēr ļoti patīkami, bet dažreiz tā kļūst nepaciešama, ja stāvēsim orķestra tuvumā. Tas pats sakāms arī par gaismas un krāsu sajūtām, kā arī par dažādām smaršām.

3. No apziņas kopstāvokļa un individuālām īpatnībām. Aukstums un siltums, skatoties pēc apstākļiem, mums ir patīkams un nepatīkams. Dažiem etiķa smaka patīkama, dažiem tā pretīga, un sevišķi garšas sajūtā manāma liela jūtas toņa dažādība, kas atradusi izteiksmi sakāmā vārdā „de gustibus non est disputandum“.

Stipri uzsvērtas sajūtas bieži modina skaidri noteiktu tieksmi vai pretdarbību, un tamdēļ tām liela bioloģiska nozīme, t. i. viņām liels svars dzīvības uzturēšanā. Tādas sajūtas, kā piem.: oša un garša, var saukt par praktiskām sajūtām.

Maz, vai pavisam neuzsvērtām sajūtām, tā ka tās nemodina nekādu iekāri, nav tiešas attiecības ar dzīvības uzturēšanu. Bet par to viņās jo skaidri izpaužas atkarības attiecība pret ārējo kairinājumu un tādējādi šās sajūtas manto lielu nozīmi ārpusaules izziņā. Šī izziņa dzīvības uzturēšanā savā pēdējā pamatā ir vēl svarīgāka nekā tieši izsauktā tieksme vai pretdarbība, tikai šeit attiecība pret dzīvības uzturēšanu vairāk netieša, komplicētāka. Nākošā, mazāk uzsvērtu sajūtu un no tām sastāvošu kompleksu darbība, ir objekta izziņa, pateicoties kurai tiek izsauktas šās sajūtas. Šādas sajūtas, pie kurām pieder taustes, dzirdes un redzes jūteklju izsauktās sajūtas, var nosaukt par teorētiskām sajūtām.

16. §. Jūtekliskās sajūtas plašākā nozīmē.

Pie tādām mēs pieskaitam: 1. sāpju sajūtas, 2. temperatūras sajūtas.

Sāpju sajūtu izsauc vispārīgi ārēji jūteklju kairinājumi, kā mēchanisks spiediens vai grūdiens, elektriskā strāva, ķīmiskas iedarbības, augstas siltuma un aukstuma pakāpes. Sāpju sajūtas iekšpus ķermeņa, t. i. iekšējo kairinājumu izsauktās, parādās tikai anormālos patoloģiskos apstākļos, un norāda uz kautkādiem traucējumiem. Sāpju sajūtas, kas it dabiski vienmēr uzsvērtas negatīvi, t. i. saistītas ar netīksmes jūtām, atšķiras no vispārīgām netīksmes jūtām, pateicoties apstāklim, ka tās lokalizētas, t. i. attiecinātas uz zināmu ķermeņa vietu. Šai lokalizācijā sastopam vienu no telpas uzskatāmības pirmatnējākiem elementiem, kurās attīstība tiks pārrunāta vēlāk.

Sāpju sajūtas kairinājuma sliekšnis stāv daudz augstāk par citām sajūtām, jo bieži vien notiek, ka kairinājumam tuvojoties savai kulminācijai, kāda no sajūtām pāriet sāpju sajūtā. Sāpēm nonākot augstākā pakāpē, un nespējot tās mazināt, gadas, ka rodas attiecīgā organa traucējums, ģibonis, vai pat nāve. Sāpju sajūtai ir dažādi veidi, ko parasti apzīmē, saskaņā ar kairinājuma iedabu. Tā piem. runā par degošām, smeldzošām, savelkošām, krampjveidīgām sāpēm u. tml.

Sāpju sajūta ir bioloģiski svarīga, jo tā brīdina ķermeņa atsevišķās vietas no draudošām briesmām un bieži pāriet kustībās, kas domātas organisma sargāšanai.

Temperatūras sajūtas. Ari tās ietilpst jūtekliskās sajūtās plašākā nozīmē, jo viņas var rasties gan ķermeņa ādas virspusē, gan arī iekšienē. Mēs viņās izšķirām divus veidus: siltuma sajūtu un aukstuma sajūtu, abi pozitīvi stāvokļi, kas izpaužas kā kontrastējoša parādība.

Kā kairinājumi funkcionē tās molekulu kustības, kuŗas fizika pazīst kā pirmcēloņus, labāki sakot — siltuma īsto būtību. Temperatūras sajūtas iestāšanās ir būtiski noteikta no organisma pašsiltuma piemērošanās apkārtnei. Pilnīgas piemērošanās momentā organisms stāv psiholoģiskā nulles punktā. Ja temperatūra ceļas, tad iestājas siltuma sajūta, kamēr temperatūras krišana zem psiholoģiskā nulles punkta izsauc aukstuma sajūtas. Siltuma sajūtā var izšķirt dažādākas pakāpes nekā aukstuma sajūtā, jo pateicoties pēdējai, jūtēlība vispāri tiek notrulināta. Ja kairinājumam padotas zināmas ādas vietas, tad temperatūras sajūtu var arī lokalizēt.

Temperatūras sajūtas jūtu tonis ļoti stipri atkarīgs no intensitātes vispārīgā stāvokļa un arī no individuēlām īpatnībām. Tamdēļ var teikt, ka siltuma sajūta ilgāk un augstākā pakāpē paliek patīkamāka nekā aukstuma sajūta.

Kā temperatūras sajūtu organi vispāri funkcionē nervu galiņi ādas virspusē. Bez tam jaunākā laikā izdevies izšķirt šo nervu galiņu iekšpusē siltuma un aukstuma punktus, no kuŗiem jo sevišķi manāmi pēdējie. Lielākai vai mazākai šo punktu kopātrašanās vietai atbilst lielāka vai mazāka temperatūras sajušana dažādās ķermeņa vietās. Skropstiņas,

piere, vaigi un smakrs izrādās par visjūtīgākām vietām, mazāka jūtēlība piemīt krūtīm, vēderam, pleciem, rokām un vismazākā — lieliem un kājām. Par ķermeņa vietu dažādo temperatūras jūtēlību var pārlicināties, ejot vai nu īsti karstā vai aukstā vannā.

17. §. Sajūta un apjauda.

Augšā sajūta tika apzīmēta kā atziņas pamatfunkcijas psihisks elements, ko nav iespējams tālāk sadalīt. Bet turklāt tika pieminēts, ka mūsu apziņā sajūta nekad nav dota tīrā veidā, bet vienmēr parādās apvienota kompleksos tēlos. Mēs neredzam gaismu un krāsas, bet apgaismotu telpu un krāsainas virsmas. Viss, ko mēs saņemam rokās, nemodina vienīgi spiediena un temperatūras sajūtas, bet tiek no mums uztverts kā ķermenis, kā smaila, apaļa, rupja vai mīksta lieta.

Kompleksi, kādos sajūtas apvienojušās, caur telpisko koeksistenci un pastāvību maiņās, parādās kā kopsaderīgi. Mūsu apziņai tad nu piemīt īpašība šādu sajūtu kompleksus attiecināt uz vienotu pirmcēloni un satvert vienībā. Šāds sajūtu komplekss, ko mūsu apziņa satver vienībā, saucas par apjaudu.

Fiziskais noteikums apjaudu norīsi ir kairinājumu komplekss, kas uzrāda telpisko koeksistenci un pastāvību maiņā. Psihiskais noteikums bez sajūtām, kas atbilst atsevišķiem kairinājumiem, ir vēl sintezes akts, kurā, kā mēs to redzēsim vēlāk, izpaužas vispārīgs psiholoģisks likums. Caur šo sintezes aktu apjaudās ir konstatējama jo skaidri apzināta attiecība pret kairinājumiem, kas, kaut gan ir sastopama jau sajūtās, tomēr nav pilnīgi skaidri manāma. Tamdēļ viss, ko mēs apjaužam, nebūt nav tikai mūsu pašu dažādie stāvokļi, bet gan lietas mūsu apkārtņē.

Saskaņā ar dažādiem jūteklju organiem apjaudas sadalās dažādās grupās. Fizioloģisko un psihisko dispoziciju summu, kas dara iespējamu pārdzīvot noteiktu apjaudu veidus, kā jau minēts, saucam par jūtekljiem. Tagad pārrunāsim atsevišķās grupas, ko augšā apzīmējam kā jūtekliskās sajūtas šaurākā nozīmē, pie kam sajūtu un apjaudu apskatīsim kopīgi.

Apjauca, tāpat kā sajūta, pieskaitāma primārai pakāpei. Sintezes aktu, kas noteic viņas rašanos un norisu, mēs sastapsim no jauna sekundāros un terciāros tēlos, kur mēs tač būsim jau vairāk sagatavoti viņu iedabas tuvākai noteikšanai.

18. §. Tauste.

Sajūtām un apjaucām, ko sniedz tauste, no vienas puses ir milzīga nozīme dzīvības uzturēšanā, no otras — augstāko psihisko funkciju attīstībā. Taustes sajūtas iztaisa sevišķu pāreju no vispārīgām uz specifiskām jūtekliskām sajūtām. Tauste liekas būt pirmatnējākā no visiem jūtekljiem, un ir ļoti iespējams, ka zemākiem dzīvniekiem no taustes orgāniem attīstījušies citi orgāni, kā piem. acis un ausis.

Taustes kairinājumi, kas iedarbojas no ārienes, līdzinās vienmēr spiedienam, tomēr kairinājuma sliekšnis atrodas tik dziļi, ka jau ādas pieskāriens svešam ķermenim izsauc taustes sajūtu. Ari ķermeņa iekšienē muskuļu un it sevišķi locītavu kustības daudzkārt saistītas ar taustes sajūtām, kas ar īpatnējām kustības sajūtām sakūst nešķiramā kompleksā. Vispāri ciešā taustes un kustības sajūtu sakarība ir sevišķi svarīgs dvēseles dzīves fakts.

Raksturīga taustes sajūtas īpašība ir viņas smalkā lokalizācija. Ja kāds svešs ķermenis pieskaras mūsu ādai, tad vienmēr sajūtu attiecinām uz zināmu mūsu ķermeņa vietu. Šī lokalizācija tomēr nav visās ķermeņa vietās vienāda. Vēbers ar mēģinājumiem pierāda, ka mēs vispareizāk lokalizējam mēles un pirkstu galos, mazāk noteikti muguras vidū.

Mēģinājumus izdara šādi: ar cirķeļa nedaudz noasinātiem galiem aizkar dažādas ķermeņa vietas, pie kam jo sīki izmēra šo galu savstarpīgo attālumu. Attiecīgo vietu ar abiem galiem aizkar vienlaicīgi un tuvina vienu otram tik ilgi, līdz pieskare netiek sajūta vaīrs kā divkārša, bet vienkārša. Tai acumirkli, kur sakūst abas sajūtas, cirķeļa galu distancē sniedz jūtēlības mēru. Jo mazāks šis attālums, jo lielāka attiecīgo ādas vietu jūtēlība. Vēbera mēģinājumi, kas izrādījušies pareizi arī pēc vairākkārtīgiem pārbaudījumiem, sniedz šādas rezultātus:

Mēles gals	1 mm
Pirkstu gali	2 mm
Lūpu sarkanā mala	5 mm
Roka līdz plecam	31 mm
Smakrs ar apkārtni	36 mm
Muguras vidus	68 mm

Ar vingrinājumiem šo normālo mēru var paaugstināt, kas arvien no jauna konstatēts pie aklājiem. Garīgam nogurumam iestājoties, ādas jūteklība būtiski mazinās. Tamdēļ Vēbera mēģinājumu var pielietot garīga noguruma konstatēšanai un izmērīšanai (p. p. pie skolniekiem). Bērnus izmeklē pirms un pēc mācības stundas, un rezultātā iegūst lielākus skaitļus.

Taustes apjaudas mums sniedz zināšanu par mūsu apkārtņē esošo ķermeņu virsmu. Smails un apaļš, rupjš un gluds, ciets un mīksts, mitrs un sauss, ir ķermeņu īpašības, ko mācāmies pazīt ar tausti. Šās īpašības tā tad ir taustes sajūtas kvalitātes, vai kā vēl mēdz teikt — taustes dati. Visas šās apjaudas uzlūkojamas kā taustes un kustības sajūtu kompleksi. It sevišķi tādas īpašības, kā ciets un mīksts, attiecināmas galvenām kārtām uz lielāku vai mazāku pretestību, ko ķermenis uzrāda spiedienam. Šī pretestība caur kustības sajūtām nāk apziņā. (Sk. augšā 38. lapp.). Uz šās pretestības apjaudas pamatojas arī mūsu zināšana par ķermeņa masivitāti jeb stingrumu. Ar tausti mācāmies pazīt mūsu pašu ķermeni un viņa daļu stāvokli attiecības, pie kam it dabiski, atkal jo liela nozīme piekrīt kustības sajūtām.

Beidzot mēs mācāmies pazīt arī taustāmo ķermeņu lielumu un formu, pie kam saviem pirkstiem ļaujām slīdēt gar ķermeņa virsmu, tādējādi kombinējot taustes un muskuļu sajūtas. Pats par sevi saprotams, ka ar visiem jūteklīem apveltītos cilvēkus pie tam vēl pabalsta redze, bet pie aklājiem var novērot, cik daudz iespēj tauste viena pati. Līdz ar to tauste veido pamatu mūsu telpas uzskatāmībai un ļoti daudz veicina tās attīstību. Tālāk taustes apjaudu raksturīgā pazīme ir uz viņām dibināto spriedumu ārkārtīgais pārlicības spēks. Tas, ko redzam un dzirdam, var pēc mūsu domām

daudz vieglāk pamatoties uz maldiem, nekā tas, ko mēs domājam ieguvuši uz taustes apjaudu pamata. Pie intelligentiem aklājiem, daudzkārtīgi novērotas iedomas, ka tie daudz mazāk padoti maldiem nekā redzīgie.

Pazīstams ir jau Aristotēla ievērotais fakts, ka starp krustotiem vidus un rādītāja pirkstu galiem novietotā bumbiņa modina priekšstatu, it kā tur atrastos divas bumbiņas. Katrs, kas eksperimentē pirmo reiz, sākumā netic, ka tiešām uzlikta tikai viena bumbiņa. Iespāids, ko rada līdz šim vēl pietiekoši nenoskaidrotais jūtekliskais malds, pierāda taustes datu augsto ticamību.

Taustes apjaudas veido pamatu ķermeņu pasaules uztverei. Smalkāku attīstību tās sasniedz ar redzes palīdzību, kuŗas pārrunāšanai tūdaļ piegriezīsimies.

19. §. Redze.

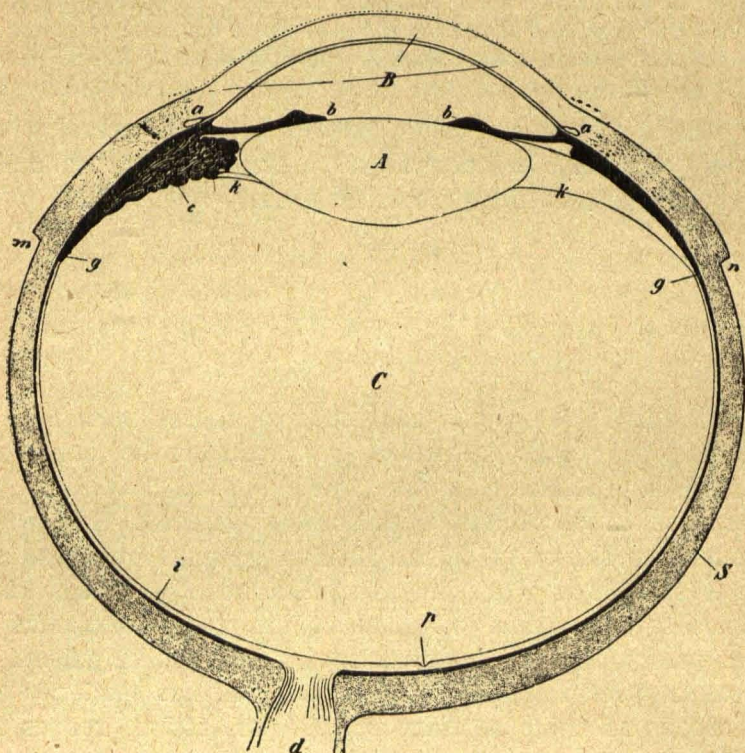
Gaisma un krāsas.

Psichiskie fainomeni, kas rodas ar redzes palīdzību, iedalāmi divās grupās, kas reizē ar to raksturo šo fainomenu svarīgākās attīstības pakāpes. Mēs tā tad izšķīram: 1. gaismas un krāsu sajūtas, un 2. objektu apjaudas. Šās grupas faktiski nav šķirtas, tādēļ ka ikviena gaismas un krāsu sajūta ir saistīta ar telpiskām apjaudām, no otras puses katra apjauda satur gaismas un krāsu sajūtas, kas uzlūkojamas kā viņas priekšnoteikums. Bet drīz vien izrādās, ka gaisma un krāsas ir primārie, pirmatnējākie elementi, kas tikai pēc apvienošanās ar citām norisām attīstās par īstām redzes apjaudām.

Kā fizikālie kairinājumi funkcionē ētera kustības dažādā viļņu gaŗumā un dažādā lauŗamībā. Likumi, kas nozīmīgi gaismas viļņu plūdamam, lauŗamībai, absorbcijai un refleksijai, ir ģeometriskās un fizikālās optikas priekŗsmets.

Kā fizioloģiskie kairinājumi vispirms funkcionē transformācijas, ko gaismas viļņi pārdzīvo acīs un uzbudinājums periferaļā šūniņu kārtā, kas pazīstama zem vārda tīklene (retina). No retinas izejošais redzes nervs (nervus opticus) vada uzbudinājumu tālāk uz centrālo organu.

Iz redzes aparāta anatomijas. Cilvēka acs ir divu ādiņu ieslēgts lodesveidīgs ķermenis (sk. 8. fig.). Ārējā ādiņa (sklera) ir cīpslaina un saturs visu kopā. No muguras puses viņu caurbij redzes nervs, priekšējā daļā tā pāriet caurspīdīgajā radzenē (cornea). Vidējā no ābām ādiņām — dzīslene (chorioidea) bagātīgi satur sevī asins-
traukus un akomodācijas muskuļus. Chorioideas priekšējo daļu veido varavīksne (iris) ar redzokli jeb zīlīti. Pēdējā, skatoties pēc lielāka

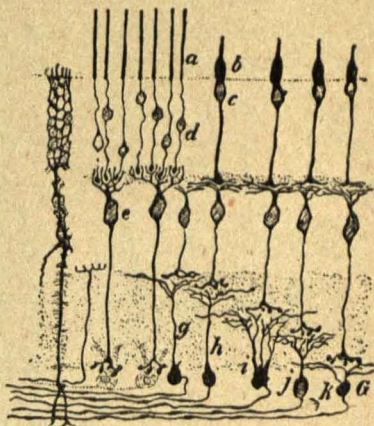
8. fig. Labās acs horicontāls griezumā. S sklera, B radzene, A kristallēca, C stiklains ķermenis, g dzīslene, b varavīksne, i tīklene, p dzeltenais laukums ar centrālo ķermeni, d redzes nervs.

vai mazāka gaismas staru ieplūduma, reflektoriski sašaurinās un paplašinās. Necaurspīdīgais īris šai gadījumā uzlūkojams kā akls. Acs iekšieni pilda ūdeņains šķidrums, kristallēca un stiklains ķermenis, kas visi funkcionē kā starus laužoši mediji. Aiz šā stiklainā ķermeņa izplešas no vairāk kārtām sastāvošs nervu audums tīklene (retina), kam redzes apjaušanās piekrit vislielākā nozīme (sk. 9. fig.). Apmēram tīklenes vidū atrodas centrālais ķermenis (Fovea centrālis), saukts arī par dzelteno lau-

kumu, kas ir skaidrākā redzes vieta. No tīklenes atiet vadošas šķiedras, kas apvienojas redzes nervā un vada uzbudinājumu cauri skle-
ras sienai uz centrālorganu. Vieta, kur redzes nervs iziet, sastāv tikai no
šķiedriņām, un tāpēc tā gaismas starus nesajūt. To vietu vēl sauc arī par
aklo laukumu.

Pats par sevi saprotams, ka redzes aparātam pieder arī tās sma-
dzeņu daļas, kurās gaismas kairinājums izsauc uzbudinājumu, tā tad redzes
paugurs, četrpaaugstīnājums un zināmas smadzeņu garozas daļas. Hē-
rings, visus nervu elementus, ko uzbudina redzes sajūta, ietver vārdā
„redzes substance“ („Sehsu-
stanz“), — izteiksme, kādu arī
mēs pie gadījuma pielietosim. Uz-
budinājuma process, domājams, pa-
stāv redzes substances ritmiskajās
pārmaiņās.

Kā katrā sajūtu grupā, tā
arī redzes sajūtās, izšķiram
kvalitāti, intensitāti un jūtu to-
ni. Kā redzes sajūtas kvalitā-
tes mums parādās g a i s m a un
k r ā s a s. Bezkrāsainā gaismas
sajūtā mēs zinām tikai gaišuma
izšķirības, ko sajūtam kā inten-
sitātes pakāpes. Gaišs, tumšs,
neskaidrs — ir šādu pakāpju
apzīmējums, pie kam jāpie-
metina, ka arī pilnīgs tum-
šums uzlūkojams par pozitīvu
sajūtu, un nevis tikai kā gai-
smas sajūtas prombūtne.

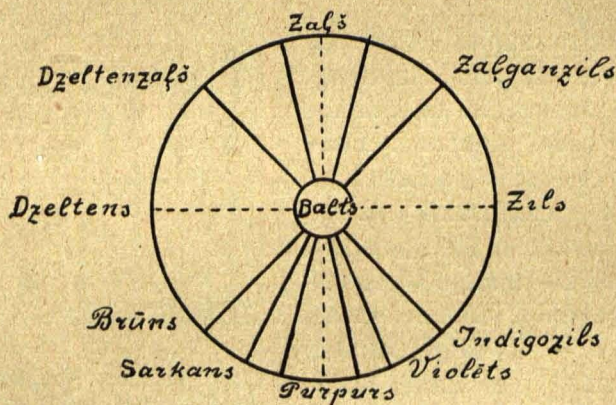

9. fig. Tīklenes šķērsgriezums,
a un b tapiņas un irbuļi, c un d
irbuļu un tapiņu sūniņas. G (g, h,
i, j, k) redzes nerva gangliju sūni-
ņas.

Krāsu sajūtas sadalās divās grupās. Balto un melno
krāsu ar starpā esošās pelēkās krāsas pārejām, saucam par
neutrālām krāsām. Tā kā šeit pārejas kustas tikai
vienā virzienā, tad neutrālās krāsas iespējams attēlot simbo-
liski ar taisnas līnijas palīdzību, kurai abus gala punktus ap-
zīmē ar vārdiem „balts“ un „melns“. Starpā esošās līnijas tad
satur sevī visas iespējamās pelēkās krāsas pārejas.

Otro grupu veido spilgtās (raibās) krāsas. Sadalot
prizmā saules staru un sadalītos starus uztverot uz audekla vai
sienas, dabūjam tā saukto spektru, kur sakārtojas svarīgā-
kās krāsas jau pazīstamajā kārtībā: sarkanā, brūnā, dzeltenā,

zaļā, zilā un violetā krāsa. Šās spektrālās krāsas sukcesīvi pāriet viena otrā: sarkanā caur zaļo krāsu pāriet dzeltenajā krāsā, dzeltenā krāsa — zaļajā, tā savukārt pāriet zilajā krāsā, kuŗa, pārgājusi violetajā, tuvojas atkal sarkanajai krāsai. Kā raibo krāsu simbolu mēdz lietot riņķi, kuŗa perifērija attēlo krāsas ar viņu pārejām. Ja sāk ar riņķa apakšā esošo krāsu un spektru vērš pa kreisi uz augšu, tad spektram violetajā krāsā nonākot, perifērija atgriež to atpakaļ sarkanajā krāsā. Bet tomēr violetās un sarkanās krāsas starpā paliek starptelpa. Ja šo starptelpu aizpilda ar purpura krāsu — sarkanās un violetās krāsas sajaukumu — tad riņķis ir noslēgts. (Sk. 10. fig.)

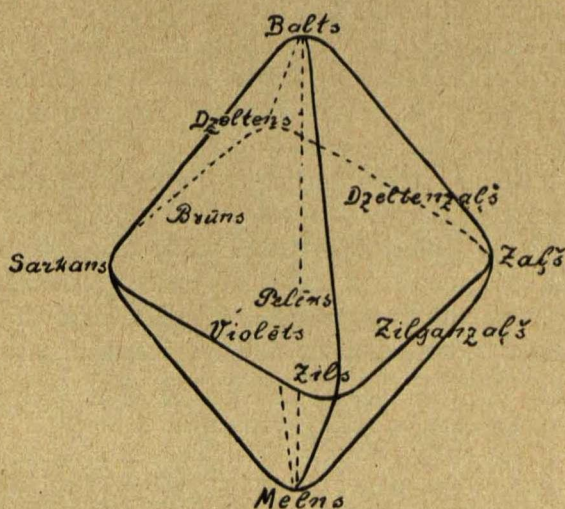
10. fig.

Kā pamata krāsas spektrālajās krāsās parādās sarkanā un zaļā, dzeltenā un zilā krāsa. Spektrā viņas apzīmē it kā krāsu maiņas punktus savās pārejās un nozarojumos. Brūnā krāsa tikpat labi atgādina sarkano kā dzelteni krāsu, violetā — zilo vai sarkano. Turpretī nekur nav sastopamas krāsu nianses, kas reizā atgādinātu sarkano un zaļo, vai arī dzelteni un zilo krāsu.

Raibajām krāsām, kuŗu svarīgākie pārstāvji ir spektrālās krāsas, pavisam trejādas izšķirības: 1. krāsu tonis, t. i. četrū pamatkrāsu savstarpīgās izšķirības pazīme, 2. skaidrība, t. i. lielāks vai mazāks gaismas stiprums, un 3. piesātinājuma pakāpe, t. i. no baltās vai pelēkās krāsas lielāka vai mazāka diference. Tā mēs sakam: krāsai

ir dzeltenīgs tonis, viņa stipri spīd un diezgan piesātināta. Viens un tas pats sarkanās krāsas tonis var spīdēt gaišāk vai tumšāk, var būt vairāk vai mazāk piesātināts.

Ja ir vēlēšanās dabūt pārskatu par visām iespējamām krāsu pakāpēm pēc toņa, skaidrības un piesātinājuma, tad šādam nolūkam spīdoši noder tā sauktais krāsu oktaedris. (Sk. fig. 11.)

11. fig.

Figūras ass ir balti-melnā taisne ar starpā gulošiem pelēkās krāsas noēnojumiem. Slīpi apkārt to ietver četrstūris ar viņa stūros novietotām pamata krāsām tā, lai dzeltenā krāsa vīspirms būtu tuvāk baltajai krāsai un zilā — melnajai krāsai. Atsevišķiem krāsu toņiem piegrupētie laukumi tad dos tā paša toņa visas krāsas dažādās skaidrības pakāpēs, kamēr oktaedra iekšiene saturēs dažādas piesātinājuma pakāpes. Caur piemērotu griezumu iegūstam visu iespējamo krāsu pārskatu, un redzam, ka kādas atsevišķas krāsas iedabas noteikšanai nepieciešami un reizē pietiekoši trīs norādījumi.

Indirektā redze un krāsu aklums. Vienīgi tīklenes vidējā daļa ir atsaucīga pret visām spektra krāsām, fizikāliiski runājot, uzbudināma ar gaismas stariem katrā gaismā. Starus, kas krīt uz šo daļu, iespējams, kā mēdz izteikties, redzēt direkti, kamēr uz malām krītošos — indirekti.

Tīklenes malas zōna nesajūt raibās krāsas, bet izšķir tikai baltu un melnu, līdz ar pelēkās pārejām. Starpā atrodas kāda vieta, kur mēs izšķiram tikai dzeltenī-zīlo, bet ne sarkani-zaļo. Tā spektrs indirektā redzēšanā parādās vai nu pavisam pelēks ar dažādām gaišuma pakāpēm, vai arī sakrīt divās daļās. Zaļā vieta izliekas bezkrāsaina, gaišā — dzeltena, tumšā — zila, — katra savādā gaišumā. Tās pašas parādības novērojamas arī pie tā sauktā k r ā s u a k l u m a. Apmēram divi procenti no visiem cilvēkiem redz uz visas tīklenes, tāpat kā normāli cilvēki indirektā redzēšanā. Šo krāsu akluma veidu mēdz saukt par sarkanās un zaļās krāsas aklumu. Sarkanu un zaļu signālu ripas krāsu aklās personas neizšķir. Abas krāsas tiem izliekas pelēkas ar dažādu gaišumu. Tā kā šī izšķirība sevišķi svarīga dzelzceļu darbā, tad visus tos, kuri cenšas pēc šīs nodarbošanās, jo stingri jāpārbauda krāsu izšķirībā. Bieži vien nāk priekšā arī t o t ā l s k r ā s u a k l u m s. Ar šādu aklumu pārņemtās personas spektru redz vienmēr tikai tā, kā tas mums izliekas, ja stari krīt uz tīklenes ārējās malas.

Indirektās redzes parādības parastā dzīvē paliek vienmēr nepamanītas, jo mūsu uzmanība pa lielākai daļai saistās ar fiksāciju, pie kam tad aplūkotā objekta atsevišķās daļas notēlojas sukcesīvi uz skaidrākās redzes vietas. Tomēr vingrinājoties var novērot arī indirekti redzēto, un tādējādi pārliecināties par visu šeit sacīto.

K r ā s u s a j a u k u m s. **K o m p l e m e n t ā r ā s k r ā s a s.** Ja spektrālkrāsām nokrāsotu ripu griež ātri ap savu asi, tad krāsainā ripa izliekas pelēka. Tas pats notiek arī tad, ja uz ripas nav visas, bet tikai divas krāsas, kas krāsu riņķojumā atrodas viena otrai pretī. Šādus krāsu pārus, kuri it kā papildinājās baltā krāsā, sauc par k o m p l e m e n t ā r ā m k r ā s ā m. Kā komplementārās krāsas ir mināmas: sarkanā un zili-zaļā, brūnā un zilā, zaļā un purpura. Visu spektrālo krāsu sajaukšana, tāpat divas komplementārās krāsas, dod balto vai pelēko krāsu, skatoties pēc izlietoto krāsu tīrības. Bez šā svarīgā sajaukuma likuma ir vēl citi likumi, bet to apskatīšana mūs aizvestu par tālu.

K o n t r a s t a p a r ā d ī b a s. **P ē c t ē l i.** Ja pelēka papīra gabaliņus uzliek uz dažādi nokrāsotām paplātēm, tad papīra strēmeliņas parādās dažādā gaišumā. Uz tumšā pama-

ta gulošās izliekas gaišākas, bet ja pamats pavisam melns, tad sevišķi gaišas. Strēmēlītes uz sarkana pamata atspīd zaļganā krāsā, uz zila — dzeltenā. Tā tad kāda objekta gaišumu un krāsu toni bieži vien iespaido objekta apkārtnē. (Simultānais kontrasts.) Spēcīgi gaismas iespāidi atstāj pēctēlus, kuŗi parādās tad, ja gaismas kairinājums beidzis darboties. Pēctēli ir pozitīvi tad, ja tiem ir tā pati nokrāsa kā pirmatnējam iespaidam, negatīvi — ja tie parādās komplementārās vai pretkrāsās. Ja kādu brīdi skatās sarkanā gaismā un tad ātri uzskata baltu sienu, tad uz pēdējās parādās zaļš laukums. Formā un lielumā pēctēls visvairāk līdzinājas pirmatnējam kairinājumam. Šī parādība, ko var dažādi variēt, saucās par sukcesīvo kontrastu.

Par krāsu sajūtu teoriju. Krāsu sajūtu dažādība un ar tām bieži vien saistītās tik ļoti dīvainās parādības ierosina mēģināt atrast pamatotu izskaidrojumu. No uzstādītām teorijām šeit visā īsumā apskatīsim divas.

Junga-Helmholca (Joung-Helmholtz) teorija izvirzīta no angļu fiziķa Junga un attīstīta no Helmholca pieņem, ka tīklenē atrodas trīs dažādi nervu elementi. Katrs no šiem elementiem uzbudināms tikai ar noteiktiem stariem. Tamdēļ sastopami sarkano, zaļo un violeto krāsu sajūtoši nervu elementi. Ja saules stari uzbudina visas trīs grupas, tad viņu kopdarbībā, rezultāti ir bezkrāsainās gaismas sajūta. Ja nu tiek uzbudināta viena grupa, tad rodas sarkanās, zaļās un violetās krāsas sajūtas. Sarkanās un zaļās krāsas uzbudinājums izsauc dzeltenu krāsu dažādās niansēs, zaļā un violetā izsauc zilās krāsas nianses, sarkanā un violetā purpura krāsas sajūtu. Kontrasta parādību izskaidrošanai teorija ir spiesta pieņemt, maldīšanos spriedumos, un arī krāsu akluma parādības saskan ar teoriju vienīgi pateicoties piespēstām palīghipotezēm. Šo iemeslu dēļ, šī agrāk valdošā teorija tagad zaudējusi savus piekritējus.

Daudz vienkāršāka un skaidrāka ir Hēringa teorija. Hērings pieņem sešas pamatkrāsas: melno, balto, sarkano, zaļo, dzeltenu un zilo krāsu, no kuŗām ik divas atrodas visciešākā sakarībā. Gaismas un krāsu sajūtas tiek izsauktas ar ķīmiskiem procesiem redzes substancē, proti, disimilācijas (D) un asimilācijas (A) ceļā. Mums tagad jāpieņem trīs dažādi pamatprocesi, pateicoties kuŗiem rodas visas krāsu sajūtas: melnbaltais, sarkanzaļais un dzeltenzīlais process. Šis antagonistiskās krāsas tiek izsauktas vai nu D — jeb A norisī ceļā. Melnbaltā substance, salīdzinot ar pārējām, izplatīta visvairāk, un to spēj uzbudināt visi stari. Disimilācijai atbilst baltā, un asimilācijai — melnā krāsa, un šo procesu dažādajām fazēm — starpā esošās pelēkās krāsas pārejas. Tāpat gaišās sarkandzeltenās krāsas atbilst disimilācijai, tumšās zaļzilas — asimilācijai. Kontrasta parādības šeit izskaidrojas gluži vienkārši ar

procesu antagonistisko raksturu, kuri joprojām viens otru ietekmē. Komplementārie pēctēli attiecināmi taisni uz disimilācijai sekojošo asimilāciju, vai otrādi. Tad sevišķi vienkārši un pārlicinoši izskaidrojas krāsu akluma parādības. Sarkanzaļās krāsas aklēm trūkst sarkanzaļās substances, totāli krāsu aklēm — dzeltenzilās substances. *Hēringa* teorija, kas atsevišķos jautājumos spējīga uz vēl tālāku izveidošanos, tiek arvien vairāk likta šo parādību izskaidrošanas pamatā.

20. §. Redze.

Objektu apjauda.

Bērni pirmos dzīvības mirkļos gaismu un krāsu pārdzi-vo tikai kā sevišķas tīksmes un netīksmes jūtu veidus, bez kā tie apjaustu šos apgaismotos un krāsainos objektus kā tādus. Tikai vēlāk bērns mācās attiecināt gaismas un krāsu sajūtas uz savas apkārtnes priekšmetiem un nonāk līdz objektu apjau dai. Attīstītā apziņā gaismas un krāsu sajūtas visbiežāk nāk priekšā tikai kā šādu apjaudu elementi. Objektu apjaudas tādējādi panāk to, ka gaismas un krāsu sajūtu kompleksi parādās apvienoti un pie tam saistās ar kustības sajūtām. Šis process ir saistīts ar zināmiem fizioloģiskiem un psihiskiem noteikumiem.

Kāda objekta apjaudas svarīgākais fizioloģiskais noteikums ir tīklenes tēls. No atsevišķiem objekta punktiem atiet stari, kas ieiet caur acs starus laužošiem medijiem, atstādami tīklenē priekšmeta ačgarnu tēlu. Tīklenes tēlu var objektīvi novērot pie tikko nonāvētiem dzīvniekiem un zināmos apstākļos arī cilvēka acīs. Tēls, kā direkti redzētais, pilnīgi skaidrs tikai dzeltenā laukumā. Tīklenes sānu daļās, tā tad indirektā redzē, tas izzūd.

Jautājums, kāpēc mēs priekšmetus redzam stāvus, ja tīklenes tēls ir ačgārni, nav pareizi uzstādīts. Tīklenes tēls ir tikai viens no fizioloģiskiem noteikumiem apjaudu tapšanā. Šeit jāapvienojās vēl norisām centrālorganā, lai apjauda taptu par faktu. Ja attiecīgās smadzeņu daļas nefunkcionē, tad pie pavisam normāla tīklenes tēla tomēr valda pilnīgs aklums (radzenes aklums). Bet par šo centrālo norisu iedabu, pateicoties kam vispirms apjaudas ie-

spējamas, mēs atrodamies pilnīgā neziņā. Tālāk mēs neredzam mūsu tīklenes tēlu, bet gan objektu. Ačgārņais tīklenes tēls ir ģeometriskās optikas fakts, kas kaut gan stāv pilnīgā saskaņā ar pārējiem likumiem, tomēr neiztaisa nekādu psiholoģisku problēmu.

Ja mūsu acis būtu nekustīgas, tad varētu direkti redzēt tikai ļoti niecīgu mūsu apkārtnes daļu. Vispirms acu kustības mums sagādā skaidru ārpusaules tēlu.

Vispirms šeit jāmin acu a k o m m o d ā c i j a s s p ē j a. Dzīslenes sprieguma muskulis caur savu kontrakciju izsauc tādu pārmaiņu kristallēcas svārstīšanās radiusā, ka acis piemērojās dažādiem attālumiem, t. i. ka tuvāki un tālāki priekšmeti kļūst skaidri redzami līdz zināmai robežai.

Tomēr vēl svarīgākas priekš redzes apjauām ir visas acs kustības, par ko rūpējas trīs muskuļu pāri. Šie muskuļi dara iespējamu acu griešanos gan uz iekšu, gan āru (uz priekšu un atpakaļ), kā arī atvēršanu un aizvēršanu. Objekta punkts, kuŗa stari krīt dzeltenā laukumā, saucas par r e d z e s p u n k t u. Kamēr acs mierīga, redzes punkts var mainīties tikai tad, ja kustas pats objekts. Pateicoties acs kustībām, kļūst tomēr iespējams, ka vai nu visi, vai lielākais vairums objekta punktu top par redzes punktiem. Acu kustību, ko izdaram, lai direkti redzētu kādu priekšmetu, sauc par f i k s ā c i j u. Tā tad ja mēs fiksējam objektu, tad tas nozīmē tik daudz, kā: mēs daram tā, lai no objekta izplūstošie stari kristu uz skaidrāko redzēšanas vietu.

Tā visas objekta daļas kļūst arvien vairāk un vairāk direkti redzamas. Pie tam ar tīklenes sajūtām savienojas no acs kustībām radušās muskuļu sajūtas. Šo sajūtu apzinīga apvienošana un kombinācija sniedz mūsu redzes laukam savu noteiktu formu un ļauj mums izziņāt objektu lielumu, formu, attālumu, kā arī objekta miera stāvokli un kustības.

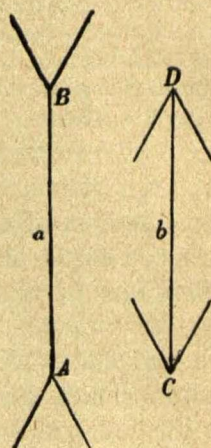
Redzes lauka forma. Pirmais no trim augšminētiem muskuļu pāriem, taisnais, iekšējais un ārējais acs muskulis (rectus internus un rectus externus) kustina aci un tai līdzīgi redzes punktu horicontālā virzienā parallēli caur abu acu vidus punktiem vilktām taisnēm. Turpretī abu pārējo muskuļu pāru (rectus superior un rectus inferior, obliquus

superior un obliquus inferior) kombinētā darbība liek redzes punktam slidēt gan augšup, gan lejup, tomēr nekad taisni, bet riņķveidīgi saliektā virzienā. Ja acs akommodēta pēc iespējas lielam attālumam, tad visi redzes punkti, ko atrodam horizontāla virziena skatā, atrodas no mums labi atstatu. Kustinot aci arvien pa labi un pašiem griežoties riņķī ap sevi, redzes punkti apzīmē riņķi, ko, tāpēc ka tas ierobežo mūsu skatu, saucam par horizontu (no grieķu vārda $\epsilon\rho\lambda\lambda\omega$ es ierobežojū). Liekot tagad redzes punktam, kur mēs acis paceļam un reizē ar to galvu noliecam atpakaļ, pacelties uz augšu, tūdaļ tas aprakstīs riņķa līniju, kas izteiksies pusvelves lielā pusriņķī. Tā tad ja mēs no paaugstinātas vietas savam skatam liekam brīvi slidēt, tad mūsu redzes lauks dabū bumbas iekšējās virsmas formu, kuŗas vidus punktā atrodamiēs mēs paši. Piemēroti mūsu stāvoklim uz zemes mēs, protams, redzam tikai šās bumbas virsmas augšējo pusi. Vēršot uz horizonta dažādiem punktiem vienam pēc otra savu uzmanību, mēs izmērojam redzes lauku ar radiusu palīdzību, ko domājamies vilkuši no sevis uz šiem punktiem. Tādējādi iegūstam kādas divdimensiju virsmas priekšstatu. Redzes lauka izmērišana augstuma virzienā atbilstoši seko augšminētām, acu muskuļu kustību izsauktām, redzes punkta gaitām. Šās kustības, kas, protams, muskuļu sajūtu pavadītas, daudz sekmē trijdimensiōnālās telpas uzskatāmas veidošanos.

Lieluma apjau da. Kāda objekta lieluma apspriešanai no svara vispirms ir tiklenes tēls. Ja iedomājas novilkta s taisnas līnijas (redzes līnijas), sākot no tiklenes tēla punktiem līdz objekta punktiem, tad šās, lēcas vidus punktā krustojošās redzes līnijas, rada leņķi, ko sauc par redzes leņķi. Vispāri šis redzes leņķis noder kā mērs objekta lieluma apspriešanai. Tamdēļ objekti, ko redz līdzīgā redzes leņķī, vispāri izliekas līdzīga lieluma. No diviem vienāda lieluma objektiem tālākais izliekas mazāks, jo tas tiek skatīts mazākā redzes leņķī. Tomēr redzes leņķis nav mūsu vienīgais lieluma novērtēšanas mērogs. Vispirms no diviem, līdzīgā redzes leņķī skatītiem objektiem, lielāks liekas attālāka is, jo mēs zinām no agrākiem pieredzējumiem, ka attālākie ob-

jekti izliekas mazāki nekā tie ir īstenībā. Tālāk, uz tīklenes malām attēlotām objekta daļām, ir pavisam maza skaidrība, tā ka arī šeit nāk palīgā acu kustības. Mēs iegūstam daudz skaidrāku nojēgumu par objekta lielumu, ja mēs savam skatam ļaujam slīdēt gar to. Šeit nepieciešamās kustības tiek pavadītas no muskuļu sajūtām, kas līdz ar tīklenes sajūtām sakūst vienā veselā. Lieluma novērtēšana atkarībā no acu kustībām un caur to izraisītām muskuļsajūtām parādās ikdienišķās dzīves daudzos pieredzējumos. Ja mēs, piem., gribam vilkt kādu taisni tā, lai tā ar do to taisni būtu vienādā garumā, tad tas daudz vieglāk izdodas tad, ja abām taisnēm viens virziens. Ja turpretī kāda vertikāla taisne jāpielīdzina kādai horizontālai taisnei, tad mūsu spriedums kļūst daudz nedrošāks.

Prāvs skaits no lieluma un virziena maldiem, ko izlieto ģeometriskā konstrukciju dēļ apzīmē par „ģeometriski-optisko vilšanos“, izskaidrojas ar lieluma un formas apjaudu atkarību no muskuļu sajūtām. Visvienkāršākā no tām ir attēlota 12. figūrā. Abas taisnes AB un CD ir vienāda garuma un tomēr zīmējums a izliekas garāks. Pateicoties uz augšu ejošam lenķim, mūsos viegli rodas vēlēšanās, sekojot virzienam, turpināt atbilstošu kustību tālāk par B. Turpretī zīmējumā b, pateicoties atpakaļ novirzītam lenķa laukumam, kustība līdz ar to ir noslēgta.

F

12. fig.

Formas apjauca. Ari formu apjaucai pamatu veido tīklenes tēls, pie kam tēla punktu iekārtojums atbilst objekta punktiem. Bet apjauca kļūst noteikta un skaidra tikai tad, ja redzes punktam liekam slīdēt gar objekta robežlīnijām. Tā tad arī formas apjauca pamatojas kādā tīklenes un kustības sajūtu savstarpīgā kombinācijā. Kongruentas figūras dažādos stāvokļos pēc atkārtotas novērošanas mēs izziņām kā kongruentas, ja izdarot acu kustību atkārtotāni, apzināmies aprobežojošo līniju un no viņām veidotā lenķa vienlīdzību.

Pie formu novērošanas izraisītās muskuļu sajūtas ir arī dažādu elementāru aistētisku jūtu avots. Kāds ģeometrisks ornaments liekas patīkams tad, ja viņa uztvere izdodas viegli, t. i. ja es, sekodams

robežlinijām, tieku ierosināts darīt vidēji stipras un viegli izvedamas acu kustības. Tomēr ja kāda figūra prasa neparastas acu kustību kombinācijas, tad viņas iespāids ir aistētiski nepatīkams, jo formas aptveršanai muskuļu sajūtas ir par stiprām un arī man atkārtoti nākas izdarīt veltu piespiešanos. Pēc ilgāka laika, kad kustības jau labāk ievingrinātas un es formu aptveru pirmā acumirkli, bieži vien pazūd aistētiskā netīksme. Kādas kolonnas gaŗuma virzienam paralēli ejošie iegravējumi atstāj patīkamu iespaidu un tie ierosina mūsu skata vairākkārtēju atjaunošanu, kas atkāŗas no kolonnas un iegravējumu virziena. Turpretī ja mēs atrodam kolonnā horizontālo iedalījumu, tad, pateicoties mūsu skata plūduma ierobeŗojumam, jūtam netīksmi un tikai pēc atkāŗtotas aplūkošanas pierodam. Simmetrija, pateicoties acu kustību vienādojumam, atstāj patīkamu iespaidu, asimetrija — nepatīkamu. Šeit tomēr jāpiemetina, ka simmetrijai, lai tā atstātu patīkamu iespaidu, jāuzrāda zināma bagātība. Tukšs riņķis paliks aistētiski vienaldzīgs. Bet ja tam cauri iet radiusi un ja tie pie tam vēl simmetrisku riņķa loku ieslēgt, tad simetrija pietiekoši bagāta patīkama iespaيدا atstāšanai. No šejienes tad arī izskaidrojas bieŗā zvaigŗņveidīgā ornāmenta pielietošana.

Kustīgu objektu apjau da. Ja mēs novērojam kustīgus objektus, tad esam paraduši tiem sekot acīm; tamdēļ visi tie objekti mums liekas kustīgi, kuŗu fiksēšanai mums vienmēr jākustina acis. Muskuļu sajūtas mums ziņo par kustību virzienu un ātrumu. Un šis apstāklis izskaidro daŗu labu jūteklju maldīšanos. Vilcienā ātri braucot līdz ar ķermeni tiek kustinātas arī acis, bez kā muskuļu sajūta mums ziņotu par šo kustību. Ja nu mēs tagad piem. gribam fiksēt ceļā atrodošos telegrafa stabus, tad mums tiem jāseko acīm, kā citkāŗt pie tiem objektiem, kas braucot iekustina pretējos jūteklus. Tamdēļ mums izliekas, ka telegrafa stabi kustas kādā vilcienam pretējā virzienā. Ko tamlīdzīgu mēs piedzīvojam arī tad, ja ilgi apkāŗt griezušies, noguruši atslīkstam krēslā, pie kam istabas sienas liekas grieŗamies pretējā virzienā.

Attālum a p j a u d a. Līdzekli priekšmetu relatīvā attālum a novērtēšanai attiecībā pret mūsu acīm esam atraduši a k o m m o d ā c i j ā. Akommodācija tomēr mums pasaka tikai to, vai viens no diviem redzētiem objektiem atrodas no mums tālāk vai tuvāk. Bet pie lielākiem attālumiem arī šis spriedums nav visai drošs. Kāda objekta absolūtā attālum a novērtēšanai no mūsu acīm atkal mērauklu sniedz pa daļai acu kustības, pa daļai agrākās pieredzes. Objekta attālum u mēs vērtējam

daudzkārt no darba, kāds būtu jāizlieto, lai nokļūtu līdz objektam. Pie gadījuma mēs ievērojam arī redzētā objekta šķietamo lielumu. Ja pazīstam šo lielumu, tad attālumu, jo mazāks mums izliekas objekts, novērtējam par lielāku. Bet novērtēšana vienmēr droša tikai relatīvi mazām distancēm, lielākām tā pat attīstītā apziņā paliek nedroša. Ka viņa pamatojas uz pieredzes un ir iegūstama, tas redzams pie bērniem, kas pie gadījuma mēģina satvert mēnesi, un pie izoperētiem akli piedzimušiem, kas pirmās stundas pēc operācijas, visus skaidri redzētos priekšmetus iedomājas par gluži tuvu stāvošiem.

Dziļuma dimensija. Dubultā redze. Redze mums māca ne tikai par objektu relatīvo attālumu no mums un savā starpā. Arī objekta daļas mēs nebūt neredzam tikai lidzeniski iekārtotas, bet gan kā ķermeņus dažādos dziļumos. Tomēr dziļuma dimensijas apjaukai katram no mums jābūt iemācītai jau tad, kad mēs par šām studijām vēl neko nezinām. Izoperētie akli piedzimušie vienmēr iedomājas lodi par riņķi, metamo kauliņu par kvadrātu. Tik pēc objektu aptaustīšanas tie pārliecinājas par objektu ķermeniskumu, kaut gan tos redzējuši tikai no virsas.

Dziļuma dimensijas apjauka ir svarīgākā dubultās jeb binokulārās redzes darbība. Taisni abu acu redzes apjaukas normālā stāvoklī mēs vienmēr attiecinām uz objektu; dubultā redze ir vairāk patoloģisku stāvokļu liecinājums, un tomēr tā paša objekta tīklenes tēli ir savādāki abās acīs. Pateicoties šo dažādo tīklenes tēlu kombinācijai, rodas ķermeniskā redze. Uz šo faktu pamatojas kāds optisks instrūments — stereoskops, kas atvieglo viena un tā paša objekta divus virsmasveidīgus zīmējumus tādējādi, ka no tam rodas ķermenisks tēls.

Bez tam ķermeniskā redze tiek brīnišķīgi iespaidota caur redzes un taustes apjauku kopdarbību. Kā jau augšā aizrādīts, masīvitātes un ķermeņu blīvuma atziņa balstās uz pretestības apjaukas, ko izrāda katrs ķermenis pie viņa saspiešanas. Bērnam pirmos dzīvības mirkļos gaismas un krāsu sajūtas bieži vien ir kā tveršanas kustību ierosinātājas. Ja bērns tur objektu rokās, tad tauste reizā ar to apsti-

prina iepriekš doto redzes iespaidu. Ja redzes iespaids atkārtojas, tad agrākās taustes apjaudas atkal parādās kā atceres tēli un pastiprina objektu ķermeniskuma iespaidu. Tad šās taustes atceres sakūst ar redzes iespaidiem, tā ka mēs bieži vien iedomājamies redzam to, ko zinām tikai no agrāk pārdzīvotām taustes apjaudām.

Katrā ziņā redzes un taustes apjaudas, kas kā elementus sevī satur dažādas kustību sajūtas, darbojas kopā, un no šās kopdarbības arvien vairāk un vairāk izveidojas mūsu uzskats par mūs aptverošu trijdimensionālā telpā iekārtotu ķermeņu pasauli. Pašuzturēšanas dziņa mūs taisni piespiež mācīties arvien labāk pazīt šo pasauli, no kuņas īpašībām dažkārt atkarājas mūsu prieki un bēdas.

21. §. Dzirde.

Sajūtas, ko mums sniedz dzirde, ir vai nu skaņas vai trokšņi. Abu grupu izšķirība, kaut gan vārdos grūti ietvertama, tomēr katram pazīstama jau no ikdienišķās pieredzes. Šo grupu raksturošanai var atzīmēt to, ka skaņas jāuzlūko vairāk kā iekšēji stāvokļi, psihiski notikumi, ka tās sevī neņes vis telpisku, bet gan laicīgu raksturu, un ka tās spējīgas izsaukt stipru jūtu darbību. Turpretī trokšņi tik daudz nav uzlūkojami kā patstāvīgas sajūtas, bet, kā vēlāk redzēsīm pārrunājot asociācijas, attiecināmi uz agrākām redzes un taustes apjaudām, un tādējādi tiek uzlūkotī kā zīmes telpiski norītošiem notikumiem. Tamdēļ dzirdes specifiskās īpašības daudz skaidrāk izpaužas skaņās nekā trokšņos, kamēr pēdējie ir svarīgāki dzīves uzturēšanai un apziņas kopattīstībai.

Kā fizikāli kairinājumi visām dzirdes sajūtām funkcionē longitūdinālie gaisa viļņojumi, kas izsaukti no dažādu ķermeņu trīcošām kustībām. Iekšējā ausī šie viļņojumi tiek transformēti fizioloģiskos kairinājumos, kuři caur attiecīgiem nerviem tiek aizvadīti līdz centrālorganam un šeit izraisa dzirdes sajūtas.

Iz dzirdes aparata anatomijas un fizioloģijas (sk. 13. fig.). Ārējā auss sastāv no auss krimstales un dzirdes ejas, ko noslēdz bungādiņa (apm. 1 mm biezs, slīpi gulošs membrāns). Bungādiņa, pateicoties gaisa viļņojumiem, nonāk vibrācijā un šo vibrāciju vēsta

tālāk cauri bungu telpā (vidējā auss) atrodošamies trim dzirdes kauliņiem (āmuriņš, laktiņa, kāpslītis). Kāpslītis spiež labirinta ovālo lodziņu un tādējādi iekustina labirinta šķidrumu. Labirints (iekšējā auss) ir kaulaina kapsule, kas sevī satur ar šķidrumu pildītus divus ādas maisiņus, neskaitāmas ejas un kanālus, kas visi pildīti ar ūdeni un ko visu kopā nosauc par plēvaino labirintu. (sk. 14. fig.) Viens no abiem maisiņiem — apaļais — atrodas sakarībā ar tā saukto plēvaino gliemēzi, kurš ietveras kaulainā gliemēzī un ir viens no svarīgākiem dzirdes organiem. Plēvainā gliemēža apakšējais membrāns, tā sauktais bazilārmembrāns, slēpj sevī zem „Kortiskā organa“ nosaukuma pazīstamo šūnu kārtu. Šā organa augstākā mērā komplicēto uzbūvi, kas stāv sakarībā ar dzirdes nerva gala šķiedriņām, mēs šeit tuvāk neapraktisim.

Pašu bazilārmembrānu sastāda liels skaits plēvaini sasaistītu šķiedriņu. Pēc gandrīz vispāri atzītās Helmholtza teorijas šās šķiedriņas ir noskaņotas dažādos toņu augstumos, un tiklīdz tiek uzbudināts attiecīgais tonis, tūdaļ ietriecas. Ar šo līdztrīcēšanu ved sakarā smalko spēju atšķirt toņu augstumus un virsotņu dzirdēšanu. Otrais no augšminētiem maisiņiem eliptiskais — slēpj trijus lokveidīgus kanālišus, kuri no maisiņiem paceļas pudeles resninājumu (ampullu) veidā. Šās loku ejas stāv attiecībās pret galvas stāvokļiem un kustībām, kāpēc arī iespējama viņu ne visai mazā loma pie ķermeņa līdzsvara, kas par sevi liek manīt reibuma sajūta.

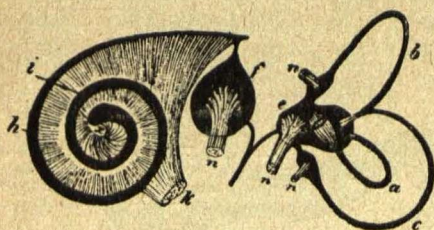
Tā tad auss mākslinieciskā uzbūve, kā liekas, kalpo diviem pavisam dažādiem nolūkiem. Tam atbilst arī abi nervi, kas sākas iekšējā ausī. Gliemēža nervs (nervus cochlearis) dara iespējamās dzirdes sajūtas, priekškambara nervs (nervus vestibularis) regulē līdzsvara sajūtas. Tomēr abi nervi apvienojas un iet tad pavisam tuvu viens otram. Kopā tie iztaisa nervus acusticus, ko uzskata par astoto smadzeņu nervu.

Trokšņa sajūtas fiziskais cēlonis ir vibrācijas, kas neatkārtojas likumsamērīgi, vai, kā vēl mēdz teikt ir, unperiodiskas. Skaņu sajūtas turpretī tiek izsauktas, pateicoties periodiskām vibrācijām, kas neskatoties uz viņu bieži ļoti komplicētām formām, atkārtojas pavisam vienmērīgi. Pie pašapjaudas skaņas bieži vien raksturojas vairāk kā sa-

13. fig. Schēmatisks auss caurgrīzums, *D* auss ārējā ieeja, *BB* bungu telpa, *A* labirints, *cc* bungādiņa, *o* ovālais, *r* apaļais lodziņš.

liktas sajūtas. Elementārsajūtas, no kuŗām sastādās skaņas, saucam par toņiem. Akūstikā jo stingri tiek šķirti jēdzieni tonis un skaņa. Tonis raksturojas ar savu vienkāršo vibrāciju formu un viņam trūkst skaņas nokrāsu. Psiholoģiski tomēr nav iespējams vilkt kautkādu stingru robežu. Viss faktiski dzirdētais pa lielākai daļai ir skaņas; tīri, pavisam bezkrāsaini toņi, gandrīz nekad nav sastopami. Turpmāk mēs lietosim abas izteiksmes vienu blakām otrai un zem toņiem sapratīsim elementārākas, zem skaņām — vairāk saliktākas sajūtas.

14. fig. Plēvainā labirinta schēma. *e* eliptiskais, *f* apaļais maisiņš, *a, b, c* plēvainie pusloku kanāli, *h, i* plēvainais gliemēzis, *k* gliemēža nervs, *n* priekšskambāra nervs.

Skaņās, kā zināms, mēs izšķiram toņa stiprumu, toņa augstumu un skaņas nokrāsu. Tāpat ir zināms, ka toņa stiprums atkarīgs no amplitūdas, toņa augstums — no vibrāciju ilguma, skaņas nokrāsa — no vibrāciju formas. Noteiktība, kādā izpaužas attiecības ar fizikāliem kairinājumiem, ne-

drīkst mūs pavedināt uz domām sajūtas vietā likt fizikālu norisu. Sajūtas jāizpēti vairāk no tīri psiholoģiskās puses.

Skaņas sajūtu raksturīgā pazīme ir toņu augstums. Pat mūzikāli neizglītotais droši izšķir starp augstākiem un zemākiem toņiem, un dzirdot toņu rindu var droši pateikt, vai rinda kustas „augšup“ vai „lejup“. Izteiksmes „augsts“ un „zems“ ir vispāri lietojamās metaforas. Grieki dziļos toņus nosauca vārdā „smags“ (βαρύς), augstos — vārdā „ass“ (όξύς). Faktiski zemiem toņiem piemīt kautkas tumšs, smags, uz zemi velkošs, augstiem kautkas gaišs, skaidrs, augšup traucošs. Toņu rinda, kas iekārtota pēc viņu augstuma un zemuma, vai, īsi sakot, pēc savu toņu stāvokļa, ir viendimensionāla. No viena dotā toņa var iet tālāk tikai divos pretējos virzienos. Tā tad šis rindas simbols ir taisna līnija.

Tās ir kvalitatīvas dažādības, kas šeit iekārtotas kontinuitīvā veidā. Bet šī rinda uz mums atstāj iespaidu, it kā tā būtu intensīvi iekārtota. Mēs ticam, ka tur apjaužam kāpinājumu un atslābumu. Iekārtojums viendimen-

siālā kontinuitīvā rindā mums gan laikam būs jāuzskata par kādu tālāk neizskaidrojamu skaņas sajūtu savdabību. Iespāids, ka šī rinda ir intensīvi iekārtota, pa daļai rodas no tam, ka, dziedot kādu skalu, gaisa rīkles paplašināšanās un sašaurināšanās ir muskuļsajūtu pavādīta, kas īstenībā ir intensīva parādība.

Toņu augstums, kā jau teikts, atkarājas no vibrāciju ilguma. Ilguma vietā, kā viņa reciproku vērtību, liek vienā sekundē norītošo vibrāciju skaitu. Toņu augstuma sajušanas robeža ir diezgan noteikti konstatēta. Apmēram 20 vibrāciju sekundē atbilst zemākam apjaužamam tonim un apmēram 40000 vibrāciju augstākam. Lēnākos gaisa viļņojumus mūsu auss sajūt kā gaisa grūdienus, ātrākos kā svilpšanu. Zemākos toņos izšķirības sajušana ir visai ievērojama, augstākos tā ļoti grūta. Reģistri starp 64 līdz 1024 vibrācijām (mūzikālā apzīmējumā C—c 3) vēl iespējams izšķirt toņus, kuŗu vibrāciju skaitlis grozās ap 0'2. Daudz svarīgāka, nekā šī toņu augstuma diferencu stiprā izšķirības spēja, ir kāda cita skaņu sajūtas īpašība. Ja mēs toņu rindā ejam tālāk, tad no jauna sastopam toņus, kas salīdzinot ar iepriekšējiem, kaut arī ir citādā augstumā, tomēr uzrāda zināmu līdzību, zināmu radniecību. Raksturīgākā no tām ir starp vienu toni un viņa oktāvu, t. i. toni, kas rodas pateicoties dubultam vibrāciju skaitam. Jau senatnē bij ievērota šī skaņu radniecība un atrasts, ka tā pastāv starp tādiem toņiem, kuŗu vibrāciju skaits jeb stīgu garums stāv attiecībās, kas izteicamas mazos skaitļos. Uz šo faktu pamata, kas savukārt jāpieņem kā pirmatnējs, tika nostiprināti muzikālie toņu vadītāji, pie kuŗu sīkumiem mēs šeit nekavēsimies.

Toņu sajūtas skaņu nokrāsa ir pazīme, kur vienāda stipruma un augstuma toņi tomēr vēl izšķiras. Viens un tas pats tonis skan citādi, ja tas klavieru, vijoles, vai cilvēka balss izsaukts. Dažādos mūzikas instrumentus mēs pazīstam pēc skaņu nokrāsas. Skaņu nokrāsa šaurākā nozīmē, jeb mūzikālā skaņu nokrāsa, atkarājas no vibrāciju forma s. Katru viļņu formu, ciktāl vibrācijas ir periodiskas, var sadalīt zināmā vienkāršu, svīrasveidīgu vibrāciju (sauktu arī par sinuskustībām) daudzumā. Tāpat ikvienu skaņu var sadalīt parciālos toņos. Dzilākais no tiem ir pamattonis, ko mēs dzirdam visskaidrāk. Pārējie, kuŗu vibrēšanas skaits ir

pamattoņa vibrāciju skaita veselskaitlīgi novirzījumi, saucās par *virstoniem*. Tos skaita šādā kārtā: Ja ņem pamattoni kā kādu vienību, tad pirmais virstons, kuŗa vibrāciju skaits ir dubultīgs, ir līdz ar to pamattoņa oktāva. Otrs, kuŗa vibrāciju skaits ir triskārtīgs, iztaisa duodecīmu, un trešais — pamattoņa dubultoktāvu.

Pamattonis	n	vibrāciju
pirmais virstons . .	$2n$	pamattoņa vibrāciju (oktāva)
otrais „	$3 \cdot n$	„ „ (duodecīma)
trešais „	$4n$	„ „ (dubultoktāva).

Tonim, ko izsauc tikai sinus kustības, virstoņa nav. Tas, kaut arī sniedz skaidru, mīkstu skaņu, tomēr, kā *Helmholtz* izsakās, ir bez rakstura, bez nokrāsas. Apmēram tādus toņus var izsaukt ar kamertona palīdzību. Tie ir tīri toņi, bez skaņu nokrāsas. Tagad mēs varam tuvāk sacīt, ka tie ir virstoņu skaita un stipruma noteikti. Pateicoties tam tonis ir bagātāks, patīkamāks, tā sakot pilnīgāks un arī gaišāks. Pēc nedaudziem vingrinājumiem virstoņus izdodas sadzirdēt.

Mācība par zināmu skaņu rindu konsonanci un disonanci, vibrācijām un kombinācijas toņiem, par melodiskiem iespaidiem u. tml. pa daļai pieder akūstikai, pa daļai mūzikas teorijai. Par skaņu sajūtu aistētiskiem iespaidiem būs runa turpmāk.

Trokšņus var iedalīt *momentālos* un *ilgstos* trokšņos. Pirmās grupas piemērs būs brīkšķēšana un lūšana, otrās grupas — svilpšana, rūkšana, krākšana, šņākšana. Ļoti bieži sastopami trokšņi, kas sastāv no ātri savstarpīgi sekojošiem momentāliem trokšņiem, kā piem. dārdoņa un čaukstoņa. Arī trokšņos zināmā mērā var izšķirt augstumu un dziļumu. Trokšņu sajūtas nozīme, kā jau teikts, galvenām kārtām pastāv priekšstatu modināšanā. Tas vērojams šādos izteicienos: es dzirdu soļus, zirgu aulekšošanu, vāģu cīkstoņa u. tml. Pie tam mēs sakām, ka dzirdētais troksnis mūsos izsauc zināmus priekšstatus un pavedina uz spriedumiem. Trokšņus ļoti agri ir ievērojuši. Primitīvās tautas šai ziņā ir teicami attīstītas. Savā pēdējā nozīmē uz tam dibinās arī valodas sapratne, kuŗas nozīmi dvēseles dzīvē mēs turpmāk aplūkosim tuvāk.

Ritms. Dzirdes apjaudu aplūkošana ir piemērotākais iemesls norādīt uz sevišķi svarīgiem, līdz šim vēl nepietiekoši izpētītiem dvēseles dzīves faktiem. Un tie būtu kustību un jū-

teklisko iespaidu ritmiskā kārtība. Jau fizioloģiskās norisas pie elpošanas un sirdsdarbības uzrāda ritmisku kārtību. Tāpat mēs ritmiski iekārtojam savas kustības, kā piem. iešanu, un darbā jūtam būtisku atvieglinājumu, ja tās norit taktiski. Jaunākā laikā uzmanība vērsta uz to, ka jau pagānu tautas savus kopīgos darbus iekārto ritmiski un daudzreiz tos pavada ritmiskām dziesmām. Ritmisko iekārtojumu var novērot zemnieku kustībās pie labības kulšanas ar spriguliem, kalēja vesera sitienos, un pat tais paņēmiens, kā kurpnieks un skārdnieks tur adatu.

Ja kādu laiciņu klausāmieš pulksteņa vēzekļa vai metronoma sitienos, tad negribot vienu sitienu uzsveram stiprāk, un subjektīvā kārtā ienesam ritmu objektīvi pilnīgi vienveidīgā kustībā. Katrā valodā slēpjas balsienu un vārdu ritmiskais kārtojums un dzejas māksla doto pamatu tikai attīsta tālāk. Ari toņu mākslas pēdējais un dziļākais pamats liekas esam apslēpts dziļi cilvēka dabā sakņojošās ritmiskās jūtās. Pat melodija un harmonija mums jāuzlūko kā ārkārtīgi smalka un bagāta pirmatnējas ritmēšanas diferecēšanās. Ritms faktiski liekas kā vispārīga mūsu organiskās dzīves īpašība, īpašība, kas mūsu apkārtnes uztveršanā un izveidošanā dažkārt ir noteicoša. Mākslinieki, kas mūsos slēpjošos ritmu attīsta tālāk, tā tad nerada nekā jauna, bet gan atdod mūs pašus mūsu apziņai. Gētem pilnīgi taisnība, ja viņš uz jautājumu: „Kas kārtā vienmuļīgo vārdu rindu, lai ritumā tā dzīvi raisītos?“ atbildēja: „Tas radošs spars, kas mostas dzejniekā.“

Dzirdes iespaidu lokalizācija zināmā nozīmē seko tieši. Jau gluži mazus bērnus mēs redzam vēršam galvu uz to pusi, no kurienes nāk troksnis. Šī dzirdes telpiskā sajēga sevišķi attīstās pie akliem un palīdz tiem orientēties. Pie normāliem telpisko orientāciju pilnīgi uzņemas taustes un redzes apjaudas, tā ka dzirdes telpiskā sajēga ir mazāk attīstīta. Tamdēļ pie normāli attīstītiem cilvēkiem dzirdes iespaidu lokalizācija lielākais ja ir netieša. Iedomātā trokšņa cēloņus mēs iekārtojam jau pietiekoši attīstītā taustes un redzes telpā.

22. §. Garša un oža.

Šo abu jutekļu sajūtas izsauc ķīmiskas iedarbības, pateicoties kam garšas un ožas nervu beigu galiņi nonāk uzbudinājuma stāvoklī. Tamdēļ arī šos abus jutekļus sauc par ķīmiskiem jutekļiem. Garšas nervus iekairina tikai šķidrās vielas (resp. siekalas izkausējumā), ožas nervus tikai gāzveidīgas vielas.

Garšas sajūtas organi ir augšlejas, mēles galiņš un mēles pakalējā daļa. Garšas sajūtas kvalitātes nav iespējams tik pamatīgi noteikt, kā līdz šim apskatītos jutekļus. Izteiksmes: skābs, salds, rūgts, sāļš, apzīmē garšas sajūtu svarīgākās klases, starp kurām iespējamas arī vēl citas nianšes. Tās rodas vai nu pateicoties dažādu garšas sajūtu sajaukumam (saldskābs, rūgtisalds), vai arī tāpēc, ka garšas sajūtām klāt piebiedrojas un ar tām cieši sakūst taustes sajūtas. Garšas sajūta tiek vienmēr uzsvērtā. Tamdēļ arī pastāv tik daudz individuēlu dažādību.

Ožas sajūtas organi ir deguna gļotādiņas. Ožas sajūtas kvalitātes ir nenoteiktas un grūti fiksējamas, un tamdēļ arī valoda nav radījusi nevienu vārdu, kas apzīmētu tikai kādu vienu ožas kvalitāti. Tamdēļ lielāko vairumu smaršu sauca iekairinātāju vārdā (rožu, vijolišu, etiķa smarša u. c.), vai aizņemamies citus jutekļu apzīmējumus, kur mēs tad runājam par asu, kodīgu smaršu. Arī ožas sajūtas tiek vienmēr uzsvērtas, un tamdēļ tām, tāpat kā garšas sajūtām, mūsu dzīvē ir praktiska nozīme, jo skatoties pēc tīksmes vai netīksmes jūtu uzbudinājuma, tās modina vai nu iekārošanu vai riebumu. Ožas apjaužas ļoti saistītas ar viņu uzbudinājošo vielu priekšstatiem un tamdēļ bieži pamodina atceres ainas, bez kā zinātu, kādā veidā tiek uzbudināti attiecīgie priekšstati (sk. 81. lapp.).

23. §. Juteklisko apjaužu vispārīgā nozīme.

Jutekļi mums sniedz mūs aptverošās ārpasaules tēlu. Mēs mācāmies arvien vairāk un vairāk orientēties šai pasaulē, kas satur lielāko daļu mūsu dzīves uzturēšanai nepieciešamos noteikumus. Mūsu apkārtnes uzskatāmība, ko sniedz jutekliskās apjaužas, mums saka, ka šī apkārtnē sastāv no liela

skaita patstāvīgu un no mums neatkarīgu lietu, kas sakārtotas trijdimensionālā telpā. Pārlicību par patstāvīgo ķermenisko lietu eksistenci galvenām kārtām sniedz redze un taustē, kas daždažādi savstarpīgi apvienojas un viena otru papildina. Dzirdes, smaršas un garšas apjaužas daļēji, un daļēji tiek attiecinātas uz agrākām redzes un taustes apjaužām. Un šās apjaužas mēs uztveram kā lietu darbības, īpašības un stāvokļus. Kur šī attiecība mazāk skaidra, tur dzirdes, ožas un garšas apjaužas, kam šai nozīmē piebiedrojas arī sāpju un temperatūras sajūtas, tiek uztvertas kā iekšēji stāvokļi un stāv ciecā attiecībā ar mūsu jūtu dzīvi. Caur to rodas vai nu dzīvas tīksmes un netīksmes jūtas, saistītas ar vairāk vai mazāk straujām iekārēm un izraisa atbilstošās tveršanas vai atgrūšanas kustības, vai arī pieminētās apjaužas pārvēršas par aistētiskajiem avotiem. Pēdējais gadījums sastopams taisni skaņu sajūtās.

Pārdzīvojot jūtekliskās apjaužas mēs vispāri izturamies receptīvi. Uztverot kādu objektu acīm, mums nav jūtas, ka mēs šo apjaužu varētu izsaukt brīvi. Mums jāredz tas, kas tur eksistē, un tādējādi mēs atrodamies objektīvas, no mums neatkarīgas norisas, spaida varā. Jo noteiktāk mūsu apjaužas atbilst viņas izsaucošām objektīvām norisām, jo labāk jūteklī izpilda savu bioloģisko uzdevumu, un jo labāk arī mēs paši spējam piemēroties savai apkārtni. Tā tad pēc iespējas pareizāks objektīvās istenības atspoguļojums ar mūsu jūteklī ir mums svarīgs dzīves noteikums. Un tomēr pārdzīvojot jūtekliskas apjaužas, mūsu izturēšanās nebūt nav pilnīgi receptīva, tā nav vienkārša pasīvitāte, nav vienkārša aficēšanas izpausme. Apjaužas, kā jau aizrādīts, norisinās vispirms tādējādi, ka jūtekliskās sajūtas savienojas ar kustības sajūtām. Kustības, pateicoties kam tiek izsauktas muskuļu sajūtas, rāda, ka lai iekarotu ārpusauli, mūsu organismam pašdarbīgi jāstrādā līdz. Tā tad kustības kalpo ne tikai lai iegūtu derīgo un noraidītu kaitīgo, bet viņas piedalās arī atziņas funkcijā un palīdz mums gūt ārpusaules tēlu.

Tā tad jau apjaužā mūsu organisms attīsta ne tikai uztveres spēju jeb receptīvitāti, bet arī savu pašdarbību jeb spontāneitāti. Kāds no šās spontāneitātes aktiem vēro-

jams jau augšminētā (46. lapp.) sajūtu kompleksu satveršanā un izveidošanā vienotos, patstāvīgos tēlos, un mēs tālāk redzēsim vēl skaidrāk, kā šis kopsatvēršanas akts stāv sakarā ar visu mūsu pasaules uztveri. Tālāk apjaukās, ko pārdzīvo attīstīta apziņa, gandrīz vienmēr atrodas elementi, kas cēlušies no agrākām apjaukām un tā tad jau pieder sekundārai attīstības pakāpei — priekšstatu dzīvei. Bet šeit apziņas pašdarbība, spontānitate attīstās arvien skaidrāk, arvien enerģiskāk. Jūteklju pievestā viela zināmā nozīmē tiek formēta jau apjaukās. Šī formējošā darbība tad nu turpinās sekundārā pakāpē un tādējādi jau apjaukās vērojamā dveseles pašdarbība sekmīgi attīstās tālāk. Tomēr jūtekliskās apjaukās iztaisa paliekošo pamatu, materiālu, ko dvesele ņemusi no ārienes. Šo vielu tad nu dvesele apstrādā, formē un kārtu, lai tā arvien noteiktāk, arvien drošāk mācītos pārvaldīt organisma apkārtni, t. i. viņa dzīves noteikumus.

B. Par priekšstatu.

24. §. Priekšstats.

Ja sajūtas un apjaukās izgaistu nemanot, tiklīdz jūtekliskais kairinājums apstājies darboties, tad dveseles dzīves bagātāka attīstība nebūtu iespējama. Cilvēks paliktu tad par vienas dienas dzīvotāju, kam nav vakardienas, nedz rītdienas, bet tikai šīdiena. Ikkatra atziņa, ikkatra attīstība, īsi sakot, visa dzīve kļūtu neiespējama. Bet kā ziņāms, pat dzīvnieka, un jau daudz lielākā mērā cilvēka apziņai piemīt īpašība mūsos atkal atdarināt apjaukās radītos priekšmetu tēlus pat tad, kad jūtekliskā kairinājuma darbība apstājusies. Šo norisu saucam par reprodukciju un reproducēto apjaukās par priekšstatu.

Izteiciens „priekšstats“ un „priekšstatīt“ apzīmē norisu visai pareizi. „Es varu ļoti labi priekšstatīt māju un viņas apkārtni,“ citādi sakot, „es varu ar psihiskās darbības palīdzību izvirzīt mājas tēlu sava gara acu priekšā, t. i. atdarināt manā apziņā.“ Bet šādam izteiksmes veidam tikai tad nozīme, ja māju neredzu. Tā tad pārrunājama priekšstata jēdziens, kas jāuzsver mazliet šaurāk nekā tas parasts, pilnīgi atbilst vispārīgai izteiksmei.

Ar priekšstata darbības aplūkošanu nonākam tīri psihisku norisu laukā. Šai pakāpē apziņa kļūst neatkarīga no ārējo kairinājumu pa laikam nejaušās varbūtības. Tagad ir iespējams kārtot uzkrājušos apjaudu krājumu, tās savest savstarpīgās attiecībās, un tā garīgi apstrādājot, iegūt iekšējās un ārējās pasaules noskaidrotu ainu. No priekšstatišanas attīstās domāšana, kuŗas mērķis izziņāt pasauli un dabu padot cilvēka garam. Uz priekšstatišanas dibinās visas augstākās jūtas, kas cilvēku iedvesmo uz cēliem darbiem, dvēseli tuvina Dievam, rada mākslas darbus un prieku par tiem. Visbeidzot priekšstatišana dzīvniecisko dziņu attīsta par apzinātu gribu, kas arvien vairāk padziļina pašapziņu un nostiprina raksturu. Tā tad priekšstatišana veido dvēseles dzīves augstāko pamatu, kāpēc ne tikai priekš psiholoģijas, bet arī priekš visām citām zinātnēm un arī praktiskās dzīves no liela svāra izpētīt likumus, kas noteic priekšstatu izveidošanos un plūsmi, un mācīties pazīt apvienojumus un kompleksos tēlus, kādos apvienojas vienkāršie priekšstati.

25. §. Priekšstats un apjauda.

Priekšstatišana ir augstāka tās pašas pamatfunkcijas attīstības pakāpe, kas darbojas līdz jau apjaudai. Šis apstāklis ņemams vērā, ja gribam pareizi saprast priekšstata un apjaudas izšķirību.

Bieži teikts, ka kāda objekta vai norisas priekšstats esot saturā identisks tā paša priekšmeta apjaudai, bet tikai no pēdējā atšķiroties ar savu rosmes jeb dzīvības pakāpi. Mēdz teikt, ka priekšstatītais pērkons nerūc, priekšstatā saule nespīd. Gan pareizi tas, bet ne jau šeit meklējama abu norisu raksturīgā izšķirība. Var jau pie kādiem apstākļiem gadīties, ka dzīvi iedomātais priekšstats izvirza tās pašas jūtas, kā jūtekliska apjauda. Tā, piem., riebīga ēdiena priekšstatam bieži seko vemšana.

Raksturīgā izšķirība galvenām kārtām slēpjas iekš tam, ka dvēseles pašdarbība, kas kā elements ietveras jau apjaudās, priekšstatu dzīvē attīstās daudz spēcīgāk un reizē ar to nesalīdzināmi skaidrāk nonāk apziņā. Manas apjaudas mani

ir nākušas no ārienes un ir it kā uzspiestas. Turpretī mani atceres tēli un fantazijas priekšstati pa lielākai daļai ir neatkarīgi no ārējiem kairinājumiem, es varu tos patvaļīgi izsaukt, tie atrodas manā rīcībā, pieder man. Mēs ceļojam, lai visa redzētā atceres tēli vienmēr būtu mūsu rīcībā, un lai varētum priecāties par tiem. Apjauām ir perifēriskā, priekšstatiem centrālā pirmsākotne. Apjauas pieder primārai, priekšstati — sekundārai pakāpei, — un iekš tam slēpjas abu pārdzīvojumu īpatnība. Apjaua darbojas tieši, ar pilnu iekšēju dzīvību, ar neatvairāmu spaidu, bet viņa nāk no ārienes, paliek atsevišķa, trūcīga, ja nemodina priekšstatus, kas to vestu sakarā ar visu manu „es“. Priekšstats normālā stāvoklī, pat visdzīvākai fantazijai darbojoties, nekad nesusniedz apjauas tiešību un neatvairāmību, tomēr paliek viemēr bagāts, vienmēr ierindots bagātā kopsakarā.

Tamdēļ apjaua prasa savu apstrādājumu, veidojumu un iedalījumu ar priekšstatu dzīves palīdzību, kamēr pēdējā savukārt padota jūteklju pastāvīgam papildinājumam.

26. §. Priekšstatu galvenās klases.

Zem priekšstata mēs saprotam reproducētu apjaudu, un veids, kādā apjauas tiek reproducētas, iztaisa iedalījuma pamatu priekšstatu klasifikacijai. Zināms, šeit tūliņ jāpiemietina, ka iedalījuma locekļi viens otru absolūti neizslēdz, bet ka visur sastopamas starppakāpes un pārejas, kā jau tas no savdabīgā, katru nemainību izslēdzošā psihisko fainomenu rakstura nemaz citādi nav sagaidāms.

Priekšstatus, pateicoties kam agrākie pārdzīvojumi tiek reproducēti pēc iespējas nepārgrozīti, saucam par atceres priekšstatiem. Psihisko dispozīciju pārdzīvot atceres priekšstatus saucam par atmiņu.

Bet ja mēs no apjaustiem elementiem veidojam jaunus tēlus, kuŗi šai kombinācijā nav kā agrākās apjauas priekšmets, tad mēs runājam par iztēles jeb fantazijas priekšstatiem. Dispozīcija šādu priekšstatu veidošanai saucas par iztēles spēku jeb fantaziju.

Tālab atceres kā arī fantazijas priekšstati, zināmu zemāk iztirzātu apstākļu dēļ, iegūst īpašību būt par kādas objektu klases vietniekiem. Caur to šādi pārdzīvojumi dabū skaidri izteiktu īpatnību un veido īpatnīgu priekšstatu klasi, kam jo sevišķi svarīga loma priekšstatu attīstīšanai domāšanā un arī mākslinieciskos veidojumos. Šai klasei mēs izvēlamies apzīmējumu: **tipiskie priekšstati**. Tipisko priekšstatu psihiskai dispozīcijai nav vispāri lietojama vārda, kas varbūt izskaidrojams ar to, ka līdz šim šie priekšstati par maz ievēroti un izpētīti.

Vispirms lai pārrunājam likumus, kas noteic priekšstatu plūsmi vispāri, un tikai tad apskatīsim dažādās klases atsevišķi.

27. §. Priekšstatu plūsme.

Mūsu priekšstatu plūsme no pirmā acu uzmetiena parādās tik dažāda, tik ļoti individuēlu dažādību ietekmēta, tik ļoti katru aprēķinu ignorējoša, ka sākumā liekas gandrīz neiespējami uzstādīt šās plūsmes likumus. Mēs nezinām, kas mums, un vēl mazāk, kas kādam citam nākošā acumirkli ienāks prātā. Ja nu tomēr atsevišķas pašpārdzīvotas priekšstatu rindas, kuŗu plūsme iespiedusies atmiņā, rūpīgi pārbauda un analizē, tūdaļ novērojams, ka mūsu priekšstatīšana, tāpat kā visi citi notikumi, nav padota aklam gadījumam, bet ir no zināmu likumu vadīta, kas noteic viņas plūsmi. It sevišķi ir vērā ņemami divi dažādi faktori, kas iedarbojas un nosaka mūsu priekšstatu plūsmi.

Vispirms mināmas agrākās pieredzes, kas mūsu priekšstatīšanai dod saturu un virzienu. Apjau da, kā atceres tēlus, izsauca tādus priekšstatus, kas bieži ar to bijuši saistīti. Tā piem. pēc ilgākas prombūtnes dzimtenes atkalredzēšana, izsauks mūsu apziņā tuvinieku tēlus un atmodinās bērības rotaļu ainas, kuŗu skatuvi tikko atkal redzējām. Skolnieks, uzskatot skolotāju, domās par mācības priekšmetu, ko tas mēdza pasniegt. Tālāk kāda apjau da mums vēl liks atcerēties tādus priekšmetus, kam kautkāda līdzība ar patlaban apjaužamo. Tā bieži kādas dzimtas locekļus izzinām, vērojot līdzību sejas pantos, valodā, izturēšanos u. tml.

Otrkārt mūsu priekšstatu plūsmi noteic valdošās jūtu un gribas dispozīcijas. Nospiešu gara stāvokli atviegļina nopietna rakstura ainu iznirums un virza to pretim priecīgu notikumu atcerēm. Dzīva interese uz kādu priekšmetu veicina ar šo priekšmetu sakarā stāvošā vieglāku ievērošanu, un dara iespējamu atšķiršanu no citu dažādo lietu vairuma. Tā pastaigādamies botāniķis, vienmēr pamanīs stādus, kam kāds cits nevērīgi paies garām. Tālāk ja mūsos ir noteikts mērķis, stingrs plans, tad viss, uz šo attiecošais modinās mūsu uzmanību un izsauks priekšstatus, par ko cits, kam nava šā plāna, ne domāt neiedomāsies. Ja piem. zinātnieks nodarbināts ar kādas izloksnes pētīšanu, tad pastaigājoties attiecīgā novadā, piem., prasīdams zemniekam ceļa, viņš izdzirdēs pēdējā atbildē sev svarīgas valodas formas, ko kāds cits, pārklejodams apkārtni tikai kā turists, nemaz neievēros.

Abi faktori faktiskā priekšstatu dzīvē gandrīz vienmēr darbojas kopīgi. Tuvākai izpētīšanai tomēr ir nepieciešami tos aplūkot atsevišķi.

Iepriekšējās pieredzes ir viela un reizā apvārksnis, kur kustas priekšstatu plūsme. Un tamdēļ tās arī veido pamatliekošo faktoru. Priekšstatu plūsmi, ciktāl to noteic vienīgi šis faktors, sauksim par asociatīvo plūsmi, un likumus, kas pie tam rodas, — par asociācijas likumiem. Zem asociācijas mēs saprotam priekšstatu savienojumu, viņu līdzesotību, un secību mūsu apziņā.

Otra faktora darbība mums vēlāk kļūs zināma kā apercēpcija, un tamdēļ galvenām kārtām jūtu un gribas dispozīciju noteikto priekšstatu plūsmi sauksim par apercēptīvo plūsmi.

28. §. Priekšstatu asociatīvā plūsme.

Kontiguitātes likums.

Priekšstatu asociatīvā plūsme — lai neaizmirstam — ir abstrakcija. Jūtu un gribas dispozīcijas nekad nebeidz ietverties mūsu domāšanas gaitā. Ja arī viņu ietekmējumu mēs pirmāk neievērojam, tad mēs domājam līdzīgi fizīķiem, kas svārsteņa likumus vispirms konstatē pie tā sauktā „matēma-

tiskā svārsteņa“, bet rīvēšanas, smaguma u. tml. ietekmējumus aprēķinos ienes vēlāk. Bez tam ir gadījumi, kur priekšstatu asociatīvo plūsmi iespējams novērot mazāk skaidri. Sapņos, zināmos garīgos traucējumos, pa daļai arī pie bērniem, liekas pilnīgi izslēgta gribas dispozīciju ietekme.

Likumus, kas pārvalda priekšstatu asociatīvo plūsmi, apzīmē īsi par asociāciju likumiem. Svarīgākos no tiem atklājis jau Aristotels. Šos likumus var novest pie divām galvenām formām, proti, asociācijas pēc pieskares jeb kontiguitātes un asociācijas pēc līdzības.

Kontiguitātes likums skan šā: apjaudas vai priekšstati, kas bieži vienlaicīgi, vai tieši viens pēc otra pārdzīvoti, atrodas tādā savienojumā, ka iznirstot vienam loceklim, reproducējas arī citi savienojuma locekļi. Priekšstati, kas šādā veidā savstarpīgi savienoti, pateicoties biežai pieskarei, turas mēchaniski kopā, no kam tad arī cēlies šā likuma apzīmējums (no angļu vārda contiguity = pieskare).

Pieskares asociācijas, kas rodas no tās pašas nozīmes apjaudām, sauc arī par sakusumiem. (Verschmelzungen). Atsevišķo daļu savienojums nereti šeit tik ciešs, ka tās, blakus veselam, dalīti nemaz apziņā neparādās. Tā piem. istabā iekārtotās lietas bieži saplūst vienā vienīgā ainā. Ja nu mūsu prombūtnes laikā notikusi istabietu pārvietošana, tad istabā ienākot vispirms pamanīsim, ka šeit kaut kas grozījies. Un tikai vēlāk, atsevišķās lietas tuvāk aplūkojot, mēs sakusumu it kā izraisam un tādējādi mācāmies pazīt pārmaiņas veidu. Protams, neilgā laikā lietu jaunā kārtība atkal sakusīs vienā kop-tēlā. Arī mūzikas skaņas viegli sakūst ciešā vienoti veselā.

Tomēr svarīgākas par sakusumiem ir pieskares asociācijas, kas rodas no dažādu jūteklju apjaudām, un priekšstatu rindas, kas veidojas no vienmērīgi sukcesīvi sekojošiem iespaidiem.

Te atkal uzkrīt redzes un taustes apjaudu pārākums. Citrona smarža un garša neizpaliekami izsauc redzes priekšstatu jeb viņa tēlu, un tomēr savu galveno izlietojumu citrons atrod smaršas un garšas sajūtu uzbudinājumā. Tāpat arī kāda mūzikas instrumenta skaņas izsauc šā instrumenta

tēlu, lai gan arī šeit raksturīgā pazīme nav vis priekšmeta ārējā forma, bet viņa skaņu nokrāsa. Pie aklājiem šādos gadījumos redzes iespaidu vietā nāk taustes apjaudas. Redzes un taustes apjaudas iztaisa kodolu, ap kuŗu apvienojas pārējo jūteklju apjaudas. Redzes un taustes tēlus varam saturēt vienus pašus, bet citu jūteklju apjaudām nava šās patstāvības, un tās vienmēr vēršas uz taustes un redzes tēliem, kas parādās kā viņu nesēji.

Dvēseles dzīves attīstībā vislielākā nozīme piekrīt redzes un dzirdes iespaidu kombinācijām. Kāda cilvēka balss, pat soļi, bieži izsauc dvēselē viņa priekšstatu. Tomēr šo savienojumu plašāko un svarīgāko veidu redzam v a l o d ā un ar to cieši saistītā r a k s t ī b ā.

Bērns mātes valodu mācās tādējādi, ka zināmas skaņas ieradnās savienot ar zināmiem redzes tēliem. Pie mācīšanās saprast, vispirms darbojas tikai dzirde, bet pie runāšanas nāk klāt jau arī muskuļu sajūtas, kas rodas, pateicoties attiecīgā vārda artikulācijai. Bez tam šās sajūtas reproducējas arī vēlāk, dzirdei darbojoties. Tā tad, ja bērnam jāsaprot mātes valoda, tad starp objektu priekšstatiem un šo objektu valodniecisko apzīmējumu skaņu tēliem nepieciešami jāuzstāda sakarība. Ja nu bērnam jārunā, tad atkal objektu priekšstatiem jābūt cieši saistītiem ar valodas aparāta kustībām, kas rada attiecīgo vārdu. Runāšanā norisas ir daudz komplicētākas nekā saprašanā, kamdēļ tad arī pēdējā attīstās daudz ātrāk par pirmo. Mācoties lasīt, bērns vispirms burtu formas apvieno ar skaņām un tamlīdz arī ar valodas aparāta attiecīgo kustību. Sākumā šo darbību bērns ievēro tik ļoti, ka skaņas nozīme nemaz netiek reproducēta. Par kāda lasāmā gabala saturu, ko bērns vingrinājuma dēļ izlasījis, viņš bieži vien neko nezin pastāstīt, turpretī, itin viegli tas uztver saturu, ja kāds tam lasāmo gabalu lasa priekšā. Tikai pēc tam, kad burta savienojums ar skaņu kļuvis jo ciešs, arī skaņas nozīme kļūst apzināta, un raksta zīmes direkti apvienojas ar skaņas reproducēto priekšstatu. Un tikai tad vispirms mēs varam saprast lasāmo, bez kā to būtu arī izrunājuši. Tomēr skaņas un nozīmes savienojums vienmēr paliek pirmatnējākais un ciešākais, nekā savienojums starp raksta zīmēm un nozīmi. Tamdēļ mēs runājam par dzīvo vārdu pretstatā nedzīvajiem burtiem.

Cik komplicēts ir fizioloģiskais un — ja tā var teikt — arī psihiskais mēchanisms, kas izteicas runāšanas, saprašanas, lasīšanas un rakstīšanas dažādajās darbībās, par to mūs jo sīki māca afāzijas parādības, ko pārrunāsim pielikumā.

Pamatojoties uz sacīto, lai mēģinām analizēt norisu, kas rodas svešas valodas mācoties, un pie tam, varbūt, arī atbildēt uz šādiem jautājumiem: Ko nozīmē nemācēt lasīt grieķiski? Ko nozīmē spēja lasīt franciski, angļiski, resp. nemācēt lasīt? Ko nozīmē saprast franciski? Un kādas pilnības pakāpes izšķiramas tur, kur ņem vērā vienīgi kontiguitātes likumu?

Pieskares asociācijas veidojas, kā to jau novērojām, aplūkojot runāt un lasīt mācīšanu, ne tikai starp jūtekliskām apjaudām, bet arī starp apjaudām un kustībām. Nošu apjauka klavierspēlētājā modina attiecīgā pirksta priekšstatu un ātri un noteikti izraisa attiecīgo pirkstu kustības. Jo biežāk pieskares asociācijas atsevišķie locekļi bijuši savstarpīgi savienoti, jo straujāk un drošāk norit rinda, un uz tam dibinās viss tas, ko dzīvē saucam par paradumu un vingrinājumu. Tā tad, kas mūsu apkārtņē pastāvīgi ir kopā, tas saaug arī mūsu dvēselē ciešās asociācijās, kur atsevišķie locekļi reproducē viens otru. Tāpat arī mūsu dienišķā nodarbošanās izveidojas stingru pieskares asociāciju rindās, un mēs, pateicoties mērksamērīgam paradumam, arvien labāk piemērojamies mūsu apkārtnes norisām. Tādā kārtā cilvēkos, kas pieder vienai tautai, kārtai un darba nozarei, izveidojas vienlīdzības, kas šām tautām, kārtām un arodiem kļūst par jo raksturīgām pazīmēm. Pateicoties parašām, izveidojas tikumi, iekārtojumi, runas un domāšanas veidi, tradīcijas, ko bieži uzglabā ar lielu neatlaidību.

Tik ilgi, kamēr viss rit parastā gaitā un ievirzītās slīdēs, kamēr klimatiskie apstākļi un sociālie stāvokļi pārveidojas nemanāmi, tik ilgi pieskares asociāciju izveidotie paradumi dzīvības uzturēšanā darbojas ļoti labdarīgi un veicinoši. Mērksamērīgi piemērotai kustību rindai noritot ātri un noteikti, ietaupām laiku un spēku. Bet tā kā apstākļu un stāvokļu maiņa prasa jaunu piemērošanos, tad stiprās parašu asociācijas, nostādāmās kā šķērslis, jaunradāmiem savienojumiem bieži vien ir ļoti traucējošas.

Ceļš, ko diendienā ejam no mājām uz skolu, vai uz darbu turp un atpakaļ, bieži kļūst par cieši savienotu priekšstatu un kustību rindu. Ja

esam mainījuši dzīvokli, viegli atgadas, kas atstājot skolu vai darba vietu mēchaniski ieejam vecajā dzīvoklī.

Tā tad paraduma kārtībā izveidotā rindā mēs atrodam pretestību, kas pārspējama tai no jauna piemērojoties. Tas, ko šeit neievērojamā gadījumā novērojam atsevišķa individa dzīvē, daudzlielākā maštabā, ar ievērojamām sekām norit veselās tautās. Domāšanas un jūtu maiņa, ko izsauc apstākļu pārveidošanās, atrod stingru pretestību paraduma kārtībā izveidotos stipros savienojumos. Piektajā gadsimtenī pr. Kr. šo garu kustību redzam izvirzamies Atenās, un zem vadošiem vārdiem νόμος un φύσις, viena otrai pretī nostājas paraša un jauna piemērošanās. Līdzīgas kustības arī Renesanses laikmetā, un sevišķi astoņpadsmitā gadsimtenī, kad Francijā ar zobenu un Vācijā ar spalvu uzsāka karu pret paraduma kārtībā pastāvošiem tradicionāliem domāšanas un jūtu veidiem. Ja pretī tradīcijai atsaucas uz dabu, un visu seno atrod par pret dabīgu, bet jauno par dabisku, tad šās parādības cēlonis meklējams iekš tam, ka ikvienu dzīvu, vētrainu jūtu parasti uzlūko kā dabasspēku, kam tiesība uz nozīmību.

Līdz ar to faktiem, kas atrod savu izteiksmi kontiguitātes likumā, ir jo liela nozīme dvēseles dzīves attīstībā. Šī nozīme slēpjas iekš tam, ka pateicoties pieskares asociācijai, individs var vieglāk piemēroties apkārtnei un ātri iekustināt ievingrināto tēlu rindas. Spēks, kas pie tam ietaupās, izlietojams tam, lai atdalītu un disociētu to, kas caur kontiguitāti bija tik cieši saistīts.

29. §. Līdzības asociācija.

Blakus kontiguitātes likumam, kā teikts, ir vēl otrs, kas noteic mūsu priekšstatu asociatīvo plūsmi.

Apjaušanas un priekšstati uzmodina mūsu apziņā agrākās apjaušanas un priekšstatus, kam ir kāda līdzība ar tagad iznirstošajiem. Šo likumu sauc par līdzības likumu.

Šā likuma iedarbība izpaužas pavisam citādi nekā kontiguitātes likumā. Ja ieraugām kāda mūsu paziņas fotogrāfiju, tad viņu tūlīn pazīstam, jo redzes iespaids, ko izsauc fotogrāfija, līdzīgs tam, kas mūsos uzglabājies no šās personas sejas pantiem. Pats pazīšanas akts ir spriedums, ko ierosinājusi līdzības asociācija.

Dažkārt līdzīgā jēdzienu noteic tādējādi, ka saka, ka līdzība ir vienlīdzības un dažādības apvienojums. No loģiskā vie-

dokļa pret šo apzīmējumu nekas nebūtu iebilstams, arī citādi tas varētu tikai veicināt kā līdzības ģeometrisko jēdzienu, tā arī dzīves parādību sapratni. Bet psiholoģijai šāda līdzības analīze ir vairāk maldinoša kā izskaidrojoša. Ja līdzības asociāciju uzlūko kā vienlīdzības un pieskares asociācijas apvienojumu, tad tas nesaskan ar faktiem. Pilnīgi vienādas apjauas un priekšstati dvēseles dzīvē vispāri nemaz nav sastopami. Apjaua, ko pašlaik pārdzīvoju, nekad nav identiska ar agrāk pārdzīvoto. Ja pie tam tomēr atceros agrāko, tad tā ir tikai līdzība, bet nevis asociatīvi darbojošas vienlīdzība jeb indentitāte. Ja dažādības paliek neievērotas, tad līdzību uztveram kā vienlīdzību. Ja turpretī viņas jau pamanītas, tad arī mūsu uztverē līdzīgais ar nelīdzīgo saistīties, un turpmāk tūlīt redzēsīm, ka taisni šādas asociācijas parādās ļoti bieži un viņām liela nozīme. Pilnīgi saskan ar faktiem tas, ka līdzības asociāciju uzskatām kā pirmatnēju, tālāk neattiecināmu fakti, un viņas analīzi atdalām no vienlīdzības un pieskares asociācijas.

Līdzīgu priekšstatu uzpeldēšana bieži vien mūsos ierosina spriedumus, un nav viegli asociācijas aktu atdalīt no visa kompleksa. Tamdēļ līdzības asociācijas ierosināto spriedumu mēs gribam apzīmēt par identifikāciju un līdzības asociācijas nozīmi attēlot pie šādu indentifikāciju dažādiem veidiem.

Jūteklisko apjauas identifikācija. Identifikācija vispāri izdodas vieglāk tad, ja līdzību nepavada un neaptver dažādības, kaut gan viņa ir svarīgāka un nozīmīgāka tad, ja tas tā ir. Kara kapeles spēlētu melodiju mēs pazīstam arī tad, ja to citreiz no jauna spēlē kāds orķestrs. Un ja vien mūsos daudz maz mūzikālītātes, mēs pazīsim to spēlētu arī uz klavierēm vai vijoles. Meldijas atkalpazīšanās daudz palīdz mēģinājums melodiju nodziedāt, jo tad dzirdes iespaidam piebiedrojas arī balss organu muskuļu sajūtas.

Vienādas krāsas un formas mēs identificējam dažādos priekšmetos. Vienādu tēlu, dažādu ķermeņu un virsmu vienas un tās pašas robežlinijas identifikācija noved pie ģeometrijas, kas nodarbojas vienīgi ar formu aplūkošanu. Līdzīgu redzes apjauas identifikācija ir arī par iemeslu vienādu lietu vienādam apzīmējumam, kāpēc arī elementārās klasifikācijas un grupējumi pamatojas uz līdzības asociācijām.

Attiecību identifikācija. Analogija. Līdzības asociācijas nav vienīgi starp atsevišķiem priekšmetiem. Bieži vien attiecība starp priekšstatiem modina

domas par kādū jau agrāk pamanītu līdzīgu attiecību. Šādu attiecību indentifikāciju saucam par analogiju.

Jau starp dažādo jūteklju elementārām sajūtām mēs diezgan agri novērojam līdzības. Tā piem. mēs runājam par asusmaku, lai parādītu, ka ožas sajūta modina līdzīgas jūtas, kādas pārdzīvojam momentā, kad ādai pieskaņas smails priekšmets. Mēs runājam par gaišiem toņiem un kliekdzošām krāsām. Bērni dziļus, zemus toņus direkti apzīmē par melniem toņiem. Līdzība šeit viscaur parādās jūtās, t. i. sajūtas attiecībā pret kopapziņu.

Analoģiju uziešanai bieži vien ir plaša praktiska nozīme. Atklājot tvaika analoģiju ar citiem kustīgiem spēkiem (muskulu spēks, tekošs ūdens), tika likts pamats tvaika mašīnas izgudrošanai. Tāpat ilgs laiks pagāja, iemācoties identificēt zibeni ar elektriskām dzirkstelēm, un pērkonu ar sekojošiem grāvieniem. Domāšanas procesi, kas šeit izpaužas, katrā ziņā ir ļoti komplicētas iedabas, bet viņu pamatu tomēr veido līdzības asociācijas. Pateicoties attiecību indentifikācijai, uz jūteklisko iespaidu kailās līdzības pamatotā objektu indentifikācija kļūst daudz noteiktāka un lietišķāka. Sikspārnis savā ārējā tērpā, zināms, atgādina putnu. Bet novērojums, ka tas pasaulē raida jau dzīvus pēcnācējus, piedalīja viņu zīdītājiem. Viss dzīvnieku iedalījums muguras un bezmugurkaulainos dzīvniekos pamatojas uz attiecību indentifikāciju. Šādējādi atklātas ļoti svarīgas stipru ārēju dažādību aizplivurotas līdzības.

Tālais analoģijas svarīgums pastāv viņas illūstratīvā nozīmē. Vēsturisks fakts, vēsturiska personība, kļūst saprotamāka tad, ja to salīdzinām ar viņai līdzīgu. „Salīdzini sevi, izzini kas tu esi“, Antonio uzsauc izmisušajam Taso, un vēl skaidrāk tai pašā gabalā parādās analoģijas illūstratīvais spēks, izteikts pantos:

„Ja uzgrūdiēs tu sveši — negaidītam,
Un skats tev stīvi raugas drausmīgā,
Tad gars uz brīdi savā darbā stājas
Un sastingst neatrazdams līdzības.“*)

*) „Wenn ganz was Unerwartetes begegnet,
Wenn unser Blick was Ungeheures sieht,
Steht unser Geist auf eine Weile still;
Wir haben nichts, womit wir das vergleichen“.

Uz šā pamatojas arī metaforu un vienādību dzīvinošais spēks. Še dzejniekam iespēja rādīt savu oriģinalitāti, uzejot līdzības, kas mums agrāk palikušas nemanītas. Turpretī metonīmijas tropš pamatojas jau uz sen esošām pieskares asociācijām un maz vietas atstāj dzejnieciskajai fantāzijai.

Interesantu līdzības un pieskares asociāciju savienojumu veido vienādības pie Homēra. Ja viņš, piem., raudošo Patroklū salīdzina ar mazu meiteni, kas raudādama lūdz māti viņu ņemt uz rokām, tad asarām pārplūdušais bērns sejas priekšstats pamatojas tikai uz līdzības asociācijām. Tālākie konstatējumi ir tikai pieskares asociācijas, kam nav nekāda sakara ar salīdzināto priekšmetu. Dzejnieks savai priekšstatīšanas norīnai seko naivā priekā tikai ar nolūku attēlot redzēto, nebūt neuzdams loģisko vajadzību palikt pie sava priekšmeta.

Spēja radīt identifikācijas, jeb uziet līdzību, dažādos cilvēkos attīstīta ļoti dažādi. Liekas, ka pakāpe, kādā šī psihiskā dispozīcija atrodama, veido vienu dispozīciju daļu, ko citkārt saucam arī par uztveres spēju, apdāvinātību, izveicību u. tml.

30. §. Tālākais priekšstatu asociatīvā plūsmē.

Bieži gadas, ka mūsos uzpeld priekšstats, bez kā mēs varētu pateikt, kas to izsaucis. Mēs piepēži iedomājam par kādu notikumu tālā pagātnē un nezīnām, kas mūs uz to ierosina. Daudzreiz šādi priekšstati nosaukti par brīvi iznirstošiem priekšstatiem, un pastāvēja pārliecība, ka šādos gadījumos atkrituši visi traucējošie cēloņi, pateicoties kam brīvā priekšstata iznirstana izskaidrojama. Tomēr rūpīgāki novērojumi un mēģinājumi pierādīja, ka šādus priekšstatus tikpat labi izsauc asociācija, pa lielākai daļai kontiguitāte, tikai ar to starpību, ka rindas vidus locekli paliek neapzināti. Caur to rodas šķietamā plaīsa, un brīvi iznirstošo priekšstatu pieņemums, kas runā pretī asociācijas likumiem.

Sevišķi ožas sajūtas ir tās, kas funkcionē kā neapzināti starplocekļi. (sk. 68. lapp.). Šās grāmatas sarakstītājam atstāstīts šāds gadījums: kāds augstāks virsnieks vakarā strādā savā istabā. Piepēži viņa gara acu priekšā iznirst lauku apgabala aina, kur kādā gravā redzams sirmgalvis, ko pavada jauna meitene. Aina tik dzīva, ka priekšstats traucē virsnieku viņa darbā, jo vairāk tāpēc, ka tas nekādi nevar

izprast, ko nozīmē šis priekšstats un kā viņš taisni tagad pie tā nācis. No rakstamgaldā piecēlies, un soļodams pa istabu, viņš pamana uz galdā glāzē Pirola uniflora pušķīti. Šo puķu uzskatīšana viņam visu noskaidro: gandrīz pirms trīsdesmit gadiem viņš atradies nupat tik dzīvi redzētā apgabalā. Tur viņš pirmo reizi ieraudzījis Pirola uniflora un priecājies par viņas smaršu. Tai pašā brīdī viņš gravā redzējis arī sirmgalvi un meitenīti. Tā tad puķu smarža viņam bija asociējusi priekšstatu, kuŗa rašanās viņš sākumā nebija varējis izskaidrot. Līdzīgi piedzīvojumi gadas mums visiem, un ja mēs rūpīgi tos pārbaudīsim, tad uziesim sākumā vēl neapzināto starplocekli.

Vispāri mēs varam teikt, ka ikviena reprodukcija balstās uz asociācijas. Tamdēļ mēs bieži vien mēģinām, lai kautko atcerētos, atjaunot priekšstatus, kas ar to stāvējuši savienojumā. Ja mēs, piem., atgādinām sev, ka tai un tai vietā mums nākusi prātā kāda doma, tad, ja tā aizmirsusies, uzmeklējam atkal to pašu vietu, cerībā aizmirsto atcerēties, un šādiem mēģinājumiem bieži vien ir panākumi.

Grillparcers savā autobiografijā stāsta, ka aizmirstais plans viņa „Zelta ādai“, („Goldenen Viess“), atkal iznirī, līdz ko viņš sācis spēlēt dažas simfonijas, ar kuŗu skaņām bijušas saistītas domas par šo gabalu.

Dažkārt runā arī par k o n t r a s t a asociācijām. Bieži apgalvo ka priekšstats reproducē ne tikai sev līdzīgus, bet arī pavisam pretēja satura priekšstatus. Tomēr ir nepareizi sacīt, ka gaisma atgādina tumsu, troksnis — mieru u. t. t. Ja spilgta gaisma man apžilbina acis, tad es uzmeklēju tumšāku vietu, ja mani nogurdina pilsētas troksnis, tad ilgojos pēc lauku klusuma. Ar daudz lielāku tiesību jau var gan teikt, ka pundurītis atgādina milzi, tikai šeit tas nav pretstats, bet gan kopējais, kas izsauc asociāciju. Pundurītis un milzis, — abi ir novirzījumi no vidus mēra, un mana attīstītā apziņa, neskatoties uz jūtekliskā iespaida dažādību, tomēr atrodas līdzību attiecībā. Jēdzienu pārus, kā: pa labi — pa kreisi, augšā — lejā, u. tml., bieži vien iedomā kopīgi, tā ka tie ir savstarpīgi saistīti ne tikai caur viņu loģisko attiecību, bet arī caur kontiguitātes asociāciju. Tā arī kontrasta attiecības izskaidrojas pa daļai ar nogurumu, pa daļai ar abiem — līdzības un kontiguitātes asociāciju likumiem.

Priekšstatu asociatīvā plūsme ierosina spriedumus, un šie spriedumi nereti maldīgā kārtā tiek uzlūkoti par asociācijām. Šās sajaukšanas spilgtākais piemērs ir a t k a l i z z i ņ a.

Kāda priekšmeta atkalizziņu dažkārt uzlūko kā reprodukcijas vienkāršāko gadījumu un tādējādi runā par tiešu reprodukciju. Faktiski tomēr atkalizziņa ir spriedums, kas pamatojas uz līdzības un pieskares asociācijām. Ja pēc ilgāka starplaika es vilcienā braucu pa kādu man pazīstamu apgabalu, tad ik mirkli notiek atkalizziņa. Es it kā saku: „Šeit atrodas māja, kur esmu pavadījis daudz patīkamu stundu.“ Mājas uzskatīšana, pateicoties līdzības asociācijām, uzmodina tā paša objekta agrākās apjaušanas, kam, kā pieskares asociācijas, piedrojas citu priekšstatu rinda. Visi šie iespaidi kopā izsauc atkalizziņas spriedumu, kas bieži vien saistīts ar dažādām jūtām. Priekšstatu asociatīvā plūsme gan ir atkalizziņas pamats, un noteikums, tomēr viņa neiztaisa pašu aktu, bet tikai viņu izsauc.

Asociatīvā plūsme, kā tas jau augšā pieminēts, attīstītā un modrā apziņā vienmēr saistīta ar aperceptīviem procesiem un ir pēdējo modificēta. Gadījumos, kur plūsmi noteic vienīgi asociācijas likumi — kā tas mēdz notikt sapņos — tur plūsme ir saraustīta, chaotiska. Tā tad, lai saprastu priekšstatu faktisko plūsmi, ir jāatrod faktori, kas blakus asociācijas likumiem šo plūsmi noteic.

31. §. Priekšstatu aperceptīvā plūsme. Uzmanība.

Jūtu un gribas dispozīciju ietekmējums mūsu priekšstatu plūsmē vispirms izpaužas uzmanības fainomenā.

Uzmanība ir psihisks stāvoklis, kur jo skaidri manāma triju augšminēto apziņas pamatfunkciju kopdarbība. Uzmanība pastāv sevišķā visa organisma koncentrācijā uz gaidāmo iespaidu. Ja novērojam kaķi, kas glūn uz laupījumu, tad te mums ir skaidrs uzmanības piemērs. Šī koncentrācija it dabiski sašaurina iekšējo redzes aploku, un, apvienodama visus spēkus vienā punktā, pastiprina šam mērķam kalpojošās funkcijas. Ja mēs „atveram acis un ausis“, tad šie organi un tiem padotās smadzeņu daļas veic vairāk nekā parasti. Līdz ar to reproducējas arī visi priekšstati, kam sakars ar uzmanības priekšmetu un pastiprinās spriešanas spēja attiecībā uz gaidāmo iespaidu. Un

viss tas norisinās par labu noteiktam mērķam: pēc iespējas pareizi un pilnīgi uztvert gaidāmo iespaidu, un ātri un droši aptvert atbilstošos likumus.

Tomēr pilnīgi saprotama uzmanība kļūs tikai tad, ja paturēsīm vērā bioloģisko redzes punktu. Reflektīvās kustības vien, kā tas augšā minēts (20. lapp.), dzīvības uzturēšanai nepietiekošas. Lai uz apkārtnes iedarbībām reaģētu mērķsamērīgi, t. i. lai aptvertu dzīvības uzturēšanai vajadzīgos noteikumus, ir nepieciešami organisma spontāni izpaudumi. Šai ziņā svarīgākām darbībām pieder apkārtnes objektu un notikumu pēc iespējas pareizāka zināšana. Mums jāzin, kas pagājis no mums nepamanīts apkārtnes lietās, kā mākoņos un vilņos, zvēros un cilvēkos. Šai nolūkā mums jāsaņem visi savi psihiskie spēki, un taisni šo piespiešanos mēs saucam par uzmanību. Ja ap mums ieskanas troksnis, tad klausāmies, mēģinām uztvert trokšņa virzienu un iedabu, lai izzinātu, kas no tā varētu rasties.

Uzmanību īstenībā pavada kustības, kas kalpo kāda jūtekliska organa uztveres spēju pastiprināšanai vai traucējumu novēršanai. Uzmanīgi aplūkojot, mēs parasti ar savām acīm fikšējam objektu, arī klausoties taisam attiecīgas kustības ar galvu. Šās kustības pavada spraiguma sajūta un pēc ilgāka laika izsauc lielu nogurumu.

Uzmanības bioloģiskais uztvērums izskaidro bieži izdarīto šķirošanu starp aktīvo jeb brīvo un pasīvo jeb nebrīvo uzmanību. Tā, piem., izdzirduši mūsu tuvākā apkārtņē šāvieni vai citu kādu stipru troksni, satrūkstamies un līdz ar to jūtamies spiesti uzmanīties un sekot trokšņa cēlonim. Stipri trokšņi pavedina domāt par spēcīgām norisām, kas, ja tās notikušas mūsu apkārtņē, mums nevar palikt vienaldzīgas, jo tās var apdraudēt arī mūsu dzīvību. Tā tad šādos gadījumos organisma koncentrācija uz gaidāmo iespaidu notiek tīri instinktīvi un uzmanība tad pavisam nebrīva. Bet arī mazāk stipros iespaidos uzmanība iestājas bez manāmas gribas piespiešanās, ja vien redzētais un dzirdētais domāts mūsu teoretiskās interesei stiprai uzbudināšanai. Zem intereses saprotam turpmākā jūtu iedalījumā tuvāk apzīmēto prieku, kas iestājas mūsos pēc ikkatras

mūsu saprāta funkcijas sekmīgas nodarbināšanas. Šeit uzmanība vairs nav pasīva, bet arvien vēl iespējams to apzīmēt kā nebrīvu. Šis uzmanības un intereses ciešais kop-sakars jo sevišķi jāievēro katram skolotājam, ja vien viņš vēlas skolēnu modru līdzdarbību pasniedzamā priekšmetā. Ja skolotājs spējīgs nodarbināt audzēkņus tā, ka tiem viņu saprāta funkciju nodarbināšana sagādā prieku, t. i. ja mācīšana domāta skolnieka intereses modināšanai, tad skolotāja cerētā uzmanība iestājas jau pati no sevis. Par aktīvo uzmanību istā nozīmē varēsīm runāt tikai tur, kur koncentrāciju apzinīgi novirzam skaidri apzinātā mērķī, un ar spēka pilnu piespiešanos cenšamies to uzturēt ilgāku laiku. Astronoms, joprojām turpinādams novērojumus, fiziķis un fiziologs, kas izdara kompli-cētus mēģinājumus, ārsts savos izmeklējumos un operācijās, tiesnesis apspriedes vadot, skolotājs priekšmetu pasniedzot, grāmatvedis kam jāved gaŗākas skaitļu rindas, — visiem viņiem jāpieradinās šāda veida uzmanībā. Bet tas, protams, prasa gadiem ilgus vingrinājumus. Brīvā uzmanība savā būtībā i n t e r m i t ē j o š a s iedabas, kāpēc ari, laiku pa laikam turpinātiem vingrinājumiem, seko n o g u r u m a p a u z e s.

Protams, bērniem šī spēja vēl ļoti neattīstīta. Viņu uzmanību bieži uzbudina ikkatrs stiprāks jūteklisks iespaids, kādējādi tie viegli novirzās no priekšmeta, ar kuŗu tie tikko darbojušies. Viņu uzmanības priekšstati bieži ātri mainās, un tiem nav nedz vajadzības, nedz spēka ilgāku laiku koncentrēties kādā priekšstatu rindā. Bet ja viņu interesi spējusi atmodināt kāda rotaļa, tad viņi pie tās kavējas ar apbrīnojamu pieauguša cilvēka izturību. Šāds izvēles noskaņojums, pats par sevi saprotams, bērniem iet līdzī ari uz skolu, un tas tad nu jāpatur vērā katram skolotājam. Skolotājs nedrīkst uzlikt pārāk daudz skolnieka aprobežotai koncentrācijas spējai, it sevišķi pirmskolas gados; daudzvairāk gan viņam jāpūlas modināt i n t e r e s i, jo tad, un ari tikai tad, uzmanība iestāsies pati no sevis. Katrā ziņā skolotājam jāpūlas mazpamazām kāpināt šo koncentrēšanās spēju, kas izdodas lēnā, mērķapzinātā un metodiskā skolas darbā.

Uzmanības norisā, kā tas nesen augšā minēts, apvieno-jas visas trīs apziņas pamata funkcijas. Uzmanība rodas no visiem cilvēkiem iedzimtās pašuzturēšanas dziņas, un tāpēc jau

senlaikos uzlūkota kā jušanas un gribēšanas akts. Uzmanība varenī iedarbojas uz priekšstatu norisu un tādējādi paliek par izšķirošo punktu atziņu funkciju tālākatīstīšanā. Šās iedarbības ir dažādas un sargrupējamas šādi:

1. **Izlases darbība.** Ikviens uzmanības akts rada viņas rīcībā esošo apjaudu vai asociāciju izlasi. Mūsu iedzimtām vai iegūtām psihiskām dispozīcijām piemīt īpašība uz mums reaģējošu iespaidu zināmu grupu izcilus nostādīšanu. Šī izlase bieži norit arī neapzinīgi. Dažādas personas, kas pārceļojušas vienus un tos pašus apgabalus, tāpēc arī tik nevienādi atstāsta savu ceļojumu pārdzīvojumus, jo katrs, bez kā to pats gribētu vai manītu, savos iespaidos uztver tikai savai īpatnībai radniecīgo.

2. **Iekšējā redzeslauka sašaurināšanās.** Organismam koncentrējoties uz gaidāmo iespaidu, caur uzmanību sašaurinās iekšējais redzes lauks. Dispozīcijas, kam sakarība ar uzmanības priekšmetu, pastiprinājas, pārējās, turpretī, paliek nomaļus. Aplūkojot kādu gleznu, mēs atmināties visu, kam sakars ar attēloto priekšmetu, sevišķi glezniecību vispārī, tā ka nemaz nedzirdam troksni, kas mūsu tuvumā. Jo uzmanība intensīvāka, jo sašaurināšanās stiprāka, jo lielāka neiespējamība pāriet citā nozarē. Katrs skolotājs novēro, ka vairums skolnieku kādu matemātisku formulu, tāpat vēsturisku dātumu, daudz grūtāk atceras latīņu valodas stundā, nekā attiecīgā priekšmeta stundas gadījumā.

3. **Priekšstatu sadalīšanās.** Lai gūtu par kādu priekšmetu skaidru ainu, bieži nepieciešams sukcesīvi griezt vērību uz šā priekšmeta atsevišķām daļām, vai arī atsevišķām viņa pazīmēm, līdzīgi tam, kā mēs atsevišķas priekšmeta daļas citu pēc citas fiksējam skaidrākās redzes punktā. Kamēr tad nu vienu pazīmi aplūkojam sevišķi uzmanīgi, — pārējās atkāpjas pašas no sevis. Ja sīki vēroju kādas gleznas kolorītu, tad mazāk pareizi atzīmēšu kontūras. Ja lasu Sofokla koŗa dziedājumu, un sevišķi ievēroju pantmēru, tad pazūd saturs. Korrektūru gatavodams zīnu, ka rūpīgi vērodams burtus un punktuāciju, mazāk atcerēšos lasītā saturu. Tāpat bērns, kas mācās lasīt, sākumā neko nesaprot no tā, ko

tas nupat ar pūlēm saburtojis. Vēlāk mēs katrā ziņā mācā-
mies kombinēt dažas darbības un eventuāli iespējams vairākas
pazīmes atcerēties arī vienlaicīgi. Pateicoties uzmanības suk-
cesīvam novirzienam uz dažādām pazīmēm, mēs mācā-
mies pazīt priekšmetu vispusīgāk, — tā tad arī pilnīgāk. Bet šeit
iestājas arī vēl svarīgas blakus sekas. Tas, kas pavirši no-
vērojot mums parādījās kā vienots, nedalīti vesels, tagad iz-
rādās par kopsavienojumu. Dažādos elementus, no kā
tas sastāv, mēs aplūkojam atsevišķi, caur ko tie iegūst zi-
nāmu patstāvību. Šie elementi, tiklīdz mums tos ievajagas,
atrodas mūsu rīcībā, un turpmāk tūlīt redzēsīm, ka tiem jo
liela loma fantazijas priekšstatu veidošanā. Apjausto objektu
krāsas, formu un lielumu, toņa augstumu un skaņas nokrāsu
tagad var dalīt un kombinēt atkal jaunus savienojumus, tāpat
arī mums doto priekšstatu kompleksu citus neskaitāmos
elementus.

4. **Abstrakcija.** Uzmanības tālākās sekas ir zināmu
pazīmju **abstrakcija** jeb norobežošana. Apskatot jo sīki
vienu piezīmi, pārējās atkāpjas pašas no sevis. Vēlāk šo no-
robežošanu jeb abstrakciju var tīši atdarināt. Tā piem. kor-
rektūru lasot, varu ar nodomu no satura abstrahēties, un no-
robežoties no burtu un interpunkciju vērošanas. Kā tas jau
zināms, abstrakcijai liela nozīme jēdzienu loģiskā apstrādā-
šanā un tamdēļ divkārt svarīgi mācīties pazīt viņu psiholo-
ģiskās saknes.

5. **Apercepcija.** Uzmanības svarīgākās sekas pa-
stāv iekš tam, ka caur koncentrāciju uz gaidāmo ie-
spaidu, atdzīvojas visas ar to sakarā stāvošas dispozīcijas.
Šādā veidā mēs pamanām objektā īpašības, kas citādi iz-
paliktu. Un tikai tamdēļ priekšmets, saistīts ar mūsu līdz-
šinējiem pieredzējumiem, iemiesojas mūsu garīgā īpašumā.
Šo priekšmeta uztveršanu ar uzmanības ceļā jau aktuāli tapu-
šām dispozīcijām saucam par apercepciju. Tagad apskatīsim
pamatīgāk šo mūsu apziņas funkcijas caururbjošo un pārval-
došo dvēseles darbību.

32. §. Apercepcija.

Par apercepciju, kā jau teikts, saucam kāda priekšstata formēšanu un piesavināšanu ar uzmanības ceļā aktuāli tapušām priekšstatu dispozīcijām. Ja mēs savu uzmanību koncentrējam uz kādu priekšmetu, tad tas līdz ar to tiek pacelts apziņas redzes punktā, un visi priekšstati, kas, pateicoties līdzībai vai kontiguitātei, nāk kopsakarībā ar priekšmetu, kļūst rosīgi. Šie uzmodinātie priekšstati atstaro savu gaismu priekšmetam atpakaļ, un tādā ceļā pēdējais nonāk jaunā apgaismojumā.

Pateicoties aktuāli tapušām dispozīcijām, uzmanības priekšmets tiek uzņemts mūsu apziņas inventārā, — ietverts un ierindots veselā, — un tādējādi padarīts par īstenu garīgu īpašumu. Mūsu pieredzes sastādās no jau noritējušām apercepcijām. Kamēr asociācija rindo locekli pakal loceklim, un, noslēgumu neatradusi, aizrit it kā bezgalībā, — apercepcija priekšstatu norisai sniedz virzienu un zināmu noslēgumu. Mēs sekojam priekšstatu rindai, kas pamodinājusi mūsu interesi, mūsu uzmanību, līdz kamēr tā ierindojas mūsu apziņā, un tad pārejām uz citiem priekšstatiem.

It dabiski, ka no dotām priekšstatu dispozīcijām, pateicoties uzmanībai, visvieglāk kļūst dzīvas tās, kas stiprāk izveidojušās un pie attiecīgiem individiem kļuvušas valdošas. Tamdēļ viens un tas pats priekšmets dažādās personās modinās dažādas priekšstatu grupas, t. i. viņš tiks apercepēts dažādos veidos. Visvieglāk iekairināmās priekšstatu grupas mēs nosauksim par valdošo apercepcijas masu. Tā piem. nogurušais ceļinieks mežā redz tikai paēnu sniedošo vietu, turpretī gleznotājs novēro krāsu dažādību un koku grupas, namdara uzmanību saista koku lielums un resnums, mežsargu — koka cirsme, mednieku — zvēra pēdas.

Protams asociatīvā un aperceptīvā priekšstatu plūsme nekādā ziņā nestāv pretruņā. Gluži otrādi: abas darbības viena otru savstarpīgi papildina. Asociācijas ceļā pavairojas priekšstatu bagātība, apziņa paplašinās arvienu vairāk un vairāk. Pateicoties uzmanībai un apercepcijai gan sašaurinās redzes aploks, bet totiesu apstrādājas iegūtais krājums un pievienojas agrākām pieredzēm.

Apercepcija pieder svarīgākiem psihiskās norisas likumiem. Viņas darbība parādās ikdienišķās dzīves pieredzējumos un padara saprotamus daudzus faktus cilvēka gara attīstības vēsturē.

Piemērus apercepcijas darbībai katram sniedz ikdienišķā pieredze. Pie kādas grāmatas zinātnieka interesi saista viņas saturs un virsraksts, antikvāru — cena, grāmatsējēju — iesējums, papīra fabrikantu — papīrs, grāmatu draugu — varbūt viss tas kopā. — Vienu un to pašu objektu var apercepēt dažādi. Šillers Plutarcha dzīves aprakstos meklēja vielu dzejojumiem, Napoleons, turpretī, iedvesmes piemērus. Skolas mācībā daudzkas atkarājas no tam, vai skolotājs jauno mācības vielu pasniedzot, vispirms māk skolniekos nodibināt atbilstošās priekšstatu dispozīcijas, lai tie dzirdēto varētu vieglāk uztvert un piesavināties. Vēl kā svarīgs uzdevums priekšmeta pasniegšanā ir cenšanās uz to, lai viens un tas pats objekts tiktu daudzpusīgi apercepēts. Vēstures-ģeografijas pasniegšana māca, lai kādas apkārtnes kalnu grēdas un upju virzieni tiktu ievēroti tāpat, kā visi tie vēsturiskie notikumi, kas tur norisinājušies.

Nozīmes maiņa, kas notikusi daudzos vārdos, mūs māca saprast dažādus apercepcijas veidus, ar kuŗu palīdzību iespējams uztvert vienu un to pašu priekšmetu, vienu un to pašu īpašību. Ja piem., vārds „slikts“ vispirms apzīmējis kautko vienkāršu un taisnu, tad neievērojamu, nederīgu, un vēlāk pat tik daudz kā netikumīgu, tad šeit jau parādās kautkas līdzīgs aristokrātiskai apercepcijai. „Slikts vīrs“ vispirms nozīmējis tik daudz, kā vienkāršs, parasts, t. i. zemas kārtas cilvēks. Ar vārdu „slikts“ nosaukti viss tas, kas pretstatā dižciltīgo parašām, no kam tad vēlāk attīstījušās šā vārda pārējās nozīmes. Tā tad dižciltīgā izturēšanās noder kā priekšzīmīga, pakaldarināma, un te slēpjas aristokrātiskās apercepcijas veids. Tas pats vērojams arī vēl vārda „cēls“ („edel“) atbilstošā nozīmju maiņā.

Citādā veidā apercepcijas darbība izpaužas valodas attīstībā, kur jauno vārdu darinājumi rodas pēc analogijas ar jau agrāk zināmiem. Ja bērns pareizi lokāmos verbus konjugē nepareizi un darina tādas formas, kā piem. „gegeht“, „geseht“, tad skaidrs, ka pie viņa daudz vairāk sastopamo nepareizo verbu apercepcijas masa ir tik stipra, ka pavedina uz maldīgu analogiju darinājumiem.

Epitēti, ko runātāji un dzejnieki attiecina uz objektiem, nereti ļoti skaidri rāda tos dažādos apercepcijas veidus, kādos viens un tas pats objekts tiek uztverts: „Tā saista mani Toas, cēlais vīrs, šeit stingrās svētās vergu važas.“ „So hält mich Thoas hier, ein edler Mann in ernsten heil'gen Sclavenbanden fest.“ Turpretī Homēra Epitheta ornantia ir uzlūkojama par kaut ko vairāk, nekā zināma objekta pastāvīgs apercepcijas veids, kā jau tas tika paskaidrots tuvāk, aplūkojot asociāciju likumus. Tā kuŗi tiek saukti par „ātriem“, kaut gan tie uzvilkti krastā un tāpēc viņu ātrums nekrīt svarā. Turpretī mums

pilnā mērā ir darīšana ar atdzīvinošo apercēpciju, ja bruņinieks Šillera darbā „Cīņā ar pūķi“ („Der Kampf mit dem Drachen“) izsakās:

„Un kad tie bija izmācīti,
Tos vedu šurp uz ātriem kuģiem.“ *)

Šeit kuģi patiešām ir ātri, jo bruņinieka nepacietība tiem it kā pieliek spārnus.

Sinekdochas tropis, kur daļa tiek pieņemta par veselo, ir tāda apercēpcijas akta izpausme, kur nosaukta taisni tā daļa no veselā, kas taisni manāma pie visa veselā. Tā piem., runājot par māju, vienreiz tiek minēts sliegnis, citreiz jumts: „Juravi quotiens aditurum limina nunquam“, saka Tibuls, kamēr darbā „Ibika dzērves“ (Kranichen des Ibykus“ teikts:

„No tājām zemēm šurp mēs nākam
Un lūdzam mīla pajumta“. **)

Ari pirmie lietu apzīmējumi valodā dibinās uz apercēpcijas, pie kam ne vienmēr tiek apercēpēta būtiskā, bet parastā, vairāk acīs krītošā pazīme. Vārds „Schlange“ ir dabūjis savu nosaukumu no Umschlingen, kamēr vārdā „Serpens“ apercēpēta līšana, vārdā „anguis“ (radn. grieķu ἄγχιω = žnaugt) — žnaugšana. Un ja arābu valodā lauvam ir vairāk simts nosaukumu, tad te ir atkal dažādas apercēpcijas, kas radušās, tuksneša iemītniekiem daudzkārt novērojot šo ievērojamo dzīvnieku.

Vācu vārds „Seele“ (dvēsele), kā domājams, radies no tās pašas saknes, kā „See“ (gotiski: saifs), un sakarā ar to apzīmē kaut ko dziļumā kustošu. Par līdzīgu uztveri liecina grieķu vārds θυμός kam radniecība ar θύω — ātri kustīgs, trauksmīgs. Citi dvēseles apzīmējumi savukārt atgādina ādu vai dvašu, kas atstāj mirēju (lat. anima, gr. psyche, ebr. nephesch). Visos šajos apzīmējumos atspoguļojas dažādie apercēpcijas akti, kur kultūras sākumos tautas ir mēģinājušas satvert un izskaidrot savu dvēseles dzīvi.

Ikviens priekšmeta nosaukums ir apercēpcijas akts, un etimoloģija māca, kādas priekšstatu dispozīcijas pie nosaukuma ir noteicošas. No tam mēs pārlicināmies, ko īsti pirmie valodas izskaidrotāji pie zināma objekta ir atraduši kā raksturīgāko, vairāk acīs krītošu. Vilhelms f. Humbolts šo pie priekšmetu pirmā nosaukuma darbīgo apercēpciju, t. i. daudzpusīgā priekšmeta vienusīgo apzīmējumu valodā, nosaucis par iekšējo valodas formu. Attīstības gājienā šī pirmatnējā iekšējā valodas forma pa lielākai daļai no apziņas izzūd, un tomēr, neskatoties uz to, arī attīstītās valodās jaunu apzīmējumu darinājumos valda tas pats likums. Ģenialiem dzejniekiem nereti izdodas

*) „Und als sie jedes recht begriffen
Führ ich sie her auf schnellen Schiffen“.

**) Von fernher kommen wir gezogen
Und flehen um ein wirtlich Dach.“

gandrīz jau pazudušo vārda iekšējo formu no jauna pacelt apziņā. Tā piem. vārdā „eine Weile“ sakars ar „weilen“ = sich ruhig niederlassen, no valodas apziņas ir pazudis. Ifiģenijas vārdos:

„Dieviem mīlas ir mirstīgo laužu
Tāju kaisītas klausīgas ciltis;
Labu prātu tie auž viņu mūža
Audeklu garumā, laipni tiem atļauj
Savu debesu mūžīgo zilumu.
Laiciņu skatīt bērnišķā priekā.“**)

šis kopsakars kļuvis atkal dzīvs.

Fundamentālā apercēpcija. Cik dažādi arī iespējams apercēpēt vienus un tos pašus objektus, tad tomēr pastāv vēl sevišķs uztveres, apercēpcijas veids, ko pielietojam vienādi visās norisās. Ja bērns mēģina saspīest priekšmetu, tad sajūstā pretestība tam izliekas kā i e g r i b ē t s p r e t s p i e d i e n s. Savas gribas impulsus bērns attiecina arī uz apkārtējiem objektiem un tādējādi visus notikumus uztver kā gribas izpausmi. Ik notikumu bērns apercēpē tā, ka tūlīt kļūst dzīva visstiprākā priekšstatu dispozīcija. No visām dispozīcijām tomēr nevienai ne tuvu nav tā stipruma, kāds piemīt ķermeņa kustību izsauktai atkal no jauna aktuāli tapušai dispozīcijai gribas impulsu pārdzīvošanā. Tā tad pārdzīvoto gribas impulsu atceri iespējams modināt visvieglāk, un taisni šās atceres veido iepriekšnoteicošo apercēpcijas masu, kas bērnu pievērš katram viņa uzmanības cienīgam notikumam. Katrs apjausts objekts bērnam noder kā apgarota būtne, un visu objektā pamānīto tas uztver kā pašas lietas gribas darbību. Šo apgaroto (animistisko) un pārcilvēciskoto (antropomorfisko) uztveri sastopam darbojamies jau pie mežonju tautām. Ūdens tecēšanu, vēja pūsmi, saules, mēneša un zvaigžņu mirdzumu; — visas šās norisas tās pieņem kā redzamo un neredzamo būtņu gribas izpausmi. Tad nu šo apercēpcijas veidu, pateicoties

**) „Die Unsterblichen lieben der Menschen
Weit verbreitete gute Geschlechter,
Und sie fristen das flüchtige Leben
Gerne dem Sterblichen, wollen ihm gerne
Ihres eigenen ewigen Himmels
Mitgenießendes, fröhliches Anschauen
Eine Weile gönnen und lassen.“

kam apkārtnes norisas tiek iztulkotas kā patstāvīgu objektu gribas izpaudums, saucam par fundamentālo apersepciju.

Šis agri attīstīties uztveres veids pavada cilvēku visā viņa dzīvē. Mūsu attīstības gājienā, mēs gan mācāmies atšķirt dzīvas lietas no nedzīvām, nepierakstot pēdējām apzinātu gribu. Tomēr, neskatoties uz to, fundamentālā apersepcija joprojām paliek spēkā. Ari attīstītā apziņa nespēj citādā ceļā pievienot kādu norisu jeb faktu mūsu garīgam īpašumam, kā vienīgi pēc analogijas ar mūsu gribas darbību, uztverot šo procesu par kāda patstāvīgi eksistējoša spēka centra spēku izpausmi. Tādā gadījumā gribas vietā nāk spēks, bet ari to vai nu apzinīgi vai neapzinīgi, mēs ievietojam uztveramo objektu iekšienē. Turpmāk redzēsim, kā fundamentālā apersepcija valodas rokās attīstās par sprieduma funkciju un ietveras teikuma formās. Mums turpmāk vēl bieži savās pārrunās nāksies atgriezties pie fundamentālās apersepcijas, un tāpēc šeit, kur apersepcijas process vispārīgi raksturots, pietiek dotā aizādījuma uz šās mūsu priekšstatīšanas un domāšanas svarīgās formas izcelšanos un nozīmi.

Iepazīnušies ar priekšstatu plūsmes vispārīgiem likumiem, lai piegriežamies augšā 72. lapp.) pievesto priekšstatu galveno klasu un viņām atbilstošo dispozīciju aplūkojumam.

33. §. Atmiņa un atcerēšanās.

Priekšstatus, pateicoties kam agrākās apjaudas tiek reproducētas pēc iespējas nemainītā veidā, augšā (72. lapp.) nosaucām par atcerēm. Tomēr tuvāks aplūkojums māca, ka nemainīgās reprodukcijas fakts ir nepietiekošs, lai kādu priekšstatu raksturotu kā atceri. Vajaga vēl nākt klāt apziņai, ka priekšstatīto norisu tiešām ari esam pašī pārdzīvojuši. Šī pēdējā pazīme gandrīz vissvarīgākā, ja, varbūt, pat vienīgā mēraukla. Ja mēs tuvāk ieskatāmies, atrodam, ka pilnīgi nemainīga reprodukcija īstenībā nekad neparādās. Mēs nekad neesam spējīgi pilnīgi paturēt un reproducēt visus sīkus no apjaustā objekta. Atceres tēls vienmēr ir neskaidrāks par pirmatnējo apjaudu, un ja mums ir izdevība, varbūt, pēc il-

gāka laika atkal uzskatīt kādu gleznu, tad bieži vien brīnāties par mūsu atceres tēla nepilnībām un trūkumiem.

Tā tad, sacīsim tagad noteiktāk, atceres ir tādu notikumu priekšstati, par kuriem mēs zinām, ka tos esam paši pārdzīvojuši. Ja mēs mēģinām skaidri priekšstatīt vietu, kur dzimuši un pavadījuši jaunību, tad mūsu gara acu priekšā nostājas nams, dārzs un daudzi sīkumi, bet kautkur kādā stūrītī ieraugam arī sevi pašus. Drīz esam vienā istabā, drīz uz ielas, drīz dārzā, un vēlreiz visu to uzskatām. Tā tad atceres ir paša darbības izjūtas un mūsu pieredžu kontinuitātes apziņas pavadītas. Ja šis pašpārdzīvotā raksturs kādam reproducētam priekšstatam trūkst, tad tā vairs nav atcerešanās. Turpmāk redzēsīm, ka ļoti bieži šādi priekšstati var būt kā uzticīgas reprodukcijas, bet iztrūkstot pašpārdzīvotā pazīmei, tie pieņem pavisam citu raksturu. Tamdēļ uzagrāk pārdzīvoto norādošā atcere, sevī satur laika uzskatāmības elementu, un, kā to zemāk redzēsīm, daudz sekmē šīs uzskatāmības attīstību.

Atmiņa, ņemot vispāri, ir psihiska dispozīcija pārdzīvot atceres priekšstatus. Mazliet speciālākā nozīmē par atmiņu uzskata spēju reproducēt priekšstatu vai spriedumu rindas pēc iespējas negrozītā veidā, t. i. tādu spēju, kas vienmēr stāv mūsu varā un var brīvi pāriet darbībā.

Priekšstatu daudzums jeb rindu garums, kas vienmēr atrodas mūsu rīcībā, noteic atmiņas apjomu jeb viņas stiprumu. Atmiņas labumu savukārt noteic tas atkārtojumu skaits, kas nepieciešams zināmas priekšstatu rindas paturēšanai. Jo atmiņa labāka, jo mazāk rinda jāatkārto. Atmiņas uzticību jeb drošību noteic tā precīzitātes pakāpe, kādā mēs reproducējam. Jo atmiņa uzticamāka, jo vairāk reproducētā rinda līdzinājas pirmāk uzņemtai.

Ja priekšmeti mums sevišķi interesanti, tad arī atmiņa par tiem labāka. Šeit it dabiski sastopamas vislielākās individuēlas dažādības. Tamdēļ arī vienam piemīt sevišķi skaitļu, otram vārdu atmiņa, citam atkal vairāk personu, vietu, gleznu, melodiju u. tml. atmiņas spējas. Tā tad ja nodomāts stiprināt atmiņu uz noteikta veida priekšstatiem, tad jāmēģina

modināt interesi uz tiem. Vēsturē minētos gada skaitļus bieži vien grūti paturēt atmiņā, jo tie mēdz būt nedzīvi, neko neizteic, un tamdēļ bieži liekas it kā izolēti. Bet ja pārlicināmies, cik daudz dzīvības pilns saturs nereti slēpjas daža gada skaitlī, tūdaļ tas daudziem pavedieniem saistās ar citiem apziņas saturiem, un viegli paliek atmiņā.

Speciālās atmiņas uz noteiktām priekšstatu grupām tādējādi pamatojas uz zināmiem intereses virzieniem. Ar to attiecīgie priekšstati tiek drošāk apercepēti un piesavināti, un tamdēļ pēdējie arī atstāj spēcīgākas psihiskas dispozīcijas. Šām speciālām atmiņām, kā pretstatu, var minēt vispārīgo atmiņu, kas, ja tā sevišķi izveidota, pastāv iekš tam, ka pieskares asociācijas viegli un ātri izveidojas un cieši satveras kopā. Šādai atmiņai piemīt kautkas mēchanisks un tāpēc to arī sauc par mēchanisko atmiņu. Kam laba mēchaniskā atmiņa, tas viegli izmācās no galvas un patur dzirdēto. Ar to ir dots svarīgs palīglīdzeklis visās mācībās.

Tomēr laba mēchaniskā atmiņa nebūt vēl nav īstās garīgās apdāvinātības pierādījums. Tā gan parādās augšminētā vieglumā, ar kādu veidojas līdzības asociācijas. Arī šeit mums darīšana ar sevišķu atmiņas veidu, līdzību atmiņu, kas pamatojas uz priekšstatu saturiem, un kuŗu konstatēšana jau iepriekš prasa komplicētākus domu procesus. Šo atmiņu uz priekšstatu iekšējo kopsakaru un viņu starpā dominējošo līdzības attiecību mēdz saukt par judiciozo atmiņu. Tā ir spēja dzirdēto vai lasīto pēc sava satura un kopsakarības pilnīgi atdarināt. Pie tam blakus atmiņai darbojas arī saprāts. Ja kāds sevī pilnīgi uzņēmis kādu matēmatisku pierādījumu, vai sīki izpratis kāda latīņu vai grieķu rakstnieka darbu, tad varbūtējā atkalpierādījuma gadījumā, vai tulkojot attiecīgo vietu, tas reproducēs ne tikai dzirdēto, bet radīs it kā pats no sevis rindas locekļus.

Mēchaniskā atmiņa stiprāka vairāk jaunībā. Bērni bieži vien recitē gaŗu gaŗās dziesmas, maz saprotot viņu saturu. Vēlākos gados vieglāk ievēro nozīmi un saturu, turpretī grūtāk lasītā vai dzirdētā tekstu.

Senajiem grieķiem atmiņa bija stiprāka nekā mums. Tāpat stipru atmiņu atrodam arī mežoņu tautās. Ksenofana „Dzīrēs“ sevi cildina

kāds Nikerats, viņš varot no galvas noskaitīt visu Iliadi un Odiseju, kas tomēr nebūt nava atzīta kā sevišķa spēja. Raksta izgudrošana un izplatīšana, leksikoni un paškirstāmās grāmatas gan ļoti kāpināja atcerēšanās iespējamību, bet pavājināja atmiņu, kā jau to eģiptiešu kēniņš Tāmus, attiecībā uz burtu rakstību, pareģoja burvim Teutam (Plato, Phaedr. p. 274. E.).

Aizmirstība. Kā mums tagad zināms, ikviens pārdzīvojums pēc sevis atstāj psihisku dispozīciju, kas dara iespējamu procesa tēla atkalatjaunošanu apziņā. Šī dispozīcija var būt stiprāka vai vājāka, un var pastāvēt ilgāku vai īsāku laiku. Ja tā nav vairs klātesoša, tad pārdzīvojums pilnīgi aizmirsts. Bieži gadās, ka nevaram atdomāt kādu vārdu, skaitli u. tml., kautgan it labi zinām, ka lietu pašu neesam aizmirsuši. Tādos gadījumos mēdzam teikt: „vārds man uz mēles“... Nereti notiek, ka meklētais ienāk prātā tikai pēc tam, kad jau sen esam nodarbojušies ar citām lietām. Gribas spriegums, kas sākumā bija veltīgs, tagad izverš savu darbību. Pilnīgas aizmirstības iespējamību nevar noliegt, sevišķi ja tā ir apstiprinājusies daudzos pieredzējumos, bet dažos atsevišķos gadījumos tomēr visai nedroši apgalvot, ka tas, vai cits ir pilnīgi aizmirsts. Nereti mūsu apziņā pārsteidzošā kārtā iestājas pārdzīvojumi, kas mums jau likās pilnīgi aizmirsti.

Uz zīmīgo parādību, kur darīšana ar aizmirstību tikai uz laiku, pirms nedaudz gadiem mūs ir darījis uzmanīgs Vīnes pētnieks Sigmunds Freuds. Gadas, ka nevaram atcerēties kādu nosaukumu, kādas mums labi zināmas grāmatas virsrakstu, vai arī kādu citu mums pazīstamu faktu, tāpēc ka ar to saistās kaut kādas mums nepatīkamas jūtas. Priekšstats, kā Freuds izsakās, šādā gadījumā ir „atstumts“. Šās grāmatas sarakstītājs piedzīvoja kādu sevišķi skaidri novērotu piemēru un atstāstīja to psiholoģijas kongresā Würzburgā (1916.). Tamdēļ var teikt, ka aizmirstību sekmē vai nu attiecīgo priekšstatu dispozīciju novājinājums, vai arī viņu galīga atstumšana ar nepatīkamām jūtām.

Aizmirstība nav patvaļīgi izsauicama, mazākais, direkti ne. Ja es no kādas atcerēšanās gribu izvairīties, tad es to taisni izsaucu. Tomēr indirektā ceļā, uzmanību cik vien iespējams, citām lietām piegriežot, izdodas kādu sāpīgu atceri uz ilgāku laiku piemirst. Visu ciešanu labākais remdinātājs gan ir pienākuma apziņas pavadīts darbs savā arodā. Šo bieži izmēģināto pieredzi, mēs tā tad atrodam pamatotu psiholoģiskos likumos.

34. §. Fantazija.

Augšminētos (72. lapp.) priekšstatus, kuŗi no agrāk uztvertiem elementiem veido jaunus tēlus, kas šai kombinācijā nav agrākās apjaudas priekšmets, saucam par iztēles jeb fantazijas priekšstatiem. Psihiskā dispozīcija šādu priekšstatu veidošanai saucās iztēles spēja jeb fantazija.

Fantazijas priekšstatu veidošanas ierosa, kā tas tagad zināms, dota gandrīz ikkatrā reprodukcijā. Apjaustie objekti, pārdzīvotie notikumi, gandrīz nekad atmiņā neuzglabājas visos sīkumos. Un tomēr atceres ainās nebūt neatrodam nevienu faktisku plaisu. Redzētu māju vienmēr iedomājamies kā kaut ko veselu arī tad, ja fasādes sīkumus nevaram izsmeloši atstāstīt. Mēs papildinām nebrīvā kārtā no priekšstatu krājuma taisni to, kas acerē trūkst. Bet šie elementi, kā tas jau augšā aizrādīts (sk. 86. lapp.), pateicoties uzmanības izsauktam priekšstatu sadalījumam, atrodas mūsu rīcībā. Tādējādi fantazijas pirmējais pielietojums pastāv iekš tam, ka viņa mūsu atmiņas tēlos nepielaiž nekādus robus, bet tos vienmēr aizpilda ar attiecīgo priekšstatu elementiem.

Šī nebrīvā fantazijas darbība starp citu stājas spēkā arī tur, kur kādai dotai apjaudai nepieciešams it kā papildinājums. Augšā (91. lapp.) pieminētais animistiskais un antropomorfiskais dabas procesu iztulkojums—iztulkojums—ko mēs izpratām kā fundamentālās apercepcijas darbību, bieži ierosina fantaziju uz daždažādiem papildinājumiem un konstrukcijām, kādus sastopam mitoloģijā. Grieķis, redzēdams pie debesīm sauli viņas lokveidīgā riņķojumā, iedomāja to par skrietuvi, un šo ainu papildināja, piedzejojams tai klāt vēl ratus ar diviem zirgiem, ko vadīja saules dievs. Gaŗām aizauļojoša jātnieka aina, ierosināja priekšstatīt pa pusei cilvēkam pa pusei zirgam līdzīgu būtni (kentauru).

Blakus šai nebrīvai jeb pasīvai fantazijai atrodam arī aktīvu šās spējas mērķapzinātu izpaudumu, kam liela loma vispārīgā dzīvē, zinātnē un it sevišķi mākslā.

Ikdienīškā dzīvē mums ir darīšana ar fantaziju vienmēr, ja dzirdēto vai lasīto gribam saprast. Pavisam parasta notikuma atstāstījumu nekad nevar saprast bez enerģiskas fantazijas

darbības. Spēja no atstāstījumiem mantot aprakstāmā objekta īstenības ainu, atsevišķiem cilvēkiem attīstīta ļoti dažādi.

Tādējādi konstruētas ainas līdz ar to iemanto tādu skaidrības pakāpi, ka cilvēki iedomājas it kā paši būtu šās lietas redzējuši. Protams, daudz kas atkarājas arī no aprakstīšanas veida. Dzejoļu iespaids bieži atkarājas no dzejnieka uzskatāmās aprakstīšanas mākslas, un arī no lasītāja vai klausītāja konstruktīvās fantazijas.

Zinātnē fantazijai daudz svarīgāka loma nekā to parasti domā. Vēstures studijas un ar to saistītās zinātnes lielā mērā prasa fantazijas darbību. No avotiem jācenšas iegūt skaidru ainu par pagājušo laiku dzīvi un tieksmēm, jo citādi zināšana kļūst par nedzīvu burtu. Bet arī dabas zinātniskā pētīšana, ko mēs redzam uzskatāmi nodarbojamies tikai ar faktu attēlošanu domās, izslēdzot pēc iespējas katru pētnieka piedomājumu, tomēr nekādi nevar iztikt bez fantazijas darbības. Jau mēģinājumu rindas sakārtošana, ar nolūku sniegt atbildi uz zināmiem jautājumiem, pirms pašas darbības sākšanās, prasa attiecīgo aparātu un viņu eventuālās paredzamās darbības skaidru uzskatāmu priekšstatu, kas nav iespējams bez fantazijas. Tālāk, par visiem zinātniskiem atklājumiem, ciktāl tiem nav gadījuma raksturs, var teikt, ka pirms sava loģiskā pamatojuma, tie jau pastāvējuši atklājēju fantazijā. Stāsta, ka *Newton*, (*Newton*) uzskatīdams zemē krītošu ābolu, nācis pie gravitācijas idejas. Ja tas tiesa, tad tiešām ir apbrīnojams šā vīra reti identifikatoriskais spēks un bagātā fantazija. Redzot ābolu krītam, viņš izzināja šās norisas līdzību ar saules un zvaigžņu savstarpīgo pievilkšanas spēku, un laikam tikai fantazija būs bijusi tā, kas uzbūra viņa dvēselē līdz tam ne no viena vēl neredzētu mūsu saules sistēmas ainu. Un tikai tad viņš uz sāka uzskatītās patiesības loģisko pamatojumu.

Visbeidzot māksla ir aktīvās jeb mērķapzinātās fantazijas īstā vieta. Un kaut arī fantazija nav vienīgi noteicošā, tad tomēr tā ir visas mākslinieciskās radīšanas pamatnoteikums. Dzīve māksliniekam nekad nesniedz tēlus vai notikumus tā, kā tas nepieciešams viņa mērķim. *Feidijs*, bez šaubām, nekad nav redzējis vīrus ar tādiem sejas pantiem, kādus tas attēlojis *Zevā*; tāpat arī *Rafaels* nekad nav redzējis meiteni, kas

līdzinātos viņa madonai. Ar fantazijas palīdzību no redzētām cilvēku sejām viņiem vajadzēja sastādīt modeli, kas atbilstu izteiksmē nodomātai idejai. D a n t e s tik dzīvais un uzskatāmais elles tēlojums, kam mēs it kā līdzī dzīvojam, ir caur un cauri fantazijas produkts, — katrā ziņā — vislieliskākās, kāda mums jebkad bijusi zināma.

Fantazijas priekšstatu veidojumu gandrīz vienmēr pavalda paša darbības jūtas un tāpēc šī dvēselisko spēku izpausme ir vairāk ar tiksmes raksturu. Mūsu vēlējumos ierosina jo viegli nākotnes ainas, un mēs tad reizēm pat apskurbināmies tik dzīvi iztēlotos priekos. Gaisa piļu celšana, kā laika kavēklīga rotaļa, mūs reizēm aizņem tik ļoti, ka tai pāri, dažreiz pat pašiem par sliktu, aizmirstam rūgto īstenību. Ar šādu nodarbošanās prieku arī izskaidrojams apstākļis, ka daudzas tautas aizsaules priekšstatus iztēlojušas tik bagāti un dzīvi. Fantazijas rotaļa un ar to saistītais prieks uzskatāms arī kā viens no poēzijas izveidošanas ierosinātājiem.

Fantazija ir radusies arī no dzīvības uzturēšanas dziņas un paliek jo projām kā ievērojams faktors dzīvības uzturēšanā. Fantazijas priekšstati ir tie, uz ko pamatodamies izsakām gaidu spriedumus par visu mums priekšā stāvošo, lai tad uz šo spriedumu pamata virzītu savu praktisko stāvokli. Redzot apmākušās debesis, fantazijai līdzdarbojoties, stādāmies priekšā varbūtējo lietu, izsakām gaidu spriedumu, ka drīz varētu līt, un uz šā sprieduma pamata ņemam līdz mēteļi un lietussargu. Tādējādi no bioloģiskiem motīviem izcēlusies dispozīcija attīstās tālāk, un vār klūt par nule pārrunātām lietām radniecīgiem izbrīnas cienīgiem darījumiem.

Tādā kārtā fantazija ir psihiska dispozīcija, kas izaug no cilvēka dvēselei iedzimtās dziņas pēc t o t ā l i t ā t e s; viņa aizpilda mūsu atmiņas robus un to pasaulstēla daļu, kurā mums sniedz apjaudas, izveido par harmonisku — mūsu vienības dziņu apmierinošo — veselo. Tālāk viņa ir tā, kas loģiskai domāšanai iepriekšējot, droši iekaŗo plašu atziņas lauku, kurš tad lēnā, bet nepārtrauktā domu darbības gaitā, paliek par cilvēka gara neapstrīdāmo piederumu. Visbeidzot, fantazija ir arī tā, kas blakus un pāri īstenībai izveido ideālo dzīvi, kur atrodam patvērumu, noguruši dienas rūpēs un pūlīņos.

35. §. Tipiskie priekšstati.

Par tipiskiem priekšstatiem saucam tādus priekšstatus, kuŗi mūsu apziņā funkcionē kā kādas veselas objektu klases jeb grupas pārstāvji. Tipisko priekšstatu būtiskā pazīme ir viņu reprezentatīvais raksturs. Diendienā mēs operējam ar šādiem priekšstatiem, bez kā paši būtu vienmēr par tiem skaidrībā. Bieži vien tipiskie priekšstati atstāj individuēli noteiktu atsevišķu priekšstatu iespaidu, kam individuēla nokrāsa. Komplicētāko domu procesu izpratnei nepieciešams iepazīties ar tipisko priekšstatu izcelšanos un funkcijām, kam liela nozīme it sevišķi arī mākslinieciskā radīšanā.

Par tipisko priekšstatu faktisko klātesamību visvieglāk pārliecināties, uzšķirot dabaszinātnisku zīmējumu atlasu. Lauvas zīmējums, ko izvēlējušies kā piemēru, vispirms uzbudina individuēli noskaņotu un individuēlas nokrāsas apjaudu. Bet pats priekšstats, ko tādējādi jūtam kā veidojumu, ir tipisks priekšstats. Vienmēr, ja mēs to atmināties, tas figurē kā veselas objektu klases pārstāvis, un viņam ir reprezentatīvs raksturs. Ja pēc tam apmeklējam menažeriju vai zvēru dārzu, tad tipisko priekšstatu kā apercepcijas masu, ņemam sev līdz, un ievieojam tai īstas lauvas apjaudu tā, kā abas sakūst atcerē un veido jaunu bagātāku tipisko priekšstatu. Vēlāk lasīdami aprakstu par Androklu un viņa lauvām, un mēģinādami atstāstīto notikumu ar savu iedomas spēju atdarināt tagadnē, tūdaļ konstatēsim, ka iegūtais priekšstats izsauks gara acu priekšā lauvas tēlu, t. i. vēsturisko lauvas mēs stādīsīmies priekšā ar iegūto tipisko priekšstatu palīdzību. Līdzīgā kārtā visdažādākos gadījumos iespējams pārliecināties par tipisko priekšstatu klātesamību.

Tipiskie priekšstati atvieto mūsu apziņā ne tikai veselas objektu klases, bet arī atsevišķus priekšmetus. Galds manā iztabā izskatās pavisam citāds, ja tas aplāts, saules vai lampas apspīdēts. Katra atsevišķa galda apjauca sniedz savu, no citām tā paša objekta apjaucām atšķirīgu, ainu. Tomēr manā apziņā ir šā galda tipiskais priekšstats, kas satur sevī tik daudz pazīmju, cik nepieciešams šā galda, kā noteikta atsevišķa objekta, atkalizziņai. Tā tad mēs varam izšķirt tipiskus koppriekšstatus un tipiskus individuālpriekšstatus.

Tipisko priekšstatu izcelšanos izskaidro dažādi. Šobrīd vēl izplatītais uzskats ir tāds, ka līdzīgo objektu kopīgās pazīmes var tikt biežāki uztvertas nekā atšķirīgās, un tamdēļ kopīgās pazīmes atstāj spēcīgas dispozīcijas, tādējādi atdalīdamās no atšķirīgām pazīmēm. Ja šāds izskaidrojums būtu pareizs tad attīstības gājienā kopīgām pazīmēm vajadzētu vairāk izcelties un arvien vairāk atdalīties no atšķirīgām. Bet faktiski kopīgās pazīmes paliek uz ciešāko saistītas ar atšķirīgām un nepavisam neļaujas no tām nošķirties. Bez tam tipiskie priekšstatī izveidojas jau ļoti agrī un nebūt neizceļas, pateicoties daudzu līdzīgu objektu atkārtotam novērojumam. Tipiskais priekšstats nav abstrakcija, bet gan īsts pārdzīvojums, un šādējādi priekšstatītiem objektiem attiecībā uz mums piemīt dzīva īstenība. Tāpat tipiskais priekšstats pilnīgi atšķiras no loģiskā jēdziena.

Tā mēs redzam, ka visai biežā kopīgo pazīmju priekšstatīšana nav tā, pateicoties kurai rodas tipiskais priekšstats. Viņa izcelšanās pamats gan atkal meklējams bioloģiskos motīvos. Par savas apkārtnes objektiem mums jāzin mazākais tik daudz, lai viņiem iepretī varētum ieņemt stāvokli. Par galdu manā istabā man jāzin, ka tas no koka — tā tad ir ciets — un es uz viņu varu kautko uzlikt. Tālāk jāzin, kur tas stāv, lai tumsā uz viņu stipri neuzgrūstos. Man no svara var būt arī tas, vai galds četrstūrainis, vaj apaļš, pieskrūvēts, vai kustīgs. Ja nakti pieceldamies un uguni netaisīdams, taustīdamies mēģinu aizklūt līdz durvīm, tad jau viens pieskāriens ceļā stāvošam galdam ir pietiekošs man nepieciešamās galda atceres izziņai. Primitīvam cilvēkam par apkārtnes dzīvniekiem, lai tos pazītu arī no tālienes, jāzin apmēram viņu izskats un izdotās skaņas. It dabiski, ka uz šām bioloģiski svarīgām pazīmēm, visbiežāk un visstiprāk koncentrējas uzmanība. Tamdēļ tās arī atstāj spēcīgākas dispozīcijas un šo pazīmju iznirums vien jau pietiekošs, lai darinātu dzīvības uzturēšanai vajadzīgos spriedumus. Dvēseles dzīves oikonomija, kas saskan ar psihiskiem spēkiem, aktuāli izpausties atļauj tikai tām dispozīcijām, kurām ir nozīme (un mēs objektā priekšstatām vienīgi to, kam ir nozīme) dzīvības uzturēšanā. Tamdēļ tipiskais priekšstats ir

uzskatāms kā kāda objekta bioloģiski svarīgo pazīmju saturs. Šādā ceļā arī jo viegli izskaidrojas tipiskā priekšstata dzīvais objektu reprezentējums. Un taisni dzīvā īstenība un objektu darbība ir tā, kuru mums atgādina tipiskais priekšstats. No šā tipisko priekšstatu izcelšanās viedokļa arī it viegli izskaidrojams šo priekšstatu reprezentatīvais raksturs. Tipiskais priekšstats mums sniedz kāda objekta tēlu, kam priekš mums noteikta bioloģiska nozīme. Pateicoties tipiskam priekšstatam, mēs tā sakot, izzinām objektā vēl nepamanīto. Par priekšmeta varbūtēju citādu izskatu, tipiskā priekšstatā maz, jeb nekas, nav manāms. Ir iespējami dažādi objekti, kam attiecībā uz mums ir līdzīga bioloģiska nozīme: visus šos objektus atvieto tipiskais priekšstats.

Tālāk tipisko priekšstatu bioloģiskais pirmcēlonis dara saprotamu faktu, kāpēc tie izveidojas ļoti agrī, daudz agrāk, nekā visus sīkumus saturošie atsevišķie priekšstati. Vispirms savas apkārtnes lietas uzrunājam Jozua vārdiem: „Vai esi mūsējais, jeb vai piederī mūsu ienaidniekiem?“ Mēs gribam un varam vispirms uzmanīt tikai objektu bioloģisko nozīmi. Ja briesmas pārgājušas, tad mums ir laiks un pienākums attīstīt un apmierināt arī savu teoretisko interesi. Tikai tad mēs mīcāmies pazīt lietas viņu daudzējādībā un dažādībā, un atklājam viņās tādas īpašības, kas mums agrāk palika apslēptas. Ka šās teoretiskās intereses nodarbināšana ir ļoti svarīga visas mūsu dzīves uzturēšanā, to it sevišķi skaidri pierāda dabas zinātnisko atklājumu iespaids uz mūsu moderno dzīvi.

Tā tad tipiskie priekšstati ir ļoti agras attīstības pakāpes produkts. Tie liecina ne tikai par bioloģiski nepieciešamo apziņas koncentrāciju un dvēseles dzīves oikonomiju, bet arī piedalās un iegūst lielu nozīmi dvēseles dzīves augstāko pakāpju tālāktīstīšanā.

Atziņas funkcijai tipiskie priekšstati kalpo kā to tēlu pirmpakāpes, ko mēs loģikā pazīstam kā jēdzienus. Jēdzieni ir neuzskatāmi un vispārīgi, atsevišķie priekšstati uzskatāmi un individuēli. Tipiskie priekšstati apvieno uzskatāmību un vispārības šķietami nesavienojamās īpašības. Un tamdēļ mēs arī meklējam pēc tā, kas instinktīvi izsauca mūsu pastāvēšanas dziņu, proti — tipiskiem priekšstatiem, un mēģinām pat tos ar nodomu radīt un piemērot augstākiem mērķiem.

Jo liela nozīme tipiskiem priekšstatiem skolā mācību pasniegšanā. Zemes kartes, schēmatiskie zīmējumi modeļi, raksturu zīmējumi, izsauc tipiskos priekšstatus tik dzīvi un vairo mūsu zināšanas tik iespaidojoši, ka to visu nekad neizdotos panākt ar aprakstiem vai definīcijām.

Visbeidzot, tipiskie priekšstati savas attīstības kulmināciju sasniedz mākslā. Visi veidojumi, ko mums sniedz mākslinieciskā darbība, ir tipiskie priekšstati jeb tipi.

Ar atsevišķas būtnes pilno uzskatāmību un dzīvīgumu rotāti, tie tomēr vienmēr darbojas kā tipi, un mākslinieka ģenījs ir tas, kas individuālā atrod tipisko, „caur atsevišķo ierosmi dod visiem“.

Cik vēsturisks vai teiksmains arī būtu karālis Līrs (Lear), mums viņš vienmēr paliek kā tāda tēva tips, kas maigās frāzes augstāk cieni nekā „mīlestību un klusēšanu“, kaut arī šī maldīšanās viņam nes rūgtāko nepateicību. Un daudzi tēvi, kuŗos mājo kāda no šām karāļa Līra dzirkstelēm, protams, jau sen šai tipā būs sajutuši mūžīgo. Romeo un Jūlija, kuŗu kapa vietu ik cēlotājs var atrast Veronā, ir un paliek vienmēr divi mīļējušies, kas savu dzimtu nesaticības dēļ gājuši bojā; un tāpat arī Grietiņa vienmēr paliks par visu mīļējušo un atstāto jaunavu aizgrābjošāko tipu. Katra ģimetne sniedz attēlotās personas tipisko priekšstatu un nekad šās personas noteiktu atsevišķu priekšstatu.

Tipiskie priekšstati ir apersepciju rezultāti, kas izpaužas bieži vien instinktīvi jau ļoti agrā attīstības pakāpē. Pateicoties fundamentālai apersepcijai, mēs visus objektus uztveram kā spēka centrus, no kuŗiem iziet aktuālas vai potenciālas darbības. Tas, ko saucam par īpašībām, ir taisni potenciālās darbības, un proti tas, ko gaidam no lietām, uz ko mums jābūt sagatavotiem. Tipiskos priekšstatos apersepcija satver kopā visas mūsu dzīvības uzturēšanai svarīgās lietu potenciālās darbības, un mums saka vispirms, kāda nozīme šām lietām priekš mums, lai vēlāk varētu izpētīt viņu nozīmi visas dabas kopsakarā.

36. §. Pašpārdzīvotu dvēseles stāvokļu reprodukcija.

Līdz šim apskatīti tikai tādi priekšstati, kuŗu saturs jeb priekšmets bija fiziski fainomeni. Pie tiem tad arī attīstījusies dvēseles reprodutīvā funkcija un tikai attiecībā uz tiem bij iespējama priekšstatu plūsmes vispārīgo likumu, kā arī priekš-

statu svarīgāko klasu attēlošana. Bet, kā bieži mēdz teikt, bez šiem priekšstatiem ir arī vēl psihisku fainomenu priekšstati. Es varu atcerēties sevi kādā agrākā dvēseles stāvoklī, tāpat arī „priekšstatīt“ agrāk pārdzīvotās jūtas vai gribas aktus.

Bez šaubām, reproducēt var arī agrāk pārdzīvotu psihisku stāvokli, bet tādējādi izveidotā dvēseles darbība jau daudz komplicētāka, un pavisam citāda, nekā pie fizisku fainomenu apjaudu reprodukcijas. Ja gribu sevi atcerēties kādā agrāk pārdzīvotā psihiskā stāvoklī, tad pēdējais, caur manāmu gribas aktu jāatgādina dvēselei, — jārada it kā vēlreiz. Agrāk pārdzīvotās domas, jūtas vai gribas lēmumi tad katrā ziņā atkal uzpeld, bet bieži tā, ka es tos apspriežu no tagadnes viedokļa un dažkārt ieņemu stāvokli pret tiem. Pie tam agrāk pārdzīvotais saplūst ar vēlāk piedomāto tik cieši, ka es neesmu spējīgs atšķirt atcerēto no vēlāk klātpiedomātā. Reizēm gadas, ka pavisam nogrimstam savās atmiņās un aismirstam tagadni. Šādu stāvokli, kur vienmēr klāt kautkas sapņains, tēlo Ģēte savā „Veltījumā Faustam“ šādos vārdos:

„Ko savu saucu, redzu projām slīdam,
Tik zudušais man liekas ieguvums.“*)

Katrā ziņā psihisku stāvokļu reprodukcija ir daudz komplicētāka, nekā fizisku fainomenu apjaudu reprodukcija un tomēr nav pieņemts šos aktus apzīmēt arī kā priekšstatus. Tie vairs nepieder atziņas funkcijas sekundarai, bet jau terciārai atīstības pakāpei. Uz šās pakāpes sekundārie tēli jau tiek uzlūkotī kā viela, kas pārdzīvo atjaunotu formēšanu, sadalīšanu un grupēšanu. Līdz ar to pašpārdzīvoto dvēseles stāvokļu reprodukcijas vairs nav priekšstati, bet gan bieži stipru dvēseles uzbudinājumu pavadītās domas.

*) „Was ich besitze, seh' ich wie im Weiten,
Und was verschwand, wird mir zu Wirklichkeiten.“

C. Domas un valoda.

37. §. Priekšstatīšana un domāšana.

Vārdu „domāt“ parastā dzīvē lieto dažādi: tikpat labi zem tā saprot to dvēseles darbību, kas izpaužas patiesības izpētīšanā, kā arī mūsu slēdzieniem iepriekšējo praktisko pārdomu. Līdz ar to parastā izsacījumā varam izšķirt vārda „domāt“ praktisko un teoretisko nozīmi. Praktisko domāšanu izsacījums diezgan asi šķir no jūtām, kamēr jo ciešā sakarā to ved ar gribu. Tomēr lai raksturotu darbības veidam mērauklu sniedzozo dispozīciju, bieži vien runā par saprāta un jūtu cilvēkiem. Teoretiskās nozīmes apjomā savukārt ietilpst vēl cita pavisam noteikta psihiska fainomenu klase, kuŗu nepieskaitam domāšanai, proti, jūtekliskās apjaušanas. Parasti vārdus „uzskatīt“ un „domāt“ uzlūko kā direktus pretstatus, pie kam katrā ziņā notiek pārskatīšanās tādējādi, ka to, ko pierakstam vienīgi apjaudam, jau sevī daudzkārtīgi satur procesus, kas rodas vispirms domāšanas ceļā. Tāpat arī jūteklīem, kā receptīviem orgāniem, nostāda pretī saprātu, kā dvēseles spontānās darbības orgānu. Līdz ar to, viss tas, ko parastais izsacījums apzīmē par domāšanu, nav nekas cits, kā no jūteklīem relatīvi neatkarīga reproduktīva darbība, — tā tad kopā ņemot viss tas, — ko līdz šim nosaucām par priekšstatīšanas sfairu.

Starp priekšstatu asociatīvo un aperceptīvo plūsmi parastais izsacījums nekādu izšķirību neuzstāda. Atmiņas un fantazijas rezultātus tas nosauc par domāšanu tāpat kā stingri loģiskas operācijas. Bet tomēr tur, kur gribas iespāids minimālāks (kā tas piem. sapņos un garīgos traucējumos), gandrīz nekad nerunā par domām, bet jau vairāk par priekšstatiem. Sapņu priekšstati, sapņu fantazijas, piespiedu priekšstati, vai ideju trauksme, — šādos gadījumos visvairāk lietotie izteicieni. Tādējādi arī parastā izsacījumā liekas būtu pareizi ja zem domāšanas saprotam tikai gribas iespaidoto, t. i. priekšstatu aperceptīvo plūsmi. Bet šo plūsmi noteic, kā jau augšā rādīts, fundamentālā aperceptīva, pateicoties kam priekšstatīšana kļūst par spriešanu. Tamdēļ varam teikt: visa domāšana ir spriešana.

Tomēr sprieduma funkcijas attīstīšanās rada, kā to vēlāk apskatīsim sīkāk, psihiskus tēlus, ko tikai ļoti nepilnīgi var apzīmēt par priekšstatiem. Ja savu domu gaitu padodam rūpīgai un asai pašnovērošanai, tad blakus, un ārpus noteiktu objektu priekšstatiem, jo viegli atradīsim vēl citus elementus, kurus gan grūti aprakstīt, bet kuru klātesamība tomēr neapšaubāma. Tie ir tādi elementi, kas parādās mūsu apziņā kā sprieduma forma un vairāku spriedumu saistījums. Negācija, konjunkcija un partikulas ir šo elementu valodnieciskie apzīmējumi, kur tīk smalki un bagātīgi izveidotās attiecības starp priekšstatiem un spriedumiem pāriet apziņā.

Ja domu gaitu salīdzina ar straumi, tad objektu priekšstatus var uzlūkot kā salas, kas paceļas no ūdeņiem. Šo salu starpā dažādākajos likumos caurplūstošais ūdens, tad būtu uzskatāms kā tikko pārrunāto attiecību un kopsaistošo elementu simbols.

Šo formu un attiecību elementi savu stingro stāvokli un relatīvi pastāvīgo un ilgstošo funkcionēšanas spēju iegūst tikai vispirms caur valodu. Atziņas funkcijas augstākie sasniegumi, ar ko mēs satveram ne tikai mūsu apkārtnes atsvišķos notikumus, bet arī visa notiekošā likumus, bez valodas domu līdzekļa nav sasniedzami. Valoda ir tā, kas nupat pieminētiem formu un attiecību elementiem piedod ciešu stāvokli un tāpat arī atceres tēlus un tipiskos priekšstatus paceļ jēdzienos. Līdz ar to domāšana ir pāri priekšstatīšanai ejošā atziņas pamatfunkcijas tālākattīstīšanās. Psychisko dispozīciju, kas veicina šo tālākattīstīšanos, saucam par saprātu.

Lai saprastu domāšanas panākumus, vispirms nepieciešami iepazīties ar valodas izcelšanos un attīstību.

38. §. Valodas izcelšanās.

Skaidras izjūtas pie dzīvniekiem un cilvēkiem izpaužas skaņu formā: suns—ja tas kautkādi uzbudināts—rej, lauva rūc, zirgs zviēdz, un jau maigais bērns, šūpulī raudot, vērš uz sevi apkārtnes uzmanību. Jau pie dzīvniekiem skaņas nozīmē izjūtu un vajadzību ipausmi, un jau šai pakāpē skaņās ir izšķirības, ko izzin un pareizi saprot citi dzīvnieki. Ari bērns

ne vienmēr vienādi klieudz, un rūpīgā mātē ļoti labi no skaņām vien jau izšķirs bērna izpaustās vajadzības iedabu.

Šais elementāros, neapšaubāmās klātesamības faktos jau sen atrodas daždažādi un svarīgi dīgļi, no kuriem vēlāk iespējama valodas attīstīšanās. Kliedziem vispirms izteicas tas psihiskais stāvoklis, kur jūtu elements tālu ir pārsvarā, bet kas tomēr sevī satur arī priekšstatu elementus. Dzīvnieka izbaļu saucienā katrā ziņā pārsvarā izjūtas izteiksme, bet, bez šaubām, arī ienaidnieka un vajātāja priekšstats spējīgs veidot kliedziem izteikto psihiskā stāvokļa elementu. Tā tad mums jau ir skaņās izpaudies izjūtu un priekšstatu elementu savienojums, un trūkst tik vēl labvēlīgu apstākļu, lai vājinātu izjūtas elementu un par valdošiem padarītu priekšstatu elementus. Tālāk mūsu priekšā jau atrodas zināms sapratnes veids; jo pat dzīvnieka jūtu skaņas saprot vienas sugas locekļi, un šam apstāklim bieži noteicoša loma viņu praktiskā darbībā. Kā tad vēl šeit trūkst valodas klātesamības pierādīšanai? F i z i o l o ģ i s k i — artikulācijas, p s i c h o l o ģ i s k i — skaņas atsavināšanās no viņas izjūtu vērtības, un stiprās asociācijas ar saviem priekšstatiem.

Runas organu izsuktā artikulācija jeb skaņas tīšā modulācija izskaidrojama no tam, ka cilvēkam jau no sākuma ir daudz bagātāka iespaidu uztveres spēja nekā dzīvniekam. Jo iespaidi bagātāki un dažādāki, jo dažādāk un smalkāk būs veidotas arī skaņas. Ja iespajds neprasa visus psihiskos spēkus, tad pāri paliek vēl kādi, lai skaņu modulētu. Vēlāk visam tam pievienojas klāt nolūks pārdzīvoto darīt zināmu, kas prasa noteiktāku un rūpīgāku artikulāciju.

Ar šo bagāti un stipri diferencēto cilvēka atsaucību uz iespajdiem ir saistīts fakts, ka jūtu skaņas izpaužas arī pie samērā nelieliem iespajdiem. Ja nu vienam un tam pašam iespajdam atkārtojoties, atkārtojas arī viņam atbilstošā skaņa, tad, liekas būtu iespējama arī šās skaņas jūtu vērtības pakāpeniska notrulināšanās. Tomēr skaņa paliek saistīta ar iespajda priekšstatu un šī asociācija kļūst arvienu stiprāka. Tagad iespējams jau tīši izsukt skaņu caur iespajdu, un arī otrādi — iespajdu ar skaņas palīdzību otra cilvēka dvēselē. Bet tiklīdz tas iespējams, tūdaļ arī jūtu skaņas jau kļūst par valodas skaņām.

Kā no jūtu skaņām, pateicoties skaņas biežam atkārtojumam un sakarā ar to stāvošo jūtu notrulināšanos, var rasties vārdi, par to eksaktu pierādījumu dod Laura's Brigman (saki Bridžmen) audzināšanas vēsture. Divu gadu vecumā Laura Bridžmen šarlaka drudzī zaudējusi redzi un dzirdi, un aizmirsusi arī tos nedaudzus vārdus, ko tā jau varējusi izrunāt. Astoņu gadu vecumā viņu nodod Bostonas aklo institūtā, kuŗas vadītājs Dr. Samuel's Howe (saki Hau's) uzņēmas šā kurlmēmā un aklā bērna audzināšanu. Maz pamazām Laura iemācās lasīt aklo rakstus, kurlmēmo pirkstu alfabētu, un tādējādi var piedalīties laužu satiksmē. Bet viņai bija paraša izgrūst apkārtnei nepatīkami aizkaŗošas neartikulētas skaņas. Divus gadus institūtā pavadīdama, viņa bija nelielai cilvēku grupai izveidojusi sevišķu vārdu kārtu, un tiklīdz tā nojauta zināmās personas savā tuvumā, viņa atkal izgrūda savai apkārtnei labi pazīstamās, skaidri artikulētas skaņas. Institūta bērni, tiklīdz izdzirda Lauru blakus istabā izgrūžam skaņas, tūlī zināja, kas atrodas viņas sabiedrībā. Šie Lauras pašas izveidotie „vārdi“, kā tas lasāms Bostonas aklo institūta gada ziņojumos, cēlušies no jūta skaņām. Sākumā Laura šās skaņas lietoja tikai tad, ja tā runāja labvēlīgi par attiecīgo personu. Vīspirms šās skaņas nebija nekas cits, kā Lauras prieka apliecinājums savai kopsadzīvei ar citiem mājas cilvēkiem, bet vēlāk tās pilnīgi pazaudēja jūtu robežu un pārvērtās vārdos.

Tā tad jūtu skaņas kļūst par valodas skaņām, ja jūtas notrulinās, un skaņa ar apzīmētā notikuma priekšstatu sanāk ciešā saistījumā.

Kamēr izjūta, kas uzbudinājusi kāda objekta apjaudu, vēl ļoti strauja, tikmēr intelektuālais spēks vien vēl ir nepietiekošs, lai objekts kļūtu par tīri teoretiskās uzmanības priekšmetu. Ja piem. tuvojošies ziloņi rada primitīvu cilvēku pūli izbaidītu kliedzienu un tos pamudina uz bēgšanu, tad šā priekšstata saturs vīspirms nav vis ārpusaules objekts. ko intelekts vēlētos pazīt tūvāk, bet gan daudzvairāk pamudinājums uz dzīvības sargāšanai nepieciešamām kustībām. Apziņai nav laika teoretiski nodarboties ar priekšmetu. Tikai, kad atkārtotas piedzēces ceļā izzināta dzīvnieka nekaitība, tad no viņa modinātā skaņa zaudēs jūtu vērtību, un šī skaņa, biežāk atkārtota, direkti asociēsies ar dzīvnieka priekšstatu. Šī notrulināšanās daudz ātrāk iestāsies priecīgu izjūtu izteiksmes skaņās, kuŗas ierosina iepriekš dominējošās skaņas biežā atkāŗošanas tendence, un arī tāpēc, ka prieks notrulinājas daudz ātrāk nekā sāpes. Bez tam tīksmes jūtas spējīgas uz stiprāku diferencēšanos, kas skaidri konstatējams kultūras attīstības gājienā. Laura Bridžmen, kas pirms uzņemšanas iestādē, bij vedusi ļoti vien-

mulīgu dzīvi, pateicoties jaunai satiksmei, iepazīna un piedzīvoja jaunus priekus. Jūtot savu skolotāju un labdari sev tuvumā, viņa priecājās citādāk, nekā sastopot labsirdīgo nama māti (Dr. Howe's māsu), un atkal savādāk, — ja tā spieda roku kādai savai biedrenei. Šīs diferencētās tieksmes jūtas atrada sev piemērotu izteiksmi dažādi artikulētās skaņās, kas, izjūtai notrulinoties, pārvērtās vārdos. Tamdēļ varam pieņemt, ka cilvēku skaņu valodas izveidošanā, svarīgākie un ievērojamākie attīstības momenti piederējuši tiksmes jūtu diferenciacijai un prasībai pēc savstarpīgās satiksmes.

Valoda izceļas kā nebrīva izteiksmes kustība, bet pateicoties vajadzībai pēc savstarpīgās saprašanās un satiksmes, attīstās par arvien pilnīgāku zīmju sistēmu, kas jo sevišķi nepieciešama domu izveidošanai un izteiksmei.

39. §. Valodas attīstīšanās. Teikums un spriedums.

Ārpusaules notikumu apzīmēšanai pirmās noderīgās skaņas un skaņu kompleksus sauc par s a k n ē m. Tās tomēr neapzīmē ne lietas, nedz darbības, bet gan norisas, kur lieta un darbība nav vēl šķirtas no apziņas. Tā tad saknes nav vārdi, bet gan tas, ko izveidotā valoda apzīmē par teikumiem. Ari tie pirmie vārdi, ko dzirdam no bērniem, nozīmē teikumus. Ja bērns sauc „papa“, vai „mama“, tad tas arvien nozīmē teikumu, kā: „papa ir šeit“, „mamai jānāk“. Šis apstāklis, kad bērns pirmo reiz subjektam noteikti pievieno citu vārdu kā prēdikātu, norāda uz jo svarīgu bērna attīstības fazi.

Līdzīgā kārtā sakne „svar“, uz ko attiecas latīniskā „sol“ saknē, vispirmāk apzīmēja nevis sauli, bet noderēja saules dažādo darbību un īpašību līdzizteiksmei. Tā tad, ja gribēja teikt: saule mirdz, spīd, silda, dedzina, uzlec, noriet, aplāta mākonim, tad no cilvēka krūtīm izlauzās sen pazīstamā „svar“ skara. Ja nu tagad iedomājamies, ka izsaucienu dzirdošos pabalstīja viņu pašu jūtekliskā apjauca, un, varbūt, arī runājošā kustības, tad tie varēja jo viegli saprast, ko runājošais pamanījis saulē. Bet ja gribēja pārdzīvoto atstāstīt citiem, tad laīkam diezgan ātri rierādījās, ka izsauciens „svar“, un pat viņu pavadošās kustības, pašas par sevi vien ir nepietiekošas sapratnes ie-

gūšanai. Runātājs, kuŗa saprašanās tieksme klausītāja nesaprašanās dēļ vēl kāpinājas, tad nu meklē tagad savā šaurajā krājumā skaņu, kas pievienota „svar“ skaņai, noskaidrotu viņa biedrim to, ko viņš tam grib teikt. Ja tagad iedomājamies, ka tam ienāk prātā sakne „ruk“ un viņš sauc: „svar ruk“ (sol lucet), un ja otrs viņu saprot, tad, priekā pilns viņš atkārtos abas skaņas, un pielietos tās varbūtējai norisas atkalapzīmēšanai.

Līdz ar to valodas tālākā attīstībā realizēts svarīgs solis, Ziedošais koks, līdzīgi mirdzošai saulei, parādās mūsu apjaukātā kā nesadalīts, vēl nešķirots veselais. Bet tiklīdz mēs, apjaukās ierosināti, izsakām spriedumu: „koks zaļo“, — tūdaļ jau mainījusies notikuma uztvere. Koks tagad ir patstāvīgi eksistējošs spēka centrs, kas sevī izsauc ziedēšanu, līdzīgi tam, kā mūsu gribas darbības izaug no mūsu iekšienes. Pateicoties apstāklim, ka sakne izdalās subjektā un predikātā, arī notikums formējas, sadalās un objektīvējas. Tikai tagad esam iztulkojuši visu notikumu (norisu) mūsu pašu dabai samērīgā kārtā, tikai vispirms tagad to sevī uztvēruši un garīgi iekarojuši. Mēs to esam pārcēluši no universa valodas cilvēciskajā.

Sprieduma aktā noritošo doto priekšstatu satura zarošanās ir tik īpatnējs process, ka prasa tuvāku paskaidrojumu. Ja mēs kādu veselo sadalām viņa daļās, tad no vienas puses šās daļas parādās skirtas un tādējādi jo skaidri nonāk apziņā. Bet no otras puses kļūst skaidra arī daļu savstarpīgā un viņu attiecība pret veselo. Tā tad, ik nozarojumā vienlaicīgi notiek dalīšana un savienošana. Paskaidrojumam lai noder divi piemēri. Grieķu partikulu pārim μέν un δε nav cita uzdevuma, kā savienotu teikumu sadalīt divās daļās. Šādā ceļā daļas atdalās un tūdaļ saistās vienībā, pie kam μέν norāda uz sekojošo δε un pēdējais savukārt uz iepriekšējo μέν Cēzūra dala heksametru divās daļās un saista tās atkal veselā. Ja vārda beigas runā izsauc dabisku pauzi, tad vēl negatīvā pantpēda norāda uz ritmiskas izjūtas veicinātu turpinājumu, un noslēgums sekos tikai tad, ja pantam beidzoties, vārda beigas sakrītīs ar pantpēdas beigām. Diarezai nepieņemt tās šķirojošās darbības kā cēzūrai, jo tā tikai dala, bet nav reizā savienojoša. Šādu šķirojošu funkciju redzam izpaužamies sprieduma aktā. Vienējādā norisa tādējādi sadalās un savukārt apvienojas veselā, jo spēka centrs vēršas uz izpaušmi, un tā atkal uz pirmo.

Šī mūsu apkārtnes norisu uztvere ir izsaukta fundamentālās apersepcijas ceļā (sk. augšā 91. lapp.). Fundamentālajā apersepcijā, kā tagad varam droši teikt, ir dota

iekšējā sprieduma forma. Tagad teikumā pievienojās ārējā sprieduma forma. Tā tad lieta, varbūt koks, spriedumā „koks zel“ cilvēkam parādās vispirms kā dzīva būtne, viņš to personificē, un norisu uztver kā gribas izpausmi. Bet tiklīdz cilvēks pamana, ka viņš savu gribu var pārnest uz citu, proti, nedzīvām lietām, kā piem. uz viņa mesto akmeni, vicināto šķēpu, izšauto bultu, — tūdaļ šī uztvere modificējas. Un tad, ja redz akmeni krītam, bultu aizšaujāties, tad šo norisu vairs nepierakstīs akmeņa vai bultas gribai, bet gan kādas citas būtnes — uz akmeni vai bultu — pārnestai gribai. Tā mazpamazām no gribas attīstās spēka un cēloņa jēdziens.

Spriedums ir forma, kādā mēs ietveram katru notikumu iekš un ārpus mums, lai to saprastu un padarītu par savu garīgo īpašumu. Šī forma jāpieņem kā vienkāršam, tā komplikētā domu saturam, un ar šās formas valodniecisko fiksējumu teikumā ir dots neparasti bagāts pamats prāta un valodas tālākattīstībai, — tālākattīstībai — kurā mēs šeit varam aplūkot tikai svarīgākās frāzes.

40. §. Vārds un jēdziens.

Tiklīdz sakne sadalījusies subjektā un predikātā, subjekts vairs nenozīmē visu norisu, bet uzlūkojams vairāk tikai kā darbības nesējs. Ja labākas sapratnes dēļ jādarina veseli teikumi, kā „koks zaļo“, tad ar vārdu „koks“ vien visas norisas apzīmēšanai vairs nepietiek. Kas dzird sakām „koks“, tas gaida tālāk, ko runājošais grib teikt par koku. Sakne tādā gadījumā kļūst par vārdu, un vārds pēc līdzšinējām pieredzēm ir visu lietā atrodošos darbību un spēku nesējs. Vārds ir it kā lietas g r i b a, un ja vairākas lietas viena otrai līdzīgas, tad tās apzīmē ar vienu un to pašu vārdu, jo viena griba liekas tās apgaram, un viens spēks viņās darbojas.

Ka vārds patiesi uztverts kā spēka nesējs, bieži vien arī kā noslēpumus saturošs spēks, to apliecina pat pie ļoti daudzām tautām novērotā vārda mānticības parādība. Grieķi un romieši ik dievkalpojuma baidījās izrunāt vārdus, kam varētu būt nelabvēlīga iepriekšnozīme. Tamdēļ katra kulta darbības sākumā grieķu un romiešu priesteri griezās pie dalībniekiem ar brīdinājumu, izvairīties no sliktas iepriekš-

nozīmes vārdiem. Vēlāk, nezinot kādiem vārdiem varētu būt slikta iepriekšnozīme, šis uzaicinājums izsauca klusēšanu εὐφρημαίτε un favete linguis). Epidamna koloniju romieši nosauca par Dyrrhachium, jo tādu teikumu izrunai, kā navigo Epidamnum ἐπι δαμνον = par ļaunu) varēja būt slikta iepriekšnozīme („Epidamnum colonia propter inauspicatum nomen a Romanis Dyrrhachium appellata“, saka Plinijš Nat. Hist. III, 23.).

Acīm redzot ticēja, ka izrunājot vārdu, apzīmētā lietā paslēptie spēki varētu pāriet darbībā. Indijā atrodas ciltis, kur katram cilvēkam ir divi vārdi, — viens vispāri zināmais, un otrs — nezināmais, lai varbūtēji lāsti neķertu vispāri zināmā vārda nesēju, jo tikai nezināmais vārds noder kā īstais un pareizais.

Jau pateicoties tipiskam priekšstatam, tiek sakopotas visu grupu bioloģiski svarīgās pazīmes. Tomēr šiem priekšstatiem, ievērojot viņu plūsmes rosīgo attīstību un ritmu, trūkst vajadzīgā stingruma un pastāvības. Vispirms tikai vārds jeb nosaukums spēj saturēt un darbināt veselu objektu klasi, lai pēc tam šo grupu ietvertu domu aktā. Vārds pats, ilgākam laikam aiztekot, paliek nemainīgs, nav jūtekliskas iedabas, un pilnīgi atšķiras no atbilstošās lietas. Tādējādi tas paliek par cietu kodolu, ap kuru grupējas lietas īpašības un iespējamie stāvokļi. Jo vairāk spriedumu izteikts par lietu, jo bagātāka, dziļāk noteikta, pret pārējām nozīmes nozarēm norobežotāka kļūst vārdu nozīme. Šādā ceļā vārds paliek par vienas objektu grupas kopīgo īpašību un lietu vienoto neseju — tas, ko saucam par jēdzienu.

Pirmie izveidojušies jēdzieni aptver jūtekliski uztveramu objektu grupas. Pateicoties tipiskiem priekšstatiem, šie jēdzieni jau tiek iepriekš sagatavoti, un kādu laiku ar šiem objektiem paliek identiski. Bet vēlāk jēdziens arvien vairāk kļūst it kā par objektiem izteikto spriedumu pamatu, un pie tam arvien vairāk attālinājas no tipiskā priekšstata. Tā jēdziens kļūst neuzskatāms, un ir uzlūkojams kā to zināšanu kopsavilkums, ko esam ieguvuši par objektiem. Jēdzienus, kas aptver jūtekliski uztveramos objektus, mēdz saukt arī par k o n k r ē t i e m jēdzieniem. Bet par vienmēr apjaudu spriedumu s u b j e k t s i r t a s, kas ierosina viņu veidošanos.

Spriedumu p r e d i k ā t s atdala lietas īpašības, stāvokļus un darbības no viņu nesēja, un šis nodalījums dod iespēju aptvert daždažādu objektu vienādās vai līdzīgās īpašības un stā-

vokļus. Un taisni šeit valoda top par jēdzienu radītāju. Priekšstatā īpašība vienmēr paliek piesaistīta savam nesējam, un tikai predikāts sniedz īpašībām un stāvokļiem stingrumu, un dod iespēju kļūt par sevišķas novērošanas priekšmetu, un ietvert domāšanas aktā. Tā rodas īpašību, stāvokļu, darbību un it sevišķi attiecību jēdzieni, — jēdzieni, — kurus pretēji konkrēto objektu jēdzieniem mēdz saukt par *abstraktiem jēdzieniem*. Ja piem. siltuma jūtekliskā sajūta apvienojas ar vārda „siltš“ sajūtu, tad, pateicoties savienojumam, tā iemanto cilvēka apziņā patstāvīgu dzīvi. Tieksme *personificēt* parādās arī šeit: siltumu uzskatīs tāpat par patstāvīgu, dzīvu būtni, kam jāmit citos, lai radītu darbību. Šo būtni gan nevar direkti uziet, bet par viņas eksistenci galvo tās darbība. Tendencia *personificēt* parādās arī tai apstākli, ka tiklīdz īpašības, stāvokļi un attiecības pārvēršas jēdzienos, tās pieņem *substantīvu* formu. Tā no vārda „siltš“ izceļas siltums, no gulēt — miegs, no iet — gaita. Šādā kārtā ne tikai sajūtu kvalitātes, bet arī dažāda veida attiecības, kā lielums, cēlonis, telpa, skaitlis u. tml., ar valodas palīdzību pārveidojas jēdzienos, un vispirms tikai tādējādi rodas iespēja kārtot un grupēt ne tikai visu jūteklisko ārpasauli, bet arī izzināt visur valdošo likumību.

Ka arī abstraktie jēdzieni tiek *personificēti*, par to mums liecina homērisko dziedājumu daudzie piemēri. Ciņu, ķildu, strīdu, dusmas, attriebību, dzejnieks uzlūko kā patstāvīgi darbojošās būtnes, bieži pat kā daimonus. Šam gadījumam sevišķi zīmīga vieta ir Iliādes XVIII. grām. 107. r., kas Vilhelma Jordāna teicamajā tulkojumā skan šādi:

„Naidš un attriebības alkstošā sirdš — kaut reizē tas zustu!
Dievus un cilvēka prātu kaut neviltu tas vairs uz ļaunu!
Salds kā vasaras meduš vispirms tas zogas tev krūtīs,
Celas un kaist tad kā dūmaina svelme, un aizņem tev elpu.“*)

Ja modernie dzejnieki tīšām rada šādas *personifikācijas*, ja piem. Šekspīrs saka: „Vājība, tev vārds ir sievietē“, Grillparcers savā „Dezemberlied“ „Sammlung“ *personificē* kā „Sammlung, jene Götterbraut Mutter alles grossen“, tad tas notiek pilnīgi saskaņā ar valodas garu, kas savā pirmā attīstības pakāpē šās īpašības un stāvokļus uztvēra kā būtības, un tāpēc deva tām *substantīvu* formu.

*) „Schwänden doch unter den Göttern und Menschen Hader und Rachsucht Welche Böses zu tun sogar den Verständigen stachelt.

Süsser ist sie zuerst als Auflaufhönig, doch wachsend

Nimmt sie darnach wie erstickender Qualm dem Manne die Brust ein.“

Ka abstraktie jēdzieni valodai ciešāk piesaistīti nekā konkrētie, par to interesantu pierādījumu sniedz slimīgie valodas traucējumi. Zināmām smadzeņu daļām saslimstot, nereti iestājas traucējumi tiklab saprašanā kā arī runā. (sk. 84. §. Pielikumā). Gadas, ka slimnieks runā puslīdz labi, bet nesaprot citu runātos vārdus. (Vārdu kurlums). Ievainojums tā sauktajā Broka centrā, kas atrodas kreisās smadzeņu garozas pieres trešā rievā, ir saistīts ar to, ka slimnieks neatrod artikulāciju sevīs iegribētiem vārdiem. Abos valodas traucējumu gadījumos tad nu izrādās, ka uztfveramo objektu īpašvārdi un nosaukumi aizmirstas vispirmāk, kamēr īpašību, stāvokļu, darbību un attiecību apzīmējumi mūsu rīcībā uzglabājas daudz ilgāk. Konkrētos jēdzienus pārstāj apziņā ne tikai viņu apzīmējumi, bet arī tipiskie priekšstatī, un tamdēļ tie arī nav tik cieši saistīti ar saviem valodnieciskiem apzīmējumiem. Vārdi var izzust, bez kā līdz ar tiem izgaistu arī jēdzieni. Bet abstraktie jēdzieni radīti ar valodas palīdzību. Tā tad, tik ilgi, kamēr jēdziens paliek apziņā, uzglabājas arī viņa valodnieciskais apzīmējums. Tas izgaist tikai tad, ja attiecīgo smadzeņu daļu ievainojums ir sevišķi stiprs, kam arī seko traucējums domu gaitā.

Attīstības sākumā jēdziens sakrīt ar vārda nozīmi. Vārda nozīme slēpjas asociācijās un spriedumos, kam vārds dod pirmo ierosinājumu. Bet tālākā attīstības gaitā šī nozīme mainās ne tikai caur jaunām atziņām, bet arī pateicoties kultūrvēsturiskiem prasījumiem. Kamēr tad nu jēdziens pastāvīgi atīstās, un atspoguļo zinātnes panākumus, tikmēr vārda nozīme pārdzīvo nepastāvīgas iedabas maiņas, kas bieži nejaušu apstākļu izsauktas. Tā dažkārt izveidojas tik plaša kāda vārda nozīmes sfaira, ka to vairs nespēj aptvert atsevišķs psihisks akts. Vārda sajūta savienojas ar tik dažādiem priekšstatiem, ka vārds pats nevar vairs noderēt, ne kā to pašu īpašību un stāvokļu vienotais nesējs, nedz arī kā jēdziens, bet gan uzlūkojams, kā v a i r ā k u d a ž ā d u jēdzienu zīme. Ja piem. grieķu vārds φοινίξ vispirms nozīmēja foinīkieti, pēc tam foinīkiešu uzieto purpuru, tad atkal šās pašas tautas pārstādīto palmu Grieķijā, un pēc tam šās palmas augli, tad, protams, jēdziens nevarēja sekot Grieķijas kultūras vēstures izsauktām vārda maiņām, jo katra no šām nozarēm ir atbilstoša sevišķam jēdzienam. Tālāk blakus vārda d o m u v ē r t ī b a i ļoti bieži vērojama arī skaidri manāmu jū t u v ē r t ī b ā. Nereti sinonimi vārdi atšķiras ar to, ka tie, kaut arī satur vienu un to pašu domu vērtību, tad tomēr dažādu jūtu vērtību, kā piem. mājā un dzimtenē, sulainis un kalps. Uz vārdu jūtu vērtības daudzkārt pamatojas stipra dzejisku

novirzījumu darbība, it sevišķi te izšķiras mātes valodai piederošie jēdzieniski identiskie svešvārdu apzīmējumi. Bet jēdziens nesatur un arī nedrīkst neko sevī saturēt no šās jūtu vērtības. Jēdziens ir objektīvs un nedrīkst ciest nekādu subjektīvu elementu. Tamdēļ vispilnīgākie jēdzieni ir nevis vārdu, bet, kā to sastopam matēmatikā, pavisam brīvu simbolu veidā izteiktie jēdzieni.

Tā tad attīstības gaitā jēdziens arvien skaidrāk nodalās no tipiskiem priekšstatiem no vienas puses un vārda nozīmes no otras puses. Jēdziens attīstās pastāvīgi caur spriedumiem, kas izteikti par objektiem un viņu īpašībām, un uzlūkojams, kā visu šo spriedumu piesātināts nogulsnis. Atziņas sasniegumus visskaidrāk atspoguļo zinātnes jēdzieni, un ikvienas zinātnes attīstības norisinās, pateicoties jēdzienu arvienu dziļākam un eksaktākam izveidojumam. Vārds ir radījis jēdzienu, un dod tam ciešu pamatu arī attīstītā domāšanā. Kaut arī jēdzienam jāatsvabinās no nevienādās vārda nozīmes maiņas, tomēr ārējā zīme tam paliek vienmēr, un pa lielākai daļai šai zīmei vajaga būt vārdam, vienīgi vārdam, kuŗa nozīmi zinātnē noteic skaidri un nepārprotami.

41. §. Sprieduma attīstība.

Iepriekšējā paragrafā esam mazliet aizsteigušies uz priekšu, jo jēdziena attīstības priekšnoteikums ir sprieduma attīstība. Tamdēļ mums šeit vēl jāatceras āgrāk sacītais.

Pateicoties spriedumam, kā tikko dzirdējām, dotais priekšstata saturs ar fundamentālās apersepcijas palīdzību, tiek formēts, šķirots un objektīvēts. Tiklīdz fundamentālā apersepcija atradusi teikumā savu valodniecisko izteiksmi, priekšstatītā norisa tiek uztverta kā objekts, kas tikai tagad attīsta un izpauž šo noteikto darbību. Reizā ar to tiek objektīvēta arī norisa, t. i. apzīmēta kā no mums neatkarīgi un no sevis radusies norisa, neievērojot to, vai mēs viņu uztveram jeb ne. Pati norisa tiek uztverta kā ārpasaulē noritošs notikums, kā tāds notikums, kuŗu tagad zinām, un ar kuŗu mums jārēķinās. Attīstība, kas izsauc saknes sadalīšanos subjektā un predikātā, pie kam subjekta un predikāta vārdi ieņem patstāvīgu vietu.

protams, neatstāj neskārtu arī pašu spriedumu, un gatavo jaunu, ļoti svarīgu sprieduma formu rindu.

Pirmie spriedumi, kas rodas, bez šaubām, ir apjaudu spriedumi. Viņu priekšmets ir apjausta norisa, kas tagad norisinās runājošā cilvēka apkārtnē. Indoģermāņu valodās, šo spriedumu laika forma ir prāsens, — runājošā „šeit“ un „tagad“ attiecību saturošais, — īstais un uzskatāmais prāsens. Apjaudu spriedumos ietilpst arī tā sauktās impersonalijas, kā: list, snieg, zibeņo, deg, u. tml. Šo teikumu subjekts ir runājošā cilvēka telpiski-laiciskā apkārtnē. Vācu valodā to izteic nenoteicamā „es“ formā, bet latīņu un grieķu valodās to apzīmē tikai ar verba personālo galotni. Šai runājošās personas apkārtnes norādījumā arī atrodas bieži pieminētais pamats noteikti uzskatāmai impersonālijai darbībai. („Un tas mutuļo, kūšā, sprauslā un krāc.“)

Ja pašpārdzīvotu pagātnes norisu padara par spriešanas priekšmetu, tad mūsu priekšā stāv atceres jeb atmiņas spriedumi. „Es gāju tāpat vien pa mežu“, „Ibam forte via sacra.“ Šo spriedumu laika forma ir prāteritum's“, kas apspriesto norisu apzīmē kā pašpārdzīvotu.

Ja uz tagadējo stāvokļu pamata iztēlojam lietu nākotnes ainu, tad esam izteikuši gaidu spriedumu. Visi ziņojumi, kur piemērojam futurum'u, īstenībā nav nākotnes izpaukums, bet gan gaidu spriedumi. Ja uzlūkojot apmākušās debesis, spriežam: „drīzumā līs“, tad ar to nebūt neizsakam, kas notiks, — jo tas gluži vienkārši: nav iespējams, — bet gan to, ko sagaidam uz pašreizējā laika stāvokļa pamata. Dziļāki analizējot, tas būtu tik daudz kā: mēs ticam pašreizējā laika stāvoklī izzinājuši noteiktu spēka virzienu un tendenci, kas cenšas visdrīzākā laikā izsaukt lietu. Un šās tendences klātesamība ir mūsu apgalvojuma priekšmets. Ikviens spriedums par nākošo ir spriedums par tagadnē valdošo tendenci. Ja Hektors saka uz Andromachu: „Nāks reiz diena, kad kritīs staltā Īlija,“ tad viņš ar to apgalvoja, ka arvien spēcīgākā grieķu uzbrukumā, un arvien vājākā un bezsekmīgākā trojiešu pretestībā, viņš ierauga savas tēvu pilsētas galīgās izpostīšanas dīgli.

Pieredze māca, ka mēs savos, par tagadnē valdošo tendenci, izteiktos spriedumos, varam viegli maldīties, un ka var iestāties negaidītas maiņas, kas faktiski darbojas pretī valdošai tendencei. Tādējādi ar gaidu spriedumiem ir bieži saistītas šaubas par viņu pareizību, kāpēc no gaidu sprieduma valodnieciskās izteiksmes — futurum'a formas, izveidojas iespējamības un varbūtības jēdzieni. Tomēr vācu valodā futurum'a formu lieto direkti kā varbūtības izteiksmi. (Tas tā gan būs. („Das wird wohl so sein“).)

Futurum'a kā gaidu sprieduma laika formas nozīme, sevišķi skaidri parādās latīņu conjugatio perifrastica activa un grieķu valodas μέλλω. Šeit nākotnē gaidāmais tiek uztverts kā pilnīgi tagadnē apslēpts dīgļis, kā pašreiz valdošā tendence.

Tieksme personificēt sevišķi stipri izpaužas gaidu spriedumos. Tagadnē atrasto tendenci daudzkārt uztver kā g r i b ē j u m u, kāpēc verbs „gribēt“ dažās valodās noder futurum'a formas direktaļ apzīmēšanai. (Tā piem. angļu valodā: It will rein, grib līt. Ari vācu valodā sakam: Es scheint regnen zu wollen. Liekas, ka gribētu līt.)

Apjaudu, atceres un gaidu spriedumiem kopīgs ir tas, ka apspriestā norisa visos, ar individuēli noteiktu un individuēli nokrāsu, vienmēr ir dzīva attiecībā pret pašu spriedēju, un jautājums pastāvīgi grozās ap tagad pilnā uzskatāmībā dotā priekšstata formēšanu. Un taisni tāpēc līdz šim aplūkotie spriedumi nav loģiskas pārbaudīšanas priekšmets. Loģika nodarbojas ar pavisam citādi veidotiem spriedumiem, pie kuŗu aplūkošanas tūliņ pāriesim.

42. §. Sprieduma attīstība. Turpinājums.

Apjaudu, atceres un gaidu spriedumus, ievērojot viņu vienmēr uzskatāmi doto saturu, varētu nosaukt par uzskatāmības spriedumiem. Ja nu uz dažādo apjaudu spriedumu pamata augšā aprādītā kārtībā attīstās jēdzieni, tad ļoti bieži ir dota iespēja ievērot kārtību un likumību pasaules procesos, un rodas vajadzība arī šos domu saturus ietvert spriedumu formās. Tas notiek, paturot vispārīgo spriedumu formu tādējādi, ka ikviena tāda likumsamērība tiek uztverta kā kā-

da jēdziena pazīme. Šādā ceļā rodas spriedumi, kuŗu saturs nav individuēli noteikta un individuēlas nokrāsas norisa. Tie ir procesu likumi, kas šeit domāti, un izteikti spriedumu formā. Tādus spriedumus mēs saucam par jēdzieniskiem spriedumiem. „Cilvēks ir mirstīgs“, „cilvēks aug līdz saviem augstākiem mērķiem“, „kas acis žilbina, tas tikai šaidienai ir dzimis“, noder kā jēdzienisko spriedumu piemēri.

Jēdzieniskie spriedumi kā laika formu arī lieto prāsen'su. Bet tas tomēr šais teikumos neizteic attiecību uz runājošā „tagad“ un „šeit“. Galvenām kārtām tas ir loģisks jeb jēdzienisks prāsen's. Uz šo prāsen'su, kā laika formas divējādu nozīmi, visvairāk aizrādīts gramatikas mācības grāmatās, Līdzīga, tikai ne tādā pašā mērā pazīstāma izšķirība sastopama prāteritum'a lietošanā. Atceres spriedumos prāteritum's norāda, ka runātājs apspriesto norisu patiešām pārdzīvojis pagātnē. Tomēr prāteritum'a vēl stāv tādi teikumi kā: „Hanibāls uzvarēja romiešus četrās lielās kaujās“; „Kārlis IV valdīja no 1347. līdz 1378. gadam“. Šais spriedumos prāteritum's vairs nenozīmē norisas pašpiedzīvojumu, bet tikai liecina, ka notikums kādreiz ir bijis. Šādi spriedumi, ko gribam saukt par vēsturiskiem spriedumiem, jāuztver ne kā atceres, bet gan kā jēdzieniskie spriedumi. Vēsturiskas personības laikmetu gaitā kļuvušas par jēdzieniem, kas vēsturē spēlē zināmu lomu, un viņu darbi ir it kā viņu pazīmes.

Jēdzieniskā spriedumā sprieduma forma pārdzīvo pārmaiņu. Verbālais predikāts visvairāk tiek sadalīts kopulā un predikāta nomenā, jo tādējādi it skaidri izceļas predikāta jēdzieniskā sastāvdaļa. Predikāts katrā gadījumā, vienalga vai tas formulēts adjektīva vai substantīva formā, nozīmē īpašību un stāvokļu kompleksu. Tas, ka valzīvi pieskaita zīdītājiem, nenozīmē neko citu, kā: valzīvij piemīt visiem zīdītājiem kopīgās īpašības. Arī tādi spriedumi kā nupat minētie, kuŗos viens jēdziens pakārtots otram, nenozīmē neko citu, kā visa notiekošā likumu. Vienmēr, tiklīdz redzu valzīvi, es pie tās sagaidu visas īpašības un stāvokļus, kas iztaisa zīdītāja būtību.

Jēdzieniskie spriedumi, kas satur vispārīgus apgalvojumus, ir arī tie, kas spējīgi izturēt un prasa loģisko pārbaudi.

Tā kā loģika jēdzieniskos spriedumus mākslīgi ietver jēdzieniskās attiecībās, tad tai izdodas nokļūt līdz objektīvas pareizības vispārīgo noteikumu uzstādīšanas jeb līdz domāšanas pareizām formām. Tomēr mākslīgo pārveidojumu, ko loģika izdara ar spriedumiem, nedrīkst uzlūkot kā sprieduma pirmatnējo formu, un no tam nekādā ziņā nedrīkst taisīt slēdzienus par sprieduma psiholoģisko izcelšanos. Ja loģika grib atrisināt savus uzdevumus, tad tai jāatsakās no visiem individuēliem un blakus apstākļiem, kas spēlē lomu pie sprieduma rašanās. Loģikai spriedums jāatsvabina no psihisko piedzīvojumu kopsakara, jāattīsta to jēdzieniskā sakarība, lai tad uzstādītu spriedumu objektīvai pareizībai visvieglāk iespējamās pārbaudīšanas noteikumus. Turpretī psiholoģijai, ja tā grib mācīties saprast sprieduma akta būtību un viņa nozīmi visā dvēseles dzīvē, uzmanība taisni jāvērs uz šo kopsakaru. Sprieduma loģiskā sadalīšana ilgu laiku bijusi maldīgos ieskatos par sprieduma akta psiholoģisko iedabu, un tāpēc vēl tagad jābrīdina no šāda aplūkošanas veida.

Sevišķi svarīgi ir tie jēdzieniskie spriedumi, kas apliecina zināmu attiecību klātesamību. Sprieduma savienojumā: „ķermeni sildot, palielinājas viņa tilpums“, nebūt nav apgalvojuma, ka tagad tiek sildīts kāds ķermenis, vai ka tiek paplašināts viņa tilpums. Izteikuma priekšmets šeit ir tikai sasildījuma un tilpuma pārmaiņas starpā gulošā atkarības attiecības klātesamība. Visos tā sauktajos hipotētiskos periodos, kā apgalvo, ir atkarības attiecība. Blakus tam, runājotais vēl visādi var aizrādīt vai nu ka viņš uzskata noteikumu par neizpildītu, ka tura to par neiespējamu u. tml. Sevišķi nepieciešams šis ieskats hipotētisko un it īpaši grieķu periodu vispārīgai sapratnei.

Pie šiem attiecību spriedumiem pieder arī visas matemātiskās formulas. Vienlīdzības attiecība starp lielumiem šeit ir apgalvojuma priekšmets. Šī vienlīdzības attiecība, kā to formula grib teikt, paštāv un būs nozīmīga visās turpmākās operācijās. Pārlietot piem. līdzinājumu $\cos 90^\circ = 0$ tā sauktajā Karnota (Carnot) teikumā, tūdaļ no formulas

dabūju formulu

$$c^2 = a^2 + b^2 - 2ab \cos \gamma$$

$$c^2 = a^2 + b^2$$

un izziņu, ka Pitagora teoremās hipotenūzu attiecība pret katetēm ir tikai speciāls gadījums ikkatra trijstūra vienas malas attiecībai pret divām pārējām malām. Tā tad visos nolīdzinājumos izteiktā vienlīdzības attiecība ir izteikuma priekšmets.

Tā sprieduma tips, kā vienkāršās, tā komplicētās formās paliek viens un tas pats. Visur mūs sastop schēma: lieta — darbība, subjekts — predikāts, un visur kāds dotais saturs tiek šķīrots, veidots un objektivēts. Tagad tikai vēl atliek jautājums, kā šai schēmā iespraužami pašpārdzīvoto psihisko fainomenu spriedumi.

Spriedumu funkcija ir izveidojusies, ņemot vērā attiecību ar ārpasauli. Cilvēka apkārtne ir tā, uz ko tam vispirms jāvērs sava uzmanība, jo no ār pasaules izziņas atkarājas viņa prieki un bēdas. Tikai daudz vēlāk cilvēkam izdodas savu pašā dvēseles dzīvi padarīt par novērošanas priekšmetu. Un ja tas nokļūvis jau tik tālu, tad arī valoda pa to starpu pietiekoši attīstījusies, un tad arī sprieduma forma ir atrasta un kļuvusi tekoša. Līdzīgi tam, kā psihisko fainomenu valodnieciskie apzīmējumi pa lielākai daļai ir tēlu veidā, kas atņemti jūtekliskai pasaulei, tāpat arī pārdzīvoto psihisko procesu apspriešana ir sakarā ar jūteklisko pasauli izveidotās funkcijas pārņemšana uz dvēseles pārdzīvojumiem. Sākumā zināmas ķermeņa daļas uzlūkoja kā domu un jūtu mitekļus un radītājus. Sirds, aknas, nieres, vēlāk arī galva kļūst par mūsu pašu psihisko stāvokļu spriedumu subjektiem. „Par to gavilē mana sirds“, „tas piecīna manas aknas“; atkārtoti saka psalmists. H o m e r a m kā domātāji un jutēji ir φρένες. Šādā ceļā arī psihiskie fainomeni tiek ietverti schēmā: lieta—darbība, subjekts—predikāts. Pat „es“ — kā darbības subjekts tādos teikumos kā: „es piecīņos“, „es ciešu“, „šo ziņu gan dzirdu, bet man trūkst ticības“, — ir it kā visa universa daļa, zināmā mērā arī kā objektīvi eksistējošs spēka centrs.

Psichiskos fainomenus iespējams pārdzīvot tikai vienā vienīgā, katram mums zināmā veidā. Viņi tur parādās kā norīsa, notikums, kas neprasa sevī nekādu sadalīšanu lietā — darbībā. Bet ja mums nāktos atbildēt par mūsos notiekošo,

tad būtu jāizvēlas tā forma, kādā esam ieraduši piesavināties visus citus priekšstatu saturus.

Ja es tagad uz patlaban klātesošas tiksmes izjūtas pamata spriežu: „es priecājos“, tad šam teikumam apmēram šāda nozīme: ja kāds varētu manī ielūkoties, tad tam vajadzētu no manis patlaban pārdzīvoto norisu formēt un dalīt tādējādi, ka tas to izskaidrotu kā mana „es“ darbību. Pie tam šis „es“ ir objektīvi eksistējošs spēka centrs, un pārdzīvotās priekša jūtas uztveramas kā šā spēka izpaudums.

Valoda vien ir visai nepilnīga, lai attēlotu pašpārdzīvotos psihiskos fainomenus (sk. 7. lapp.) un tamdēļ spriedumus par dvēseles stāvokļiem es sapratīšu tikai tad, ja būšu spējīgs izsaukt, līdzīgus stāvokļus savā apziņā, un spēšu dzirdēto pats no jauna pārdzīvot. Spriedumi, ko izsaku par savā pašā dvēseles pārdzīvojumiem, ne vienmēr pareizi. Tie ir bieži vien tik ļoti nepilnīgi, un tāpēc arī nekādā ziņā nevar būt adekvāta izteiksme tam, kas manī faktiski notiek. Bet šo spriedumu schēma tomēr paliek tā pati. Ari šeit dotais saturs caur spriedumu tiek dalīts, formēts un objektīvēts.

43. §. Patstāvīgi un pārņemti spriedumi.

Ne visus izteiktos spriedumus esam veidojuši paši uz savas pieredzes pamatiem. Daudzreiz mēs pārņemam no citiem jau gatavus spriedumus un tos piesavināmies. Bet psihiskā norisa, pārņemot kādu gatavu, no citiem izveidotu spriedumu, ir būtiski atšķirīga no tā, ko mēs pārdzīvojam, ja mēs darinām spriedumu uz mūsu pašu apjaudu un atceres saturu pamatiem.

Patstāvīgi spriežot, attiecībā pret doto saturu, mēs jūtamies pašdarbīgi, veidojoši. Tamdēļ arī katru patstāvīgu spriedumu izteikšanas momentā mēs uzskatām par patiesu. Pavisam citādi ir tad, ja mēs atzīstam kādu pārņemtu spriedumu. Šeit mums vispirms vajadzētu spriedumā formēto priekšstatu mēģināt sevī atdarināt kā kautko veselu, un tikai tad formēt priekšstatu tā, kā to prasa pārņemtais spriedums. Piem. ja mums kāds pazīstamais raksta, ka mūsu dzimtenē tagad ķirši pilnos ziedos, tad faktiski pazīstamos ķiršu kokus mēs stādāmies priekšā kā ziedošus. Bet mēs ļoti bieži esam par kūtriem

lūkoties pakaļ mums uzliktiem pienākumiem. Ļoti bieži mēs runājam pakaļ dzirdētam spriedumam, bēt nebūt neatdarinām priekšstata saturu pilnā uzskatāmībā. Mēs apmierināmies ar to, ka spriedumu uzņemam sevī tā, lai pie gadījuma varētu spriedumu izteikt tādā pat veidā, kā to esam dzirdējuši. Sevišķi tas tā pie jēdzieniskiem spriedumiem, kur izteikto notikuma likumu mēs uzņemam kā faktisku, kaut gan atbilstošie atsevišķie pieredzējumi, no kuriem likums atvasināts, tagad nenotiek. Mēs pārņemam jēdzieniskā spriedumā apvienotās neskaitāmās pieredzes kā kautko gatavu, bez kā paši pārdzīvotum tos elementus, no kuriem radies šis pieredžu apvienojums. Liela daļa no mūsu zināšanām izteicas šādos pārņemtos gatavos spriedumos. Un tas ir gandrīz nenovēršams, jo citādi mēs nemaz nevarētu sevī uzņemt agrāko ģenerāciju domas. Visus pieredzējumus, no kuriem izveidojas jēdzieniskie spriedumi, mēs nevaram atkal no jauna pārdzīvot, jo tad mēs nekad neietu uz priekšu, un visu mūsu laiku ziedotu tikai tam, lai visu darītu no jauna, kas jau neskaitāmas reizes izdarīts. Tā tad mums vairs nav pašiem jāatrod brīvā kritiena likumi, gravitācijas likums, nedz arī svešo valodu gramatiskie likumi, ko tagad mācāmies. Šādos gadījumos mēs pārņemam jau sen atrastus nozīmīgus spriedumus un operējam ar tiem pilnā pārliecībā par viņu pareizību.

Tomēr ja mums nav izdevība savā pieredzē pārliecināties par šo spriedumu nozīmību, tad pārņemtie gatavie spriedumi ātri vien kļūst par nedzīvu burtu zināšanu. Tamdēļ mācību pasniegšanas svarīgākais uzdevums ir labi pārdomātu saīsinātu atstāstījumu veidā sen izveidojušos spriedumus darīt skolniekam pieejamus viegli pārskatāmā secībā.

Spriedumi tiek izteikti ne tikai vārdos, bet it sevišķi tagad daudz lielākā mērā rakstos un grāmatās. Tādējādi arī tiem, kam apstākļi neatļauj baudīt ilgāku laiku metodiski iekārtotu mācīšanos, ir iespējams piesavināties iepriekšējo ģenerāciju sakrātās zināšanas. Bīstami ir aprobežoties tikai ar burtisko zināšanu, un katram ir dota spēja no šā jaunuma izbēgt. Katrā ziņā raksta atrašana un taisni grāmatu drukāšanas māksla ir bijusi tā, kas visvairāk veicinājusi zināšanas izplatīšanos, un to, ko viens uzgājis, darījusi visiem pieejamu.

„Veidu un skaņu dod raksti klusajām domām,
Runīgā lapa tās nes, laiki kad mūžībā slīkst.“*)

44. §. Patiesība un maldi spriedumā. Negācija.

Jau Aristotels šķīra spriedumu no „nesakarīgās runas“ vai, kā mēs tagad sacītu, no kādas lietas vienkāršā priekšstata, sacīdams, ka tikai spriedums (λόγος ἀποφαντικός) var būt paties vai maldīgs. Tā kā sprieduma dotais priekšstata saturs tiek šķīrots, formēts un objektivēts, tad iekš tam slēpjas priekšstatītā satura nozīme, kas tiek uztverta kā kāda zināma spēka centra noteikta spēka izpausme. Ir neapšaubāmi iespējams, ka viena un tā pati norisa tiek dažādi iztulkota, un tamdēļ arī pastāv attiecība starp spriešanas psihisko aktu un faktiski notiekošo norisu. Šī attiecība starp spriedumu un apspriesto tad nu ir tas, ko mēs saucam par patiesību vai maldiem. Ja nu patiesībai un maldiem jābūt ar zināmu psihisku ierosmi, tad attiecībai starp spriedumu un apspriesto jāir ne tikai faktiski pastāvošai, bet tai jābūt dzīvai arī apspriedēja apziņā. Kā tad nu rodas patiesības apziņa?

Patstāvīgi apjaudu spriedumi jau paši par sevi (implicite) ir patiesi. Izsakot spriedumu, t. i. tulkojot doto priekšstata saturu, mēs esam pārliecināti par tulkošanas pareizību tik ilgi, kamēr vēl nezinām maldīšanās iespējamību. Tikai vispirms tad, kad mēs konstatējam nereto mūsu jūteklju maldīšanās iespējamību un sākam apzināties, ka iztulkojums varētu būt nepareizs, — tikai tad jo skaidri kļūst apzināta attiecība starp spriedumu un apspriesto. Pirmais cilvēks, kas ielaida nūjiņu slīpi ūdenī, protams ticēja, ka nūjiņa, sakarā ar iegremdēšanu ūdenī, tikusi salauzta. Ja nu viņš pēc nūjiņas izvilkšanas redzēja, ka tā nav salauzta, tad viņa pašātvība uz jūteklju drošību tapa mazliet satricināta. Tā tad vispirms maldīšanās fakts ienes apziņā domas par sprieduma patiesību.

No mūsu apkārtnes notikumu pareizā iztulkojuma ļoti bieži atkarājas dzīvības uzturēšana. Katrā ziņā mani spriedumi par mani aptverošām norisām ierosina mani izdarīt mērķat-

*) „Körper und Stimme leih die Schrift dem stummen Gedanken;
Durch der Jahrhunderte Ström trägt ihn das redende Blatt.“

bilstošas kustības. Ja piem. gans tālumā dzirdamā troksnī vēro vilka gaudošanu un tai notic, tad viņš spē attiecīgos soļus, lai aizsargātu sevi un ganāmo pulku, un tāpat arī pārējos ganus, kuriem tas atstāsta savu apjaudu. Ja nu tagad izrādās, ka viņš trokšņa iztulkošanā maldījies, tad pārējie dzirdēto spriedumu noraidīs kā maldīgu. Un šis noraidījums nereti ir strauju jūtu pavadīts. Jo noraidot spriedumu kā maldīgu, es noraidu arī soļus un rīcību, uz kādiem mani ierosinājis spriedums. Tamlīdzīgi spriedumu noraidījumi bieži vien notikuši pirmcilvēka dzīvē, un it dabīgi, ka šāds dzīvu izjūtu pavadīts noraidījums ierosināja skaņas. Jādomā, ka noraidot dažādus spriedumus, tiek izlietota viena un tā pati skaņa, jo arī noraidīšanas aktu pavadošās jūtas ir līdzīgas visos gadījumos. Šī skaņa, kas ātri vien kļūst par sprieduma noraidīšanas zīmi, ir *negācija s partikula*, un daudzās valodās tiek izteikta vienbalsīgiem, īsi izgrūstiem vārdiem. Tamdēļ negācija vispirms ir kāda sprieduma noraidīšanas valodnieciskā izteiksme.

Jūtas, kas jau no pat sākuma ir saistītas ar negāciju, nereto atkārtojumu ceļā notrulinājas un tā arvien vairāk un vairāk attīstās par vienkāršu sprieduma formas elementu. Tā rodas doma, ka katru spriedumu var noraidīt jeb noliegt. Pie tam negācija vispirms sakūst ar kopulu un nozīmē vienkārši sprieduma nepatiesību. Bet bieži vien kāda sprieduma noraidījums iekustina kāda cita, pareizāka sprieduma veidošanos, un kur iespējamo iztulkojumu skaits ne visai liels, tur arī negatīvais spriedums dabū skaidrāku nozīmi. Ja šai gadījumā negācija savienojas ar predikāta jēdzienu, tad no noraidījuma nereti direkti izceļas jauni jēdzieni, kam nav tikai tīri negatīvs, bet arī jau pozitīvs raksturs. Kas noraida spriedumu „dvēsele ir mirstīga“, tas vispirms saka: „dvēsele nav mirstīga“. Nonākot līdz pozitīvam apgalvojumam, viņa spriedums skan: „dvēsele ir nemirstīga“, t. i. viņa pilnīgi apzinīgi turpina dzīvot arī pēc nāves. Tomēr negācijas pirmatnējā izjūtas vērtība gandrīz nekad pilnīgi nepazūd, bet tā ļoti dzīvi uzglabājas dažos vārdos. Tā piem.: „netikums“, „nelietība“, nozīmē tādu tikumu jeb tikuma veidu, kāds nedrīkstētu būt, ko es neciešu un neieredzu.

Tālākie iztirzājumi par negācijas nozīmi spriedumā un par negatīviem spriedumiem piekrīt loģikai. Šeit jautājums gro-

zās ap to — rādīt — kā domu attīstības faktiskā plūsmē negācijas loma izteicas patiesības jēdziena pārnešanā dzīvā apziņā.

Kopā ņemot, kā jau teikts, patiesība ietveras katrā nai-
vi un pirmatnēji izteiktā spriedumā, ciktāl spriedējs pārliecināts par iztulkojuma pareizību. Bet apziņā patiesība nonāk tikai pēc tam, kad spriedējs domā par iespējamo noraidījumu, un pret to aizstāv savu spriedumu. Tikai pēc tam, kad spriedums apstiprinājies iespējamo negāciju priekšā, — skaidri parādās viņa patiesības pārliecība un spriedējs pilnīgi noteikti tic, ka notikuma faktiskā norisa būs atbilstoša iztulkojumam. Tikai pateicoties iespējamās negācijas noraidīšanai un maldu noliegšanai, apziņā kļūst dzīvs patiesības jēdziens. Valoda darina tad savu „jā“, kas uztur sprieduma nozīmību pretī viesiem iebildumiem.

Šis „jā“ paliek, kaut arī spriedēja psihiskais noskaņojums runātu pretī spriedumam. Valoda apgalvošanas formas izveidojusi daudz trūcīgāk, un tās ir saistītas daudz mazāk cieši ar teikumu, nekā tas mēdz būt negācijā. Pierādījums slēpjas jau tai apstākļi vien, ka vajadzīgi sevišķi apstākļi, lai patiesības jēdziens kļūtu apzināms.

Uz ikdienišķās pieredzes pamata arī zinātniski neizglītotā prātā izveidojas patiesības kritēriji. Kā drošāko kritēriju kāda sprieduma patiesībai, uzlūko uz spriedumu dibināto priekšnoteikumu iestāšanos. Šis objektīvais kritērijs attīstās no bioloģiskiem motīviem un tam arvien paliekoši liela praktiska nozīme.

Spriedums: „šis augs ir ģiftīgs“, par patiesu pierādās tad, ja faktiski iestājas uz šo izteikumu dibinātais priekšnoteikums, ka šā auga baudīšanai seko slimība vai nāve. Jo viegli saprotams, ka dzīvības uzturēšanai nozīmīgi, tā tad bioloģiski svarīgi, ir uzskatīt tamlīdzīgu priekšnoteikumu iestāšanos kā patiesības kritēriju, un pēc tā iekārtot savu stāvokli.

Otrām kārtām krit svarā domu biedru piekrišana, ko var apzīmēt kā *intersubjektīvo* kritēriju. Kur priekšnoteikumu iestāšanos nevar nogaidīt, vai vispārī, kur tā netiek ievērota, tur liela loma intersubjektīvam kritērijam. Pie tam ļoti bieži vien apmierinās ar tuvākās apkārtnes piekrišanu, no kam atvasina vispārīgo piekrišanu.

Pētījums, par atsevišķu sprieduma veidu patiesības vērtību, kā arī par abu kritēriju nozīmību, atkal vairs neietilpst psiholoģijā. Daudzvairāk tas ir loģikas un atziņas teorijas priekšmets. Psiholoģijai no svara tikai rādīt, kā faktiskā domāšanā rodas patiesības jēdziens. Turpretī par patiesu turēšanas (Fürwahrhaltens) vai arī ticības fainomenam nepieciešams tīri psiholoģisks pētījums.

45. §. Ticība un spriedums.

Līdzīgi tam, kā par patiesību un maldiem apzīmētā attiecība starp spriedumu un apspriesto ietveras jau no pat sākuma spriedumā, bet apziņā nonāk tikai pateicoties sevišķiem noteikumiem, tāpat tas ir arī ar t i c ī b a s, par patiesu turēšanas un piekrišanas fainomena stāvokli spriedumā. Daži jaunākie pētnieki izteikuši domas, ka šī piekrišana veido sprieduma akta īsto saturu, patieso būtību. Tomēr izrādās, ka tas nebūt tā nav. Par patiesu turēšanas, ticības akts, gan var sakust ar pašu sprieduma aktu, bet tā kā tas kļūst apzināts, tad tas no paša sprieduma akta pilnīgi atšķiras. Ja es kautko turu par patiesu, ja kam piekritu, tad tam, kam es ticu, jābūt par manas atziņas priekšmetu, citādi sakot, mana piekrišana jau ir spriedums. Priekšstats ir dots kā esošs fakts, un man nav tas nedz jāatzīst, nedz jānoliedz, nevaru tam teikt nedz „jā“, nedz „nē“. Ja brīžiem runā par neīstiem priekšstatiem, tad tas ir tikai saīsināts izteiksmes veids. Neīsti priekšstati ir tādi priekšstati, kas ierosina nepareizus spriedumus.

Tas, kam mēs ticam, jeb tas, ko atzīstam par patiesu, vienmēr ir tikai spriedumi, un pats ticības akts ir naivi un pirmatnēji izteiktos spriedumos vienkārši uzglabājies sprieduma aktā. Bet vēlāk, kad izveidojies patiesības jēdziens, izsakot spriedumu, rodas šaubas par viņa nozīmību. Sevišķi bieži tas gadas, ja dzirdam spriedumu, kas nesaskan ar mūsu līdzšinējo pieredzi. Ja mums, piem., kāds stāsta, ka viņš nepārtraukti gavējis trīsdesmit dienas ilgi, tā tad ne ēdis, ne dzēris, tad mēs atsakāmies ticēt šādam apgalvojumam. Ja izteiktais spriedums mums visumā vienaldzīgs, tad to atmetot, neizceļas vairs nekāda galvas laužšana. Bet ja dzirdam apgalvojumus kas stāv pretruņā

ar visu mūsu pasaules uzskatu, tad mūs pārņem pēkšņas šaubas, un apmierināšanās iestājas tikai tad, ja izdevies tos saskaņot ar mūsu pasaules uzskatu.

Tā kā šaubas ir jūtas, tad arī ticība, par patiesu turēšana, kas kļuvusi apzināta, ir jūtas. Šīs jūtas ir kāda sprieduma saskaņa ar mūsu līdzšinējo pieredzi, ar visu mūsu pasaules uzskatu.

Grieķu dievu attēlošana, kā to sastopam pie Homēra un Hesioda, bija ilgu laiku par mērauklu lielākai grieķu tautas daļai. „Homērs un Hesiods“, saka vēsturnieks Hērodots, „ir devuši grieķiem viņu dievus.“ Bet vēlāk daudzi no šiem spriedumiem par dieviem nesaskanēja ar zinātnes pētījumiem un sevišķi ar morāles prasībām. Sevišķi asi pret tiem uzstājās Ksenofāns, tāpat arī Hērakleīts, un Platons negribēja ieredzēt homēriskos dziedājumus savā ideālā valstī. Šais dziedājumos par dieviem izteiktie spriedumi, nestāvēja vairs saskaņā ar jauno pasaules uzskatu. Tagad vairs nevarēja ticēt, ka kāds dievs apkrāpj (kā tas teikts Iliades otrā dziedājumā), nevarēja ticēt, ka dievu starpā valda strīdus un nesaticība.

Marija Stjuart (Šillera dramā) jau kopš deviņpadsmit gadiem atrodas gūstā un netic vairs savai atsvabināšanai. Viņa padevusies savam liktenim un pielīdzina sevi jau mīrušai. Te viņai pienāk Mortimers, ko tā turējusi par savu sīvāko ienaidnieku, un tā nu viņā atrod kaislīgu pielūdzēju, ticības brāli, varbūt pat atsvabinātāju. Bet šo piepēžo pārmaiņu tā nekādi nevar vest saskaņā ar pēdējo gadu pieredzējumiem un dvēseles noskaņojumiem, kas viņā izveidojušies šo pieredzējumu dēļ. Tamdēļ viņa arī nevar tūlīt visu iedomāties par patiesu, grib zināt kaut ko tuvāk, lai varētu iejusties, un tad ticēt labvēlīgai pārmaiņai. Tāpēc viņa liek dvēseles dziļumos skatošamies dzejniekam tik skaisti teikt: „Jel mācat mani saprast laimi, lai es tai ticu“. Vēl direktāk šī doma izteikta Grillparcera dramā: „Brāļu strīdus Hābsburgā“, kur ķeizars Rudolfs saka: „un tomēr ticība ir tikai saskaņas izjūta tevī pašā!“ („ist doch der Glaube nur das Gefühl der Eintracht mit dir selbst!“)

Kā katrai jūtai, arī ticībai ir intensitātes pakāpes, kas sevišķi skaidri vērojamas tad, ja jautājums grozās ap pārņemtu spriedumu uzņemšanu. Ja mēs dzirdam vai lasam kādu spriedumu, kam mūsu līdzšinējā pieredzē nekas nerunā pretī, tad mēs to turēsim par patiesu kaut gan nav nekāda iemesla tam, lai saskaņas jūtas kļūtu sevišķi dzīvas. Turpretī ja jautājums grozās ap reliģiskām, zinātniskām, vai politiskām pārliecībām, tad saskaņa tiek izjusta dzīvāk, varbūtējais pretstats mūs ierosina enerģiskāk aizstāvēt savu pārliecību un tādējādi spēcināt ticības

jūtas. Neskaitāmie asins liecinieki, kas labāk upurēja sevi, nekā atsacījās no savas reliģiskās vai zinātniskās pārliecības mums rāda, cik stipras var kļūt ticības jūtas.

Var gadīties, ka spriedumi, kas runā pretī mūsu līdzšinējam pasaules uzskatam, pa daļai tomēr iekaŗo mūsu piekriŗšanu. Œaubām, kas no tam rodas, bieŗi vien seko strauŗi gara satricinājumi un dvēseles cīņas. Apmierināŗšanās iestājas tikai tad, ja ir izdevies jaunus faktus ievienot vecā pasaules uzskatā, vai iemantot jaunu vienotu pārliecību. Kopernikāniskais pasaules uzskats stāvēja pretruŗnā ar daŗām bībeles vietām, un pagāja diezgan ilgs laiks, līdz izdevās dabaszinātniski noteiktos faktus saskaņot ar ticību bībeles autoritātei.

Œeit aprādītā ticības uztvere dara saprotamu, cik lētticīgi ir bērni un neizglītotie. Kur pārliecība vēl nav nostiprinājusies, kur pasaules uzskats vēl tapŗšanas stadijā, tur katrs dzirdētais spriedums tiek turēts par patiesu, ja nav nekā tāda, kas tam runātu pretī.

No liela svara pārņemto spriedumu ticībai ir tās personas **a u t o r i t ā t e**, kas izsaka spriedumu. Kas priekŗ manis ir autoritāte, tā spriedumus bez kādas tālākas pārbaudes turu par patiesiem. Bērniem vispirms vecāki, tad skolotājs, daudzkārt arī katrs pieaugušais ir autoritāte. Jo bagātāk attīstās domāšanas spēja, jo vairāk zūd autoritātes ietekme. Bet vienmēr lielu autoritāti patur valsts un baznīca, izcilus zinātnes vīri, jauni domāšanas virzienu nodibinātāji, kas ietekmē daudzu cilvēku domāšanu un gribu.

46. Œ. Slēgŗšana.

Spriedums nav izolēts, pats par sevi pastāvoŗš pārdzīvojums, bet gan stāv sakarā ar visu dvēseles dzīvi. Katrs patiesi izteikts spriedums radies no iepriekŗējiem pārdzīvojumiem un atkal savukārt turpina darboties psihisko procesu tālākā plūsmē. Ja mēs piem. izvairāŗmies no pretī braucoŗiem ratiem, tad no sprieduma, ko mūsos ierosina ripoŗoŗo ratu apjauŗda, velkam konsekvences. Bet tā kā mūsu praktiskā darbība ir spriedumu noteikta, tad no viena izteiktā sprieduma mūsu domāŗšanai rodas citi tālākie spriedumi, ko uzlūkojam par

iepriekšējā domu akta konsekvencēm. — Atvasinātos spriedumus par patiesiem mēs turam tāpēc, ka ticam, ka pirmajā spriedumā tie atradušies jau implicite. Ja pie tam mēs dažkārt novēršamies no mūsu spriedumu praktiskām konsekvencēm, un apskatām vienīgi teoretisko, tikai viena sprieduma atvasināšanas procesu no otra, jau agrāk izteikta un par patiesu pieņemta sprieduma, tad mums ir tas, ko parastā dzīvē un zinātnē sauc par „slēgšanu”. Līdz ar to slēgšana nav nekas cits, kā spriešana, kas saistīta ar pamatu apzināšanos, un kas mūs pamudina slēgto spriedumu turēt par patiesu. Parastā dzīvē slēdziena process norit vislielākā steigā un bieži vien ir klūdains, Mēs parasti apmierināties ar lielāku vai mazāku varbūtību, bez kā vienmēr to apzinātu. Pie slēdzieniem, kurus taisam savu praktisko nolēmumu labad, mēs esam spiesti izšķirties vienkārši par varbūtību. Šādi nolēmumi pamatojas visvairāk uz gaidu spriedumiem (sal. augšā 115. lapp.), un pēc savas būtības nekad nevar saturēt pilnīgu drošību.

Zinātniskā pētīšanā ļoti no svara, lai mēs pareizību šķīram no varbūtības, un varbūtības pakāpes tuvāki nosakam. Tamdēļ radusies vajadzība, izvirzīt noteiktus slēgšanas likumus, t. i. atrast noteikumus, kurus izpildot iespējami pareizi slēdzieni. Tā nedrošās domāšanas dabiskā loģika attīstījusies par zinātnisko loģiku. Aristotēls, šās zinātnes nodibinātājs, ļoti pareizi noteicis slēdziena mērķi un robežas, sacīdams, ka loģika nevis atrod jaunas patiesības, bet tikai īstenībā notikušos slēdzienus noved pie pareizi atzītām formām (τοὺς γεγενημένους συλλογισμοὺς ἀναλύειν εἰς τὰ χρήματα).

Šī pārbaude vislabāk izdodas tad, ja spriedumus izraisa jēdzieniskās attiecībās, un jautā, cik tāl no dotām jēdzieniskām attiecībām iespējams taisīt jaunu slēdzienu. Tālāk šai pārbaudei daudz piemērotākas, nekā satura attiecībām, ir jēdzienu apjomu attiecības, un tāpēc arī tradicionālā loģika pamatojas uz apjoma attiecību pārbaudi. Šeit izšķiroša ir zinātniskā mērksamērība, tikai, kā jau reiz tika pieminēts, loģisko mērķu labā uzsāktā spriedumu pārveidošana nedrīkst krist klūdā par spriešanas un slēgšanas, kā psihisku aktu, patieso iedabu. Tā par maldīgu jāapzīmē mēģinājums reflektīvo ku-

stību un asociāciju ierosinātos spriedumus uzlūkot par „neapzinātiem slēdzieniem“. Jaunpiedzimis bērns, izdarīdams zīšanas kustības, vispāri nemaz slēdzienus netaisa, bet mērķsamērīgās kustības izdara, pateicoties organisma iedzimtām fiziskām īpašībām. Ja mēs uz kāda dzirdes apjaudas pamata sakam: „pulkstens sit“, tad mēs netaisam nekādu slēdzienu, bet spriešanas akta ceļā iztulkojam savu patlaban pārdzīvoto apjaudu. Par kādu slēgšanu var būt runa tikai tur, kur mēs apzināmies pamatus, kas mūs pamudinājuši kādu spriedumu turēt par patiesu. Bet šie pamati nevar būt nekas cits, ka skaidri formēti spriedumi. Tā tad izteiksme „neapzināti slēdzieni“, ir tā sauktais *contradictio in adjecto*. Slēgšanai līdzīgi ir palaušanās un uzminēšanas procesi. Ātra un laimīga kombinācija, dažkārt mūs noved pie tā — no bieži vien neievērojamiem apstākļiem konstruēt mums svarīgu faktu, un ja sekas liecina, ka mēs pareizi sprieduši, tad šo uzminēšanu pavada patīkamas izdošanās jūtas. Tam līdzīga uzminēšana no slēgšanas šā vārda istajā nozīmē atšķiras ar savu stipro fantāzijas līdzdalību, kas laimīgi aizpilda radušās plaisas.

47. §. Domāšana un izziņa.

Spriedumus, par kuŗu patiesību mēs esam pārliecināti, saucam par *atziņām*. Katras domāšanas tuvākais mērķis ir — nonākt līdz patiesiem spriedumiem, un tādējādi izzināt *īsto esotību un notikumus*. Katra atziņa norisinās spriedumu formās. Ikvienā spriedumā tiek objektīvēts priekšstatītais saturs, t. i. uzlūkots kā notikums, kas norit neatkarīgi no mūsu domāšanas. Šā sprieduma akta objektīvējošā funkcija ir tas, ko apzīmējam ar vārdu „izziņa“.

Ciktāl cilvēks ir spējīgs izzināt īsto esotību un notikumus, un kādas robežas tam sprāustas, to psiholoģija nepētī. Šie jautājumi pieder filozofijai, un proti, tai viņas daļai, kuŗu jaunākā laikā sauc vispāri par *atziņas teoriju*. Psiholoģijai tikai jākonstatē, ka mūsu apziņa par patiesiem turētus spriedumus saista ar pārliecību, ka šiem spriedumiem atbilst notikums, kas norisinās pavisam neatkarīgi no tam, vai tas tiek izzināts jeb ne. Tādējādi mēs esam pārliecināti, ka zeme

griezās ap sauli arī pirms Kopernika, ka Archimēda princips bija nozīmīgs, iekams to atklāja Archimēds, un ka zibens arī pirms gaisa elektrības atklāšanas nebija nekas cits kā elektriska dzirkstele.

Ka izziņa ir domāšanas tuvākais mērķis, to nule minējām. Bet izziņa pati, mazākais kultūras attīstības sākumā, nav pašmērķis, bet gan līdzeklis dzīvības uzturēšanai. Kultūras vēsture māca, ka visas zinātnes par savu pirmsākumu ir pateicīgas kādai praktiskai vajadzībai. Zemkopība spieda cilvēkus izmērīt savus laukus, un tā radās ģeometrija. Aritmētika gan laicam ievēdojusies sakarā ar tirdzniecības vajadzībām. Zemkopība un kuģniecība pamudināja novērot debess ķermenu dienas un gadu kustības, un tā radās astronomija. Ari aprakstošās dabas zinātnes vispirms radās no vajadzības — mācīties pazīt derīgos un kaitīgos stādus un dzīvniekus. Ir zināms, ka ķīmija par savu sākumu pateicīga alķīmijai, kuņas mērķis bija radīt zeltu. Katrā ziņā dziņa pēc atziņas pie tam nepalika uz vietas. Gandrīz kā visas dziņas, arī tā attīstījās tālāk tā, kā to prasīja pašuzturēšanas noteikumi. Bet vēl šobaltdien, kur tūkstošiem zinātnieku pūlas izpētīt patiesību tikai pašas patiesības dēļ, pētniekam ir pacilājoša apziņa, ja tas redz, ka viņa atklātās patiesības var padarīt saturā bagātāku un laimīgāku cilvēku dzīvi.

Bet valoda, kas bija tik neatverama domāšanas izcelšanās procesam un attīstībai, vairs neiet paralēli domāšanas un izziņas attīstībai. Domāšana kļūst arvien vairāk un vairāk no valodas neatkarīga un iegūst arvien vairāk patstāvības. Valoda mazpamazām paliek par konvencionālu zīmi. Mācās domāt bez vārdiem, vai, kā tas notiek matēmatikā, vārdu vietā nāk citas zīmes. Valoda tagad vairāk tikai forma, domas — patstāvīgs saturs, ko var izteikt dažādās valodās, bez kā tas redzami mainītos. Bez tam, kā tas jau agrāk minēts, valoda nebūt neizveidojas vienīgi domāšanas likumu kārtībā, bet gan saskaņā ar asociāciju likumiem, un viņas formas nekādā ziņā neatbilst loģiskām domāšanas formām. Neskatoties uz to, valoda vienmēr paliks svarīga domu izteikšanai un izskaidrošanai. Tikai izsacītāis, vai raksta veidā izplatītais spriedums, var kļūt par koplabumu valodas un domu biedriem, un vienīgi tādā

kārtā atsevišķā individa domāšanas darbība var nākt par labu kopumam, un vienas paaudzes domāšanas darbība kļūst par pamatu, uz kā dibināsies nākotne.

Šās domāšanas darbības gaitā tad nu atrasti daudzi svarīgi domāšanas līdzekļi, ar ko mēs tagad operējam katru dienu un stundu, bieži vien nemaz neapzinoties viņu pirmcēloņa un nozīmes. Un ir neatvairāms psiholoģijas uzdevums izpētīt svarīgākos no šiem domāšanas līdzekļiem, un mācīties pazīt kā viņu pirmcēloni, tā arī attīstību un nozīmi visā dvēseles dzīvē. Pie tādiem it sevišķi pieder telpas un laika uzskatāmības formas, skaitļa jēdziens, lieta un substance, kauzālitate un eksistence.

48. §. Telpas un laika uzskatāmības formas.

Pasaule, kurā mēs dzīvojam, stāv mūsu priekšā kā telpiski iekārtota. Lietām, kurās mēs uztveram, piemīt noteikts lielums, noteikta forma, un pret pārējām lietām tās atrodas dažādās telpiskās attiecībās. Mēs sakām: „lietas telpā ir blakus viena otrai“. Telpu pašu mēs domājam kā kaut ko no lietām pavisam atšķirīgu. Mēs gan varam iedomāties telpu bez lietām kā tukšu telpu, bet nevis lietas bez telpas. Tālāk mēs telpu domājam kā mierīgu, paliekošu, mainās pastāvošu, kur notiek ķermeņu kustības. Visbeidzot mēs šo telpu mērojam pēc trim dimensijām, un līdz ar to ticam, ka esam izzinājuši viņas svarīgākās īpašības.

Mēs redzam un izzinām ne tikai lietas, bet arī notikumus, procesus. Katrs process, katra kustība, pēc mūsu priekšstātījuma, norit laikā. Visi notikumi, bet it sevišķi mūsu pašu dvēseles dzīve ir laiciska. Laikam ir tikai viens izplatījums, tālāk — tas nav mierīgs, gluži otrādi, tas ne brīdi nestāv mierā.

Tā tad visas lietas mums ir telpā, visi ārpsaules notikumi norit telpā un laikā, bet visas psihiskās norisas, kas pēc savas iedabas nav telpiskas, norisinās vienīgi laikā. Bet kas ir telpa un laiks par sevi ņemot? Vai tās ir būtības, patstāvīgas lietas? Vai tās ir īpašības? Un kā? Vai tās pieder mūsu apziņai vai lietām? Šie jautājumi daudz nodarbinājuši

filozofus, un ir dotas dažādākās atbildes. Sākumā telpu un laiku uzlūkoja par patstāvīgām lietām, tad atrada, ka viņas ir tikai lietu formas, līdz beidzot nāca lielais Kant un apgalvoja, ka telpa un laiks nemaz nepieder lietām, bet ir mūsu apziņas uzskatāmības formas, katrā cilvēkā iedzimtas, dotas pirms katras pieredzes, un tikai pateicoties tam, ka mums ir šās formas, mēs vispāri varam pieredzēt.

Ar šiem jautājumiem psiholoģijai gan nekādā ziņā nav jānodarbojas, tie pieder atziņas teorijai. Psiholoģijai turpretī jāizpētī, kā rodas telpas un laika priekšstati, kā tie piedalās dvēseles dzīves attīstībā, un kādās attiecībās tie stāv ar pārējiem pārdzīvojumiem un kopapziņu.

49. §. Telpas sajūta.

Telpas priekšstata izcelšanās pilnīgi nepadodas mūsu pašnovērošanai. Attīstītā apziņā telpiskais elements ir tik cieši saistīts ar visiem pārdzīvojumiem, ka mēs pie labākās gribas to nevaram atnest (vegdenken). Pie jūtekliskām apjauām tas pats par sevi saprotams, jo tās visas norāda uz kaut ko ārpus mums esošu. Bet arī mūsu atceres, mūsu fantazijas tēli, mūsu domas, pat mūsu jūtas un gribas darbība tieši vai netieši sevī satur telpiskus elementus. Manas domas, ja pēc tām jautā, atrodas manā galvā. Prieki un sāras vienmēr saistīti ar telpiskas iedabas priekšstatiem, un mani nolēmumi vienmēr satur kustības impulsus, kas savukārt sevī ietver telpas uzskatāmību. Tā tad, ja grib mazākais tuvoties telpiskā pirmsākumam, tad būtu ieteicams atgriezties pie elementārfainomeniem un jautāt, kuri no tiem satur tieši un kuri netieši telpisko elementu.

Viegli samanāms, ka ožas, garšas un dzirdes sajūtas telpiskais elements pastāv tikai savās attiecībās pret agrākām redzes un taustes apjauām, kam klāt piebiedrojas vēl kustības sajūtas, kuņas, kā tas jau augšā tika rādīts, sastāda ikvienas redzes un taustes apjauas svarīgu elementu. Ja mēs pie intensīvas ožas sajūtas domājam par tās uzbudinātāju, tad mēs stādam sev priekšā tā redzes tēlu. Garšas sajūtām telpisko elementu sniedz ar viņām pastāvīgi saistītās taustes sajūtas un tāpat arī garšas uzbudinātāja priekšstats. Ja mēs, beidzot, dzir-

dēdami troksni vai skaņu, izsakāmies par viņu virzienu vai at-tālumu, no kurienes liekas nāk iespaids, tad te atkal ir reproducētās redzes apjaudas un kustības sajūtas, kuŗas sevī netelpiskam iespaidam dod telpisku attiecību.

Pavisam citādi ir ar redzes, taustes un kustības sajūtām. Šeit jau primārā pārdzīvojumā ir dots telpiskais elements un nav vajadzīgs nekas sekundārs, t. i. nekāds atceres tēls. Mēs nevaram apjaust nekādu krāsu, bez kā tam līdzī nebūtu dots virsmas priekšstats. Katra priekšmeta pieskare sevī jau satur kautko ārēju, svešu, un tāpēc jau ir telpiskas iedabas. Ikviens kustības sajūta satur sevī virziena elementu, un tāpēc jau sākumā ir telpiska. Formu, kādā mēs pārdzīvojam telpisko šai primārā pakāpē, varētu vislabāk apzīmēt par telpas sajūtu. Bet šī telpas sajūta mums jāuztver kā redzes, taustes un kustības sajūtu tālāk neattiecināmais elements.

50. §. Telpas uzskatāmība un telpas jēdziens.

No telpas sajūtām, pateicoties redzes, taustes un kustības sajūtu kopdarbībai, kam klāt pievienojas sekundārie elementi, izveidojas telpas uzskatāmība. Trīs dimensijas, pēc kuŗām ģeometrija izmēro telpu, gluži neatbilst telpas uzskatāmības psiholoģiskiem elementiem. Tās sastādās no divām sastāvdaļām: no virsmas un attāluma apjaudām. Virsmas apjauda, ka teikts, dota jau krāsu apjaudās. Vienas acs tīklene, bez muskuļsajūtu līdzdalības, liekas uzrādam tikai virsmveidīgas telpas apjaudas. Kāds Dr. Franča (Franz) 1840. gadā operētais akli dzimušais metāmo kauliņu noturēja par kvadrātu, bumbu par ripu, piramīdu par trijstūri. Viņš nevarēja kombinēt nedz abu acu tīklenes tēlus, nedz arī redzes iespaidus saistīt ar agrākām taustes apjaudām. Tā tad uz tīklenes tēlu pamata viņam bija tikai virsmas uzskatāmība bez dziļuma dimensijas. Pēdējā, kā jau augšā aizrādīts, vispirms rodas, pateicoties abu acu tīklenes tēlu kopdarbībai, jeb binokulārās redzes ceļā. Te pievienojas vēl redzes iespaidu kombinācija ar taustes un kustības sajūtām. Tikai tā sniedz pareizu priekšstatu par objektu formu, lielumu un sav-

starpīgo stāvokli, un ļauj izzināt priekšmetos mieru un kustību (sk. 20. §). Objektu attālumu no mums mēs no vienas puses apspriežam pēc akomodācijas, no otras — pamatodamies uz miesas kustībām, kas mums jāizdara, lai tur nokļūtu. Tā radusies telpas uzskatāmība, augšā (58. lapp.) pievesto iemeslu dēļ, dabū tukšas puslodes formu, kuŗas vidū atrodamies mēs paši. Šī telpa, kas pēc mūsu uztvēruma sniedz nekad nepārtrauktu kustību iespējamību, tādējādi parādās kā kontinuuums, t. i. kā sevī kopsakarīga, cieša masa, kuŗai nav nekādu plaisu. Tā tad uzskatāmā telpa ir kontinuuums, bet ierobežots kontinuuums. Zeme, horizonts, un debess redzamā virsma veido acij nepārkāpjamas un necaurredzamas robežas. Bet tiklīdz mēs uzņemamies domāt par telpu kā tādu, un sev jautājam, kādas īpašības pieder objektīvai telpai, tad izrādās, ka katra robeža, ko tai gribētum spraut, būtu patvaļīgi likta. Jo visam, kas atrastos viņpus šām robežām, vajadzētu būt atkal tikai telpai, jo mēs nekādi nespējam priekšstatīt ko absolūti tukšu. Tā tad, pārdomājot un apspriežot telpu, telpas priekšstats paliek par telpas jēdzienu. Bet šam jēdzienam jābūt bezgalībā domātam. Mēs nevaram skatīt telpas bezgalību, bet mums jādomā, ka viņa nav priekšstatāma, bet domāšanai nepieciešama.

Katrā ziņā bezgalības elements jau pats par sevi slēpjas uzskatāmā telpā. Ja mēs zvaigžņotā naktī skatāmies no kāda uzkalniņa, tad debess velve mums izliekas, ja arī ne bezgalīga, tad tomēr neizmērojami liela, un mēs paši kā neievērojams punkts šai neizmērojamībā. Viss tas mūsos rada lieliskuma jūtas, un šeit slēpjas bezgalības jausma. Šillers šās domas ļoti skaisti izteicis savā dzejolī „Mākslinieki“.*)

„Pirms telpu bezgalības domu
Bij izdomājis drošais gars,
Kā apjaudu šo tautām pauda
Jau klusās naktīs zvaigžņu bars.“**)

*) „Die Künstler“.

**) „Eh' vor des Denkers Geist der kühne
Begriff des ew'gen Raumes stand,
Wer sah hinauf zur Sternenbühne
Der ihn nicht ahnend schon empfand?“

Tā telpas sajūta, kas ir redzes un taustes apjaužu elements, attīstās par telpas uzskatāmību, un tā savukārt par telpas jēdzienu. Šā jēdziena pazīmes, iziedamas no uzskatāmības, atvasina ģeometriju, kas telpu noteic kā bezgalīgu kontinuumu ar trim dimensijām.

51. §. Laika sajūta.

Kamēr ār pasaule mums tēlojas līdztecības (Nebeneinander) jeb telpas formā, mūsu dvēseles dzīve, kur psihisko fainomenu beztelpas rakstura dēļ nav iespējama līdztecība, norit secības (Nacheinander) jeb laika formā. Līdzīgi, kā telpas, arī laika priekšstatu izcelšanās un attīstīšanās ir izskaidrojama tādējādi, ka elementārākās apziņas parādības tiek izpētītas tai virzienā, vai un kādā veidā tās satur elementus no tā, ko esam parādūši saukt par „laiku“.

Jau pirmā tumšā dzīvības izjūtā atrodam laicisko momentu. Sastāvēdama no veģetatīvām kopsajūtām, un bez kādām attiecībām pret ārējiem kairinājumiem, šī izjūta caur un cauri ir iekšējs stāvoklis, un tāpēc tai piemīt ilguma pazīme. Apziņa sāk savu darbību, tā atrodas darbā. Šo apziņas darbu, tiklīdz tas skaidri atdalās no apziņas satura, mēs sajūtam kā laiku. Pie tumšās dzīvības izjūtas darbs un saturs vēl nav skaidri nošķirti. Pie tam šai dzīvības izjūtā gul tikai laika sajūtas dīgļis, nevis pats laiks. Tas pats sakāms arī par ožas un garšas sajūtām, ciktāl tās nav skaidru tīksmes un netīksmes jūtu pavadītas. Pie redzes un taustes apjaužām mūsu apziņa no ārējiem kairinājumiem tā aizņemta, ka sava paša darba sajūtai nepaliek nekādas enerģijas.

Turpretī dzirdes sajūta, it sevišķi toņu sajūta, satur sevī laika sajūtu kā sava satura integrējošo sastāvdaļu. Katrs tonis, tiklīdz tas sajūsts, pamodina uzmanību. Jo skaidri mēs to varam novērot mazu bērnu sejas izteiksmē, kad tie klausās kādu toni. Tā kā dzirdes sajūta sākumā nesatur nekādas attiecības pret ārējo kairinājumu, tad šī uzmanība piegriežas vienīgi savdabīgam dzirdes sajūtu radītam iekšējam stāvoklim. Šis stāvoklis šeit ir apziņas saturs, no kura sāk atdalīties tikko viņam piegrieztā uzmanība kā apziņas darbība.

Bet šās apziņas darbības jūtas ir laika sajūta. Te jāpieņem, ka kāda toņa sajūtai, ja tā neattīstītā apziņā jāuzņem kā dzirdes sajūta, jābūt ilgstošākai. Laika sajūtas raksturīga pazīme ir taikni ilgums, un nevis secība, sukcesija, kā parasti apgalvo. Organisma darbu mēs sajūtam kā laiku, un tā kā šis darbs pie toņa sajūtas vispirms skaidri atdalās no dotā satura, tad laika sajūtu var uzlūkot kā toņa sajūtas elementu.

52. §. Laika uzskatāmība un laika jēdziens.

Laika sajūta attīstās par laika uzskatāmību, pateicoties sekundāro norisu pievienojumam, proti, pateicoties uzmanībai un apercēcijai. Jo biežāk mēs jautājam savai atmiņai, jo vairāk visā uzmanībā sekojam kādai norisai, jo skaidrāk atdalās kvalitātīvi nemainīgi paliekošais apziņas darbs no pastāvīgi mainīgā satura. Tādā kārtā pastāvīgais apziņas nepārtrauktais darbs paliek par iekšējo notikumu formu. Tā tad laika uzskatāmība nav nekas cits kā iekšējo notikumu forma. Tā pavada visas psihiskās norisas un ir viņu nešķiramais elements. Pēc savas iedabas un būtības tā tikai vienas dimensijas kontinuuums. Apziņas darbības periodiskie pārtraukumi miegā nebūt netraucē laika pastāvību. Organisma darbība nav arī guļot apstājusies, un kad mēs stiprināti un atspirguši atmostamies, tad apziņa turpina darbošanos tālāk, bez kā mūsos būtu kādas pārtraukuma jūtas. Šodien mēs esam tie paši, kas bijām vakar, un piesaistam savas atceres tieši tur, kur tās vakar apstājušās.

Tādā kārtā laika uzskatāmība stāv visciešākā sakarībā ar apziņas vienību un fundamentālo apercēciju. Līdzīgi tam, kā mūsu pašu gribas darbības pārdzīvotos gribas impulsus pārnesam mūsu apkārtnes lietās, un visas norisas uztveram kā spēka centru, spēka izpausmes, tāpat arī savas apziņas darbības jūtas pārnesam uz apkārtni. Un tāpat, kā mūsu dvēseles dzīvē vienmēr līdzīgais apziņas darbs atdalās no mainīgā satura, tāpat arī mēs novērojam ārpusaulē pie daudz un dažādiem objektiem vienādi noritošās kustības, un universā atrodam nenogurstošu, pastāvīgu un nepārtrauktu darbību. Laiks, kas pavada un pārļaiž visus mūsu psihiskos pārdzīvojumus, pavada

un pārļaiž arī notikumus ārpusaulē. No iekšējo notikumu formas laiks attīstās par notikuma formu vispārī un tādejādi iegūst objektīvu raksturu. Tā vairs nav saistīta tikai ar mūsu „es“, daudzvairāk tā ir nerimstoša, bezgalīgā telpā noritošā universa darbība. Bet līdz ar to šī forma beidz būt kā uzskatāmība. Tiklīdz mēs to padaram par pārdomu priekšstatu, tā kļūst par laika jēdzienu. Pēdējam, tāpat kā telpas jēdzienam, ir bezgalības pazīme; jo arī šeit katra robeža pierādās patvaļīgi sprausta. Sākums laika jēdzienam tikpat neiedomājams kā beigās. Sākums un beigās arvien ierobežo tikai zināmus laika sprīžus, bezgalīgā laika daļas, kas pašas bez sākuma un beigām, pēc sava jēdziena var būt tikai mūžība.

Ka laiks tiešām jāuztver kā apziņas darbs, tas pierādās arī valodā. Ja mēs sakām: „laiks dziedē visas rētas“, tad tas nozīmē tik daudz kā: arvien uz priekšu ejošais nenogurstošais apziņas darbs iespēj remdina straujās netiksmes jūtas. Ja mēs „aizzenam“ vai pat „nositam“ laiku, tad nedaram neko citu, kā mēģinām izbēgt no mocošām bezdarbības jūtām. Ļoti pareizi valoda laiku pielīdzina upei (laiks aiztek), vai arī vējam (laiks aizskrien), jo kā upe, tā vējš ir kustības formas, kas jāšķīro no kustīgā elementa (ūdeņa, gaisa).

53. §. Telpas un laika mērīšana un novērtēšana.

Telpas gabalu novērtēšana jeb savstarpīgā salīdzināšana, bieži vien ir praktisku vajadzību izsaukta. Subjektīvai novērtēšanai kā mērogs noder acs (acumērs), muskuļu kustības, vai miesas kustību iedomātais lielums, kāds būtu vajadzīgs vērtējamā attāluma izmērīšanai. Bet šie subjektīvie vērtējumi drīz vien izrādās par augstākā mērā nepilnīgiem un maz noderīgi mērķim, un viņu vietā drīz vien liek objektīvo mērīšanu. Un kā mērs noder cilvēka ķermeņa atsevišķās daļas. Šādu garuma mēru piemēri ir: ikšķa platums (colle), pēda un olekte (elkona garums). Dažādībai individu lielumos, protams, seko nevienādības ko vēl pavairo mākslīgi uzstādītās mēra vienības. Relatīvi pilnīgākā telpas mērīšanas sistēma tad nu ir civilizētā pasaulē gandrīz vispārī ievestā metriskā sistēmā. Tiklīdz objektīvā mērīšana vispārīgi ieviesta, tūdaļ arī subjektīvo vērtēšanu iespējams iespaidīgāk un sekmīgāk vingrināt. Kā-

du gabalu mērīt subjektīvi nozīmē tik daudz, kā: mēģināt atminēt, cik mēra vienību gabals satur. Muskuļu sajūtām, kas vēl arvien noder par pamatu vērtēšanai, tagad piebiedrojas agrākās pieredzes par vairāk vai mazāk izdevušamies vērtējumiem, kādējādi šo spēju var ļoti papildināt vingrināšanās lielum un attālumu mērīšanā. Aklos, kam acumēra vietā stājas taustes mērs, iemāca vieglī nākt pie tā, ka tie 20 līdz 40 cm lielos attālumos kļūdas tikai par $\frac{1}{2}$ līdz 1 cm.

Laika mērīšana seko debess ķermeņu periodiskām kustībām,—kustībām,—kuŗas pieņemam par absolūti vienmērīgām. Laiks, kā to redzējām, ir notikuma forma, nekad nerimstošais universa darbs. To var mērīt ne direkti, bet gan pateicoties kārtēji noritošām telpiskām pārmaiņām, t. i. kustību ceļā. Dieniškā, vēlāk gadskārtējā saules gaita, mēneša kustības, sastāda dabas veiktam darbam dabisko mēru — objektīvo laiku. Tiklīdz rodas vajadzība, dienu sadalīt mazākos laika sprīžos, jārada mākslīgas ietaises, ar kuŗu palīdzību jau senatnē mēģināja mērīt laiku. Bet jo vairāk cilvēkam nākas pielietot savu darba spēku, jo vairāk tas ir piespiests sava laika izmantošanai to pareizi iedalīt, jo vēlamāki kļūst pareizāki laika mērojumi. Šās vajadzības tad nu apmierina izgudrotie kabatas un sienas pulksteņi, kas pateicoties savai smalkai konstrukcijai, ļoti labi spēj izmērīt arī visai mazus laika sprīžus.

Laika tāpat kā telpas subjektīvo vērtēšanu iepriekš noteic objektīvā mērīšana. Vingrinājoties mēs mācāmies ar lielāku vai mazāku pareizību, atminēt cik daudz pagājis objektīvā laika, kopš kāda zināma laika punkta. Šo spēju kā jau teikts, iegūst vingrinājoties, kāpēc pavisam nepareizi runāt par kādu laika prātu. Pat pie lielas vingrināšanās laika vērtēšana padota redzamām svārstībām. Bet subjektīvās laika mērīšanas noteikumi sevī ļoti interesanti; tie apgaismo un apstiprina šeit doto laika sajūtas izskaidrojumu un izcelšanos.

Ja mēs vilcienā braukdami apzināmies, ka apkārtne, pa kuŗu braucam, sniedz maz interesanta, kur nevar būt ne sarunu, nedz sabiedrības, tad mums laiks liekas ļoti garš. Mēs skatāmies pulkstenī un ticam, ka, kopš to pēdējo reiz skatījuši, pagājuši mazākais pusstunda, bet atrodam, ka rādītājs pavirzī-

ies tikai par piecām minūtēm. Mūsu apziņas darbības jūtas, pateicoties spriegumam, kādā meklējam apmierinātību, ir ļoti intensīvas, un tāpēc mums laiks izliekas tik ļoti garš. Ja nu mēs beidzot esam nonākuši pie mērķa un mēģinām atcerē rekonstruēt braucienu, tad laiks apbrīnojami sakrīties. Atcerē garais brauciens mums liekas ļoti īss, jo neesam uzņēmuši tiklab kā nevienu jaunu apziņas saturu, un mēs ticam, ka tam pieder tikai ļoti niecīga apziņas darbība. — Pretējs gadījums: Patīkamā sabiedrībā mēs taisam interesantu ceļojumu. Laiks paiet apbrīnojami ātri. Arvien nāk klāt jauni apziņas saturu, tā ka mēs nemaz nemanām šeit pielietoto darbu. Mēs nākam atpakaļ pēc 8—10 dienām un domājam, ka esam bijuši prom nedēļām ilgi. Mēs esam uzņēmuši tik daudz jaunu apziņas saturu, ka lai visu to atjaunotu, liekas nepieciešams stiprs apziņas nodarbinājums. Mūsu pazīstamiem un draugiem, kas palikuši mājās un darījuši savus dienas darbus, mūsu prombūtnes laiks nebūt neizliekas tik ilgs kā mums pašiem. Tā tad, patlaban norītošo laiku mēs vērtējam pēc apziņas darbības jūtām, aizritējušo — pēc uzņemtā apziņas satura daudzuma.

Telpas un laika mērīšana notiek ar skaitļa palīdzību, un tā abu uzskatāmības formu aplūkošana mūs noved pie skaitļa jēdziena aplūkošanas.

54. §. Skaitlis.

Attīstītai domāšanai skaitīšana un mērīšana gandrīz tikpat viegla kā telpiskās un laiciskās attiecības, tomēr it viegli var parādīt, ka skaitļa jēdziens nekādā ziņā nav tik pirmatnējs kā telpa un laiks. Jau bērnu novērošana māca, ka skaitļa jēdzieni viņos attīstās daudz vēlāk, un ka bez apzinīgiem pūliņiem tie tālu netiek. Bērniem skaitīt un rēķināt jā mācās, citādi tie paliek dabas tautu stāvoklī, no kurām dažas skaitļa jēdzienus nav attīstījušas tālāk par četri. Tomēr skaitīšana ir cilvēka vispārīga gara funkcija, kas attīstās visur, bet tikai uzrāda dažādas pilnīguma pakāpes. Tamdēļ jājautā, no kādām pamatfunkcijām skaitīšana rodas.

Salīdzinošā valodniecība un entnografija mums saka, ka skaitļu vārdi pa lielākai daļai atvasināti no skaitīšanas funkcijām, un ka skaitīšanā tikuši lietoti abu roku un kāju pirksti. Dažās pagānu tautās mēs sastopam tā saukto vigesimalsistēmu, kur pamatskaitlis ir 20. Izteiciens divdesmit, ļoti bieži ir viennozīmīgs ar vārdiem „vīrs“, „cilvēks“, „viss cilvēks“. Lai nokļūtu līdz 20, vajadzīgi visu roku un kāju pirksti, — tā tad viss cilvēks. Skaitļa vārds 7 dažām tautām nozīmē tikdaudz, kā „rādītājs pirksts“, jo šo skaitli sasniedz skaitot ar otras rokas rādītāja pirkstu. Dekadiskās sistēmas izcelšanās, ko atrodam galvenām kārtām pie indiešiem, foinīkiešiem un žīdiem, un tad pie grieķiem, prasa jau daudz komplicētāku darbību.

Bet visi šie dati mums neko nesaka par pašas skaitīšanas pirmsākumu. Mēs neko nezīnam par to, kā cilvēks nāca uz domām skaitīt un kā viņš izzināja šo funkciju svarīgumu un skaitļu likumu vispārnozīmību. Še mēs atdušamies tikai uz nojautām. Ticamākais ir tas, ka līdzīgu objektu grupas ierosināja vienāda nosaukuma spriedumu atkārtējos. Pāros kārtotie ķermeņa locekļi gan būs bijuši pirmie ierosinātāji. „Roka, roka“, „acs, acs“, „kāja, kāja“. Sprieduma atkārtošana, protams, tika pavadīta žestiem, un taisni atkārtojumu skaitu noteica objekti. Kas, uzskatot grupu no trim kokiem, sprieda: „koks, koks, koks“, tam pie trešā atkārtojuma bij jāapstājas. Tad nu grupām, kas ierosināja līdzīgu atkārtēšanu, vajadzēja būt uzkrītošām taisni šās īpatnības dēļ, un starp tām šā dā kārtā uzstādītai līdzībai bija drīz jānāk apziņā. Tiklīdz šās vienlīdzīgo skaitļu grupas izcēlās tik skaidri, ka kopīgo attiecību bija iespējams fiksēt ar vārdu, pirmie skaitļu vārdi līdz ar to bija iegūti. Divatne, trijatne, parādās kā kopjēdziens, kas uzrāda noteiktas īpašības, tādas īpašības, kas paliek vienas un tās pašas pie visiem objektiem. Ar to skaitli iegūst it kā patstāvīgu dzīvi, tie kļūst līdz ar to par būtībām, un tagad mēs saprotam, kāpēc pītagorieši centās skaitļos atrast lietu īpatnējo būtību. Līdzīgu tiekšanos apstiprina dažu, piem. ebreju un grieķu valodu savādības skaitļu substantīvu darināšanā (μονάς, δυάς, έβδομάς, δεκάς, μυριάς).

Ar skaitļa jēdziena veidošanos nešķīrāmi saistīta doma, ka skaitļu starpā valdošās attiecības ir ar vispārnozīmīgu iedabu. Un šiem likumiem jāpastāv vienmēr un visur. Priekšnoteikumiem, ko uz tiem pamatojam, vienmēr jāiestājas. Ja es zinu, ka $15 : 3 = 5$, tad absolūti droši varu apgalvot, ka katrai grupai no piecpadsmit objektiem jāļaujas salikties trijās līdzīgās grupās pa pieciem objektiem. Tā tad skaitļos cilvēka gars ir atradis vissvarīgāko domu līdzekli. Skaitļu likumiem piemīt absolūta nozīmība attiecībā uz visiem fiziskiem fainomeniem un tāpēc matēmatika sastāda drošāku un neatsveramāko dabas zinātņu pamatu.

55. §. Lieta un substance.

Patstāvīgu, vienotu lietu priekšstats rodas jau caur jūtekliskām apjaukām. Tāpat kā telpas uztverē, arī šeit galvenā loma piekrīt redzes un taustes apjaukām; stingri runājot tās ir vienīgās, kas mums sniedz vienotu lietu priekšstatu. Ožas, garšas un dzirdes apjaukām vienmēr jāpiesienas redzētam un aptaustītam; tās mums sniedz tikai redzēto un taustīto objektu īpašības un stāvokļus.

Redzes un taustes apjaukas, kā jau tas augšā teikts (46. lapp.), parādās kā sajūtu kompleksi, ko var satvert vienībā. Šī kopsatveršana, kā mēs tagad varam teikt, notiek, pateicoties fundamentālajai apercēcijai, pie kam galvenā loma šeit pieder ar kustības sajūtām saistītām taustes sajūtām. Pēdējās ir daudz pirmatnējākas par redzes sajūtām un veido lietas jēdziena nepieciešamo pamatu. Bērns, kas kādu viņam rokās nākušu priekšmetu mēģina aptvert un saspīest saviem sīkajiem pirkstiņiem, vienmēr pārdzīvo pretestības sajūtu. Šo sajūtu, pateicoties fundamentālajai apercēcijai, bērns nevar izulkot citādi, kā pretestību izrādošā lieta viņam kļūst it kā par patstāvīgu būtni. Ja nu redzes sajūta attīstās tālāk, tad sākumā redzes apjaukas bērnam veido tikai ierosinājumus tveršanas kustību izdarīšanai, un tikai tad, ja izrādās, ka redzētais objekts tiešām rokām tverams, ka tas pie saspiešanās izrāda pretestību, tad redzes atmodināto pārlicību apstiprina tauste. Tā kā šī apstiprināšana rodas liku-

mīgi, tad pārbaudīšana vēlāk nav nepieciešama, un redzes sajūta ierosina spriedumus, kuŗu patiesīgumu bērns vairs neapšaubā. Bet vienmēr tauste patur lielāko ticamību. Viss ko redzam, var būt tikai šķietamība, bet rokām tvertam paliek mums neapgāzama patiesība. Šo faktu apstiprina arī valoda, kur runā par „r o k ā m t a u s t a m ā m” (manifestus) patiesībām, un drošo sapratni nosauc par „s a t a u s t ī š a n u” un „s a t v e r š a n u”.

Lietas jēdziens, kas ietveras jau apjauās līdz ar to parādās kā fundamentālās apercēpcijas darbība, kas it dabiski jau attīstījusies daudz agrāk nekā mēs to apzinājušies. Pateicoties s p r i e d u m a f u n k c i j a s tālākai izveidošanai, lietas jēdziens iegūst patstāvību un prēcizitāti. Sprieduma subjekts attīstās par īpašību un stāvokļu nesēju, kādējādi lietas jēdziens dabū pastāvīguma nokrāsu un konstanci parādību maiņās. Ievērojot valodas tieksmi, katram domu objektam piešķirt substantīva formu, radās neskaitāmi pārpratumi un maldī. Ilgu laiku sārtumu, baltumu, melnumu un siltumu, uzlūkoja kā patstāvīgas būtnes. Vispirms tikai modernā dabas zinātne izpētīja, ka šo substantivēto jēdzienu lielākā daļa uzlūkojama kā zināmu vielu (gaisa, etera) īpašības un stāvokļi.

A r i s t o t e l s mums mācījis izšķirt katrā lietā vielu (ὄλη) un formu (μορφή, εἶδος). No vielas jēdziena, kas nes sevī pastāvības un negrozāmības pazīmes, katrā ziņā, pateicoties filozofiskās domāšanas iespaidam, attīstījās s u b s t a n c e s jēdziens. Šai jēdzienā saprot formu un pārvērtību maiņās pastāvošo, vienmēr paliekošo lietas būtību.

Ilgu laiku fizikā un ķīmijā a t o m u s uzlūkoja, un arī vēl tagad dažkārt uzlūko, kā visu pārgrozību pēdējās nemainīgās substances un pastāvīgos nesējus. Organiskās dzīves zinātnē, ko tagad vispāri sauc par b i o l o ģ i j u, par pēdējām organiskām substancēm uzlūko š ū n i ņ a s, vai viņu sastāvdaļas (neuronus, plasomes).

Jaunākie dabas pētnieki pēdējos gadu desmitos mēģina pavisam eliminēt dabas zinātnēs dziļi iesakņojušos substances jēdzienu. Šai nolūkā iziet no tās pareizās pārliecības, ka dabā nekad un nekur nav absolūta miera, bet ka vienmēr un visur valda tikai kustība. Ienesot kaut ko pastāvīgu, nemainīgu,

kāds ir substance jēdziens, tie tic, ka tiek viltota pieredze. Tādējādi notikumus dabā cenšas aprakstīt, kā dažādu darbības rezultātu summu, nemaz neņemot palīgā substanci. Zināms, šiem mēģinājumiem, kā pētījumu metodēm liela vērtība, bet faktiski parādību nemainīgā nesēja jēdzienu mūsu dabas notikumu uztvērumā nav iespējams atņemt. Mūsu domāšana izteicas sprieduma formā un nevar pieņemt nekādu citu. Ja mēs joprojām tik ļoti esam pārliecināti, ka dabā nekur nav sastopams miers, tad tomēr kādu kustību varam uztvert un iedomāties tikai tādējādi, ka mēs šo kustību attiecinām uz kādu kustošos objektu, kuŗa normālais stāvoklis ir miers. Tā tad jēdzieni lieta un substance ir domāšanas līdzekļi, kas nedrīkst iztrūkt mūsu pasaules tēla veidošanā un kārtošanā.

56. §. Kautālitāte un eksistence.

Visu cilvēku attīstītā apziņa vienu otram sekojošus notikumus saista tādējādi, ka iepriekšējais notikums tiek uztverts kā cēlonis (causa), sekojošais kā darbība (effectus). Šo cēloņa un darbības attiecību īsi apzīmē par kautālitāti. Un atkal psiholoģijas neatvairams uzdevums ir izpētīt notikuma vispārcilvēciskās uztveres pirmcēloni un attīstību.

Tāpat kā jēdzieni lieta un substance, arī kautālitāte par savu izcelšanos pateicīga fundamentālai apercepcijai. Uztverot mūsu apkārtnes procesus kā objektīvi dota spēka centra spēka izpausmes, cēloniskās sakarības doma jau gul katrā spriedumā. Ja mēs zaļojoša koka vienoto apjaudu formējam un dalām spriedumā: „koks zaļo“, tad koku mēs uzlūkojam kā spēka avotu un pirmcēloni, bet zaļošanu — kā nule notiekošo spēka izpausmi, kā darbību. Mūsu pašu gribas darbības pāreju no gribas lēmuma uz muskuļu kontrakciju mēs pārdzīvojam pilnīgā tiešumā. Mūsu apkārtnes notikumos mēs bieži vien apjaužam tikai atsevišķus rindas locekļus. Bet pēc mūsu gribas darbību analogijas mēs papildinām trūkstošo, un pateicoties fundamentālai apercepcijai, šos notikumus uztveram tā, it kā viņos valdītu tā pati pāreju nepārtrauktība un tiešība. Ja akmens ieskrien logā un saberž rūtis drumslās, tad mēs apjaužam tikai notikumu secību. Bet pateicoties funda-

mentālai apersepcijai, tiek uzstādīta visa notikuma vienība un akmeņa sviešana kļūst par loga rūs sabēršanas iemeslu. Ja ārsts drudža slimniekam paraksta chinīnu, tad viņš no pieredzes zina, ka chinīna ieņemšanai seko temperatūras krišanās. Fizioloģiskie procesi, kas norit pēc chinīna ieņemšanas, nebūt nav savā norisā pilnīgi zināmi. Neskatoties uz to, ikkatrs chinīnu iebaudīšanu uzlūkos kā cēloni, un ķermeņa temperatūras mazināšanos kā darbību (efektu).

Bet pateicoties **s p r i e d u m a f u n k c i j a i**, kāda apjausta norisa netikai tiek formēta un šķīrta, bet arī **o b j e k t i v ē t a**. Katrā patstāvīgi radītā un par patiesu turētā spriedumā, vispirms slēpjas pārlicība, ka apspriestā norisa dota objektīvi, t. i. neatkarīgi no tam, vai mēs viņus apspriežam jeb ne. Šis sprieduma akta objektīvējošais spēks vienmēr liecina par spriedumā izteiktām kauzālām saistībām, un tāpēc mēs esam pārlicināti, ka norisas dabā ir saistītas cēloņa un darbības saitēm. Šai pārlicībā mēs arvien vairāk tiekam stiprināti, pateicoties šķietamo debess kustību likumībai, vienām un tām pašām gada laiku maiņām, organismu dzimšanai un nāvei,—īsi sakot,—pateicoties jau dabas tautu apziņā nostiprinātai dabas procesu likumībai. Tā rodas ticība kauzāllikuma vispārnozīmībai, kas no vienas puses ir katras zinātniskas pētīšanas klusais un tomēr nepieciešamais priekšnoteikums, bet no otras — pateicoties zinātniskai darbībai tiek atklātas arvien jaunas likumības, un kauzālitātes likums arvienu atrod jaunu apstiprinājumu.

G a i d u s p r i e d u m o s, kā jau augšā (115. lapp.) teikts, mēs nākotni uztveram kā tagadnē gulošu **t e n d e n c i j e b g r i b a s d i s p o z i c i j u**. Tiklīdz mēs šo tendenci objektīvējam, tūdaļ no tās attīstās **n o t e i k u m a j ē d z i e n s**, ko varam definēt kā **p o t e n c i ā l u c ē l o n i**. No tam mēs esam pārlicināti, ka katrs notikums ir iepriekšējā izsaukts un noteikts, un ka tas savukārt pats ir cēlonis un noteikums lietu turpmākai veidošanai. Dabas notikumu noteikumi jau sen daudzkārtīgi izpētīti, un tāpēc absolūti droši iespējams noteikt dabas parādības, kā piem. saules un mēneša aptumšošanas. Cilvēces garīgā dzīve, kas iztaisa vēstures priekšmetu, ir nesalīdzināmi vairāk sarežģīta, un tāpēc šeit daudz grūtāki konstatēt visus cēloņus un noteikumus, un uz to pamata gandrīz neiespējami taisīt kādus slēdzienus par nākotni.

Lietas un substances pamati slēpjas jūtekliskās apjaušanās, un tamdēļ lieta un substance stāv ciešā sakarā ar telpu. Kautzālītāte rodas, pārnesot kādu mūsu dvēseles dzīves pieredzi uz ārpusaules procesiem, un tamdēļ stāv ciešās attiecībās ar laika jēdzienu. Substance ir it kā negrozāmības likuma iemiesojums, kautzālītāte ir visas maiņas, visa notiek ošā vispārīgais likums.

Ar kautzālītāti ļoti cieši saistās eksistences jēdziens. Tas attīstās samērā vēlu, un tamdēļ psiholoģiski to vieglāk izpētīt.

Jūtekliskās apjaušanas objekti it dabiski tiek turēti par eksistējošiem, tomēr nav nekāda iemesla sevišķi uzsvērt viņu eksistenci un tādējādi ienest apziņā. Tikai tad, ja pieredze tiek izveidota un papildināta ar fantāzijas tēliem, ir izdevība jautāt, vai šās būtnes, ko neviens nav redzējis, īstenībā pastāv jeb ne. Iedomāsimies piem., ka kādam pirmatnējam cilvēkam sapnī parādās kāda mirusi persona. Šo norisu nu viņš tur par patiesu pārdzīvojumu, t. i. uztver kā mirušās personas, viņas dvēseles un ēnas darbību. Arī bērni sapņus bieži vien uzlūko kā īstenus pārdzīvojumus. Tomēr sakarā ar pieredzes izveidošanos sapņu tēli vairs netiek iztulkoti kā īstenas darbīgas personas, bet viņu parādīšanos uzlūko vienkārši par sevišķu sapņojošā stāvokli. Par īstenu un darbības spējīgu turētais gars izrādās tikai kā mans fantoms. No tam rodas jauna priekšstatīto lietu kategorija. Tās ir tādas, kas nav uzlūkojamas par patstāvīgām spēka nesējām, bet pie tuvākas ieskatīšanās izrādās par mana „es“ stāvokļiem. Tā pieredze mūs māca, ka lietas un jēdzieni, ko mēs esam turējuši par patstāvīgiem spēku centriem, izrādās par vienkāršiem vai nu mūsu pašu, vai citu rēģiem. Bet šādi jēdzieni, reiz tie nodibinājušies, ir grūti izskaužami. Lai izteiktu, ka šie jēdzieni nav spējīgi izdarīt darbības, ka tie nav patstāvīgi subjekti, bet tikai predikāti, ir jāizlieto jauns, savdabīgs predikāts. Šis predikāts nebūt nedrīkst šeit izcelt kādu sevišķu subjekta īpašību, bet tam jāapzīmē visu subjekta vārdā apvienoto īpašību kompleksa patstāvība un darbības spējas. Kā šādu predikātu domāšana izlieto jau sen valodā pastāvošo „esotības“ (Sein) terminu, un tā rodas eksistences jēdziens kā visas pieredzes koprezultāts,

kas izteic to, ka zināmi, par darbības spējīgiem uzlūkotie, spēka centri nemaz neekstē. Līdzīgi tam, kā patiesība kļūst apzīnāta, tikai pateicoties vairākkārtīgai maldu noraidīšanai, un ka bieži vien šaubas sagatavo ticību, tāpat arī eksistences jēdziens rodas no pieredzes, ka zināmas lietas, ko parasti tura par darbīgām un patstāvīgām, izrādās — nav patstāvīgas, vai arī ir raksturojamas kā citu būtņu īpašības jeb stāvokļi. Bet tā kā eksistences jēdziens palicis par nepieciešamu domāšanas līdzekli, tad to var pielietot tikpat labi pozitīvos kā negatīvos teikumos. Tāpat kā mānticīgiem saka, ka nav nekādu spoku, tāpat dzīves priecīgais cilvēks var teikt pesimistam, kas dzīvē redz tikai ciešanas, dzeļnieka vārdiem: „Ir laime, kas nav jāapskauž“.*) Tirāns Dionīzijs Šillera darbā „Bürgerschaft“ nav ticējis, ka patiešām eksistē uzpurēties spējīga drauga uzticība. Bet kad tas piedzīvo notikumu, ko viņš nevar iztulkot citādi, kā viņa apšaubītās uzticības darbību, tad viņš pārlicināts izsaucās: „Un tomēr uzticība nav tikai tukši māņi“.**)

Tā tad eksistence nozīmē tik daudz kā: darbības spēja un tamdēļ atrodas visciešākā sakarībā ar kauzālītāti. Vācu valodā šo kopsakaru apzīmē vārdiem „wirklich“, „das Wirkliche“. (Latviešu valodā „īstens“, „darbīgais“ — tulk.). Īstens ir tikai tas, kas spēj darboties.

Verbs „Sein“ vācu valodā, tāpat kā „esse“ un „ēva“ latīņu un grieķu valodās, netiek lietots tikai eksistences apzīmēšanai, bet daudz biežāk taisni kā kopula. Šis apstāklis taisni vidus laikos izsauca dažu labu strīdu, pie kam teica, ka kopulā jau atrodies īstās eksistences apliecinājums. Pēc dotā eksistences jēdziena izcelšanās vēstures, šādi strīdi uzlūkojami par pilnīgi nelietišķiem. Kopula nav nekas cits, kā predikāta funkcijas izteiksme un kalpo vienīgi tam, lai atdalītu predikāta jēdzienisko saturu no predikāta funkcijas. Eksistences jēdziens kopulā neatrodas ne vairāk ne mazāk, kā katrā tīri verbālā predikātā. Bez tam kopulas valodnieciskais apzīmējums nebūt nav visās valodās identisks vārdam, kas apzīmē eksistenci.

*) „Es gibt ein Glück, das ohne Reu.“

**) Die Treue, sie ist doch kein leerer Wahn.“

57. §. Atskats.

Līdz šim esam izsekojuši izziņas pamatfunkcijām viņas dažādās attīstības formās. No tumšās dzīvības izjūtas, ar kuŗu sākas dvēseles dzīve, diferencējas sajūtas kā kvalitatīvi noteiktas, relatīvi vienkāršu nervu kairinājumu izsauktas, elementāras norisas. Faktiskā dvēseles dzīvē sajūtas vienmēr dotas kompleksos, kas caur fundamentālo apercēpciju kopoti vienībās. Šos kompleksus nosaucām par apjaudām. Sajūta un apjauda iztaisa atziņas funkcijas pirmāro pakāpi.

Sekundārās pakāpes veidojumus nosaucām vispāri par priekšstatiem. No apjaudām tie atšķiras galvenām kārtām ar to, ka tiem ir centrāla pirmsākotne, kāpēc tie arī atrodas ar visu dvēseles dzīvi visciešākā sakarā. Priekšstatu plūsme no vienas puses — asociatīva, no otras — apercēptīva. Kontiguitātes un līdzības asociāciju likumi atspoguļojas apkārtnes iedarbībā uz organismu, kamēr uz manību un apercēpcija ierosina iespaidu apstrādāšanu un piesavināšanos. Kā priekšstatu galvenās klases izšķiram atceres, fantazijas tēlus un tipiskos priekšstatus.

Tipiskie priekšstati sastādīja pāreju uz atziņas funkcijas terciārās attīstības pakāpi, ko mēs vispāri varējam apzīmēt kā domu pasauli. Valodas rokās fundamentālā apercēpcija attīstījās par sprieduma funkciju, pateicoties kuŗai formējas, sadalās un objektīvējas priekšstati. Mūsu apkārtnes notikumus mēs iztulkojam kā notiektu spēku centru — spēku izpaudumus, piešķirot tiem patstāvīgu eksistenci un relatīvu konstanci. Kā rezultāts no daudziem spriedumiem par apkārtni izveidojas jēdzieni, kur notikuma pakāpenība un likumība atrod savu izteiksmi. Spriešanas funkcijas objektivējošais spēks ienes apziņā attiecību jēdzienus — patiesība un maldī — un modina arī ticības jūtas, kuŗ izteicas sprieduma saskaņa ar līdzšinējām pieredzēm.

Istus spriedumus mēs nosaucām par atziņām, kas uzstāda prasību, lai tām atbilstu notikuma patiesā norisa un iestātos uz tām dibinātie priekšnoteikumi. No mums redzamā un izzināmā pasaule atrodas telpā, kas jēdzieniski uztverot, izteic sevi kā bezgalīgu, no trim dimensijām sastāvošu, kontinuumu.

Visi notikumi norit laikā, kas jāiedomājas kā bezgalīgs, vienu dimensiju sastādošs, kontinuums. Visi fiziskie fainomeni ir padoti skaitļu likumiem, un šos fainomenus pilnīgi var izzināt tikai tad, ja viņu likumsamērība ietverta skaitļsamērīgā izteiksmē. No sprieduma funkcijas dabiski attīstās substances un kauzālītātes domāšanas līdzekļi, ko ne velti varam piemērot visos domāšanas saturos.

Tādējādi no tumšās dzīvības izjūtas, pateicoties arvienu pieaugošai diferenciācijai, jaunu spēku un funkciju izveidošanās ceļā, attīstās likumsamērīgi noritoša notikumu aina, ko mēs arvien tuvāk izzinām un mācāmies aptvert. Bet šo attīstību nes dzīvības uzturēšanas dziņa. Mums jāmacās pazīt sava apkārtne, citādi mums jāiet bojā. Visu garīgo spēku attīstība mums ir uzspiesta, un taisni pateicoties šam spaidam, atziņas pamatfunkcija sasniedz tik ievērojamus panākumus. Dzīvnieki līdz ar organismu manto veselu rindu ievingrinātu reflektīvo un instinktīvo kustību, kas pa lielākai daļai pietiekošas dzīvības uzturēšanai. Šie tikai viduvējos uzdevumus apmierinošie mēchanismi cilvēku neapmierina. Cilvēka augstākiem centriem jāveic galvenais darbs, kas dara iespējamu piemērošanos katrā acumirkļī dotai situācijai, kas nekad nav pilnīgi identiska agrākām. Tamdēļ cilvēks bērībā daudz nespējīgāks kā dzīvnieks un tam nepieciešama ilgāka kopšana, lai viņa garīgām spējām būtu laiks attīstīties, un lai tas attaisnotu viņam uzliktos daudz augstākos uzdevumus.

Putnis jau perēklī radies, kas ir viņš un kādas tam gaitas,
Gausi aug cilvēka bērns — pasaules valdnieks viņš būs.“*)

Izziņas pamatfunkcija, kā tas jau augšā aizrādīts, nekādā ziņā nav izolēta, bet paliek pastāvīgās mainīgās attiecībās ar divām pārējām funkcijām — jūtām un grību. Bet visas trīs funkcijas ir izsauktas no tendences uzturēt un darīt pilnīgu kā atsevišķā individa, tā arī sugas dzīvi. Jūtu psiholoģijā, uz ko tagad pārejām, šo tendenci atradīsim vēl skaidrāk izveidotu un līdz ar to mums būs izdevība līdz šim iegūtos faktus aplūkot viņu attiecībās pret kopdzīvi.

*) „Vögel, entschlüpfet dem Ei, sind, was sie sollen, von Anfang, Langsam wächst der Mensch, aber zum Herrscher der Welt.“

Otrais nodalījums.

Jūtu psiholoģija.

58. §. Jūtu vispārīgais raksturojums.

Jūtas ir apzīmētas kā sevišķa apziņas pamatfunkcija, kas skaidri atšķiras no atziņas un gribas. Bet ģenētiski novērojot, jūtas līdz ar to parādās kā dvēseles dzīves sākums un pirmamats vispāri. Uz apkārtnes spēcīgiem iespaidiem dvēsele reaģē ar sevišķu izjūtu, ko viņas chaotiskā, nepavisam nediferencētā rakstura dēļ, jau agrāk apzīmējam par tumšu dzīvības izjūtu. Jau šī izjūta kustas tīksmes un netīksmes pretstatos, pie kam sākumā liekas būt pārsvarā netīksmes stāvokļi.

Tā tad tīksme un netīksme ir dvēseles pirmās reakcijas uz iekšējiem un ārējiem kairinājumiem. Visu tīksmes pilno organisms cenšas paturēt, netīksmes pilno — noraidīt. Visā visumā dzīvības uzturēšanā tīksmes pilnais ir labvēlīga parādība, netīksmes pilnais — nelabvēlīga, un tamdēļ jau visprimīvākā psihikā darbība pamudina organismu uz mērķapzinātām, dzīvei noderīgām kustībām. Bet kā mērķapzinātie refleksi visumā, tā arī pirmatnīgās, nediferencētās jūtas apmierina tikai rupjo un zemāko caurmēra darbību. Komplicētie dzīves noteikumi prasa smalkāk nozarotas un labāk piemērotas reakcijas. Starp kairinājumu un reakciju iespraužas iepriekšējā nodalījumā attēlotie pārdzīvojumi. Sajūta un apjaua, priekšstats un lēmums, māca mūs dziļāk pazīt darbojošos kairinājumu viņa varbūtējās sekās. Tamdēļ arī dažreiz atļaujamies mērenai netīksmei, jo zinām, ka tai vēlāk sekos tīksme, vai arī atsakāmies pāriet acumirkīgā priekā, lai novērstu draudošās sāpes. Tomēr tīksme un netīksme paliek vienmēr ciešās savstarpīgās attiecībās kā simptomi un ierosinātāji dzīvības uzturēšanai.

Vilhelms Vunts jaunākos laikos blakus tīksmes un netīksmes pretstatiem pieņēmis vēl divus citus jūtu pamatvirzienus, proti: uzbudinājuma un nomierinājuma, kā arī sprieguma un izraisījuma pretstatus. Tā piem. uzbudinoši darbojas sarkanā krāsa, kamēr zilā krāsa apmierina. Tāpat arī augstiem toniem piemīt kaut kas uzbudinājošs, kamēr zemiem turpretī apmierinājošs iespaids. Zem apmierinājuma pie tam saprotam arī to, ko citkārt sauc par traucējumu jeb depresiju — īsi sakot — vispārīgu dzīvības procesa palēnināšanos. Kautgan uzbudinājums un traucējums savstarpīgi saistīti drīz ar tīksmi, drīz ar netīksmi, tie tomēr veido savdabīgu jūtu pamatvirzienu. Visskaidrāk sprieguma jūtas mēs pārdzīvojam gaidu stāvoklī, kamēr gaidītā notikuma iestāšanās izsauc nomierināšanās jūtas. Ar koncentrētas uzmanības stāvoklī sajūtam spriegumu. Ja spriegums nav pārāk stiprs, tad tas darbojas reizē uzbudinoši un sagādā tīksmi, bet tiklīdz tas sasniedzis augstāku pakāpi, tūdaļ uzmodina netīksmi.

Tā tad Vunts izšķir trīs jūtu pamatvirzienus: tīksmi un netīksmi, uzbudinājumu un nomierinājumu, spriegumu un izraisījumu. Patiesi pārdzīvotās jūtas visi šie pamatvirzieni bieži vien darbojas kopā, kautgan jo skaidri viens no otra atšķiras un dažreiz faktiskā dzīvē parādās arī patstāvīgi.

Pret šo klasifikāciju ievēribas cienīgus iebildumus cēlis Osvalds Külpe. Külpe, iziedams no pieredzes, nāca pie slēdziena, ka agrāk pārdzīvotos tīksmes un netīksmes stāvokļus nevar reproducēt tādā pašā kārtā, kā sajūtas un apjaudas. Ar dažiem, uz šo jautājumu vērštiem un rūpīgi izvēstiem mēģinājumiem, Külpe ļoti ticami pierādīja, ka uzbudinājums un spriegums nav vis jūtas, bet gan sajūtas, jo tās uzskatāmi viegli varējuši reproducēt visi mēģinātaji. Pierādījās arī, ka tīksmi un netīksmi grūti, vai pat nepavisam nevar priekšstatīt. Jūtu stāvoklis atceres akta ceļā tiek atdarināts vai nu no jauna savā pirmatnējā rosībā, pie kam rodas īstas un nevis atcerētas jūtas, vai arī atcere par agrāko tīksmi un netīksmi neizsauc neko citu, kā neuzskatāmu, nedzīvu zināšanu par kādreiz pārdzīvoto tīksmi un netīksmi. Tamdēļ par jūtām Külpe uzskata tikai tīksmi un netīksmi, un, varbūt, viņam arī taisnība.

Par jūtu vispārīgām īpašībām varam apzīmēt šādas: 1. Visas jūtas kustas pretstatos, starp kuriem vērojama lielāka vai mazāka indifferences zona. Starp šiem pretstatiem nav tāda attiecība, kā starp pozitīvo un negatīvo skaitļu rindu, bet tie uzlūkojami gan kā pozitīvi, no mierīgās dvēseles dzīves atdalījušies, stāvokļi. Tikpat maz kā netiksmi, par negatīvu var nosaukt tiksmi, tā netiksmi nevar saukt par negatīvām sāpēm. 2. Visas jūtas uzrāda stipras intensitātes pakāpes, un jo šī intensitāte lielāka, jo jūtas iespaids uz apziņas kopstāvokli stiprāks. 3. Visas jūtas izpaužas kustībās, kas jūtu klātesamībai pa lielākai daļai var noderēt kā raksturīgi simptomi. 4. Tālākā jūtu raksturīgā pazīme slēpjas tai apstākli, ka ar biežu atkārtošanos jūtu uzbudinošās ierosas zaudē daļu no intensitātes, vai — kā vēl mēdz teikt — *notrulinās*. Un šī *notrulināšanās*, kā to augšā (38. §.) redzējām, ieņem svarīgu vietu arī valodas attīstībā. 5. Jūtas, kopā ņemot, stāv ciešā sakarībā ar dzīvības uzturēšanas dziņu, un tamdēļ ir sevišķi svarīgas no bioloģiskā viedokļa.

59. §. Jūtas un afekti.

Noteiktu jūtu plūsmi, kas skaidri atšķiras no mierīga dvēseles stāvokļa, un intensīvi iespaido apziņas kopstāvokli, mēs saucam par *afektu*. Faktiskos pārdzīvojumos afektu sastāvdaļu sastāda jūtas. Tā tad robeža starp vienkāršu jūtu un afektu nebūt nav tik skaidra un noteikta, bet gan mainīga. Valoda afektiem veltījusi neskaitāmas izteiksmes un senākā psiholoģija savukārt daudz nodarbojusies ar viņu aprakstīšanu un klasifikāciju.

Afektam vispirms raksturīgs iespaids, kādu tas izsauc organisma kopstāvoklī. Ar šo apstākli rēķinoties, Kants afektus iedalīja *stēniskos* un *astēniskos* afektos. Stēniskie afekti (no vārda *σθένος* - spēks) vispārī kāpina dzīvības funkcijas un vairo muskuļu spēku. Astēniskiem (*ασθενής* - vājš) afektiem turpretī seko novājinājums un paralīze. Pie stēniskiem afektiem pieder, piem.: apvaldīts prieks, īgnums, dusmas, pie astēniskiem — bailes, pārmērīgs prieks un bēdas.

Afektus bieži vien pavada kustības, kas tiek uzlūkotas kā afektu simptomi, un sakarā ar to nosauktas par *izteiksmes*

kustībām. Šās kustības norāda vai nu uz afektu intensitāti un kvalitāti, vai arī visbeidzot uz afektu priekšstatu saturu. Šais kustībās sevišķu dalību ņem zināmas muskuļu grupas, un proti, vispirms sejas muskuļi, tad tālāk roku muskuļi un visbeidzot arī kāju muskuļi. Bez tam vēl līdzdarbojas arī asintrauku muskuļi, kas, sašaurinādamies un paplašinādamies, izsauc zināmiem afektiem raksturīgās bālēšanas un sarkšanas parādības.

Afektu intensitāte sevišķi skaidri izpaužas sirds kustībās. Pie stipriem afektiem šī kustība vispirms ļoti pāātrināta, kam atbilst bieži vien trauksmes pilnā priekšstatu norisa. Ja afektu vēl kāpina, tad iestājas sirds darbības pārtraukums, kam seko paralīze, kā piem. baiļu, vai pārmērīga prieka gadījumā.

Afektu kvalitāte sevišķi skaidri parādās tā sauktās sejas muskuļu mīmiskajās kustībās. Dažādiem afektiem piemīt pavisam noteiktas, tikai viņiem piemērotas, mīmiskas kustības un tamlīdzīgu afektu klātesamību mēs izzinām tūlīn jau no sejas izteiksmes, pie kam mēs spriežam vairāk no totālā iespaida puses, nekā vērojot atsevišķas kustības.

Afektu priekšstatu saturs galvenām kārtām izpaužas roku pantomīmiskajās kustībās, pie kam šais mīmiskajās kustībās var izšķirt norādīto un pakaldarīto šo formu. No pantomīmiskiem vaibstiem ir attīstījusies vaibstu valoda, kas sevišķi svarīgs savstarpīgās saprašanās līdzeklis pie kurlmēmiem un arī pie dažām mežoņu tautām.

Izteiksmes kustības savas nozīmes dēļ priekšnesumos un skatuves mākslā daudzkārtīgi aprakstītas un pārbaudītas. Ir uzziets, ka izteiksmes kustības bieži vien pastiprinoši darbojas uz afektu. Tamdēļ Lessings, ļoti pareizi izteikdamies, dod aktieriem padomu, atdarināt afektu kustības tiktāl, ciktāl vien tās iespējams radīt patvaļīgi. Tādā kārtā viņās tiek izsaukts pats afekts, kas tad pats no sevis rada nebrīvas izteiksmes kustības. (Lessing, Hamb. Dramaturgie, Drittes Stück.)

Jaunākā laikā ir izpētīts izteiksmes kustību psiholoģiskais cēlonis, un atrasts, ka tās attēlo kustības, kuŗas sākumā nodereja dzīvības uzturēšanai labvēlīgiem mērķiem un vēlāk

palīka vienīgi par simptomiem. Tā piem. saldaī garšai sejas izteiksme rāda mutes stāvokli, kam šādi tālāki kairinājumi pēc iespējas labvēlīgi, kamēr rūgta garša turpretī izsauc mutes kustības, domātas šādu kairinājumu novēršanai. Tagad nu abas šās izteiksmes kustības ir simptomi tīksmes un netīksmes jūtām vispāri. Valoda šo rašanos no garšas sajūtam uzglabājusi tādos izteicienos kā „saldais prieks“ un „rūgtās sāpes“.

60. §. Jūtu klasifikācija.

Sevišķi lielā jūtu stāvokļu daudzējādība uzliek psihologam par pienākumu sniegt šo stāvokļu pārskatāmu sakārtojumu klasifikācijas formā. Tomēr jūtu ātri mainīgā rakstura dēļ gandrīz nemaz nav iespējams sniegt iedalījumu, kas pilnīgi atbilstu stingriem loģikas prasījumiem. Iedalījuma atsevišķie locekļi nekad pavisam viens otru neizslēgs, bet caur daudzām starppakāpēm pāries viens otrā. Te pievienojas vēl tas, ka jūtās individuēlās izšķirības daudz lielākas nekā sajūtās un apjaudās. Un tamdēļ valodnieciskie apzīmējumi jūtu pārdzīvojumos daudz mazāk izsmeloši nekā tas mēdz būt pie citiem psihiskiem fainomeniem. Vienmēr paliek pāri kautkas neizteikts, kas atklājas tikai tam, kas spējīgs runātājam pilnīgi līdzīgi just. Šā apstākļa dēļ tad nu mēģinot klasificēt jūtas, jāierobežojas ar to — atrast jūtu tipiskās galvenās formas un mācīties pazīt viņu izcelšanās noteikumus.

Svarīgu iedalījuma pamatu sniedz dažādo attīstības pakāpju novērojums. Šeit vispirms izšķirām jūtas, kādā nozīmē tās minētas arī augšā (9. §), kas saistītas ar jūtekliskām sajūtām un apjaudām, un tādā kārtā saucam tās par jūtekliskām jūtām. No šām būtiski atšķirīgas ir tās jūtas, kas balstās uz sekundāriem un terciāriem atziņas fainomeniem, — tā tad saistītas ar priekšstatiem un lēmumiem. Šos dvēseles stāvokļus mēs nosauksim par augsstākām jūtām.

Jūtekliskās jeb primārās jūtas pēc sajūtām un apjaudām, ar ko tās saistītas, tālāk iedalāmas vēl krāsu un skaņu, ožas un garšas, siltuma un aukstuma jūtās, kurām tad pievienojas vēl dažādi nozarotās kustību jūtas un tā sauktā kopijūta. Lai cik svarīgas šās jūtas kā dvēseles noskaņas un

labklājības pamats arī būtu, tomēr attīstītā dvēseles dzīvē jūtas gan vairāk saistītas ar priekšstatiem un lēmumiem, un pieder apziņas sekundārās un terciārās attīstības pakāpes fenomeniem. Lai gūtu pārskatu par augstāko jūtu sevišķi lielo daudzējādību, mums jāapskatās pēc tālākiem iedalījuma iemesliem. Kā tāds iemesls vispirms mināms attiecība pret dzīvības uzturēšanu, kas raksturīga daudzām jūtām un viegli uzrādāma.

Kā katrā organiskā būtņē, tā arī cilvēkā, dzīvības uzturēšanas dziņai ir divas dažādas formas. Abas šās dziņas varam īsi apzīmēt kā pašu zturēšanu s dziņu un sugas uzturēšanu s dziņu. Cilvēkā, kas pēc Aristoteļa pazīstamiem vārdiem jau no dabas ir sociāla būtne (ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον), un savu dzīvi var uzturēt pa lielākai daļai tikai kopīgā darbā, sugas uzturēšanu s dziņas sevišķi bagāti attīstās. Pie tam it sevišķi jūtām vēl tā izcilus nozīme, ka mūsu jūtu dzīve iespaido ne tikai mūsu pašu, bet arī tās sabiedrības labumus un ļaunumus, kurai piederam. Tā tad jo daudzpusīgākas kļūst dzīves prasības un bagātāk attīstās kopdzīve — un šā iemesla dēļ diferencējas cilvēku intereses un raksturi — jo bagātāk attīstās jūtu dzīve, un jūtas pieņem daudzpusīgākas formas. Ģimene, sadarbība, valsts, ja, pat visa cilvēce nāk mūsu apziņas apjomā, un sakarā ar savu lielo nozīmi atsevišķā cilvēka un sabiedrības uzturēšanā, izveido bagāti niansētas un dažādi nozarotas jūtas un afektus.

Par šo bagātību visvieglāk gūsīm pārskatu tad, ja vispirms aplūkosim tās jūtas, kuŗas stāv attiecībās ar pašā dzīves uzturēšanu. Šās jūtas savās dažādajās formās veido pamatu tām jūtām, kuŗas mūsos izsauc ģimenes, sabiedrības un visas cilvēces priekus un bēdas.

Un tamdēļ izšķīram šādas jūtas:

1. Jūtas, kuŗām ir attiecība ar pašu zturēšanu s dziņu. Un tās mēs nosauksīm par egoistiskām jeb individuālām jūtām.

2. Jūtas, kas attiecas uz ģimenes priekiem un bēdām jeb ģimenes jūtas.

3. Jūtas, kas attiecas uz mums piederošās sabiedrības priekiem un bēdām jeb patriotiskās jūtas.

4. Jūtas, kas vispāri attiecas uz mūsu līdzcilvēku priekiem un bēdām, ir *simpatijas jūtas jeb līdzjūtība*.

Šeit pieder vēl daudz citi jūtu veidi, kas attīstās, novērojot pa daļai dabu un pasaules visumu, pa daļai arī no atsevišķā individa sakariem ar visumu, un visbeidzot tādi veidi, kas saistīti ar paša dvēseles dzīves novērošanu. Svarīgākie no šiem ļoti komplicētiem jūtu veidiem ir šādi:

5. *Tikumiskās jūtas.*
6. *Reliģiskās jūtas.*
7. *Aistētiskās jūtas.*
8. *Intellektuālās jūtas.*

Visās šais grupās starp jūtu un afektu nav taisīta nekāda izšķirība, kas ievērojot jau 59. § teikto, apmierina katra tālākā pamatojuma prasību.

61. §. Individuēlas jūtas.

Ja priekšstats par kādu mūsu apkārtnes lietu vai notikumu mūsos izsauc tādas asociācijas un spriedumus, pateicoties kam šādu lietu vai notikumu atzīstam pašuzturēšana s dziņai par kaitīgu, tad rodas *netiksmes jūtas*, ja turpretī par derīgu, tad izaug *tiksmes jūtas*. Pie tam jāievēro, ka jūtu iedabu noteic nevis īstena, bet iedomātais kaitīgums vai derīgums. Jūtas būs citādas atkarībā no tam, vai priekšstata saturs ir lieta vai notikums, beidzot jāpiemin arī, ka kaitīgās lietas un notikumi izsauc daudzvairāk dažādu jūtu nozarojumu nekā derīgie. Kādu jūtu veidu mūsos izsauc kaitīga priekšmeta priekšstats, atkarājas no tam, vai šī lieta mūsos iekairina pretestību, un vai to pāvada panākumi jeb ne, un visbeidzot no tam, vai šis priekšmets tikai aktuāli vai tikai potenciāli kaitīgs. Aktuāli kaitīgs ir tāds priekšmets, kuŗam pierakstam nodomu mums kaitēt, piem. mežonīgs dzīvnieks, ienaidnieks, turpretī potenciāli kaitīgs ir piem. pienākošs vilciens, kas nepavisam neapdraud mazā attālumā stāvošo, bet samal uz sliedēm gulošo. Tāpat potenciāli kaitīga ir katra pilnā sparā ejōša mašina, tālāk bezdibens, uguns, vilņi u. t. t.

Kaitīguma varas pakāpju, protams, ir bezgala daudz, tomēr jūtu subjektīvai iedabai pilnīgi pietiek, ja izšķir apmēram piecas pakāpes. Kaitīgās lietas varu atzīstam: 1. kā visu pārspējošu, 2. kā stiprāku par mums, 3. mums līdzīgu, 4. mazāku par mūsējo, un 5. neievērojamu. Skaidrības labad aktuāli kaitīgu priekšmetu nākošā iedalījumā apzīmēsim ar vārdu „ienaidnieks“.

Ja mūsu apkārtnē mums nāk pretī ienaidnieks, kam pie rakstam visu pārvārošu spēku, tad jūtas, kas mūsos tūdaļ rodas, ir šausmas. Ja ienaidnieks mūs iekairina uz pretošanos, tad mēģinājumu uz to mēs atmetam vai nu tūliņ, un jūtam rezignāciju, vai arī to izdaram ar izsamīšanas spēku. Ja nu šam mēģinājumam ir panākums, tad sajūtam triumfējošu lepnumu, ja cīņu zaudējam — iestājas izmisums.

Ja ienaidnieks nav visu pārspējošs, bet gan pārāks, tad viņa uzskatīšana vai viņa tuvuma priekšstats vairs nemo dinās šausmas, bet tikai bailes. Kairinājums uz pretošanos izsauks drošmes jūtas, un ja tās tiks apspiestas, tad pacietības un padevības jūtas. Sekmīga pretestība atmodinās triumfējošas jūtas, nesekmīga, turpretī, ja ne izmisumu, tad tomēr nopiestu gara stāvokli, skatoties no tam, vai nesekmīgā pretestība palielinājusi, samazinājusi, vai atstājusi nemainītu ienaidnieka varu.

Ja ienaidnieks spēka ziņā šķiet līdzīgs, tad viņa priekšstats vispīrms pamodina ienaidu. Ja viņš kairina uz pretošanos, tad izaug dusmas, bet ja pretošanās nenotiek — rodas atriebības kāre. Apspiežot pretošanos, rodas savukārt paciešanās jūtas, kas pa lielākai daļai vienmēr sajauktas ar citām, piem. reliģiskām jūtām, un tamdēļ reti kad uztveramas savā skaidrā īpatnībā. Sekmīga pretošanās rada uzvaras jūtas, nesekmīga — mocošas pazemošanās jūtas.

Ja ienaidnieks spēka ziņā redzami mazāks, tad viņa priekšstats vispīrms izsauca ignumū. Kairinājums uz pretošanos izpaužas sašutumā jūtās; sekmīgai pretestībai seko izdošanās, nesekmīgai — neizdošanās jūtas.

Beidzot, ja ienaidnieks ar neievērojamu spēku, tad viņa priekšstats mūsos izsauc pārkūma jūtas, un kairinājums uz pretošanos, augstākais, ja var izsaukt zobgāli.

Viens un tas pats ienaidnieks dažādās personās var modināt visdažādākās jūtas. Tā mežonīgs dzīvnieks apbruņotam, bet šausanā neievīngrojušamies ceļotājam, ledvesī šausmas. Pēdējais tad vai nu rezignēti padosies savam liktenim, vai ar izmisuma drosmi ķersies pie ieroča. Ja viņš, pretēji gaidītam, dzīvnieku labi trāpīs, viņu pārņems triumfa jūtas, ja ne, tad pārsvarā būs izmisums. Turpretī, ja ceļotājs būs ievīngrinājies šāvējs, tad dzīvnieku uzskatot, tas varbūt gan sajūtīs bailes, bet tās tūlīt atkal pārvērtīsies drosmē, tas ķersies pie ieroča, un zvēru iogalinājis, triumfēs. Suns, kas riedams dodas uz garāmgājēju, skatoties pēc gājēja savdabības, modinās mūsos šausmas, bailes un īgnumu, vai arī pārkūma, nicināšanas un izsmiekla jūtas. Visu pārvarošs spēks tiek bieži ieskaitīts tādā pretiniekā, kurš maz, vai nepavisam nespēj objektīvi kaitēt. Tā bieži vien sievietes pārņem izbailes, tiklīdz tās ierauga peli. Sieviešu jūtība, dzīvnieka ātrās kustības, kas izbēgšanu padara neiespējamu, liek miermīlīgo dzīvnieku uzskatīt spēka ziņā par visu pārvarošu dzīvnieku.

Ja priekšmets nav kaitīgs aktuāli, bet tikai potenciāli, tad jūtas, neievērojot pie garšas sajūtām sastopamo riebumu, virzīsies pēc iedomātā lietas spēka, un tur no nelāguma jūtām pieaugs līdz šausalām. Tiri potenciāli kaitīgas lietas izsauks kādas jūtas tad, ja esam iemācījušies pazīt attiecīgās lietas kaitīgo darbību. Tā piem. pilnā gaitā ejoša tvaika mašīna vispirms atstās mūs vienaldzīgus. Bet ja kaut reizi būsim redzējuši, kā viņas riteņi satvēra kādu cilvēku, tad katru reizi, mašīnu uzskatot, mūsus pārņems nelāguma jūtas, kas skatoties pēc mūsu savdabības, var pieaugt pat līdz šaušalām.

„Viņš (Ibiks) Poseidona eglājā, pilns svētbijīgām šausmām (šaušalām) iegāja.“*) Dievība, kurās svētītā zemē nonāk Ibiks, priekšstatā ir potenciāli kaitīga, jo tā var atnest laudīm daudz ļauna. Tamdēļ jūtas, kas cēlušās, pateicoties šam priekšstatam, ļoti pareizi apzīmētas par šaušalām. Bet atzīstot dievīšās būtnes lielo varu, pamostas dziedātāja dievbijīgais saprāts, kāpēc „svētbijīgās šaušalas“ ir sevišķi izsmelošs apzīmējums.

Ja turpretī mūs iespaido kāda no mums par derīgu atzīta priekšmeta priekšstats, pie kam prasība, ko noteic mūsu labums, ir aktuāla, tad vispirms rodas pateicība, un ja

*) „In Poseidons Fichtenhain tritt er (Ibykus) mit frommem Schander ein“.

prasība lielāka, tad godināšana. Ja prasība nav aktuāla, bet tikai potenciāla, tad mums ir piekļaušanās jūtas, kam skatoties pēc individa spēka un gribas mums nodrēt, piemīt vairākas pakāpes. Pateicīgi mēs esam par izdarīto pakalpojumu, godinājumu sajūtam pret vecākiem un skolotājiem, tamdēļ ka tie mums vienmēr ir vajadzīgi. Piekļaušanās tieksmi jūtam pret draugu, kaut tas patlaban mums nekā laba nedara.

Citas jūtas rodas atkal tad, ja uz mums darbojas kāda notikuma priekšstats, un ko atzīstam kā kaitīgu vai derīgu. Šādas jūtas vispāri var apzīmēt par priecīgām un sāpīgām.

Kāds kaitīgs notikums, kas mums nākotnē draud, izsauc mūsos rūpju jūtas. Ja iespējamā notikuma iestāšanās brīdis nāk tuvāk, tad jūtam bailes, ja tas stāv tieši priekšā, bailes kļūst par drudžainu nemieru. Abas pēdējās jūtas bieži vien ir maisītas, pie kam viņām vēl piebiedrojas arī cerības stars. Ja drausmīgais notikums izpaliek, tad jūtam sevi atsvabinātus, atvieglotus. Ja tas iestājas, — izaug bailes, raizes, ciešanas, slimības.

Ja turpretī notikums tiek atzīts par derīgu, un ja tas vēl stāv nākotnē, rodas tīkamas gaidas, ja tas tuvu priekšā — drudžaina nepacietība. Ja cerētais neiestājas, pamostas vilšanās, ja tas klāt — prieks, gaviles, svētlaimība, sajūsma.

Saslimstot dzimtas galvai, kuŗa nāve dzimtai atnestu arī materiālas grūtības, ģimenēs locekļos, neatkarīgi no vēlāk pārrunājamām ģimenes jūtām, vispirms izaug rūpes. Ja slimība ārstējama bīstamas operācijas ceļā, tad dažas dienas pirms operācijas ģimenes locekļus nomāks drudžains nemiers. Ja operācija izdodas, visi jūtīsies atbrīvoti, atviegloti, atkal neatkarīgi no pateicības jūtām pret ārstu. Ja iestājas nāve, tad pats par sevi saprotams, izcelsies tā sauktās sāpīgās jūtas. — Tās jūtas, kuŗas izsauc priecīgi gadījumi, visos nozarojumos un variācijās, sākot ar decembra mēnesi līdz ziemsvētkiem, var novērot bērnu istabās.

62. §. Individuelās jūtas. (Turpinājums.)

Līdz šim aplūkoto individuālo jūtu pirmsākotne atradās organismu iespaidojošās apkārtnes lietās un notikumos. Bet ir arī vēl tādas jūtas, kas ir paša organisma fizisko un psihisko procesu pamodinātas.

Cilvēka organismam, tāpat kā katram citam, ir savi zināmi eksistences noteikumi. Šos noteikumus, piem. barības uzņemšanu, locekļu kustības, skābekļa ieelpošanu no gaisa u. tml., mēs nosauksim par organisma prasībām. Šās prasības tad nu kā pie cilvēkiem, tāpat arī pie dzīvniekiem manāmi parādās subjektīvos stāvokļos, sevišķi jūtās, un tādējādi paliek par vajadzībām. Ēšanas un dzeršanas prasība ir subjektīvi manāma, pateicoties izsalkumam un slāpēm. Šī pārvēršanās no objektīvām prasībām subjektīvās vajadzībās, lielā mērā veicina pašuzturēšanu, ja, tā ir pat viņas nepieciešamais noteikums. Pati vajadzība, ciktāl tā kļūst aktuāla, ir netīksmes jūtas, turpretī viņas apmierināšana saistīta ar tīksmi. Tomēr ja vajadzība apmierināta pārmērīgi, tad pārmērības izsauktais dzīves uzturēšanas kaitīgums atkal kļūst manāms netīksmes jūtās.

Kultūras attīstības gaitā šie cilvēka dzīves noteikumi kļuvuši daudz komplicētāki, un līdz ar tiem neparasti pavalrojušās arī vajadzības. Tamdēļ mūsu dienās vajadzības neatbilst vairs objektīvām prasībām. It sevišķi pateicoties ieradumiem, mēs esam izsaukuši vajadzības, kuŗu apmierināšana ne vienmēr nepieciešama dzīvības uzturēšanā. Tomēr vajadzību jūtu darbībā paliek vienmēr tā pati. Viņa attīstās nevis saskaņā ar dzīves uzturēšanas faktisko, bet neīsto prasību. Alkoholisku dzērienu un tabākas lietošanas bauda mūsu dienās neskaitāmiem cilvēkiem tapusi par vajadzību, un tomēr zinātniskie pētījumi liecina, ka šo vajadzību apmierināšana daudz vairāk kaitīga nekā derīga. Sākumā organisms arī tiešām sacelās pret šo vielu iespaidiem. Tikai nedaudziem cilvēkiem pirmā alus glāze vai cigarete sagādā prieku. Bet pamazām pieradinoties, tiek pārspēta pirmatnējā netīksme un tamlīdzīgas vielas jau kļūst par vajadzību.

Vajadzības iedalāmas vispirms ķermeniskās un dvēseliskās vajadzībās. Ķermeniskās vajadzības ir vai nu vieliskas vai funkcionālas.

Pie ķermeņa vieliskām vajadzībām vispirms pieder ēdiens un dzēriens. Šo vajadzību klātesamība kļūst zināma izsalkuma un slāpju veidā, apmierināšana — iestājoties sātibas un atspirguma jūtām.

Ķermeņa funkcionālās vajadzības izpaužas tādējādi, ka atsevišķie organi pieprasa nodarbinājumu, jo citādi tie var nonīkt. Sevišķi skaidri to nomanām tad, ja esam ilgāku laiku sēdējuši, rodas vajadzība kustēties, un šādos apstākļos kustība vienmēr sevī tikama. Kustību pārmērībai seko noguruma netiksmes jūtas, kas pa daļai izpaužas lokalizētās sāpju sajūtās, pa daļai vispārīgā atslābumā.

Dvēseliskās vajadzības viscaur ir funkcionālas iedabas. Visas apziņas pamatfunkcijas prasa nodarbinājuma, un ilgāku laiku kādu no tām nenodarbinot rodas skaidri noteiktas netiksmes jūtas.

Ja ilgāku laiku esam bijuši tumsā, tad gribam redzēt, un viss, ko mēs redzam, mums sagādā prieku kā gaismas vajadzības apmierinājums. Līdzīgu pārdzīvo arī mūsu dzirde pēc ilgāka klusuma. Bet netīkvien jūteklī, arī mūsu iedomu spēja, mūsu sprieduma funkcija prasa nodarbinājuma. Viss, kas mums sniedz izdevību sekmīgi nodarbināt šās funkcijas, dara mums prieku, un šī tieksme, kas rodas no mūsu interešu ālās funkcionēšanas savajadzību nodarbinājuma, ir tā, ko saucam par interesi. Tā tad, ja es saku: kāds cilvēks interesejas par mūziku, glezniecību, tad es līdz ar to domāju, ka viss uz šām lietām attiecīgais, dod tam patīkamas nodarbošanās izdevību.

Bet ne tikai prāta darbība, arī jūtu funkcijas prasa nodarbinājuma. Blakus intelektuālām ir arī vēl emocionālās (no angļu vārda emotion, saki: emošen = jūta) funkcionēšanas vajadzības, kuŗu apmierināšana sagādā tīksmi. Ilgāku laiku vienmuļīgi nodarbojoties, mēs ilgojamies pēc uzbudinājuma. Zemnieks, visu nedēļu aris, mazākais svētdienā, vai nu pīpējot, vai plūcoties krogā, grib sakarsēt asinis. Romiešu bezdarbnieku pūlis, ko uzturēja ķeizars, pieprasīja gladiatoru, izrādes, kur atrada apmierinājumu viņa emocionālās vajadzības. Vēl šobaltdien Dienvidus Francijā un Spanijā sastopam vēŗšu cīņas, kam līdzīgs iespaids. Tikumiski augstāk attīstītā sabiedrības daļa savas emocionālās vajadzības apmierina citādā, cēlākā veidā, apmeklējot, teiksim, labas bēdu lugas izrādi. Baiļu, līdzcietības un līdzīgu jūtu „atvieglinājošs izraisījums“, kā to apliecinājuši jaunākie izskaidrotāji, ir tas, ko Ari-

stotels saprot zem katarsis, un tamdēļ labas traģēdijas iespaids nav nekas cits, kā emocionālās funkcionēšanas vajadzību daiļāks apmierināšanās veids. Taisni mākslas lielajā uzdevumā ietilpst šo cilvēka dabā slēpto vajadzību apmierināt tā, ka no viņas rastos rakstura izdaiļojums un nevis trulums.

Ari gribas pamatfunkcija prasa nodarbinājuma. Mūsos slēpjas vajadzība gribēt, t. i. uzstādīt savai darbībai noteiktu mērķi. Mērķa sasniegšana, tā tad sekmīga darbība, ir sevī tīksmes pilna arī tad, ja sasniegtam mērķim maza nozīme mūsu turpmākā dzīvē. *I z d o š a n ā s p r i e k s* un *n e i z d o š a n ā s* netīksme, un abas šās jūtas nāk no gribas funkcionēšanas vajadzības. Miklu, grūtu matēmatisku uzdevumu atrisinājumi, kāda grieķu vai latīņu rakstnieka darba izprašana, sniedz izdevību pārdzīvot šādas tīksmes un netīksmes jūtas.

Visā visumā var teikt, ka katras funkcijas nodarbināšana ir kādas tīksmes jūtas pavadīta. Bet tām funkcijām, kas tikušas nodarbinātas dienām un stundām, šās jūtas notrulinājas un atkal kļūst manāmas tikai tad, ja funkcijas apturēšana sagādājusi uz laiku netīksmi. Tā no ilgākas slimības atspirgušie priecājas par katru savu izdevušos kustību; iešana, apstāšanās, katra sniegšanās pēc kaut kā, tiem noder par tīksmes avotu. *G r i l l p a r c e r s* šās jūtas dziļi patiesīgi attēlojis savā dzejolī „Izdziedinātais“.*)

No svarīgāko ķermenisko un dvēselisko funkcionēšanas vajadzību kārtējas apmierināšanas vai apspiešanas atkarājas tas, ko parasti saucam par *n o s k a ņ o j u m u*. Noskaņojums jāuzlūko kā ar funkcionēšanas vajadzībām saistīto jūtu summa, kas katra atsevišķi ir par nespēcīgām, lai kļūtu apzīnātas. Sekmīgai, ar veselību saistītai darbībai, seko jautrs noskaņojums. Turpretī, kur vairākas funkciju grupas nevar nodarbināt, tur drīz vien iestājas neapmierinātība un nepatīkams gara stāvoklis. Ja šās grupas ir skaidri noteiktas un tādējādi piemērotas sniegt domām zināmu virzienu, tad rodas *i l g o š a n ā s* jūtas savos dažādajos nozārojumos un variācijās. Mūzikāli noskaņots cilvēks, kam ilgi nav bijusi izdevība apmeklēt operu vai koncertu, šo apstākli jūt kā zināmu funkciju grupu traucējumu un *i l g o j a s* pēc labas mūzikas. Svešumā

*) „Der Genesene“.

klīstošais ilgojas pēc dzimtenes (ilgas pēc dzimtenes). Turpretī kāds ierēdnis jūtas neapmierināts, ja tam jādzīvo mazā nomalā lauku pilsētiņā, ja tas, neskatoties uz savu izglītību un paradumiem, nevar atrast savām spējām piemērotu nodarbošanos.

Līdz šim aplūkotām funkcionēšanas vajadzībām nāk klāt vēl viena, tā sauktā *izteiksmes vajadzība*. Tāpat kā afekti izraisa izteiksmes kustības, tāpat arī mūsos pastāv vajadzība apskatīt to, kas aizkustina un nodarbina mūsu iekšieni. „No kā sirds pilna, tas nāk uz mēles“. Kas atsaucīgi mūsos klausīdamies, mums dod izdevību izrunāties, tas dara mums labu, tam esam pateicīgi. Mūsu domu un jūtu izteikšanas sagādā mums atvieglojumu, un tādējādi pat skumji gara stāvokļi paliek daudz panesamāki. Marija Stjuart zin, ka Elizabete pēc satikšanās ar viņu, nekavēsies parakstīt nāves spriedumu, bet viņas labsajūta un vieglums ir daudz lielāks pēc tam, kad tā izteikusi ienaidniecei visu ilgi sevī saglabāto. Izteiksmes kustībai bieži piemīt cenšanās līdzsvarot afektu, bet līdz ar to, pateicoties ar kustībām saistītām sajūtām, viņa nereti sāk darboties vēl stiprāk. Tā sadusmotais bieži paliek mierīgāks, ja tas ļāvis vārdiem vaļu, bet var arī notikt, ka tas savās dusmās vēl vairāk iedegas. Visā visumā tomēr izteiksmes vajadzību apmierināšana sagādā tīksmi, apspiešana — netīksmi. Ja izteiksmes vajadzības traucējums ilgstošs, tad tam var sekot smagi bojājumi pat visā nervu sistēmā.

63. §. Ģimenes jūtas.

Ģimenes dzīve ir pirmais noteikums cilvēku dzimuma uzturēšanai un tamlīdz arī izdaļošanai. Šeit vispirms rodas tās jūtas, kuŗas ir svarīgākais faktors cilvēku dzimuma tīkumiskās pilnības sasniegšanai, proti, *mīlestība*. Šeit cilvēks mācās saraut egoisma važas un ņemt dalību pārējo būtnu priekos un bēdās.

Mīlestība vispirms rodas starp vīrieti un sievieti, un pirmā kultūras pakāpē tā ir tīri jūtekliska. Bet tā kā zemkopība cilvēku piespieda meklēt paliekamu mājokli, kādējādi vīrs, sieva un bērni palika vai nu pavisam, vai ilgāku laiku kopā, jū-

tekliskās jūtas kļuva arvien garīgākas un izdaiļotākas. Mīlestība starp vīru un sievu pamatojas tieksmē vienam otru iegūt. Līdz ar to bieži vien saistās bažas neatdot mīļoto būtni kādam citam, un naidis pret ienaidnieku, kam pierakstam nodomu laupīt mums šo būtni, — viss tas kopā šeit pieņem īpatnēju *g r e i z s i r d ī b a s* formu.

Tālākā attīstības gaitā tad vairs sieva vīrā neredz tikai mīlāko vien, bet gan arī uzturētāju un apsargātāju, un viss, kas kaitē un noder vīram, kaitē un noder arī sievietai, un tūdaļ uzbudina visas iepriekšējos paragrafos attēlotās jūtas. Tikai šie klāt pievienojas vēl mīlestība, kas tiksmi un sāpes pastiprina un piedod šām jūtām īpatnēju nokrāsu. Kā tas jau zināms, šās izjūtas aizgrābjoši attēlotas Iliades sestā grāmatā, skatā starp Hektoru un Andromachu. Vīrs atkal savukārt sievietā neredz tikai mīlāko vien, bet gan arī savu bērnu un nama māti, savu raižu līdzdalībnieci. Tādējādi mīlestībai vēl piebiedrojas abpusēja pateicība un cienība, un rada tik ciešas saites, ka katrs jūt līdzī otru ciešanās un priekos.

Citāda ir vecāku mīlestība uz bērniem. Māte sajūt katra bērna sāpes kā savējās. Jo taisni bērns ir miesa no viņas miesas un tādējādi daļa no viņas pašas būtības. Jo skaidri var novērot, ka mātes mīlestība visstiprāka ir tikmēr, kamēr bērns vēl mazs un pavisam nespēcīgs, bet tā savā intensitātē mazinājas, tiklīdz bērns kļūst patstāvīgs. Mātes mīlestība gan laikam ir pirmā un vispirmatnējākā pavisam *n e s a v t ī g ā* rosība cilvēkā. Viņa apliecina to, ka cilvēks ir spējīgs pavisam neievērot savas intereses un pilnīgi nodoties citu labklājībai. Un tamdēļ mātes mīlestības faktam vislielākā nozīme. Tēva mīlestība uz bērniem ir pavisam citādas iedabas. Tēvs bērnos nebūt nesaskata daļu no sevis paša, bet zināmā nozīmē gan savus radījumus. Bērni ir viņa vārda nesēji, viņš par tiem ir atbildīgs un grib, lai viņi tai sabiedrībā, kurai tie pieder, vairotu viņa ievēribu, darītu tam godu, varbūt arī, lai tie būtu palīdzīgi viņa aroda izveidošanā. Cik lielus upurus tēvs bērnu dēļ arī nestu, viņš tomēr nekad neatdosies tik pilnīgi, kā to dara māte.

Bērnu mīlestība pret vecākiem galvenām kārtām balstās uz jau pārrunātām pateicības un cienības jūtām. Bērni ve-

cākos redz cilvēkus, kuri viņus vienmēr pabalsta. Bērns, mātes sodīts, bieži vien, īsi pēc sodīšanas, atkal iebēg viņas klēpī, ko tas tomēr arvien vēl uzskata par drošāko patvērumu. Jo patstāvīgāki bērni paliek, jo vairāk atkarājas no vecāku izturēšanās, vai bērnu pateicība un cienība pastāv ilgāk jeb ne. Vecākiem vienmēr rūpējoties un nomodā esot, arvien jāmeģina iegūt bērnu mīlestību un padevību.

Brāļu-māsu savstarpīgās attiecības netik daudz noteiktā sauktās „asins saites“, bet gan daudzvairāk katra atsevišķā personīgā savdabība un pastāvīga kopdzīve. Ari šeit, tāpat kā citu cilvēku starpā, izveidojas simpatijas un antipatijas. Tomēr šīs tieksmes vairāk tiek modificētas, pateicoties kopsaderības jūtām, kas savieno ģimenes locekļus. Ģimene, pretī ār pasaulei, veido kautko noslēgti veselu, un katrs no ārienes nākošs kaitīgs vai labvēlīgs iespaidojums, modina katrā atsevišķā līdzlocekli tīksmes un netīksmes jūtas.

64. §. Patriotiskās jūtas.

No ģimenes, pateicoties sevišķi zemkopības izsauktai pastāvīgai dzīvei, attīstās kopbūtne — valsts. Radusies no vajadzības kopdarbības ceļā atvieglināt eksistences cīņu, valsts, vēl daudz lielākā mērā nekā ģimene, modina kopsaderības jūtas. Viss, kas valstij liekas kaitīgs vai derīgs, neapšaubāmi pamodina visas tās jūtas, kas mūsos rodas no pašuzpurēšanas dziņas, tikai tās savukārt, pateicoties kopsaderības jūtām, pastiprinājas un tādējādi iegūst savu īpatnējo nokrāsu. Mēs ienīstam ienaidnieku, kas apdraud mūsu tēviju, mīlējam valdnieku, kas rūpējas par viņas labklājību, un noliekam labprātīgi mantu un dzīvību, lai tam kalpotu. Viss tas mūsos darbojas arvien stiprāk, jo skaidrāk mēs sajūtam, kā līdzpilsoņi ar mums ir vienis prāts. Visas šās jūtas apzīmējam vārdiem: patriotisms un tēvzemes mīlestība. Katrā lielākā karā iespējams novērot visu šo patriotisko jūtu skalu: šausmas un izmisumu, bailes un apgarotu drosmi, pazemošanos un lepnās uzvaras jūtas.

Ka šeit var rasties konflikti ar pašuzturēšanas jūtām un ģimenes jūtām, tas pats par sevi saprotams. Vēsture un dze-

ja sniedz veselu rindu piemēru par konfliktiem patriotisko un individuālo jūtu starpā. Lai atceramies šeit no vienas puses tikai karāli Kodru, Leonidu, P. Deciju Mus'u, Arnoldu Vinkelrīdu, no otras — Alkibiādu un Koriolanu... Tāpat nāk priekšā konflikti arī starp ģimenes un patriotiskām jūtām. Spartiete, izteikdama vēlēšanos redzēt dēlu atgriežamies ar vairogu jeb uz vairoga, bija vairāk patriote nekā māte. Arī Hektors saka Andromachai, ka kaut gan viņa mīla pret to esot ļoti liela, viņš tomēr jūtoties spiests doties cīņā.

Ja kultūras attīstības gaitā, kopbūtnes apvienojas lielākās valstīs, tad daudzkreiz izveidojas partijas, no kurām katra pēc sava prāta grib noderēt un kalpot valstij. Šādi izcēlušies partiju dzīve tad nu bieži ierosina jūtas, kuras var nosaukt par politiskām jūtām. Viņām ir tas pats pirmsākums, kāds patriotiskām jūtām, un liekas, kā tām vajadzētu būt savstarpīgi identiskām. Bet jau senatnē nācis priekšā, ka naidis politisko pretinieku starpā bijis daudz lielāks nekā pret tēvzemes ienaidnieku. Katrā ziņā šāds stāvoklis kopbūtnei sevišķi bīstams.

65. §. Līdzjūtība.

Ģimēne un tēvzeme ir attīstījušas cilvēkā jūtas, kas to paceļ pāri savam „es“, un liek tam piedalīties citu priekos un bēdās. Visas šās jūtas attiecībā pret pašuzturēšanas dziņu stāv skaidri vērojāmās attiecībās. No manas ģimenes labklājības lielākā vai mazākā mērā atkarājas mana paša labklājība, un ienaidnieks, kas apdraud manu tēvzemi, var samīt manus sējumus. aplaupīt mani pašu, aizvest gūstā un pat nonāvēt. Kultūras attīstības sākumā šie egoistiskie motīvi ir valdošie. Mīlotā priekšmeta iemantošanu vispirms iekāro egoistiski-kaislīgiem dzinējiem. Bet pēc iekāres apmierināšanas interese un līdzdalība drīz vien pazūd. Tikai vispirms ilgstoša kopdzīve, kā to redzējam, sagatavo cēlākās jūtas, un iespaido mūs mīlēt savu ģimeni un līdzpilsoņus, bez kā skatītos uz labumu, kādu tie mums varētu sniegt. Šo nesavtīgo līdzdalību saucam par līdzjūtību.

Līdzjūtības pirmcēlonis meklējams tai apstākļi, ka svešu kustību uzskatīšana mūsos modina dziņu atdarināt šās kustības.

Ja nu šās kustības ir afekta izteiksme, tad pateicoties kustību atdarinājumam, rodas arī pats afekts. (Sk. augšā 151. lp.). Bērni, redzēdami kādu raudam, iesāk arī paši tūlīt raudāt. Ja redzam, ka kāds ievainojas ar nazi, tad griezienu attiecīgā vietā jūtam pie mūsu pašu ķermeņa. („Un katram ir tā, it kā viņam asmens urbtos galvā un kaklā.“) Tāpat redzot bērnus, kas trakulīgi skraidelēdami spēlējas, mēs iesligstam līdzīgā noskaņā, jo mēs atdarinām mazākais viņu kustības.

Šī pirmatnējā līdzsajūta, pateicoties priekšstatu un spriedumu pieplūdamam, paliek par īsto līdzjūtību šaurākā nozīmē. Mūsu tuvākā ciešanas izsauc līdzcietību, viņa prieki — mūsu līdzprieku. Pazīstamais fakts, ka līdzcietība sastopama daudz biežāk, nekā līdzprieks, jo viegli izskaidrojas ar patlaban attēloto līdzjūtības izcelšanos. Dzīves uzturēšanai arvien labāk ir izvairīties no netīksmes pilnā nekā paturēt tīksmes pilno. Pie tam bieži notiek, ka līdzprieku aptumšo skaudība. Skaudība pavisam neiestājas tad, ja mūsu līdzcilvēka laime nav mūsu ilgošanās priekšmets, ja mēs zināmā attiecībā stāvam augstāk par aplaimoto, vai arī visbeidzot atzīstam, ka tuvākais par mums ir nesalīdzināmi pārāks. („Gloria invidiam vicisti“, saka Salustijs). Citādi īsts līdzprieks sastopams tikai intimāko draugu starpā, un arī tur bieži vien pret paša gribu pievienojas kāds naida piliens. Turpretī līdzcietību jūt arī mežonis, un pat tikumiski grimušais nereti mūs pārstiedz ar šādām jūtām.

Tomēr ar līdzcietību ir bieži saistītas savas parākuma jūtas, un šās jūtas mums nereti padara satikšanos ar cietēju vieglāk panesamu. Bet šai apstākli slēpjas arī pāreja no līdzcietības uz ļauna vēlēšanu. To pa lielākai daļai jūtam tāda cilvēka nelaimes gadījumā, kuŗu esam uzlūkojuši kā savu ienaidnieku. Bet arī tad šī ļaunuma vēlēšana nav atzīstama un cik necik atvainojama tikai tad, ja ar sava tuvākā nelaimēšanos ir saistīts taisnības jūtu apmierinājums, kā piem. atmaskojot kādu krāpnieku. Bet mūsu līdzcilvēka liela nelaime, ja arī tā viņam nenāktu nepelnīta, mūs pildīs nevis ar prieku par viņa nelaimi, bet ar līdzcietību, jo tad mēs piedomājam klāt arī cilvēces vispārīgas nepilnības, kā arī svēto rakstu vārdus: „kas iedomājas brīvs esam no vainas, tas lai met uz viņu pirmo akmeni“. Šī pati

doma aizgrābjoši izteikta S o f o k l a darbā „Aias“, kur Odisejs attēniešu domas — lai tak viņš priecājoties par sava ienaidnieka nelaimi — noraida šādi:

„Viņš mani nīst. Bet viņš ir dziļā postā,
 Man viņa tomēr žēl. Es skaidri jūtu.
 Viņš neveidos vairs manu likteni,
 Un mēs ar' paši savās dzīves gaitās
 Kas esam mēs? Tik migla vējā
 Un putnu ēna, kas pār darbu slīd.“*)

66. §. Tikumiskās jūtas.

Līdzjūtība, kā to redzējam, rodas uztverot un vērojot citu ciešanas un priekus. Tieša līdzsajūta, kas izsaukta zināma iekšēja atdarinājuma veidā, uzlūkojama kā līdzjūtības avots un pamats. Kaut gan tikumiskās jūtas stāv attiecībā pret svešu priekiem un bēdām, tomēr no līdzjūtības tās atšķiras būtiskos punktos. Tikumiskās jūtas nekad nav apjaudu vai uzskatāmu priekšstatu modinātas, bet gan vispirms ir domu izraisītas, un pieder augstākai apziņas attīstības pakāpei. Tālāk tikumiskās jūtas nerodas, aplūkojot atsevišķu cilvēku priekus un bēdas, bet gan vienmēr satur attiecību pret kopību, kādu cilvēku grupu, kas caur organizāciju apvienota vienā veselā. Tikumiskās jūtās taisni visskaidrāk izteicas atsevišķas personības vērtība, un šo tikumisko pamatlikumu stiprums piešķir individam viņa patstāvību un iekšējo spēku, bet jāievēro, ka šis tikumiskais spēks stāv apzinātās attiecībās pret ģimeni, valsti un visu cilvēci.

Tikumiskās jūtas rodas, apspriežot un novērtējot cilvēku darbību, un, skatoties pēc tā, kā mēs 1. apspriežam svešu darbību, vai arī 2. mūsu pašu darbību pada-

*) „Nein, mich jammert sein,
 Des Armen, ob mich feindlich auch sein Hass verfolgt,
 Dass ihn die grausame herbe Not gebunden hält.
 Denn mehr auf ihn nicht schau ich als auf mein Geschick.
 Wie alle, die wir leben, sind nichts anderes
 Als Scheingestalten, als ein flüchtig Schattenbild.“

ram par apspriešanas priekšmetu, tās parādās divās dažādās formās.

1. Svešu darbu morāliskā apspriešana vienmēr saistīta ar jūtām. Šās jūtas, tāpat kā visas jūtas, kustas pretstatos un uzrāda dažādas pakāpes. Vispārīgais morāliskās apspriešanas virzienu un ar to saistīto jūtu apzīmējums pazīstams valodas izteiksmē kā: atsaucība un neatsaucība. Atsaucība var pacelties līdz apbrīnošanai un apgarošanai, neatsaucība var nonākt līdz morāliskam īgnumam un riebumam. Citu darbības morāliskā apspriešana un ar to saistītās jūtas stāv visciešākā sakarā ar cilvēces sociālo attīstību un tādējādi laikmetu gaitā pārdzīvo daudzējādās pārmaiņas.

Visā visumā var teikt, ka cilvēciskā sabiedrība par labiem darbiem apzīmē tādus, kas veicina kopību, turpretī par ļauniem tos darbus, kas kaitē kopības labumam. Kultūras sākumos pats darbs ir tas, ko apspriež. Cilts dievu zaimošana, pēc vispārīgās ticības, izsauc dievu dusmas uz visu cilti. Un tamdēļ visu interesēs ir izstumt zaimotāju ārpus cilts. Vai darbs noticis ar nolūku vai bez nolūka, tas šai kultūras pakāpē netiek šķirts. Oidips jūtās vainīgs, kaut gan viņš zaimojis nezinot un bez nodoma. Atsevišķā indivīda sociālā saistība pie pārņemtās reliģijas, tradicionāliem tikumiem un parašām prasa, lai ikvienu novērtanos no visa līdzšinējā uzlūkotu kā sociālu pārkāpumu un tamdēļ pašā saknē nosodītu.

Bet sabiedriskās organizācijas kultūras attīstības gaitā kļūst arvien komplicētākas. Sakarā ar darba dalīšanu mazpamazām rodas stipra domāšanas un rakstura diferencēšanās. Sociālā saistība gan paliek, bet savienojas ar atsevišķā pastiprinātām prasībām par lielāku patstāvību domās un darbos. Pārņemtie uzskati, likumi, tikumi un paradumi neizteic sevī vairs to absolūto autoritāti, kam atsevišķais padotos bez kritikas. Pārņemumi tagad tiek stingri pārbaudīti un uzstādīts jautājums, vai senatnes uzskati un prasības arī vēl tagad atbilst paplašinātām un padziļinātām morāliskām prasībām. Tā Ksenofāns sestā gadsimtenī pr. Kr. jo skaidri izsakās, ka homēriskie dievi vairs nevarot būt par tikumības ideāliem; arī līriķis Pindārs, vairs negrib ticēt vecajām teikām, jo tās dieviem piešķir sliktas īpašības.

Te pievienojas vēl viens apstāklis. Ar kultūras attīstību, arī saimnieciskās attiecības kļūst plašākas un komplicētākas. Tamdēļ cilvēka darbība kļūst tājredzīgāka, vingrāka. Cilvēks uzstāda augstākus mērķus, ko iespējams sasniegt tikai veselās rindas pārdomātu darbību ceļā. Tamdēļ tad arī atsevišķu darbību pareizi saprast var tikai tad, ja pazīst mērķi, kam seko darbīgā persona, un ja zina, kāds motīvs, kāds nolūks guļ darbības pamatā. Šādā kārtā arī morāliskā apspriešana pārdzīvo dziļi tverošas pārmaiņas. Lai zinātu, vai atsevišķs cilvēks ir sociāli derīgs, vai sociāli kaitīgs indivīds, daudzvairāk jāzin viņa pamatā esošais nodoms un saprāts. Sociālās attīstības gaitā tā tad notiek morāliskās apspriešanas padziļināšana: pieaug spriedumi, kas vēršas uz cilvēka iekšieni. Ne pašus darbus morāliski novērtē, bet gan viņu motīvus, darbības pamatā gulošās psihiskās dispozicijas. Augsta gudrība, dvēseles labumi, drošsirdība, enerģija un gribas spēks tiek cienīts un apbrīnots, nespēja spriest, līdzjūtības trūkums, gribas glēvums — nosodīts un nicināts.

Šī morāliskās apspriešanas vēršanās uz cilvēka iekšieni un padziļināšanās, kā to redzējām, ir sociālās diferencēšanās sekas. Pakāpeniska patstāvīgu personību izveidošanās rada jaunus tikumības uzskatus un jaunas tikumības jūtas. Tā pati attīstība mums rāda arī otru tikumisko jūtu formu, proti to, kas izaug, apspriežot mūsu pašu darbību.

2. Psihisko dispozīciju, kas mums dara iespējamu un pavedina morāliski apspriest mūsu pašu darbību, sauc par sirdsapziņu. Šī dispozīcija vispirms izpaužas nosodīšanas bailēs. Stingras sociālas saistības stāvoklī pirms kāda svarīga nolēmuma mūsos mājā bailīga nemiera jūta, izsaukta no domām, it kā mūsu darbam varētu sekot neatzīšana un sods. Pateicoties reliģiskiem priekšstatiem, kā to rādīs nākošais paragrafs, sirdsapziņā iestājas būtisks padziļinājums un pastiprinājums.

Kultūras attīstības gaitā mūsos rodas vajadzība strādāt līdzī sociālos uzdevumos. Mēs gribam savu vietu sabiedrībā un tā piedalīties visuma uzplaukšanas veicināšanā. Šī sociālās nodarbošanās vajadzība pieder augšā (160 lapp.) pārrunātām funkcionālām vajadzībām. Mēs sajūtam zināmu tikumi-

sku apmierinājumu, ja esam veikuši savu sociālo darbu, turpretī neapmierināti jūtamies tad, ja nav nekādas izdevības, vai arī ja mums neveicas visuma labklājības līdzdarbībā. Pirmatnējai, tīri brīdinošai sirdsapziņas funkcijai tagad pievienojas zināma veida pozitīva ierosme. Mūsu saistību ar sociālo visumu, kuŗa daļas mēs esam, varam apzīmēt par mūsu sociāliem pienākumiem. Tiklīdz viņu piepildījums kļūst par funkcionālu vajadzību, sirdsapziņa iegūst pienākuma jūtu formu. Pienākuma jūtas audzināšanas ceļā jāattīsta katrā individā. Jau mazotnē bērniem jāmacās just sevi kā kāda valstiska organisma locekļus, kuŗa uzturēšanai katram jāpienes savs gaudiņš. Pienākuma jūtās, ko mēs varam nosaukt arī par sociālo sirdsapziņu, vienmēr uzglabājas daļa no sirdsapziņas pirmatnējās funkcijas — tās funkcijas — kas izpaužas bailēs no neatzišanas vai soda. Šās bailes paliek arī vēl tad, kad pienākuma piepildīšana kļuvusi par funkcionālu vajadzību un tapusi dzīva dvēseles dziļumos.

Bet blakus pienākuma jūtām attīstās arī vēl augstāka sirdsapziņas forma. Roku rokā ar augšā attēloto personības izveidošanos mazpamazām izveidojas cilvēciskās cieņas doma. Kļuvusi patstāvīga, personība vairs negrib sevi uzskatīt vienīgi par kāda sociālā visuma locekli. Ar savu brīvo domāšanu un brīvo gribu, cilvēks dod sev pašvērtību; viņš negrib vairs būt tikai kā līdzeklis, bet arī kā pašmērķis. Šī pastiprinātā pašizjūta rada cilvēkam ne tikai jaunas svarīgas tiesības, bet paplašina un palielina arī viņa pienākumus. Tagad cilvēks uzstāda augstākas prasības netikvien valstij, bet arī pats sev. Mēs prasam no valsts, lai tā sargātu savu pilsoņu dzīvību, īpašuma un personīgo brīvību, un radītu iespēju viņu garīgo pamatu tālākai attīstībai. Tamdēļ mēs arī padodamies valsts autoritātei brīvprātīgi, ne fizisku spaidu ceļā. Bet ar pienākumiem pret valsti vairs nepietiek mūsu tikumiskās darbības vajadzību apmierināšanai. Mēs uzstādam sev sevišķus uzdevumus, skatoties pēc mūsu īpatnības un apdāvinātības, un izvedam šos uzdevumus pielietojot visus spēkus. Mēs ne tikai atvairam visu, kas kaitīgs kopības labumam, bet daudzvairāk mēģinām pēdējo visādi veicināt un līdz ar to novērst visu, kas nebūtu savienojams ar patstāvīgi domājošās, savu

pašvērtību apzinošās būtnes cieņu. No valsts mēs prasam taisnību un gādību, bet no sevis — patiesīgumu un mīlestību.

Cilvēciskās cieņas jūtas un no šejienes izejošās prasības varam ietvert individuēlās jeb personīgās sirdsapziņas vārdā. Kopīgi ar sociālo sirdsapziņu šis jaunais tikumiskais spēks darbojas tikumisko prasību ilgstošā padziļināšanā un tamlīdz arī paplašināšanā. Arvien jaunas dzīves nozares tiek ievilkta morāliskās apspriešanas apvārksnī, arvien lielākas prasības uzstādītas cilvēkam un cilvēcei. Jau Sokrats šās abas tikumiskās darbošanās formas izzinājis skaidri un no šejienes radušos divkārtējo prasību formulējis pārsteidzoši vienkārši. „Kur katrs, par labāku atrazdams, nostājies, vai no aizbildņa nolikts, tur tam arī visās brīsmās jāiztur“. (Platona Apol. c. 16.) Pēdējo pavēl cilvēciskais piēnākums, pirmo — cilvēciskā cieņa. Un abām šām psihiskām dispozīcijām jāstrādā kopā. Viens no svarīgākajiem audzināšanas uzdevumiem, blakus pienākuma audzināšanai, ir arī cilvēciskās cieņas jūtu modināšana. Sevišķi patiesīgums jāuzlūko kā cilvēciskās cieņas likums un šai nozīmē būtu arvien tālāk jāizkopj.

No sociālā un individuēlā faktora sadarbības cilvēces attīstībā izaug arī tiesību un goda jūtas, kas stāv visciešākā sakarībā ar tikumisko dzīvi.

Tiesību jūtas vispirms prasa, lai valstī nozīmīgās, likumīgi noteiktās, tiesības tiktu piemērotas attiecībā uz visiem valsts locekļiem vienādā mērā, nešķirot personas. Mūsu tiesiskās jūtas ir ievainotas tad, ja kādū noziedznieku viņa augstā stāvokļa vai personīgo sakaru dēļ attaisno, vai tikai viegli soda. Vēl daudz spēcīgāk un dzīvāk parādās mūsos aizkārtās tiesiskās jūtas tad, ja kādū nevainīgu notiesā. Te pievienojas līdzjūtība, mēs it kā identificējamies ar notiesāto un jūtamies ievainoti savā cilvēciskā cieņā. Šādos gadījumos darbojas tikumiskās dzīves sociālā sakne, jo stingro un objektīvo taisnību mēs uztveram un izjūtam kā cilvēciskās sabiedrības noteikumu.

Individuēlais faktors tiesiskās jūtās sevišķi nozīmīgs parādās tad, ja mums pašiem jācinās par savām tiesībām. Jo vairāk mēs esam pārliecināti par sava prasījuma pamatotību, jo ātrāk mēs jūtamies ievainoti savā cilvēciskā cieņā, kad nespē-

jam pastāvēt ciņās. Šādos gadījumos ievainotās tiesiskās jūtas var izaugt par strauju kaislību, kas pārņem cilvēku un bieži vien aptumšo viņa gaišo spriedumu. Heinrichs fon Kleists, kā tas zināms, šādu gadījumu tikpat uzskatāmi kā aizgrābjoši attēlojis savā darbā „Miķelis Kohlās” („Michael Kohlhaas”).

Bet tiesiskās jūtas nenoteic vienīgi tikai nozīmīgais likums. Bieži vien gadas, ka likumi, kas uzglabājušies no agrākiem laikiem, paliek spēkā arī vēl tad, kad tikumiskās prasības attīstījušās tālāk, tā kā senais augstais vērtēšanas likums vairs neatbilst cilvēka personībai. Šādos gadījumos tiesiskās jūtas prasa mīkstākus noteikumus un rāda ceļu likumdošanai nākotnē. Šāda veida konfliktu Šekspīrs ar lielu ģenialitāti uztvēris un attēlojis savā darbā „Venēcijas tirgotājs”. Pēc toreizējiem Venēcijas likumiem Šeilokam bija pilna tiesība izgriezt no Antonija miesas divas mārciņas gaļas. Tomēr šis likums runāja pretī jau augstāk attīstītai tiesīskai apziņai, un tamdēļ Antonija draugi, un mēs līdz ar viņiem priecājamies, dzirdot, kā pastāvošos likumus Porcija apgāž ar sofistiskām asprātībām, un tādējādi tas apmierina tiesiskās jūtas un palīdz cilvēcībai gūt uzvaru.

Mazliet citādā veidā savstarpīgās attiecības starp sabiedrību un individu mums parādās goda jūtas. Gods pats par sevi ir caur un cauri sociāls jēdziens. Šai vārdā mēs saprotam atsevišķā prasību pēc vispārīgās ievēribas. Cilvēks, kas pelnījis šo ievērību, ir godājams. Turpretī tas, kas šo prasījumu aptraipījis darbiem, ko sabiedrība nicina, ir negodīgs. Bet tā kā ne visas atsevišķās individa darbības kļūst atklātībai zināmas, tad viegli var izcelties nesakarība starp šķietamo un īsto, starp ārējo un iekšējo godu. Var notikt, ka par godājamu tiek turēts tāds, kurš faktiski tāds nav, un tāpat var gadīties, ka sabiedriski nicinātā cilvēkā tomēr slēpjas iekšējs gods. Goda jūtas mums pavēl augsti turēt tiklab mūsu iekšējo, kā arī ārējo godu, un neciest nekādu viņa traucējumu. Kas patiesi ir godājams, tas arī grib, lai viņu par tādu turētu, un tam tas jāgrib.

Goda jūtas zināmos laikos un noteiktos apstākļos izaug līdz pārliecīgai jūtībai. Skaidru liecību par to dod tā

sauktais „bruņiniecisks gods“. Eiropas kultūras tautās arvien vēl spēkā esošais institūcijas goda kodekss pavēl ikvienam ieroču spējīgam vīram uz visām šaubām par viņa drosmi, patiesīgumu, atbildēt ar izaicināšanu uz divkauju. „Bruņiniecisks gods“ atgūst tikai tad, kad divkauja notikusi priekšā rakstītā kārtībā. Šis goda jūtu veids runā preti modernai tiesiskai dzīvei, kāpēc tad arī visās kultūras valstīs ir nodibinājušās augsti stāvošu personību apvienības, kas strādā pretī šām parašām, mēģinot tās mazpamazām pavlsam izdeldēt.

Darbi, kādus aizliedz goda jūtas, visās kārtās nav vieni un tie paši. Blakus vispārīgam pilsoniskam godam, ko sargā ar likumu, ir arī vēl dažādi „amata godi“. Tā mēs runājam par vīra un sievas godu, kareivju, virsnieku, ierēdņu un darba godu. Piemērus šiem dažādiem goda jēdzieniem un viņu konsekvencēm katrs viegli atradīs.

Blakus šai sociālai goda izjūtai izveidojas arī tīri individuāla dzīve pēc iekšējā goda, kas pelna visintensīvāko audzināšanu. Mans iekšējais gods man pavēl darīt visu uz to labāko un neapmierināties vienīgi ar sociālo prasību apmierināšanu. Šis goda jūtu veids tuvu pieskaņas augšā pārrunātai personīgai sirdsapziņai un daudz sekmē darbības pacelšanai.

No šā būtiski atšķiņas godkārtība, kas negrib neko citu, kā tikai arīšķības un cenšas tikai pēc tā, lai pārspētu pārējos. Bieži vien godkārtība ir varens dzinulis, bet ātri tā izaug līdz graujošai kaislībai un nereti pamodina ļaunas dziņas.

Sociālā un personīgā faktora kopdarbība cilvēces attīstībā dara saprotamu tikumisko jūtu lielo dažādību un tās dvēseliskās cīņas, kas no šejienes izaug. Šā aplūkojuma svarīgākais rezultāts ir pārliecība, ka tikumiskās apziņas personīgā padziļināšana pati kļūst par darbīgu un radošu spēku. Jo stiprāka paliek tikumiskā personība un izsmalcinās tikumiskās jūtas, jo lielākas kļūst tikumiskās prasības, ko uzstādam valstij un paši sev, jo vairāk mums izredze izveidot cilvēciskās sabiedrības stāvokli tā, lai cilvēciskā pienākuma pavēles izpildītu, neievainojot un neaptraipot cilvēka cieņu.

67. §. Reliģiskās jūtas.

Reliģiskās jūtas un reliģiskos priekšstatus mēs sastopam visur, kur dzīvo cilvēki, un pat zemākā kultūras pakāpē atpakaļ palikušās pagānu tautas tic neredzamiem garīgiem spēkiem, no kuriem lielā mērā atkarājas cilvēku prieki un bēdas. Tamdēļ Ciceronam tiesība teikt: „Nemo omnium est tam immanis, cuius mentem non imbuerit deorum opinio.“

Pateicoties fundamentālai apercepcijai nemaz nebija citādi iespējams, kā kad uznākušās dabas parādības, piem.: zibeni un pērkonī, krusu, vētru un zemes trīci, cilvēks uztvēra kā kādas varenas grības izpausmi. Šo dabas parādību attiecinājumu uz garīgām būtņēm sauc vispāri par animismu. Savā primitīvākā formā animisms šās būtnes uzlūko kā pavisam bezveidīgās. Pastāv ticība, ka tās paslēpušās visās apkārtnes lietās, un reliģiskās jūtas parādās vairāk vai mazāk bailēs izsargāties kautkādi aizvaiņot šos vispāri apslēptos, potenciāli kaitīgos garīgos spēkus. Augstākā kultūras attīstības pakāpē šās būtnes iegūst cilvēcisku veidu, un šo reliģijas formu it zīmīgi var nosaukt par antropomorfismu. Tādai cilvēkotai dievību iztēlošanai daudz līdzējušas sapņu parādības. Ja kāds nomirušais virsaitis „parādījās sapnī“ saviem ciltsbrāļiem, tad pirmcīvēki, tāpat kā tagad bērni, turēja sapņus par īsteniem pārdzīvojumiem. Ar savstarpīgām pārrunām tie šai ticībā stiprinājās, un šādus priekšstatus tad pārnesa tālāk nākamās paaudzēs, kas cieši pieturējās pie pārņemtā mantojuma. Tā dievi ieguva cilvēcisku formu, un iedomu spēja visu debešķīgo varēja arvien vairāk izkrāšņot un viņu Olimpu padarīt arvien bagātāku. Arī cilvēka sociālie apstākļi tika pārnesti uz dieviem, un pie indiešiem, grieķiem un ģermaniem pat atrodam veselas dievu valstis ar stingru šķiru kārtību.

Tiklīdz tikumiskās jūtas, sakarā ar cilvēku kopdzīvi, vairāk attīstījās, dievi kļuva par pasaules tikumiskās kārtības sargātājiem un tiesiskiem aizstāvjiem. Homēra dziedājumos dievi ir gan pa daļai dabas parādību personifikācijas, gan visām cilvēciskām vājībām apveltītas būtes, bet pa daļai arī pasaules tikumiskās kārtības sargātāji. Tā Zevs ir mākoņu apvītenotājs,

pērkonis, tālāk drīz bijīgais, drīz stingrais Hēras laulāts draugs, bet viņš ir arī tas, kas sūta briesmīgo lietu, ja cilvēki sagroza tiesības un izskauž taisnību (Hom. II. 16, 184.). Līdz ar pieaugošo dabas izziņu un tikumisko jūtu izsmalcinātību grieķi arvien vairāk un vairāk noskaidro reliģiskos priekšstatus un jūtas. Jau Pindars, Aischils un Sofokls Zevu godina kā visvarenu dievu, ko „gulot nemoca lietu-vēns“, un Platons, kā arī Aristotels jo skaidri izsakās, ka dievība ir tikai viena.

Uz atklāšanās (Offenbarung) ticības pamatotās monoteistiskās reliģijās jau no pat sākuma valda ticība vienam dievam, kas visvareni un gudri, labvēlīgi un taisnīgi vada un valda pasauli. Šeit jau no sākuma reliģiskās izjūtas nāk visciešākā sakarā ar tikumiskām jūtām. Tikumības likumi ir Dieva pavēles; kas šos likumus pilda, tas dzīvo Dievam par patikšanu, bet kas tos nievā—saņem Dieva sodu. Caur šo reliģisko pamatojumu tikumiskās jūtas iegūst iekšēju maigumu un mierinošu siltumu, ko citādi tām nekas to nevarētu piešķirt.

Tomēr reliģiskās dzīves saturs nekādā ziņā nav izsmelts ar reliģijas un tikumības attiecībām. Dieva godāšanas formas, kā tās izveidojušās dažādos kultos, ir daždažādu tīri reliģisku jūtu avots. Svētbijības jūtas, ieejot dievnamā un dzirdot ērģeļu skaņas, dziļās padevības un iekšējā apmierinājuma jūtas lūgšanā un pēc tās, tāpat arī lielās ilgas pēc Dieva tuvuma, viss tas un daudz vēl kas cits, kopā ir pārdzīvojumi, kas saistīti tikai ar reliģiskiem priekšstatiem. Vecās Derības psalmos dažāda veida reliģiskās jūtas atradušas aizgrābjošu izteiksmi.

68. §. Aistētiskās jūtas.

Šai nosaukumā ietver tās jūtas, kas mūsos izsauc kā visu skaisto un cildeno, tāpat arī viņu pretstatu, — neglīto un smieklīgo. Visā visumā var teikt, ka aistētiskā labpatika un nepatika ir vai nu apmierināto, vai arī apspiesto funkcionālo prasību izpaudums.

Jau jūtekliskās, it sevišķi redzes un dzirdes apjau das, ir bieži saistītas ar elementārām aistētiskām jūtām. Vienkāršas krāsas, bet vēl vairāk krāsu kombinācijas, kā piem. vaļavīksna, zvaigžņotās debesis, modina aistētisku labpatiku. Vēl bagātākas un dažādākas ir tās aistētiskās jūtas, kas ir formu un veidu izsauktas. Redzes funkcijas izpaudums pie tam ir tīksmes jūtu avots, bet šo prieku mēs attiecinām uz objekta īpašību, un nosaucam to vārdā skaists. Bet ka jūtu avots atrodas mūsos un nevis objektā, to skaidri izzinām tad, ja novērojam, ka objekts, kas mums, pirmo un otro reizi aplūkojot, likās skaists, šo īpašību zaudē, tiklīdz to redzam vienmēr. No funkcionālo prasību apmierināšanas radusies tīksme drīz notrulinās, un objekts kļūst vienaldzīgs. Starpība tikai tā, ka mainījies nevis pats priekšmets, bet gan mūsu jūtas tapušas citādas, kamdēļ skaidri pierādās, ka tīksmes jūtu avots slēpjas mūsos pašos. Kas attiecas uz dzirdes sajūtu, tad pietiek jau vienkāršu tonu zināmā ilgumā, lai izsauktu skaidri apzinātas elementārās aistētiskās jūtas. Tomēr daudz svarīgāks aistētiskā iespaids elements slēpjas trokšņu un skaņu ritmiskā savstarpīgā secībā. Faktiski kopīgā cilvēku darba ritmiskās kustības ir pirmais ierosinājums ritmisko dziedājumu rašanai, kā tas ir piem. pie pāļu sišanas, drenāžas u. c., kas kultūras gājienā izveidojas par augstiem mūzikālās mākslas sasniegumiem. Ar šām elementārām aistētiskām jūtām ļoti cieši saistās kustības jūtas, kam liela nozīme formu uztverē un ritmiski iekārtoto skaņu dzirdēšanā. Šais kustības sajūtās atrod savu pirmatnējāko un bagātāko apmierinājumu taisni darbošanās nepieciešamība.

Aistētiskās jūtas attīstās vēl bagātāk tad, ja jūtekliskām apjau dām pievienojas priekšstaīi un domas. Dabas vai mākslas darbs, kas patīkami nodarbina mūsu iztēles spēju, un dod izdevību ātri un viegli sekot mākslinieka domām uzmodina mūsu aistētisko labpatiku daudz lielākā mērā nekā vienkāršas skaņas un krāsas. Še taisni tiek apmierināta mūsu intelektuālā funkcionālā prasība, un no šā apmierinājuma radies prieks ir bieži vien tik liels, ka paliekam daudz iecietīgāki pret darba redzamiem trūkumiem. „Ko saprotam, to ir grūti nicināt“, ļoti zīmīgi saka princese Gētes darbā „Tasso“.

Vēl intensīvāks kļūst aistētiskais iespaids tad, ja mākslas darbi apmierina ne tikai mūsu intelektuālo, bet arī emocionālo funkcionālo prasību. Uzbudinājuma un apmierinājuma, sprieguma un izraisījuma jūtas viena otrai seko un atklāj mūsu iekšieni, pie kam nekādu lomu nespēlē rūpes par pašu priekiem un bēdām. Baiļu, līdzcietības un tamlīdzīgu jūtu „atvieglojošais izraisījums“, kā to jau tīkām minējuši, ir tas pats, ko Aristotels sauc par „katarsis“. No šāda emocionālās funkcionālās prasības apmierinājuma arī izskaidrojas sevišķi stiprais mūzikālo mākslas darbu iespaids. Toņi un skaņas daudz mazākā mērā izsauc priekšstatu un domas, bet gan direkti un tieši jūtas. Tamdēļ pilnīgi pareizi, ja mūziku sauc par sirds valodu. Viņa spēj visdziļāk tiekties jūtu dzīvē, un ir arī tā, kas „modina tumšo jūtu varu, kas tik brīnišķīgi snauda krūtīs“.

Tamdēļ lieli mākslas darbi daudz mazāk padoti notrulinājumam nekā vienkāršās jūtekliskās apjaudas, jo viņu bagātība priekšstatu, domu un jūtu ziņā nav tik viegli izsmelama. Mākslas darbos mēs atklājam arvien jaunus bārdus avotus un vispārī mātāmies tos cienīt tādējādi, ka ļaujām tiem atkārtoti uz mums iedarboties. Šeit pievienojas vēl tas apstāklis, ka tie dod iespējamību katrā vecumā apmierināt intelektuālo un emocionālo funkciju prasības, tā kā tie paši darbi, kas sajūsmināja jaunekli, pavisam citādā veidā kļūst atkal sirmgalvim par tīrā prieka avotu. Tā Homēra dzeja „Promētejs“, Aischila „Niobes grāmata“, Sofokla „Kēniņš Oidips“, Šekspīra „Hamlets“, Šiller a filozofiskā lirika, Gētes „Fausts“, mūs pavada cauri visai dzīvei, un sniedz arvien jaunu bārdus.

Dabas skaistums sevišķi dzīvi iedarbojas tad, ja daba mums sniedz izdevību apmierināt ilgi apspiestās funkciju prasības. Tamdēļ pret dabas kairinājumiem mēs esam visjūtīgāki tad, ja no nervus uzbudinošās pilsētas dzīves aizbēgam mežos un ārēs, kur mūs atspirdzina smaržpilnais gaiss, kur viegli un bez pūlēm izdevība brīvi taisīt kustības, kur mēs, izrāvušies no etiķetes ierobežojošā spaida, dzīvojam paši sev un savai īpatnībai, un varam līdz ar dzejnieku izsaukties: „Šeit esmu es cilvēks, šeit varu tāds būt“. Patiesībā dabas skaistuma sajēga attīstījās daudz vēlāk, un taisni tur, kur bija iestāties

zināms kultūras pārsātinājums. Senatnei bija vairāk jēgas par piemīlīgo dabā, kamēr kalnāju pasaule tai palika vienmēr par baiļu un šausmu priekšmetu. Albrechts Hallers un Ž. Ž. Ruso ir pirmie, kuŗi atklājuši Alpu pasaules daiļumus, kas savu nepārspējamo formu un krāsu bagātības dēļ gandrīz nekad neapnik.

Tā tad prieks par visu skaisto ir tīksme, kas rodas no mūsu funkcionālo prasību apmierināšanas, un taisni tamdēļ tā ļoti maz saistīta ar iekārēm un darbības impulsiem. Aiz šā iemesla Kantam un Šilleram pilnīgi taisnība, ja tie „bezintereses“, t. i. neegoistisko labpatiku apzīmējuši kā visa aistētiskā raksturīgu pazīmi. Bez tam vēl Šillers ļoti pareizi atzinis, ka aistētiskā bauda ir savā ziņā rotaļa. Tāpat kā rotaļā pati darbība vien jau sagādā prieku, bez kā domātu par kāda praktiski svarīga mērķa sasniegšanu, tāpat arī aistētiskā labpatika ir tīksme, kas pastāv tikai mūsu funkcionālo prasību apmierināšanā un tamdēļ nav savienota ar iekārēm.

Mākslas darbi aizkustina visu mūsu dvēseli un tamdēļ rotaļā bieži vien tiek ievilkta arī tikumiskās un reliģiskās jūtas. Šādā ceļā kāda mākslas darba iespaids tiek ļoti ievērojami pastiprināts un padziļināts, bet no tam vien vēl nebūt nedrīkst teikt, ka mākslas mērķis ir izplatīt moraliskās un reliģiskās patiesības, vai arī iestāties par tām. Mākslas izdaiļojošais un pacilājošais iespaids nepastāv iekš tam, lai iesildītu jūtas noteiktām mācībām vai patiesībām, bet gan, lai paceltu mūs pāri ikdienišķai dzīvei un atvērtu mūsos pašos prieka avotus, kas darbojas ilgstošāk un intensīvāk nekā stiprākās jūtekliskās baudas.

Viss cildenais caur kāda neizmērojama spēka priekšstatu uzmodina apbrīnošanas jūtas, kas var pacelties līdz pārspēka apziņai. Šeit sevišķi bieži sastopams tīri aistētisks jūtu savienojums ar tikumiskām un reliģiskām jūtām. Kādas cildenas lietas bojā eja ir traģiska, un ir vērts šo parādību studēt pasaulsliteratūras lielās traģedijās.

Kā pretstats cildenajam, tikumiskā nozīmē ir zemais, sīkais, aistētiskā — smieklīgais. Smieklīgais mūsos izsauc

jautrības un komisma jūtas kuŗu izpaudums, kā zināms, ir smieklī. Šās jūtas modina bezgala mazā, neievērojamā priekšstatī. Augšā tika aizrādīts, ka ienaids, kam piešķiram pavisam neievērojamus spēkus, mūsos modina nicinājuma un izsmiekla jūtas. Atņemot šām jūtām katru rūgtumu, paliek pāri vairs tikai komisma jūtas. Jau ķermeņa sākums atstāj komisku iespaidu, kāpēc tad arī rūķīšiem bieži vien piekrīt uzjautrinoša loma. Tādu pašu iespaidu izsauc garīgi sīkumi, no kuŗiem rodas aplama darbība. Iespaids pacelšanā lie-la nozīme piekrīt pašpārdomu jūtām. No šām pārdomu jūtām tad arī saprotams teiciens, ka no nopietnā līdz smieklīgajam tikai viens solis. Ja piem. teatrī, kādas tehniskas neizveicības dēļ, tiek traucēta lielas izrādes illūzija, tad tūlī pazūd neizmērojamā spēka priekšstats, un mēs jūtāmies nevis pārspēti, bet gan pārākī. Tas, kas patlaban izlikās tik neizmērojami liels, tagad kļūst mūsu acīs mazs, un scena paliek smieklīga.

Aistētiskām jūtām, viņu funkcionālā pirmcēloņa dēļ, piemīt reizē kautkas šķīstījošs un skaidrojošs. Viņas ir skaidrākās baudas avots, kāpēc var droši teikt, ka visi lielle mākslinieki ar saviem darbiem pavairojuši cilvēces laimi. Kautgan aistētiskās jūtas ir dziļi noenkurotas mūsu organizācijā, tad tomēr savai attīstībai tās prasa rūpīgas pūles. Līdz ar to skaistākais un pateicīgākais audzināšanas uzdevums ir — attīstīt bērnu aistētiskās jūtas un tādējādi padarīt bērniem bagātīgā mērā pieejamus tīrākās laimes avotus.

69. §. Intellektuālās jūtas.

Atziņas pamatfunkcija, kā tas jau augšā aprādīts, stāv ciešā sakarā ar dzīvības uzturēšanu. Katra jauna atziņa vispirms kalpo kā līdzeklis dzīvības uzturēšanai. Tamdēļ visai saprotams, ka šās funkcijas izveidošana iespaids arī dvēseles dzīvi. Bet dziņa pēc atziņas attīstās vēl tālāk, nekā tas vajadzīgs tikai dzīvības uzturēšanai. Atziņa kļūst par patstāvīgu mērķi un šā mērķa sasniegšana vai nesasnēgšana saistīta ar ļoti savdabīgām jūtām. Šās jūtas saucam par intelektuālām.

Vispirmatnējākā no šām jūtām ir izbrīna. Izbrīna rodas tad, ja sastopamies ar kādu jaunu parādību, ko nespējam ietvert savā līdzšinējā pieredzes krājumā, savā pasaules ainā. Jau pie bērniem šās jūtas parādās sevišķā sejas izteiksmē, kas savās sākuma fāzēs bieži vienotas ar bailem, jo jaunais, vēl nepazīstamais, mums nereti liekas kā kas naidīgs, kuŗa kaitīguma pakāpi jau tāpēc vien, ka to nepazīstam, vērtējam augstāk. Tomēr tālāk attīstītā atziņas dziņa sagatavo bezbailu izbrīnas jūtas — teoretisko izbrīnu. Tā savukārt ierosina apbrīnotā priekšmeta tuvāku aplūkošanu, kāpēc tad arī Platons un Aristotels izbrīnu nosauca par filozofijas sākumu.

Izbrīnai radniecīga ir ziņkāre, kas parādas sevišķi tad, ja mums daudz svabada laika, un mēs meklējam patīkamu nodarbinājumu savām intelektuālām funkcijām. Tamdēļ sevišķi stipri ziņkāre parādas pie bērniem, un aiz šā iemesla tā arī apzīmēta par sevišķu rotaļāšanās dziņas veidu.

Atziņas funkciju sekmīgs nodarbinājums, kā tas jau augšā (160. lapp.) pieminēts, pats par sevi ir patīkams. Pat tad, ja iemantotā atziņa atklāj faktus, kas nepatīkami atzinējam, atziņas prieks izpaužas tādējādi, ka visu nepatīkamo sajūt mazāk pilgti.

Sava darba „Dzeja un patiesība“ („Dichtung und Wahrheit“) piecpadsmītā grāmatā, Ģēte atstāsta nepatīkamo iespaidu, kādu uz viņu atstājis anonīmi publicētais raksts „Prometheus und seine Rezensenten“. Sacerētājam, kā tas bija redzams no dažām indiskrecijām, vajadzēja piederēt dzejnieka intimākiem draugiem. Ģēte sacerētāja nezināšanas dēļ bija ļoti nemierīgs un tamdēļ cītīgi pūlējās to atklāt: „Kad es pā istabu soļodams, skaļi lasīju grāmatīnu, domu rotaļā skaidri izdzirdu Vagnera balsi un tas viņš arī bija.“ Vagners pa to laiku bija atzinies Ģētes mātei un lūdzis viņas aizbildniecību. „Tas viņam bija ļoti izdevīgi“, turpina dzejnieks, „ka es pats to biju atklājis, un labsajūta, kas pavadīja paša gūtu atziņu, bija noskaņojusi mani mierlīgšanai. Kļūda tika piedota, kas līdz ar to bija pierādījums manam meklēšanas un ziņkāres spēkam.

Pie intelektuālām jūtām, pieder vēl arī augšā (126. lapp.) pārrunātais ticības fainomens. Ticībai pretējās šaubu jūtas, jālieta grozās ap reliģisku vai tikumisku problēmu, ļoti bieži noved pie straujām dvēseles cīņām. Abas jūtas — ticība un šaubas — savā intensitātē uzrāda dažādas pakāpes. No viena, indifferences punktam tuvu stāvoša dvēseles stāvokļa, tās var

pāriet visaugstākā kaisles uzbudinājumā un var bieži izšķirt pat dzīvību un nāvi.

Augstāka un tamdēļ arī retāka intelektuālā prieka forma rodas tad, ja kāda jaunatrasta patiesība aizpilda mūsu zināšanas sāpīgi sajūtamo robu, un tādējādi dod mūsu pasaules uzskatam vairāk iekšēju saskaņu un noslēgtību. Tam līdzīgas intelektuālas jūtas viegli savienojas ar aistētiskās labpatikas veidu, kā to jūtam, novērojot vienoti harmonisku mākslas darbu. Līdzīgu intelektuālo un aistētisko jūtu savienojumā piedzīvojam tad, ja mums izdodas kādu latīņu vai grieķu valodas grūtu gabalu pārtulkot netikvien pareizi, bet arī skaisti, vai arī ja kādu nolīdzinājumu esam atrisinājuši sevišķi vienkārši un eleganti.

70. §. Jūtu dispozīcijas.

Tā kā jūtas ir organisma pamatfunkcija, tad attiecīgās dispozīcijas it dabiski ir vispārīgas un iedzimtas. Katrs cilvēks nes šos pamatus — just tiksmi un netiksmi — līdz ar sevi pasaulē. Bet jau vispārīgās dispozīcijas sastopamas atsevišķos indivīdos dažādās pakāpēs un dažādās kombinācijās. Tā parastā dzīvē mēs sastopam jautras un nopietnas, uzbudināmas un mierīgas dabas. Šām vispārīgām dispozīcijām jau vecākajā psiholoģijā atrodam apzīmējumus: *naturāli* un *temperāments*. Pie tam par *naturālām* vairāk apzīmē dažādas dispozīcijas tiksmes un netiksmes jūtām, par *temperamentu* — vairāk uzbudināmības pakāpes. Senā četrū temperamentu izšķirība pamatojas uz pieņēmuma, kā cilvēka ķermenī atrodošās sulas dažādos cilvēkos dažādi sajauktas. Tagad temperamentus uzlūko kā jūtu dispozīcijas jeb afekta stāvokļus, kam nervu sistēmas dažādajā kairināmībā ir savs fizioloģiskais pamats. Bet četri tipi (*sangvinistiskais*, *choleriskais*, *flegmatiskais* un *melancholiskais* temperāments) nebūt vēl neizsmel dzīvē faktiski sastopamo izšķirību daudzējādību.

Blakus šām vispārīgām jūtu dispozīcijām, kas daļai uzskatāmas par iedzimtām, ir vēl daudz speciālu jūtu un afektu pamatu, kas daļai iedzimti, daļai iegūti. Tā piem. mūzikālā dzirde, kuņas anatomiskais pamats gan laikam guļ dzirdes organa struktūrā, vienlaicīgi ir arī iedzimta jūtu

dispozīcija toņu un skaņu sajūtām. Tāpat bailes, šausmas un tml., kā arī drosme, dusmas, ir speciālas jūtu dispozīcijas, kas daļai ir iedzimtas, bet daļai var būt arī iegūtas.

Pamats komplicētām jūtām—tieksmei uz zinātnisku pētīšanu, dievbijību (dispozīcija reliģiskām jūtām), smalkam tikumiskam taktam—savos dīgļos var gan būt jau iedzimts, bet lai nokļūtu līdz pilnībai, vajadzīga mīlestības pilna un rūpīga kopšana. Šī loma, kā tas jau aprādīts attiecībā uz aistētiskām jūtām, pieder svarīgākam audzināšanas uzdevumam: vērot bērnu iedzimtās jūtu dispozīcijas, rūpīgi kopt teicamās, un piemērotiem līdzekļiem strādāt pretī kaitīgām.

71. §. Jūtas un atziņa.

Līdzšinējais aplūkojums rādīja, ka apziņas pamatfunkcijas faktiskā dzīvē vienmēr darbojas kopā. No neskaidrās dzīvības izjūtas, pateicoties arvien tālākai diferenciacijai un vienlaicīgai jūteklisko funkciju attīstībai, attīstās sajūtas un apjaušanas. Tamdēļ jūtas jau pašā sākumā ir atziņas pirmpakāpe.

Šis stāvoklis daļai uzglabājas arī attīstītā apziņā. Mēs bieži apjaužam kādu kopsakaru, bez kā viņu skaidri izzinātu. Mūsu valodas izjūta mums bieži saka, ka viena vai otra dzirdētā vai lasītā izteiksme nav pareiza, bet tomēr nespēj tūlīt uzrādīt, kur slēpjas kļūda. Tikai studējot gramatiku mūsu valodas izjūta attīstās par skaidru valodas apziņu. Telpas bezgālība tiek izjusta jau uzskatot zvaigžņoto debesi, bet skaidri izzināta tikai pēc rūpīgām jēdzieniskām pārdomām (sal. augšā 50. §). Tamdēļ ļoti pareizi izsakās Gēte:

„Reiz Tasos dziesmās tu mums teiksi,
Ko visi jūt, bet izzināji tu.“*)

Tālākais kopsakars starp jūtām un atziņu pastāv tai apstākļi, ka jūtas atziņas darbību iespaido daļai veicinoši, daļai traucējoši.

Jūtu veicinošais iespaids parādās tur, kur interese uz kādu priekšmetu noasina mūsu jūteklus un iespaido uzma-

*) „Du sollst uns einst in Tassos Lieder zeigen,
Das wir gefühlt und was nur Du erkennst.“

nību tādējādi, ka pamanām tādas lietas, kuŗām citi nevērīgi pa-
iet garām. Tā māte ievēro katru bērna izskata un izturēšanās
pārmaiņu, jo mātes mīlestība noasina viņas skatu.

Jūtu traucējošais iespaids savukārt parādās tad, ja
atziņas rezultāts mums sagādā nētiksmi. Mūsu jūtas liedzas
atziņai kādu faktu, dabas likumu, ja pēdējo konsekvences mums
sāpīgas, un ja tās sagrauj mūsu iemīļotos uzskatus. Tā mēs
ilgu laiku negribam ticēt kāda mīlota drauga neuzticībai, un
meklējam arvien viņu vēl atvainot. Tāpat mīlotām personām
mēs piedodam viņu sliktās īpašības, kamēr pie citiem, mums
vienaldzīgiem cilvēkiem, tās tūdaļ ievērojam un pārspriežam.
Kopernikaniskais pasaules uzskats stāv pretrunā ar mūsu
jūtekliskām apjauām, un tamdēļ vienmēr vajadzīga zināma pie-
spiešanās, lai sevi pārliecinātu par šā uzskata pareizību. Mūsu
jūtas šai gadījumā it kā izvairās atņemt ticību šai redzes neap-
šaubāmībai, kas tomēr uzglabājas dienām un stundām ilgi. Ja
fakti uz mums darbojas ar pārliecināšu spēku, tad sākumā ra-
dusies jūtu pretestība, kas pateicoties ieradumam citādi viegli
notrulinājas, tiek pārspēta. Starp citu mūsu jūtas mūs dažkārt
vada daudz pareizāk nekā asprātīgās argumentācijas. Ļoti
skaisti to izteicis G r i l l p a r c e r s šādā pantā:

„Trūks mūžam tavu domu tēraudvažām
Tā gredzena, kas viņas kopā slēgs;
Un tava sajūta, kā trīcošs putniņš,
Tev sauļai izsprucis no tevis bēgs.“

Dzejnieks, kas šeit „sajūta“ lieto „jūtas“ vietā grib
teikt, ka mūsu jūtas sniedz drošāko liecību tam, ka zinātne
vien nespēj izdibināt mūsu dziļāko būtību, un ka arvien vēl pa-
liek pāri kāds neizdibināms, neizpētāms kautkas, kuŗa esamī-
ba atklājas jūtās, bet nepadodas skaidrai atziņai.

Bet visā visumā tomēr jāsaprot, ka atziņas funkcijai, ja reiz
tā kļuvusi patstāvīga, ir tieksme būt o b j e k t ī v a i, t. i. izpētīt
pasaules notikumu likumus no mūsu apziņas neatkarīgā
darbībā. Šai tieksmē atziņas funkcija nepavisam neievēro

*) „Zu dem Gewölb von deinen strengen Schlüssen
Stellt sich der Schlussstein nun und nimmer ein,
Und die Empfindung, Flügel an den Füßen,
Entschwebt der Haft und ruft hinfliegend: „Nein!““

mūsu jūtas un vēiēšanos. Zinātne meklē patiesību un ar pārējo tikt galā atstāj jūtām. Tamdēļ viņa arī cenšas eliminēt visu jūteklisko, un v ā r d u vietā, kam vairāk jūtu vērtība, liek matemātiskus simbolus, kam tīri jēdzieniska iedaba. Atziņas, ko tā iegūst, ir līdzeklis cilvēku dzimuma uzturēšanai un papildināšanai. Šai apgaismojumā aplūkotas jūtas un atziņa stāv visciešākā sakarā ar organisma pamatdziņām. Tā pamatdziņas izpaužas iekš tam, ka mūsu organisms patstāvīgi ietiecas pasaules notikumos, un noved mūs līdz apziņas trešās pamatfunkcijas aplūkošanai — g r i b a s psiholoģijai.

Trešais nodaļums.

Gribas psiholoģija.

72. §. Gribas funkcijas vispārīgais raksturojums.

Gribas impulsi zināmā nozīmē pieder vispirmatnējākiem pārdzīvojumiem. Jau pasaulē nākdams, cilvēka organisms nes sev līdzīgu tumšu kustības dzīvi. Pat pie pilnīgi jauniem bērniem šī dzīve izpaužas mērķ- un bezmērķveidīgās locekļu kustībās, kas notiek bez jebkādas ārējas ierosas. Šās kustības ir reizē ar to sakrātās enerģijas izlādēšanās. Turpretī tālredzīgi nolēmumi un viņu konsekvētā realizēšana pieder dvēseles dzīves augstākām darbībām. Tamdēļ tajsība kāda jaunāka psihologa (Höfdinga) vārdiem, ka gribu var uzlūkot kā primitīvāko jeb kā vissalikātāko dvēseles dzīves izpausmi.

Pie tam gribas funkcijai raksturīgs tas apstākļis, ka viņa vēl mazāk, nekā abas līdz šim apskatītās pamatfunkcijas, izpaužas šķirti, bet vienmēr tiek pārdzīvota tikai kā elements augstāko psihisko fainomenu kompleksā. Tā uzmanības koncentrācija uz kādu priekšstatu grupu neapšaubāmi ir gribas akts, lai gan tādā gadījumā mēs bieži vien mazāk ievērojam savu darbību nekā objektu, kam dāvājuši uzmanību. Tāpat arī stiprākās jūtas pastāvīgi ir gribas impulsu pavadītas, bet arī šeit tīksme vai netīksme bieži ir pārsvarā par gribas izpaudumiem, kas ar tām saistīti. Ari praktiskās pārdomas, kas notiek pirms mūsu lēmumiem, domāšanas funkcija stāv pirmā vietā, un arī pats nolēmums, kas ir pilnīgi izteikts gribas akts, izvirza savai darbībai nepieciešamās mērauklas kā priekšstatus mūsu apziņas redzes punktā tādējādi, ka tās mūsu pašnovērošanai parādās kā svarīgākās.

Aiz šā iemesla arī griba dažkārt nav uzlūkota kā pamatfunkcija un ir pieskaitīta jūtām. Bet tas nesaskan ar faktiem. Ir gribas virziens, ko neskaidri pārdzīvo kā pavisam īpatnēju dvēseles stāvokli. Tā ir gribas funkcijas pretestības jeb apspiedošā darbība,—darbība,—kur griba liek par sevi manīt vispirmāk un visskaidrāk. Ja bērnu pieradina tīrībai, tad tas iemācās zināmus kustības impulsus apspiest, un šī apspiešana nav ne atziņa ne jušana, bet gan savdabīga, no abām atšķirīga, psihiska funkcija. Arī attīstītā dvēseles dzīvē liela nozīme apspiedošai gribas funkcijai. Tamdēļ lai varētu stingri ieturēt kādu domu gaitu, mums nepieciešami izsargāties no visām pieplūstošām asociācijām, kas varētu mūs novirzīt no uzsāktā domu ceļa. Tāpat mums jāemācās ierobežot mūsu jūtu izpaudumus un pārvarēt spēcīgos afektus. Jau prasījums pēc iespējas objektīvi spriest mūs pavedina apspiest ar spriedumiem kādā nebūt veidā saistītās jūtas. Kamēs kautko gribam, to visskaidrāk jūtam tad, ja kautko negribam.

Tālākā gribas funkcijas raksturīgā pazīme ir viņas ciešais sakars ar es-priekšstatu. Visās savas attīstības pakāpēs, sākot no tumšās kustību dziņas līdz pat visdziļākiem nolēmumiem, gribas funkcija daudz lielākā mērā nekā atziņa un jūtas, reprezentē organisma vienību un patstāvību preti ār pasaulei. Un tamdēļ es-priekšstata un pašapziņas attīstība kļūst saprotama tad, ja pārbauda gribas funkciju un viņas sakarību ar citām pamatfunkcijām.

Gribas funkcija dvēseles dzīves faktiskajā plūsmē darbojas divējādi. Ja mēs ar skaidru priekšstatu mērķi izdaram patvaļīgas kustības, tad rodas gribas ārējās darbības. Ja turpretī savu uzmanību koncentrējam uz kādu priekšmetu, un mēģinām norobežoties no citiem uzplūstošiem priekšstatiem, vai arī ja cenšamies pārspēt afektus, tad attīstās tā sauktā gribas iekšējā darbība. Tā tad griba darbojas vai nu pārveidojoši attiecībā uz apkārtni, vai regulē apziņas citas funkcijas. Gribas attīstības vēsturē kā primārais, vispirmatnējākais elements liekas būt gribas ārējā darbība. Priekšstatu un jūtu plūsmes regulēšana ar gribas palīdzību vispārī prasa augstāku psihisku attīstību.

Kā ārējā, tā iekšējā gribas darbībā savukārt varam izšķirt pozitīvu un negatīvu virzienu. Pozitīvais izsauc kustības, vai arī paceļ priekšstatus apziņas redzes punktā, turpretī negatīvais darbojas apspiedoši. Pateicoties gribas aktam, mēs neizdarām kustību, kas citādi notiktu, un tāpat mēs izvairāmies no priekšstatiem, kas uzmācas. Gribas darbības negatīvais virziens, kā redzējam augšā, bieži vien apziņā parādās skaidrāk nekā pozitīvais.

Gribas ārējās darbības, kā jau teikts, parādās vai nu kustību izsaukšanā vai viņu apspiešanā. Bet tā kā ir daudzas kustības, kas norit bez gribas līdzdarbības, tad lai atrastu psihiskos noteikumus, pie kādiem kustības kļūst par apzinātiem gribas aktiem, gribas psiholoģija jāiesāk ar kustību izpētīšanu.

73. §. Kustības un griba.

Cilvēka ķermeņa kustības rodas no muskuļu kontrakcijām. Un šās kontrakcijas savukārt atkal ir augšā (19. lapp.) apskatītās centrifugālās nervu darbības rezultāts. Bet ir kustību grupas, kas kā sākumā un savā plūsmē, tā arī savā noslēgumā, nav psihisku fainomenu pavadītas. Pie šām tīri fizioloģiskām kustībām pieder, piem.: asins riņķošana, gremošana, uzsūkšana u. tml. Atšķirībā no visām šām, mēs visas tās kustības, kas katrā savā fāzē ir apzinātas, nosauksim par psihiskām kustībām.

Psichiskās kustības, raugoties pēc iepriekšējo psihiskās norisas, var iedalīt šādās piecās grupās.

1. **Impulsīvās kustības.** Ja atmostamies no dziļa miega vai gīboņa, tad jūtam vajadzību izstaipt savus locekļus. Tāpat pie gluži maziem bērniem mēs novērojam kustības, kas seko bez jebkādas ārējas ierosas. Bērns kustina rokas un kājas, bez kā ko tvertu, vai kaut ko atgrūstu. Kustības rada iespaidu, it kā viņās izlādētos sakrātā enerģija. Šeit psihiskā antecedence ir jau bieži augšā minētā tumšā dzīvības izjūta.

2. **Reflektīvas kustības.** Gaismas stipruma palielināšanās vai pamazināšanās, kā zināms, rada lēcas sašau-

rināšanos, resp. paplašināšanos. Pieskāriens acīm izsauc plakstiņu aizvēršanos, gaisa rīkles kairinājums — klepu. Kustība seko tik ātri un ar tik nemaldīgu noteiktību, ka viss tas kopā atstāj mēchaniskas norisas iespaidu. Psichiskā antecedence šeit ir relatīvi vienkārša sajūta.

3. Instinktīvās kustības. Bērni, iemācījušies redzēt, jau tver redzētos objektus, un liek tos pie mutes. Tāpat cāļi, tikko izšķīlušies, jau pagalmā knābā graudus. Ari bites un skudras instinktīvi izdara ļoti komplicētas kustības. Visas šās, uz iedzimtiem pamatiem dibinātās kustības, tiek izraisītas nevis vairs caur vienkāršām sajūtām, bet pateicoties objektu apjauai.

4. Patvaļīgas kustības. Ja kādai mūsu ķermeņa kustībai pa priekšu iet atceres aina, vai fantāzijas priekšstats, caur ko tiek noteikts kustības virziens un kombinācija, tad mūsu apziņai šāda kustība raksturojas kā gribēta kustība. Kustība pāriet gribas darbībā ar skaidri priekšstatītu mērķi. Atceres aina par agrākām, reflektīvo vai instinktīvo kustību nepatīkamām sekām, bieži vien noved pie tā, — apspiest šādas kustības, pie kam gribas akts tad parādās apspiedošu pretkustību izpausmē. Iegribēta mērķa fantāzijas priekšstats savukārt atkal ierosina jaunas kustību kombinācijas, gan bieži gausāki noritošas, jo kustību aparāts uz viņām vēl nav ievingrināts. Tomēr biežāk atkārtojot, šis ievingrinājums nostiprinājas, un tad rodas pietā kustību grupa.

5. Automatiskās kustības. Šai vārdā mēs ietveram visas kustību grupas, kuŗas sākumā skaidri apzināta gribas akta ierosinātas, vēlāk pateicoties ievingrinājumam, norit it kā mēchaniski. Bērnam, kas mācās lasīt un rakstīt, ik burta izrunāšanai un uzrakstīšanai vajadzīgs sevišķs gribas impulss, kāpēc tad ari sākumā lasīšana un rakstīšana maz sokas. Bieži atkārtojot, šās kustības kļūst tik izveicīgas, ka pietiek jau ar rakstītā vai drukātā vārda uzskatīšanu vien, lai atrisinātu visu artikulācijas kustību rindu. Tāpat ari nolēmums uzrakstīt kādu vārdu vai teikumu, tūlīt izraisa veselu rindu šam nolūkam nepieciešamo roku un pirkstu kustību. Šā ievingrināšanās procesa integrējošo daļu iztaisa

caur biežo atkārtotošanu radušās pieskares asociācijas pakāpeniskā nostiprināšanās. (sal. augšā 77. lapp.). Šādā veidā var ievingrināties arī kustību apspiešanā, kā mēs to novērojam pie klusas lasīšanas. Bērns sākumā spējīgs lasīt vienīgi balsi, un tikai vēlāk tas iemācās apspiest artikulācijas kustības. Un mēs dažkārt tik ļoti pieraduši pie sevis klusi lasīt, ka vajadzīgs sevišķs gribas impulss, lai lasīto izrunātu balsi.

Šādējādi iespējams ievingrināties ļoti komplicētās kustībās. *Gatavība*, ko sev maz pamazām iegūstam, nav nekas cits, kā automātiski tapusi kustību rinda. *Aridomurinda*, kas nevar rasties bez gribas spēcīgas iekšējas līdzdarbošanās, — un tamdēļ zināmā nozīmē arī ir gribas akts, — bieži atkārtojot, var ievingrināt, un tad tās norit ātri un noteikti. Tikai tamdēļ arī ir iespējams ar laiku iemācīties pārvaldīt plašākus zinību laukus. Pateicoties šādam kustību rindu ievingrinājumam, dvēsele iemanto spēku un laiku jauniem nolēmumiem, jaunām kombinācijām, un tamdēļ šī pāreja no patvalīgām kustībām automātiskajās no liela svara dvēseles dzīves oikonomijai.

Visas psihiskās kustības ir uzlūkojamas kā gribas funkcijas izpaudumi un rāda mums to viņas dažādajās attīstības pakāpēs. Pirmās trijās grupās šī funkcija gandrīz nemaz neparādās, vai arī kļūst apzināma tikai kā tumša kustību dziņa. Tomēr arī šās grupas reprezentē organisma *aktīvo* pusī, un objektīvi novērojot, parādās kā *mērķsamērīgas*. *Impulsīvās* kustības daudz dara, lai locekļi dabūtu to vingrumu un lokanību, kas tos sagatavotu viņu vēlākām funkcijām. Caur *reflektīvām* kustībām bieži tiek panākta izsargāšanās no kaitīgiem iespaidiem. Beidzot *instinktīvās* kustības visvairāk sastopamas pie dzīvniekiem, kur tās skaidri izzināmā pašuzturēšanās un sugas uzturēšanās veidā parādās daudz vairāk attīstītas nekā pie cilvēkiem. Šeit gribas funkcija savā attīstības gaitā radījusi pamatus, ko organisms nes sev līdz jau pasaulē nākdams. Un tamdēļ šeit pietiek jau ar *primāriem* fenomeniem, kā piem. sajūtas un apjaudas, lai izsauktu mērķapzinātas kustības. Bet līdz savai pilnīgai attīstībai gribas funkcija nōnāk tikai tad, ja pašradītos agrākos

pieredzējumus izlietojam kā pašu dzīves, tā arī sugas uzturēšanai. Tamdēļ tad arī taisni patvaļīgas kustības raksturīgas ar to, ka tām pastāvīgi iet pa priekšu sekundārie vai terciārie atziņas fainomeni, t. i. priekšstati un spriedumi.

Gribas funkcijas attīstība, sākot no tumšās kustību dziņas līdz skaidri apzinātai gribai, protams, pārdzīvo ļoti daudzas fāzes, un ar valodas palīdzību nav iespējams katru no tām pareizi apzīmēt. Tamdēļ mēs apmierināmies ar to, ka šai attīstībā izšķiram trīs dažādas fāzes, kuŗas apzīmējam par tieksmi, dziņu un gribu.

74. §. Tieksme un dziņas.

Vispirmatnējāko un vispārējāko gribas funkcijas psihisko darbību mēs saucam par tieksmi. Reizā ar to mēs jau apzīmējam tumšo kustības dziņu ar vairāk vai mazāk skaidri noteiktu kustības tendenci. Ja šī tendence izpaužas skaidrāk un dara iespējamu tieksmes virziena tuvāku noteikšanu, tad šo psihofizisko norisu grupu saucam par dziņu.

Dziņas ir fizioloģiskas un psihiskas dispozīcijas, kuŗām pie zināmiem noteikumiem seko organisma kustības, kam ir skaidri noteikts virziens, un tās nereti atstāj mērķapzinātu darbību iespaidu. Ja dziņa kļūst aktuāla, tad tā izpaužas caur netīksmes jūtām, kas ir netiešs pavedinājums mērķatbilstošu kustību izdarīšanai. Ja ar netīksmes jūtām saistās skaidrs objektu vai norisu priekšstats, kas var noderēt šo jūtu novēršanai, tad šos objektus jeb norisas saucam par vajadzībām (sal. augšā 159. lapp.). Tamdēļ dziņas un vajadzības stāv visciešākā sakarā, un līdzīgi tam, kā pastāv zināms vispārīgo vajadzību daudzums, tāpat visiem cilvēkiem ir arī kopīgas pamatdziņas.

Šeit galvenā kārtā jāizšķir: 1. Pašuzturēšanas dziņa un 2. sugas uzturēšanas dziņa. Dažādo pašuzturēšanas dziņas formu starpā visspēcīgākā ir barības dziņa, sugas uzturēšanas — dzimumdziņa. Šās abas dziņas ir vispārīgākās un līdz ar to arī spēcīgākās, kāpēc tad arī cilvēces attīstībā tām ir sevišķi svarīga loma.

„Varbūt, ka reiz būs laikmets tāds,
 Ka šo pasauli valdīs prāts;
 Bet kamēr vēl nav klāt šis gads —
 To lāpīs mīlestīb' un bads.“*)

Bet pašuzturēšanai kalpo vēl arī citas dziņas, no kurām sevišķi mināmas atdarināšanas un rotaļu dziņas. Atdarināšanas jeb pakaldarināšanas dziņa svarīga ne tikai pie dzīvniekiem, kas dzīvo draudzībā, bet tai liela nozīme arī bērnu attīstībā. Sevišķi svarīgu lomu šī dziņa ieņem pie valodas iemācīšanās, pie kam bērns pūlas pakalrunāt dzirdēto un līdz ar to atdarināt arī mutes kustības. Rotaļāšanas dziņa, kā jaunus dzīvniekus, tā arī bērnus ierosina kustības, kas uzlūkojamas kā iepriekšmēģinājumi nākošai darba nozarei. Kārlis Gross (Karl Groos) savos darbos par dzīvnieku un cilvēku rotaļām visu sacīto pārlicinoši apgaismojis neskaitāmiem piemēriem.

Arī atziņas dziņa, kā mēs no jauna varam atkārtot, attīstījusies no pašuzturēšanas dziņas. Bet bieži vien dziņas attīstas plašāk nekā to prasa dzīvības uzturēšana, un tādējādi, kā tas augšā (159. lapp.) aprādīts, izsauc arvien jaunas vajadzības. Šādā kārtā var attīstīties arī tādas dziņas, kas kaitīgas individa un sugas uzturēšanai (piem. dzeršanas dziņa, slimīga godkāre u. tml.). Lai šādu dziņu attīstību apspiestu vai ierobežotu, likumdošanai un audzināšanai jāiet roku rokā.

75. §. Iekāres un kaislības. Vēlešanās.

Tieksme kļūst par iekāri, ja ar to saistās skaidrs priekšstats par kādu priekšmetu, ko mēs vēlamies sev iegūt, iemantot un baudīt. Tā dziņa pēc barības attīstītā apziņā top par ēšanas un dzeršanas iekāri. Tāpat arī bērnu rotaļāšanās dziņa pārvēršas par dažādu iekāru avotu. Sākumā bērni kāro pēc visa, ko tie redz, pa daļai aiz ziņkāribas, pa daļai tamdēļ, ka tie redzētā objektā iedomājas piemērotu rotaļu lietu.

*) „Einstweilen, bis den Bau der Welt
 Philosophie zusammenhält,
 Erhält sie das Getriebe
 Durch Hunger und durch Liebe.“

Iekāres modina kustības, kas kalpo iekāres apmierināšanai. Sākumā iekāres, sakarā ar viņu apmierināšanu, turpina pieaugt, bet vēlāk iestājas piesātinājuma, vai pat pārsātinājuma jūtas. Iekārotā priekšmeta priekšstatu pastāvīgi pavada intensīvas jūtas, un tās var viegli pāriet spēcīgos afektos. No vienas puses tas notiek tad, ja iekāre ilgāku laiku nav tikusi apmierināta — no otras puses — ja iekāre pieaug sakarā ar viņas pakāpenisku apmierināšanu. Tā ilgi gavējot, ēšanas kāre var pieaugt līdz niknai rijībai. Bet tāpat mēs redzam, ka rotaļādamies bērni bieži vien kaislīgi ieņemas. Pakāpeniska un dalīta iekāres apmierināšana ir tīksmes pilna, un jau pati tīksme vien pie šās apmierināšanas var tapt par straujas iekāres priekšmetu. Ja nu šī straujā iekāre top par paradumu, tad rodas sevišķas psihiskas jūtu un gribas dispozīcijas, ko saucam par kaislībām.

Katra kaislība izvirza visus priekšstatus, kam kautkāda sakarība ar attiecīgo iekāri, priekšplānā tādējādi, ka gandrīz visi mūsu pārdzīvojumi tiek vesti ar to sakarā. Tā kaislīgais spēlētājs vienmēr domā par to, kā un kur tikai tas varētu radīt laiku un līdzekļus savas kaislības apmierināšanai. Ar kaislību saistītiem straujiem afektiem, tāpat kā visiem afektiem, seko liels dzīves spēku patēriņš. Tā kā šādi afekti, pateicoties kaislībām, parādās diezgan bieži, tad arī katra kaislība veicina iznīcību organismā, un tamdēļ ir pilnīgi pareizi, ja saka: kaislība mani sagrauž. Šī darbība vēl pastiprinās caur to, ka ar ikvienu kaislību saistītā vienpusība noved visas, ar attiecīgo iekāri nesaistītās, organisma funkcijas tuvu panīkumam. Lichtvers šādu, visus jūtekļus paralizējošu kaislīgas rotaļas iespaidu, attēlojis savā dzejoli „Dīvainie cilvēki“ („Die seltsamen Menschen“).

Bet kā zināms, taisni šī kaislību vienpusība var izsaukt vēl nepieredzētu darbības spēju pastiprināšanos. Tā tad, kur kaislību pabalstītā darbība noderīga kopumam, tur taisni kaislības ir tās, kas izsauc augstākus un apbrīnošanas cienīgus rezultātus. Kaislīga tēvzemes mīlestība bieži vien sagatavojusi to uzpurēšanās drosmi, ko apbrīnojam vēstures varoņos. Kaislīga pētīšanas trauksme apgārojusi daudzus ceļotājus, kas tad arī atklājuši kultūrai jaunus laukus. Bet visā visumā to-

mēr nebūtu vēlams, lai iekāres kļūtu par kaislībām. Caur laikā uzsākto gribas pretdarbību ar iekārēm saistītos afektus jo viegli iespējams padarīt mērenus. Kā sevišķi bīstama ir kaislība uz azartu un alkoholiskiem dzērieniem.

Kā redzējām, līdz ar iekārotā priekšmeta priekšstata jūtu pārvērtību afektos, arī iekāres kļūst par kaislībām. Ja turpretī šās jūtas vairāk atkāpjas, tad iekāre paliek tikai kā vēlēšanās. Bet ar jūtu atkāpšanos iekārotā priekšmeta priekšstats iegūst virsroku. Nereti šī priekšstata iedomu spēja paliek daudz varenāka un izveidojas tālāk. Tāda fantazijas rotaļa mums bieži vien sagādā nevainīgu prieku. Iedomāto stāvokli mēs iztēlojam skaistākām krāsām, un jau priecājamies par to. Tādos gadījumos mēdz teikt: mēs ceļam gaisa pilis.

Lūk, kamdēļ vēlēšanās nav nekas cits kā iekāre, kas saistīta vājākām jūtām un vēl vājākiem kustību impulsiem. Fantazijas darbība, kas šeit pievienojas dažreiz rada tēlus, kas pieņem zināmu stingrumu, un kā ideāli mūs pavada dzīvē. Ideāli ir kādas pilnības priekšstati, kas mūsos modina vēlēšanos sasniegt šās pilnības pakāpi. Kā no atsevišķu cilvēku ideāliem, tā arī no veselu tautu ideālu iztēliem, var izzzināt valdošos vēlēšanās un gribas virzienus, un tādējādi gūt ieskatu cilvēku un tautu dvēselē. Tā tad ideāli nepavisam nav tukši fantomi. Tie ir gribas funkcijas produkts un var kļūt par dzinējspēkiem. Tamdēļ katram „izvēlēt sev varoni, lai lauztos tam līdzī ceļā uz Olimpu“.

76. §. Griba.

Dziņu un iekāru izsauktās kustības varam apzīmēt par viennozīmīgi noteiktām gribas darbībām. Bez pārdomas un izvēles mūsu organisms traucas uz vairāk vai mazāk skaidri priekšstatītu mērķi. Bet tā kā refleksi un instinkti apmierina tikai caurmēra darbības, un ir nepietiekoši vai pat direkti kaitē komplicētām prasībām (sal. augšā 7. §, 2.), tad kultūras dzīvei bagātāk attīstoties, dziņas un iekāres vairs nevar noderēt par uzticamu vadoni. Ja mēs gribam izturēt smagākus noteikumus, tad mūsu nolēmumiem jāizriet no objektīvām un jūtu bagātām atziņām. Acumirkļa dziņa, patreizējā netīksme, nedrīkst būt vienīgā mēraukla mūsu stāvoklim. Mūsu priekš-

statiem, it sevišķi mūsu spriedumiem,—vai citādi sakot,—mūsu iekšēji apstrādātiem agrākiem pieredzējumiem, ja tikai darbojas līdz visos nolēmumos, pie kādiem mēs nonākam. Tikai pateicoties tam, ka sekundārie un terciārie atziņas fainomeni saistās ar gribas funkciju, pēdējā attīstās skaidri apzinātā gribā.

Par gribu mēs runājam tikai tur, kur skaidri un gaiši apzināts ne tikai darbības mērķis, bet arī šā mērķa sasniegšanai vajadzīgie līdzekļi. Ļoti bieži gadas tā, ka uz mērķi ved dažādi ceļi, starp kuriem mums jāizvēlas. Šī izvēle, protams, var attiekties arī uz pašiem mērķiem. Tamdēļ īstajam nolēmumam gandrīz vienmēr pa priekšu iet pārdomas, nereti svārstīgu netīksmes izjūtu pavadītas. Pat nolēmums veido īsto gribas aktu. Šo gribas aktu pavada atvieglinājuma izjūta, un tas izpaužas enerģiskā sejas izteiksmē, bieži arī drošās, ātrās kustībās.

Priekšstatītie mērķi, vai īsāki sakot, mērķpriekšstati un mērķspriedumi, kas darbojas nolēmumā, saucas par motīviem. Jūtas, kas pavada motīvus, apzīmēsim par darbības dzinuliem.

Ja es rūpīgi sagatavojos uz kādu pasniedzamā priekšmeta stundu, kur jāinterpretē piem. 30—40 Sofokla Elektras panti, un ja šam nolūkam palīgā ņemu attiecīgos komentārus un palīggrāmatas, noteicu vācu tulkojumu, skaidri pārdomāju psiholoģiskos un tehniskos skatuves momentus, jau iepriekš pārlietu skolniekiem nodomātos jautājumus, tad manā apziņā dzīvi darbojas apmēram šādi motīvi: mana jau sen norūdītā skolotāja pienākuma uztvere, un mana stiprā prasība uzstāties ar absolūtu noteiktību mācības stundā. Bet kā aplēpti dzinuļi darbojas līdz: funkcionēšanas tīksme (sal. 62. un 68. §§), ko man sagādā nodarbošanās ar visu grieķu valodā rakstīto un ar sagatavošanos bieži saistītā manis paša zināšanu vairošanās. Ja mēs, ceļojot pa kalnāju, ceļā sastopam liellopu ganāmpulku un ejam līkumā, lai nenāktu viņa tuvumā, tad motīvs ir — nodoms izvairīties no ganāmā pulka, kas gan ne vienmēr ir dzinūļa izpausme, bet gan baiļu jūtas.

Ļoti bieži gadas, ka pie kāda nolēmuma darbojas līdz vairāki motīvi. Tādā gadījumā nolēmums pastāv iekš tam, kā priekšrocību dodam vienam no šiem motīviem. Šī priekšrocība mums bieži parādās kā saprātīgu pārdomu rezultāts. Bet faktiski šā viena motīva priekšrocību noteic dzinuļi, kas gribētājam pašam nereti paliek nepamanīti. Apsvērumi liekas norītam tā sakot atziņas virspusē, un tamdēļ sevī sa-

tur it kā visa pārdzīvojuma būtiskumu. Dzinuļi turpretī ir jūtas, kas paliek apziņas aizmugurē, un tamdēļ netiek pamanītas. Var nākt priekšā arī tāds gadījums, ka mēs paši maldamies par savas darbības cēloņiem. Mēs ticam, ka esam atraduši jau tīri saprātīgu nolēmumu, bet izrādās, ka te ir bijusi tikai kāda jūta, kas vienam motīvam sagādājusi pārsvaru par pārējiem. Un tamdēļ citu darbības saprātīsim tikai tad, ja pazīsim ne tikai viņu motīvus, bet arī dzinuļus.

Šis aplūkojums pats no sevis noved pie daudz cilātā jautājuma, vai cilvēka griba attiecībā pret motīviem un dzinuļiem ir brīva un patstāvīga, jeb vai gribas darbību pilnīgi noteic, vai kā vēl mēdz teikt, determinē viņas motīvi un dzinuļi.

77. §. Gribas brīvība.

Daudz cilātā gribas brīvības problēma nebūt nav kāds vienkāršs jautājums, kā to dažkārt mēdz pieņemt, uz ko var īsi ar „ja“ vai „ne“ atbildēt. Jautāšana un atbilde mainās, skatoties no tā viedokļa, kādu ieņem jautātājs. Blakus psiholoģiskam viedoklim, kas mums krīt svarā, jautājumu uzstāda vēl arī no metafiziskā un ētiskā viedokļa. Līdz ar viedokli ikreizes mainās arī vārdu „brīvs“ un „brīvība“ nozīme. Tā tad šie vārdi nereprezentē vienu jēdzienu, bet gan vairākus savstarpīgi atšķirīgus jēdzienus. Un tamdēļ patstāv ne tikai viena, bet gan vairākas gribas problēmas. Metafiziskā nozīmē vārds „brīvs“ nozīmē tik daudz kā: ārpus kauzālā likuma stāvošs. Tamdēļ metafiziskā gribas problēma ļaujas formulēties šādi: vai cilvēka gribas darbības stāv ārpus visu fizisko fainomenu pārvaldošiem kauzāliem likumiem, jeb vai tie tomēr padoti šiem likumiem. Pirmā gadījumā griba metafiziskā nozīmē ir brīva (indeterminēta), pēdējā — nebrīva (determinēta). Metafiziskās gribas brīvības piekrittējus sauc par indeterministiem, un viņu teorija saucas indeterminisms. Šā uztvēruma pretinieki tad nu saucas par deterministiem un viņu mācība par determinismu. Ja indeterministiem taisnība, tad blakus fiziskai pasaulei jeb cēloņu valstībai jāpastāv no viņas neatkarīgai garīgai jeb moraliskai pasaulei, ko sauc

par mērķu valstību. Ir skaidri redzams, ka metafiziskās gribas problēmas stāv visciešākā sakarā ar visu pasaules uzskatu. Viņas iztirzājums tā tad sniedzas pāri pieredzei un neietilpst vairs psiholoģijā, bet gan metafizikā (sal. augšā 6. §.).

Skatoties no ētiski-juridiskā viedokļa, vārds „brīvs“ nozīmē tikdaudz kā: spējīgs pārdomāt un atbildīgs. Šeit tad nu gribas problēma dabū šādu veidu: ja griba ir „brīva“, tad katra cilvēka darbi ir viņa darbi, kas arī pilnīgi saskan ar taisnības prasībām, ka katrs cilvēks tiek darīts atbildīgs par saviem darbiem un šo darbu iepriekšparedzamām sekām. Bet ja griba nav brīva, tad cilvēka gribas darbība ir iedzimtības, audzināšanas un vispāri to iespaidu kopības noteikta, kam padots viņa organisms līdz darbības sākumam. Kaut gan sabiedrībai ir tiesība un pienākums aizsargāties pret kaitīgiem uzbrukumiem, bet tādā gadījumā nevar būt runa par atbildību un sodu. Noziedznieki uzlūkojami kā slimnieki, ko nepieciešami padarīt nekaitīgus un pēc iespējas dziedināt.

Turpretī no psiholoģiskā viedokļa vārds „brīvs“ nozīmē tikdaudz kā: bez ārēja vai iekšēja spaida jūtām. Tā tad katra gribas darbība, ko izdaram pilnā savu garīgo spēku apziņā, bez spaidu jūtām, ir mūsu brīvais nolēmums. Pirms darbības uzsākšanas mums ir pārliecība, ka varēsim arī citādi darīt, un darbu beidzot atkal pārliecība, ka mēs varējām arī vēl citādāk. Tiklīdz priekšstati un spriedumi sāk darboties līdzī mūsu lēmumos, šie lēmumi parādās kā mūsu līdzšinējo pieredzējumu produkti, kā visas mūsu personības izplūsme, ciktāl tā bijusi attīstīta līdz darbības sākšanai.

Lūk, kamdēļ psiholoģiski raugoties, gribas brīvība nav vis nekāda problēma, bet gan nenoliedzams fakts. Tiklīdz gribas funkcija pāri tieksmēm un prasībām attīstījusies par skaidri apzinātu gribu, psiholoģiskās gribas brīvības fakti mēs pārdzīvojam katrā gribas aktā, kam kā jauns neapgāžams pierādījums noder katrs šāds pārdzīvojums. Jo bagātāk tad nu attīstās mūsu domāšana, jo vairāk priekšstatu un spriedumu mūsu gribas aktu rīcībā, jo brīvāka parādās katra gribēšana. „Izglītība dara brīvu“, jo viņa dara mūs bagātākus mūsu pieredzējumos un zināšanās, un tādējādi atver arvien jaunus līdzekļus un ceļus, starp kuriem jātaisa iz-

vēle. Bet jo izvēle bagatāka, jo skaidrāk jūtam mūsu izvēles brīvību.

Psicholoģiskās gribas brīvības fakts nebūt nerunā preti tam, ka personība, par kuŗas lēmumu uzlūkojams katrs apziņāts gribas akts, savā attīstībā ir apkārtnes iespaidota. Dzimtenes klimats un zemes īpašības, vecāku saimnieciskie apstākļi, mātes valoda, tautas un valsts kopība, reliģiskās atziņas, viss tas ietekmē cilvēku jau pašā bērnībā un ir līdznoteicošs visai viņa attīstībai. Bet visiem šiem iespaidiem vienmēr paceļas preti katrā organismā mītošā patstāvība. Vienu un to pašu vecāku bērni, kas uzaug vienā un tai pašā dabīgā sociālā apkārtņē, tomēr uzrāda ļoti lielas savdabīgas dažādības. Protams, lai šī savdabība varētu attīstīties, katrā ziņā ir nepieciešami apkārtnes iespaidi. Īpatnība, dažādo cilvēku iedzimtā patstāvība, parādās tai apstākļi, ka tie ne visi vienādi reaģē uz iespaidiem, kas nāk no ārienes. Tā no iedzimtiem pamatiem un apkārtnes, personība attīstās par kautko vienoti veselu, un no šā personības veselā savukārt izriet gribas lēmumi.

Psicholoģiskās gribas brīvības fakts pilnīgi pietiekošs, lai atrisinātu ētiski-juridisko gribas problēmu. Juzdami sevi savos lēmumos kā pastāvīgus, reizē atzīstam arī atbildību par tiem. Bet ja mēs nerīkojamies mūsu garīgo spēku pilnā apziņā, vai atrodamies kāda stiprāka afekta varā, tad likums mūs neuzlūko kā pārdomu un apsvēršanas spējīgus. Bērni, vājprātīgie, piedzērušie, nestāv savu garīgo spēku pilnā apziņā un tamdēļ tos likums uzskata kā atbildēt nespējīgus. Aizstāvēšanos, strauju kaislību, likums uzlūko kā „neatvairāmu spaidu“, kas atbildības apziņu izslēdz, vai samazina. Tā tad no tikumības un tiesību viedokļa ir pilnīgi pietiekoši ar brīvības apziņu, un likumdevējam nebūt nav jāgaida uz metafiziskās gribas problēmas atrisinājumu.

Līdz ar to izteiciens „cilvēks ir brīvs“, nozīmē tik daudz, kā: cilvēks ir spējīgs uz savu iegūto pieredzi un zināšanu pamata taisīt savus gribas lēmumus. Šo mierīgo un bezkaislības pārdomu spēju mēdz saukt arī par s a p r ā t u. Kamēr spēju domāt, t. i. spriest, apzīmējam par prātu, saprāts ir gribas dispozicija, kas mums mūsu lēmumos palīdz izlietot prātu un apvaldīt kaislības.

78. §. Es-apziņa un pašapziņa.

Ar gribas funkciju, kā jau augšā (72. §) minēts, stāv visciešākā sakarā es-apziņa. Organisma vienība un patstāvība visskaidrāk parādās tur, kur organisms notikumos iejaucas pašdarbīgi. Es-apziņa cilvēku zināmā mērā pavada no šūpuļa līdz kapam. Tā ņem dalību dvēseles attīstībā, un taisni pateicoties šai attīstībai, pārdzīvo daudzējādu pārveidošanos un izveidošanos.

Es-apziņai pamatu rada sajūtu, apjaudu, jūtu un dziņu grupas, kas vērstas uz mūsu pašu ķermeni. Pieskaroties svešam priekšmetam ar pirkstu, rodas *v i e n a* taustes sajūta, pieskaroties kādai atsevišķai ķermeņa vietai — *d i v a s* taustes sajūtas (pirkstā un aizkārtā vietā). Katru mūsu ķermeņa kustību pavada kustības sajūtas. Tā ķermenis, kā kaut kas vienots, noslēgts veselais, kā mūsu *p r ī m ā r a i s* „e s“, atšķiras no ār pasaules, jeb „n e - e s“. Ja bērns tver redzētos priekšmetus, tad viņš mēģina tos *i t k ā i e m i e s o t* līdzīgi savam ķermenim, savam „e s“. Pirmārais „e s“ ir spēka centrs, no kura iziet visas kustības, kas kalpo pirmatnējo dziņu un iekāņu apmierināšanai. Tā tad pirmārais „e s“ gādā par to, lai mēs mazinātu izsalkumu, atvairītos no kaitīgiem uzbrukumiem un tādējādi uzturētu un pasargātu savu ķermeni.

Caur sekundāriem un terciāriem fainomeniem — tā tad mūsu atcerēm, fantazijas priekšstatiem un domām — mūsu es-apziņa pārdzīvo vēl nepieredzētu bagātību pieplūdumu. Viss tas, ko esam redzējuši, visi plāni, ko kaļam, ideāli, kam traucamies pakal, mūsu dzimta, tēvu zeme ar savu vēsturi, — viss tas zināmā nozīmē arvien vairāk un vairāk paliek par mūsu es-apziņas sastāvdaļu. Šo papildināto un paplašināto es-apziņu mēs nosauksim par *s e k u n d ā r o* „e s“. Ari sekundārais „e s“ ir spēka centrs un aizsargājas pret ievainojošiem traucēkļiem. Aizstāvoties viegli var notikt, ka sekundārais „e s“ sanāk konfliktā ar primāro, un nereti notiek tā, ka primārais „e s“ šo cīņu zaudē. Mēs esam spējīgi ziedot par savu tēvu zemi savu godu, savu dzīvību. Ari zinātniskās pētišanas dziņa, starp citu, ir izrādījusies stiprāka, nekā primārā sevis uzturēšanas dziņa. Bet sevišķi daudz ir tādu gadījumu, kur reliģiskā ticība bijusi stiprāka par dzīves prieku. Cerība mūžīgai dzīvo-

šanai šiem mocekļiem bija tapusi par viņu sekundārā „es“ integrējošu sastāvdaļu. Un šī cerība piepildījās tikai tam, kas turējās pie ticības. Tamdēļ tie ziedoja savu laicīgo dzīvi, lai nenoliegdami ticību, nezaudētu cerību mūžīgai dzīvošanai. Tā tad sekundārais „es“ bieži vien pārspējis primāro.

Bērnos ir attīstīts tikai primārais „es“, ar ko arī izskaidrojas bērniības dabiskais egoisms, kuŗa naivitāte bieži vien mūs sajūsmīna. Sirmā vecumā nāk dažreiz priekšā, ka izgaist atmiņa, novājinās fantāzija, mazinājas spēja domāt un paliek vienīgi primārais „es“, kas savukārt izpaužas kāda primāra egoisma formā.

„Mūs vecums neatcēla bērna prātā,
Viņš atrod mūs vēl īstā bērniībā.“*)

Primārais „es“ visā dzīvē tomēr vienmēr paliek es-apziņas pamats un darbībai dod virzienu. Sekundārais „es“ ir it kā virskārta, kas nereti nospiež pamatu, bet tomēr uz pēdējā dibinās un viņam piemērojas.

Ar es-apziņas papildināšanos notiek pārveidošanās, kas reizā ir arī sašaurināšanās un koncentrācija. Primārajā pakāpē „es“ ir ķermenis. Pēc pagānu tautu uzskatiem pie ķermeņa saistās arī cilvēka īpašības, kamēr dvēselei ķermenis ir uzturēšanās vieta, ko tā atstāj pēc nāves. Tā kanibāls saplōsa savu ienaidnieku, ticēdams, ka līdz ar to viņš sevī uzņēmis arī tā spēku un drošsirdību. Pat Homērs saka, ka Achilleja dusmas novedušas daudzu varoņu dvēseles hadesā, bet viņi paši atstāti suņiem un putniem par barību. Tā tad varoņi paši ir viņu miesas.

Jo plašāk attīstās kultūra, jo „es“ vairāk pāriet garīgās darbībās, un ķermeni pieskaita ārpusaulei. Filozofs Dekarts visdrošāko savas eksistences aizsargu atrod pašā apziņā. Viņš izsaucās: „Cogito, ergo sum“ (es domāju, tā tad es esmu). Tā tad viņa „es“ nav vis viņa ķermenis, bet tas, kas viņā domā.

Domāšanai, kuŗas mērķis ir izzināt īsteno, tad nu jābūt pēc iespējas objektīvai, un tamdēļ jāeliminē viss subjektīvais,

*) „Das Alter macht nicht kindisch, wie man spricht,
Es findet uns nur noch als wahre Kinder.“

personīgais, ciktāl tas vien sasniedzams. Ja mūsu spriedumiem un slēdzieniem jābūt pareiziem, tad tiem uz visnoteiktāko jāatbilst faktiem, un šis mērķis būs vislabāk sasniegts tad, ja atļausim domām attīstīties it kā pašām no sevis, bez kā iejauktu savas jūtas un vēlēšanās. Taisni tāpēc domāšanu kaut arī gandrīz vienmēr pavada es-apziņa, jo domāšana ir gribas akts, tad tomēr domāšana vien nespēj uz ilgāku laiku palikt par es-apziņas nešēju. Turpretī abas pārējās pamatfunkcijas — j u š a n a un g r i b ē š a n a ir daudz subjektīvākas, mūsu personībai raksturīgākas, un tā tad vairāk piemērotas, lai mūsu „es“ reprezentētu mūsu apziņā. Tas, kas mūsos domā, lai būtu paši fakti, turpretī tas, kas jūt un tiecas — esam mēs paši.

Bet tā kā spēcīgas jūtas viegli pāriet afektos, kas, kā liekas, neatvairāmi iespaido visas mūsu kustības, tad šādas jūtas bieži vien uzlūko, kā svešus spēkus, kas mūs pārvalda. Tā mēs sakām: mani pārņem dusmas, mani mocījušas bailes, mani aizrauj sajūsma, mani sagrauž raizes. . .

Skaistu piemēru jūtu personifikācijai rāda augšā (112. lapp.), no Iliades astoņpadsmitās grāmatas citētā vieta.

Aiz šā iemesla mūsu es-apziņa arvien vairāk koncentrējas uz gribas funkcijas. Katrā nolēmumā, ko mēs taisam „brīvas“ izvēles apziņā, top dzīva es-apziņa. Mūsu attīstītai apziņai ķermenis pieder pie ārpasaules. Mūsu domāšana savā gaitā ir objektīvu faktu noteikta, vai mazākais tādējādi noteicama. No spēcīgiem afektiem mēs jūtamies pārvarēti. Bet katra skaidri apzināta gribas darbība ir m ū s u darbs. Šeit noteicošais ir mūsu pašu „es“, nekas ārējs, nekas svešs.

Attīstīto es-apziņu, kur mūsu „es“ patstāvīgi nostājas ne tikai preti ārpasaulei, bet arī pašu priekšstatiem un jūtām, saucam arī par p a š a p z i ņ u. Augšā (2. lpp.) mēs teicām, ka apziņa ir augstākā dvēseles dzīves attīstības pakāpe un pastāv iekš tam, ka pašpārdzīvotos psihiskos fainomenus spējam a p s p r i e s t.

Es-apziņa noved pie fundamentālas apercepcijas attīstības jeb sprieduma funkcijas. Caur to, ka kādā sajūtu kompleksā ieliekam savu gribu, jeb „es“, šis komplekss kļūst par kādu vienotu lietu (sal. 136. lapp.). Valodas rokās sprieduma funkcija attīstās tālāk, un palīdz mums padarīt pasauli,

kurā dzīvojam, par savu īpašumu, to garīgi iekarot un valdīt. Tiklīdz šī sprieduma funkcija jau pilnīgi attīstījies un nonākusi līdz vispārnozīmīgam pielietojumam, mēs to piemērojam pašapziņai un arī pašpārdzīvotiem psihiskiem fenomeniem. Bet uztverot šos pārdzīvojumus kā mūsu „es“ spēka izpaudumu, mēs līdz ar to pašu „es“ objektīvējam (sal. 42. §). Tas tiek padarīts par vienu universa daļu, kas ietveras pasaules notikumos. Šis „es“, kas tagad ir ne tikai priekš mums, bet arī citiem, nav ņemams vairs subjektīvā, bet gan objektīvā nozīmē, un šo it kā no mums izgājušo „es“ saucam par personību.

79. §. Personība un individuālitate.

Ja ar kādu cilvēku esam pazinušies ilgāku laiku, tad mums zināma ne tikai viņa ķermeniskā parādība, bet mēs zinām arī, kā viņš spriež par svarīgākiem jautājumiem, zinām, kas to priecina un skumdina, kas viņu interesē, un varam ar skaidru pārliecību noteikt jau iepriekš, kā tas lemtu vienā vai otrā gadījumā. Pateicoties sprieduma funkcijai, mēs varam visus viņa psihiskā un fiziskā organisma izpausmes veidus attiecināt uz kādu vienotu pirmcēloni, un šo vienoto cēloni, kas visās domu un garastāvokļu maiņās tomēr uzrāda zināmu konstanci, mēs saucam par viņa personību.

Cilvēka personība ir viņa attīstītais „es“, ciktāl tas sevi atļauj objektīvi izziņāt un novērot. Personība ir mūsu būtības kodols, kā tas izpaužas mūsu ķermeniskās parādībās, mūsu domāšanā, jušanā un gribēšanā. Kaut gan iedzimtie pamati un apkārtnes iespaidi darbojas kopēji personības attīstībā, tad tomēr liekas, ka pārsvarā ir iedzimto pamatu ietekme. Personība ir sevišķi komplikēts fizioloģisku un psihisku dispozīciju produkts, kas pa daļai jau iedzimtas, pa daļai vēlāk iemantotas. Tamdēļ viens no grūtākiem uzdevumiem ir cilvēka personības izziņa un attēlošana. Pilnīga aprakstīšana ir direkti neiespējama. Tomēr ļoti vilinoši un izdevīgi ir studēt ievērojamu vīru personības pēc viņu slēdzieniem un darbiem, viņu rakstiem un tamlīdzīgiem izpaudumiem. Pēdējos gadu desmitos šās studijas būtiski atvieglinājusi dienas grāmatu, vēstuļu un sarunu izdošana.

Katra personība ir sastopama tikai vienā vienīgā eksemplārā. Ka nav divu pilnīgi vienādu personību, tas pats par sevi saprotams. Ir neapšaubāmi, tas, ka pastāv zināma līdzība starp vienas tautas, cilts, dzimtas, arī vienas kārtas locekļiem. Bet ja nu taisni grib uzsvērt izšķirības un katras personības vienīgo savdabību, tad šam nolūkam izvēlas vārdu *i n d i v i d u ā l i t ā t e*. Zem individuālītātes mēs saprotam personību, ciktāl tā atšķiras no pārējām, un izceļas pretī apkārtnē kā patstāvīga atsevišķa būtne ar izteiktu īpatnību un savdabību.

Izcilus un spēcīgu personību attīstība ir *k u l t ū r a s* produkts, un it sevišķi ar šo kultūru pastāvīgi saistītā, arvien tālāk ejošā *d a r b a d a l ī š a n a*. Tik ilgi, kamēr vienas cilts dalībniekiem ir kurmet līdzīga nodarbošanās, no masas izceļas augstāk apdāvināti indivīdi un paliek par vadoņiem, bet pārējie pa lielākai daļai akli seko rīkojumiem un vienmuļīgi dzīvo tālāk. Stipru personīgu izšķirību izveidošanai trūkst ierosinājuma, jo vairāk tādēļ, ka primitīvo tautu dzīves kārtību pa lielākai daļai stingri noteic šo tautu tikumi. Bet tiklīdz cilvēki, sakarā ar zemkopību, pieraduši mierīgai dzīvei, tūdaļ rodas pilsetas, kur cieši blakus dzīvo dažādu šķiru tautības; rodas vajadzība pēc darba dalīšanas, kam līdzī daudz augstākā mērā diferencējās arī atsevišķas būtnes intereses. Šī nodarbošanās un interešu dažādība tad nu izsauc stipru personības diferencēšanos, kā arī skaidri izteiktu individuālītāšu veidošanos. Savas intereses aizstāvot, cilvēks viegli sanāk konfliktā ar citu, nereti pat ar visas apkārtnes kopīgām interesēm. No šādām cīņām bez šaubām kļūst stiprāki dvēseliskie spēki, un līdz ar to nepieredzētā kārtā palielinās cilvēces garīgās darba spējas.

Vērojot nule sacīto, neapšaubāmi visas kultūras un attīstības interesēs ir tas, lai cilvēki diferencētos un izveidotu norūdītas individuālītātes. Astonņpadsmitā gadsimtenī bagātā personības attīstībā un enerģiskā individuālītātes nodarbinājumā ieraudzīja cilvēces attīstības īsto mērķi un īstas laimes svarīgākās prasības. *Q ē t e* šām domām devis klasisku izteiksmi šādās rindiņās:

„Tautai, vadonim un vergam —
 Visiem viena atziņa:
 Izaudz tas, par ko tu dzimis,
 Tā ir laimes pilnība.

Pašam sevi nepazaudēt —
 Tas tev dzīvē ceļu šķirs;
 Bet ja paliksi, kas biji —
 Viss tev zudīs, viss tev irs.“ *)

Tomēr pārāk vienpusīga individuālītātes izkopšana var atstāt ļoti kaitīgu iespaidu. Kas grib dzīvot tikai sev, attīstīt vienīgi savu personību, tas pārāk ātri aizmirst, ko viņš parādā sociālai organizācijai, kuŗā tas dzimis un kuŗas labumus tas bauda katru dienu un stundu. Šie sociālās organizācijas jeb valsts darīnājumi ir palikuši tik ļoti nepieciešami katram kultūras cilvēkam, ka mēs bez tiem nemaz nevarētu dzīvot. Katrs izlieto pastu un telegrafu, un tūdaļ žēlojas, tiklīdz kāda vēstule vai depeša nav laikā nosūtīta. Lielākais vairums vecāku nespētu sniegt saviem bērniem vajadzīgo izglītību, ja nebūtu valsts un sabiedrības uzturēto brīvskolu.

Ja sākam apzināties šos faktus, tad mūsos izaug pienākums, nolīdzināt sociālam organismam, kam mēs tik lieli parādnieki, daļu parāda, tādējādi, ka savus bagāti attīstītos spēkus nododam vispārībai un strādājam līdzī sociālā organisma, t. i. valsts uzturēšanā un tālākā attīstīšanā. Tā tad, blakus individuālītātei, jābūt arī sociālai apziņai, kopsaderības jūtām, rūpīgai kopšanai, pie kam sevišķa vērība piegriežama jaunatnes audzināšanai. Devīņpadsmitā gadsimtena otrā pusē šo apstākli jo skaidri novērtēja, un tā Apgaismības laikmeta ideāls tika papildināts ar vēl vienu ļoti svarīgu faktoru.

Abi gribas virzieni — savdabības (īpatnības) izveidošanas tieksme un sociālo pienākumu apziņa — ļoti labi ļaujas apvienoties. Jo nekur individuālītāte nespēj attīstīties varenāk un reizē arī aplaimojošāk, kā tur, kur tā stiprā vispārnodrīgā darbā strādā par labu visuma labklājībai.

*) „Volk und Knecht und Überwinder,
 Sie gestehen zu jeder Zeit:
 Höchstes Glück der Erdenkinder
 Sei nur die Persönlichkeit,
 Jedes Leben sei zu führen,
 Wenn man sich nicht selbst vermisst;
 Alles könne man verlieren
 Wenn man bliebe, was man ist.“

Personība un individuālitate ir cilvēces pārdzīvotās sociālās attīstības produkti. Cilvēka „es“ atmosfā un izveidojas pilnīgā patstāvībā tikai pretstatā un bieži vien cīņā ar „tu“, lai pēc tam apzinīgi apvienotos kopīgā „mēs“. No pirmlaiku ļaužu pūļa, kas akli sekoja savam vadonim, ir attīstījušies bagātas īpatnības cilvēki, kas katrs sevī jau slēpj mazu pasauli. Bet tad iekšēji bagāti kļuvušie cilvēki apzinīgi stājas cieši viens otram blakus un apvienojas lielā nemirstīgā cilvēcē.

80. §. Gribas dispozīcija. Apgarotība un raksturs.

Gribas funkcijas biežā pielietošana izsauc dvēselē noteiktas gribas dispozīcijas, kas top par vairāk vai mazāk paliekošām īpašībām. Jau augšā (188. lapp.) pārrunātā patvalīgo kustību pāreja automātiskajās ir saistīta ar fizioloģisko dispozīciju veidošanos, kas stāv sakarā ar gribas funkciju. Pie gribas aktu rindas biežās atkārtosānās pamazām izveidojas nervu ceļi, tā kā process norisinās arvien vieglāk un ātrāk. Šos virzienus tagad, kur mēchaniskie, elektriskie un ķīmiskie procesi, kas tur norit, tikpat kā vēl nemaz nav pazīstami, mēs varam visvienkāršāk apzīmēt ar izteicienu: iegūtās fizioloģiskās dispozīcijas.

Tādā pašā kārtā, pateicoties gribas aktu biežam atkārtojumam, kas uzrāda kopīgu gribas virzienu, izveidojas gribas psihiskās dispozīcijas. Kas iemācījies pārvaldīt savu vaibstu rotaļu un neaizraujas no afektiem un kaislībām, tas līdz ar to iemantojis tās gribas dispozīcijas, ko ietveram vārdā pašvaldīšanās. Ierēdnis, kas savus pienākumus ieradis izpildīt prēcīzi un apzinīgi, tādējādi iemanto gribas dispozīcijas, kurās mēdzam apzīmēt par prēcīzitāti un apzinātību. Tāpat arī uzcītība, darbīgums un izturība jāuzlūko kā iegūtas gribas dispozīcijas. Turpretī laiskumu, slinkumu un neakurātību par īpašībām, kas norāda uz piemērotu gribas dispozīciju trūkumu.

Lai atsevišķs cilvēks turpinātu papildināties, un tamlīdzīgi arī cilvēce pati iegūtu dižciltīgumu, jo liela nozīme tām gribas dispozīcijām, kurās stāv sakarā ar tikumisko attīstību. Šeit minēsim tās dispozīcijas, kas pazīstamas zem nosaukuma „apgarotība“ un „raksturs“. Pie abiem apzīmējumiem pakavēsimies tuvāk.

Vārdā „apgarotība“, mēs vērojam tās gribas dispozīcijas, kuŗas noteic mūsu tikumisko stāvokli. Visām darbībām, kas morāliski nav indiferentas, guļ pamatā apgarotība, un šī apgarotība ir tā, ko mēs padaram par morāliskās apspriešanas priekšmetu (sal. 66. §). Par tikumiski labu mēs saucam tādu darbības veidu, ja pieņemam, ka tas cēlies no tikumiski laba nodoma. Bet par tikumiski labu mēs uzlūkojam tādu nodomu, kas mūs visās mūsu darbībās pamudina veicināt kopīgo labumu un novērst katru tam draudošo ļaunumu.

Tikumiskā apgarotība ir iegūtu dispozīciju summa. Tamdēļ viens no svarīgākiem audzināšanas uzdevumiem ir attīstīt tikumisko apgarotību. Ļoti bieži gadas, ka pašu intereses sanāk konfliktā ar citu, vai visas apkārtnes interesēm. Tamdēļ gribai jābūt audzinātai uz to, lai apvaldītu kaislības un dziņas, un pašu intereses padotu visas sabiedrības interesēm. Tikai šeit bieži vien nepieciešama liela pašpārvarēšana, un taisni tāpēc jaunatņe jau laikus pie tās jāpieradina. Bet līdz ar to pašpārvarēšana ir skaistākā un skaidrākā liecība tam, ka cilvēka gribai piemīt spēks sev uzstādīt augstākus mērķus, izvairīties no acumirkļa iegribām un kārdinājumiem, un paturēt acis sprauto mērķi. Pašpārvarēšana liecina, ka cilvēks ir garīga būtne, kas zināmā nozīmē stāv pāri dabai un spējīga atsvabināties no zemāko dziņu ietekmēm.

„To mūža likumu, ko daba visur pauž,
To cilvēks sevi pārvarēdams lauž.“*)

Bet tikumiskā apgarotība nav tikai vienkārša gribas dispozīcija. Viņas izveidošanā daudzvairāk nepieciešama stingra loģiska skola un pozitīvu atziņu ieguvums. Kas nopietni domā par morālisko atbildību, tam arī jau iepriekš jāapsver savas darbības iespējamās sekas, un jāpiesavinās šai darbībai vajadzīgās zināšanas. Tāpat kā tiesneša priekšā likuma nezināšana nekad neder kā atvainošanās, tāpat arī mūsu pašu sirdsapziņai nav pietiekoša attaisnošanās, ja sakam, mēs nebūtu to un to darijuši, ja būtu iepriekš paredzējuši darbības sekas. Vecāki, kas nezinādami

*) „Von der Gewalt, die alle Wesen bindet,
Befreit der Mensch sich, der sich überwindet.“

vienkāršākos veselības mācības likumus, kaitē savu bērnu organismam, vainojami tādēļ, ka tie jo viegli būtu varējusi piesavināties attiecīgās zināšanas. Tagadnē ir katram dota izdevība iegūt tās zināšanas, kas nepieciešamas cilvēku tikumisko uzdevumu piepildīšanai. Tas, kas šo izdevību atstāj neizlietotu, arī morāli ir atbildīgs par savas nezināšanas sekām. Kā jau tas zināms, Sokrats mācīja, ka tikumība pastāvot tikai zināšanās un ka pietiekot jau ar labā atziņu vien, lai iespaidotu tikumisko darbību. Šī mācība, protams, ir vienpusīga, un kā tādai, tā vajadzīgs papildinājums. Tikumisko darbību, bez skaidrās mērķa apziņas, bez šaubām veicina arī gribas vingrināšana sevis pārvarēšanā. Tomēr Sokrata domu pareizība vienmēr paliks tā, ka tikumisko mērķu apziņa ir nepieciešama tikumiskās attīstības prasība, un ka iespējamo seku skaidrā un gaišā atziņa mums ļoti atvieglo atturēšanos no acumirklīgām iegribām. Tā tad ar loģisko gara audzināšanu un zināšanu pavairošanu tiek veicināta arī tikumiskā attīstība, un kas strādā izglītības iegūšanai un izplatīšanai, tas reizē ar to darbojas par labu cilvēces morāliskās pilnības sasniegšanai.

Ja tie pamatlikumi, pēc kuriem mēs taisam savus lēmumus, ieskatu un parašu veidā pārgājuši mums it kā miesā un asinīs, tā ka mūsu gribas virziens skaidri noteikts un arī citiem saprotams, tad mūsos ir izveidojies tas, ko saucam par raksturu. Kā zināms šis apzīmējums ceļas no grieķu vārda (Χαρακτήρ) un nozīmē vispirms kādas monētas kalumu. Bet jau Teofrasts, Aristotēla skolnieks, attiecina šo vārdu uz cilvēkiem. Savā, vēl uzglabātajā darbā, ar virsrakstu „Χαρακτῆρες“, viņš mums attēlo dažādos cilvēku tipus, kā piem. zobgaļus, mānīcīgos. Mūsu dienās zem rakstura saprotam iegūto spriedumu un gribas dispozīciju summu, kuŗas palikušas par indivīda paliekošām īpašībām. Bet vārda pamatnozīme uzglabājusies tai apstākļi, ka zem rakstura saprot tikai ar skaidri un viegli izzināmu noteiktību esošās psihiskās īpašības. Ir jāreķinājas ar kāda cilvēka raksturu, jāzin ko drikstam no viņa gaidīt, ko ne. Individuālās apziņas attīstīšanās ir pabeigta cilvēka raksturā. Raksturs ir visu mūsu pieredzējumu, visu no

ārienes pieredzēto iespaidojumu, visu domu un gribas aktu rezultāts, pateicoties kam mēs esam pārstrādājuši šos pieredzējumus, padarījuši par savu garīgo īpašumu, un tad izlietojuši to kā mūsu pašu dzīves, tā arī kopīgo mērķu uzturēšanai. Raksturs ir saprāta pamatlikumu un maksimumu summa, kas noteic mūsu darbību katrā tikumiski ievērojamā gadījumā, un kas tik stipri palikusi par mūsu īpašumu, tā sakususi ar mūsu personību un kļuvusi par vienu mūsu būtības daļu, ka nemaz vairs citādi nevaram, kā tai sekot un darboties saskaņā ar to. Tamdēļ jo viegli saprotams, ka raksturs savu nelokamību iegūst tikai nobriedušos vīra gados, un ka daudzi cilvēki nemaz nenonāk līdz izveidotam raksturam.

Līdz ar to raksturs veido ne tikai p a m a t a k m e n i, bet arī individuēlās attīstības mērķi, un cilvēku sabiedrības uzturēšanai, kā arī viņas pilnības iegūšanai, nepieciešami jāveido stipri un tikumiski raksturi. Tamdēļ audzināšanas un it sevišķi pašaudzināšanas uzdevums ir visiem spēkiem sekmēt šā mērķa sasniegšanu.

Pielikums.

Dvēseles dzīves pārtraukumi un traucējumi.

81. §. Miegš un sapnis. Hipnotiskie stāvokļi.

Mūsu apziņa m i e g ā pieredz vienmērīgi atkārtotošos, tā tad periodisku pārtraukumu. Miega fizioloģiskie cēloņi līdz šim vēl tumsā tīti. Droši var sacīt vienīgi tik daudz, ka miegu izsauc centrālā organa procesi. Vispāri miega cēlonis varētu būt arī centrālās nervu sistēmas spēku izsmelšana un nogurums, bet pieredze tomēr māca, ka arī darbības trūkums, ilgstoša un vienmērīga viena tā paša jūtekliskā kairinājuma darbība, un visbeidzot zināmas narkotiskas vielas darbojas iemidzinoši. Veģetatīvie, vai arī tikai fizioloģiskie dzīves procesi, kā asins riņķošana, gremošana, uzsūkšana, tāpat arī refleksi, turpina darboties tālāk arī miegā. Pilnīgi pārtraucas g r i b a s d a r b ī b a. Miegš, kā to novērojumi liecina, visdziļāks tūlīn pēc pirmās iemigšanas. Tad valda pilnīga neapziņa. Bet drīz tas pāriet vieglā snaudā, un tad iestājas tās savdabīgās apziņas parādības, kas pazīstamas kā s a p n i.

S a p n u d z ī v e pieder visinteresantākām, visvairāk pārrunātām, un tomēr vēl vismīklainākām dvēseles dzīves parādībām. Vispirms jautājums grozās ap to, — noskaidrot sapņu priekšstatu iedabu un kāda viņu atšķirība no nomodas stāvokļa; tikai tad var jautāt, kā izskaidrojama šo priekšstatu rašanās.

Sapņu priekšstatiem vispirms tā īpašība, ka sapņojošais tos uzlūko kā jūtekliskas apjauņas. Sapnī r e d z, d z i r d u n j ū t. Sapnī ticam, ka bieži atrodamies visdažādākajos stāvokļos, bet vienmēr arī redzam un jūtam šiem stāvokļiem vajadzīgās kustības, dzirdam skaņas un vārdus. No šā vienkāršā

fakta izskaidrojas arī visi sapņu mānītības un sapņu orākulu sniegtie vēstījumi. Cilvēki primitīvā izglītības stāvoklī, līdzīgi bērniem, nevar atšķirt sapņu ainās no īstenības. Ja nu sapņus uzlūko par īsteniem pārdzīvojumiem, tad viegli viņos ierauga norādījumus uz nākotnes notikumiem, kas liekas sūtīti no augstākiem spēkiem.

Sapņu priekšstatu tālākā īpatnība ir tā, ka tie norit tikai pēc asociācijas likumiem, kur pavisam nav rēgulējošās gribas iespaids. No šejienes arī sapņu nesakarība, vieglums, ar kādu sapnī pārlidojam telpas un laika attālumus un faktus.

Sapņu ainās daļai ir atceres, bet vairāk fantazijas produkti. Ar fantazijas priekšstatiem sapņiem kopīgs ne tikai viss jaunais, oriģinālais, īstenībai bieži pretrunīgais, bet arī vēl kāda cita, sapņa tapšanā, svarīga īpašība. Kā visa fantazijas darbība, tā arī sapņošana vienmēr saistīta ar tīksmes, vai netīksmes izjūtām, un vienaldzīgi sapņi, t. i. tādi, kas nav ne patīkami, nedz nepatīkami, laikam nevarētu būt. Šī tīksmes un netīksmes izjūta var būt arī miera pārtraukšanas un sapņu priekšstata tapšanas ierosinātāja. Kāda jauna, bagātīgi pamatota teorija apgalvo, ka sapņus izsauc vēlējumi, kas kaut kādā veidā savu piepildījumu atrod sapnī. Pie tam vēlējumos piepildīšanās noteic ne tikai sapņa toni, bet arī viņa saturu. Droši tomēr ir, ka sapņos parādās viss, kas dienā, sakarā ar parasto darbību, ticis aizklāts un atstumts. Sapņu saturu visvairāk noteic pagātnes pārdzīvojumi, kas, protams, ir fantastiski pārveidoti, bet pateicoties vēl tādai vai citādai izjūtai, patur savu īpatnējo nokrāsu un toni. Lai cik sajaukts un saustīts bieži vien parādās sapnis, tad tomēr pārdomājot to, atradīsim priekšā šā sapņa elementus jau agrākos pārdzīvojumos.

Sapņu priekšstatos jo svarīga loma piekrīt arī vēl subjektīvām redzes un dzirdes sajūtām, kas nomodā esot, mums pazīstamas kā tumšā redzes lauka gaismas chaoss, ausu džinkstoņa un rūkoņa. Šādā kārtā izskaidrojas arī sapņa brīnīškā tīksme— d a u d z s k a i t l i uzburt acu priekšā līdzīgus vai pilnīgi vienādus objektus: neskaitāmus putnus, taurēnīšus, zivis, spilgtas krāsas u. tml. redzam izplatoties savā priekšā. Pie tam jo skaidri manāms iespaids piemīt arī sapņojošā citkārtē-

jam stāvoklim, proti ādas sajūtām un kopizjūtai. Tas pats subjektīvais gaismas kairinājums, kas paaugstinātā kopizjūtā izveidojās lidojošu putnu un krāsainu puķu tēlos, pārvēršas riebigos kāpuos un kukaiņos, kuŗi sāk rāpties uz gulošo.

Ļoti bieži sapņos par priekšstatiem kļūst tās dispozīcijas, kas nomodas stāvoklī, sakarā ar dienas gaitas kņadu, nav kļuvušas darbīgas. Seno laiku atceres, sen mirušu, vai ilgi neredzētu draugu tēli atkal iznirst un pavisam neloģiski sajaucas ar nesenās pagātnes pārdzīvojumiem. Mūsu priekšstatu dzīve miegā darbojas tālāk, pamudināta no minimāliem jūtekliskiem kairinājumiem, tīksmes vai netīksmes izjūtām, bet tomēr tā pavisam nav rēgulēta no sapnī saistītās gribas.

Tomēr sapņu priekšstatiem ir savs iespaids uz centrālā organa motoriskiem centriem, jo arī sapnī mēs izdaram brīvajām kustībām ļoti līdzīgus paņēmienu. Šeit pieskaitāma biežā roku un kāju mētāšana, kā arī neretā runāšana pa miegam, un beidzot dīvainā n a k t s s t a i g ā š a n a s, j e b s o m n a m b u l i s m a parādība.

Kaut gan noslēpumu pilnais sōmnambulismu ietverošās sajūtas kairinājums uzskatāms kā naktsstaigulu stāstu daudzējādo pārdzīvojumu un faktu sagrozījumu ierosinātājs, tad tomēr noteikti apgalvojams, ka naktsstaiguli realizējuši ļoti komplicētas darbības. Tas tomēr nebūt neliecina par gribas darbošanos miegā, bet gan uzrāda komplicētu darbību, tā tad kustību rindu mēchanisku tapšanas iespējamību, kuŗas izraisīšanai pietiek visvienkāršākās asociācijas. (Sk. 187. lapp.).

Hipnotiskie stāvokļi. Miegam radnieciski, bet nekādā ziņā nav tam identiski, ir hipnotiskie stāvokļi. Zem šiem stāvokļiem saprot mākslīgi izsauktu miegu, kur iemidzinātais (hipnotizētais) brīnišķā kārtā padots viņu hipnotizējošās personas iespaidam. Šo iespaidošanu sauc par suģestiju.

Ne pārāk spēcīgi, bet ieilgstoši jeb vienlīdzīgi atkārtotošies jūtekliskie iespāidi, kā piem. spīdoša priekšmeta sastingusi aplūkošana, pulkstenā vēzekļa sitieni tik tak u. tml., jau pēc īsā laika izsauc šiem stāvokļiem disponētās personās hipnotisku miegu. Bieži gadās, ka pietiek vienīgi ar ārsta pavēli: „iemieģat“. Miega laikā ārstam ar suģestijas palīdzību piem. iespējams gulošā ādu padarīt p ā r ā k jūtīgu (hiperestētisku),

vai arī nejutīgu (anestētisku). Pirmā gadījumā vieglākais pie-skāriens ādai izsauc viņas strauju saraušanos, otrā gadījumā, turpretī, gulošais nereaģē pat uz visdziļāko adatas dūrienu. Daudzreiz izdodas ar hipnozes laikā izdotām pavēlēm hipnotizēto iespaidot arī vēl pēc viņa atmošanās (p o s t h i p n o t i s k ā s ū ģ e s t i j a). Šādā ceļā izdevies izdziedināt uz ilgāku laiku vai tikai pagaidām nervozu raustišanos, miega trūkumu un arī citas, nervozitātes izsauktas slimības.

Bet liekas, ka hipnotizēšana, kā tas daudzkārt pierādījies, nevisai labvēlīga hipnotizētā organismam, un tamdēļ šis dziedniecības paņēmieni pēdējos gados ārstniecībā sācis izpalikt.

82. §. Hallūcinācijas un illūzijas.

Hallūcinācijas ir priekšstati, ko sakarā ar centrālorgana slimīgi uzbudināto jūteklību, uzlūko par apjaudām. Visbiežāk sastopamas redzes (vīzijas) un dzirdes hallūcinācijas. Daudz retāk jau konstatējamās taustes, garšas un ožas hallūcinācijas un tad arī tikai savienojumā ar augstāku jūteklju hallūcinācijām, kamēr dzirdes un vīziju hallūcinācijas parādās arī atsevišķi. Ievēribu pelna tas apstāklis, ka savrūp dzirdes hallūcinācijām, uzturēšanās tumsā disponē vīzijas, kas rodas acīm redzot tāpēc, ka attiecīgo jūteklju kairinājumu trūkums pastiprina centrālo jūteklju virsmas kairināmību. Bet skatoties no otras puses, liekas, ka arī jūteklju pār-mērīgam iekairinājumam ir tās pašas sekas, tā piem. pie gleznotājiem novēroti visvairāk redzes, pie mūziķiem atkal dzirdes fantasmī. Hallucinētais redz visvisādus tēlus, vai arī dzird daždažādus toņus un balsis, par ko viņa apkārtnei nav ne jausmas. Sevišķi slimīgā uzbudinājumā tas cieši tic savā fantazijā iztēloto lietu klātesamībai. Dažreiz nāk priekšā, ka slimais it labi zin šo parādību maldīgumu un tomēr nespēj no tām atkratīties.

Par illūzijām sauc tādus hallūcinatoriskus priekšstātus, kas rodas no kāda ārēja jūtekliska iespaida. Tiklīdz, pateicoties pastiprinātai centrālo jūteklju virsmas kairināmībai, dispozīcija pārvēršas fantasmos, normālie ārējie jūtekliskie kairinājumi top par illūziju uzbudinātājiem; pie tam jūteklisko

kairinājumu intensīvitāte pa daļai pastiprinās, un arī apjaužas savā kvalitātē un formā visdažādāk un fantastiski pārmainās. Viegli klauvējienu pie durvīm hallūcinējošais tura par pārkoņa rūkoņu, vēja šalkas — par debesu mūziku, mākoņi, klintis un koki, — viss tas pieņem fantastisku radījumu formas. Jūtekliskos iespaidus iedomas visbrīvāk apstrādā tad, ja tie ir ļoti nenoteikti, kāpēc tad arī veselā cilvēka fantāzija mākoņu izplūstošās kontūras un tālo kalnāju un klinšu masu nekārtīgos grupējumus jo viegli iztēlos par visdažādākām būtnēm.

83. §. Valodas traucējumi.

Valodas attīstības izpratnei no liela svara pie daudziem slimniekiem novērotie valodas traucējumi. Pie šādiem slimniekiem izšķirami divi dažādi traucējumu veidi, un proti, vai nu *s a p r a t n e s*, vai arī vārda r a d ī š a n a s traucējums.

P i r m ā g a d ī j u m ā slimnieks it labi spēj lasīt un izrunāt rakstīto, tikai viņš nespēj saprast no citiem izteikto. Viņa dzirdes orgāns pie tam nebūt nav bojāts; viņš dzird ko runā, bet viss tas viņam ir tikai bezjēdzīgs un nenozīmīgs troksnis. Šo stāvokli sauc par vārda kurlumu, kas var būt vai nu totāls, vai parciāls. Ja slimnieks atrodas vārda totālā kurlumā, viņš nesaprot ne vārda, lai cik bieži to tam arī runātu priekšā. Tomēr viņa domāšanas spēja palikusi netraucēta: viņš var, kā tikko minēts, pat runāt, kaut gan savas nedzirdēšanas dēļ, viņa valoda mazliet grūtāk saprotama. Pie parciālā vārdu kurluma slimnieks tomēr spējīgs saprast vairāk reizes atkārtotus, sevišķi objektu nosaukumus, ja runājot tam rāda apzīmētos objektus. Dažreiz notiek arī tā, ka personas, kas saprot vairākas valodas, sakarā ar parciālo vārdu kurlumu, aizmirst vienu no tām.

Šai katēgorijā nereti ietilpst arī tāds gadījums, kur spēja runāt un saprast ir pilnīgi intakta, pie kam slimnieks nav spējīgs l a s ī t. Profesors Š a r k o (C h a r c o t) šādu gadījumu novērojis 1882. gadā Parīzē. Viņa slimnieks varējis rakstīt garu garās vēstules, bet nav spējis rakstīto izlasīt. „Es rakstu“, tā viņš teicis, „kā aizsietām acīm“. Šo valodas traucējuma vei-

du sauc par vārda aklumu. Sakarība starp skaņu un priekšstatu, tāpat arī starp priekšstatu un skaņu uzglabājusies, turpretī pārtraukts raksta un skaņas savienojums.

Otrā gadījumā atkal uzglabājusies spēja saprast, tikai slimnieks nav spējīgs runāt. Šo valodas traucējuma veidu sauc par afāziju. Afāzija var būt savukārt vai nu totāla, vai parciāla. Totālās afāzijas stāvoklī slimnieks nespēj izrunāt neviena vārda. Parciālā afāzijā sastopamies ar nule pieminēto (113. lapp.) parādību, tā ka vispirms aizmirstas īpašvārdi, tad lietu vārdi vispāri, un tikai tad vēl adjektīvi, verbi un partikulas. Gadas arī, ka slimnieks var izrunāt tikai atsevišķas skaņas vai zilbes, bet nav spējīgs izteikt veselus vārdus. Afāzijā sakarība starp skaņu un priekšstatu un arī starp rakstu zīmēm un priekšstatu palikusi, bet saistījums starp priekšstatu un artikulācijas sajūtu pārtraukts. Arī afāzija, kā tas daudzkārtīgi novērots, var aprobežoties ar vienu valodu, ko slimais runā, kamēr priekš citām runas iespējamība paliek intakta.

Ar nespēju runāt, tā tad ar afāziju, bieži saistās parciālā vai totālā nespēja rakstīt (agrāfija). Dažus gadus atpakaļ Parīzē pat novēroja divus gadījumus, kur agrāfija parādījās pavisam izolēta. Abi slimnieki varēja runāt un lasīt, saprata arī visu, ko uz tiem runāja, bet nebija spējīgi ne vārda uzrakstīt, kaut gan citādi viņi rakstīja diezgan tekoši. Viens no viņiem, neskatoties uz visu piespiešanos, nevarēja uzrakstīt ne vārda, lai gan ļoti labi prata no drukātā, vai rakstītā izmeklēt un apzīmēt atsevišķus burtus.

Valodas traucējumi mums pierāda, cik neparasti komplicētas ir funkcijas, kuŗu daudzums rēgulē valodu, un tāpat kā bērns tās piesavinās atsevišķi un sukcesīvi, tāpat pakāpeniski var arī izzust viena vai otra no šām funkcijām, kamēr citas paliek intaktas.

Valodas traucējumu fizioloģiskie cēloņi zināmi diezgan pamatīgi. Tagad zināms, ka visi priekšstati un kustības, kas stāv sakarā ar valodu, atkarīgi no kreisās smadzeņu puslodes procesiem. Tālāk zināms, ka vārda kurlums stāv sakarā ar ievainojumiem deniņu pirmā un otrā izrievējumā, un ka afāziju vienmēr pavada ievainojumi trešā pieres izrievējuma pakalējā daļā.

84. §. Gara slimības.

Dziļus un ieilgstošus dvēseles dzīves traucējumus, kas piemeklēto padara sava aroda nespējīgu, sauc par *dvēseles jeb gara slimībām*.

Mūslaikos šos traucējumus zinātne uzlūko kā smadzeņu saslimšanu un ieteic tos ārsta apskatei. Bet tā kā šie slimnieki bieži bīstami savai apkārtnei, tad viņus ievieto īpašās, šam nolūkam ierīkotās iestādēs, kur tie padoti ārstu apskatei un uzraudzībai. Kā medicīniskās zinātnes sevišķa nozare attīstījusies *dvēseles dziedniecība jeb psihiatrija* ar nodomu pētīt šo slimību izcelšanos un norisu, un atrast pieņemamas metodes šo slimību ārstēšanai.

Šo studiju mērķis būtu sasniegts, ja izdotos droši konstatēt garīgiem traucējumiem atbilstošos atsevišķu smadzeņu daļu saslimšanas gadījumus, un ja pēc tam uzietu līdzekļus šo slimību dziedināšanai. Bet pašlaik psihiatrija no šā mērķa vēl tālu. Tomēr rūpīgu novērojumu ceļā jau izdevies atzīmēt atsevišķus gara slimību tipus, kas savā tapšanā un norisā uzrāda ļoti skaidras līdzības.

Aprakstot šos slimību tipus, psihiatram sevišķi jāievēro psihiskie simptomi, jo zināšana par norisām smadzenēs šobrīd vēl ļoti nepilnīga. Un taisni tamdēļ šie aprakstījumi no liela svara psiholoģijai. Studējot traucēto dvēseles dzīvi, var mācīties daudzko, kas svarīgs psihisko fainomenu normālās norisas izpratnei.

Nav mūsu uzdevums šeit apskatīt gara slimību atsevišķās formas. Mēs gribam tikai īsumā uzrādīt, kādi mēdz būt traucējumi, ko pārdzīvo apziņas trīs pamatfunkcijas pie garīgi slimā.

Traucējumi atziņas pamata funkcijā visskaidrāk nomanāmi un tamdēļ arī vislabāk novēroti. Priekšstatu plūsmē bieži vien ir tīri asociatīva, gribas neregulēta, tā ka priekšstati šķiet viens otru it kā dzenam (ideju trauksme). Bet bieži vien slimais izgudro neprātīgas idejas un tad pielieto tās kā pastāvīgu apercēpcijas masu visiem notikumiem. Garīgi slimā *domāšana* pasaule vispāri raksturīga ar to, ka viņam ir ņemta *objektīvas* apceres spēja.

„Sekundārais es“ (198. lpp.), nereti atkāpjas (laikam gan lielo smadzeņu garozas saslimšanas dēļ) un apvienojas tīri egoistisko jūtu un dziņu priekštrauksmē. Visus notikumus savā apkārtņē slimnieks attiecina uz sevi un tādējādi iztulko tos pa lielākai daļai nepareizi. Brīžiem iestājas pilnīga domātnespēja un slimais vārguļo vēl vairāk.

Jūtu dzīve vispāri uzrāda tieksmi uz spēcīgiem afektiem, kas izpaužas pa daļai niknuma brīžos (trakumā), pa daļai ilgstošā īgnuma stāvoklī. Īgnums reizēm ir ass saīgums, kas, pašapziņas pabalstīts, ierosina slimajā visretākos trakuma priekšstatus (lieluma manija). Bet bieži īgnums mēdz būt bēdīgs gara stāvoklis, kuŗa sekas ir pārāk stipra pašizjūtas pama-zināšanās (melancholija).

Traucējumi gribas funkcijā izteicas nespējā nonākt pie slēdzieniem, darba netīksmē, bieži arī ārsta nosacījumiem nepaklausīgā stingušā pretestībā. Šeit pieskaitāmas arī jau pārrunātas es-apziņas pārmaiņas.

Katrā ziņā gara slimību studijas māca triju apziņas pamatfunkciju ciešo kopsakaru, un pierāda, ka vienas funkcijas traucējums būtiski iespaido arī pārējās.
